Madde ve Mananın Fethi

FETİH ve MEDENİYET

T.C. Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi
Haziran 2023 - Yıl: 03 - Sayı: 06

ISSN: 2757-5306

"HER DEM YENİDEN DOĞARIZ..."

ESKİMEYEN ŞEHRİN HİKÂYESİ

Madde ve Mananın Fethi
FETİH ve MEDENİYET

T.C. Eskişehir Valiliği Şehir ve Değer Araştırmaları Dergisi
Haziran 2023 - Yıl: 03 - Sayı: 06

T.C. ESKİŞEHİR VALİLİĞİ ADINA SAHİBİ
Erol AYYILDIZ
Vali

DERGİ YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Murat KÜÇÜK
İl Basın ve Halkla İlişkiler Müdür V.

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Gülben CURA

BİLİM DANIŞMA KURULU
Prof. Dr. Osman KÖKSAL
Prof. Dr. Mehmet Erol ALTINSAPAN
Prof. Dr. Haşim ŞAHİN
Prof. Dr. Kemal YAKUT
Doç. Dr. Adem KOÇ
Dr. Öğretim Üyesi Hasan YILMAZYAŞAR
Dr. Cezmi KARASU

YAYIN KURULU
Kübra KURTOĞLU VURAL
Doç. Dr. Eylem Dereli SALTIK
Resul ÇOBAN
Gülben CURA
İlknur SOLMAZ
Şaduman BAL

KÜLTÜR VE EDEBİYAT SAYISI EDİTÖRÜ
Doç. Dr. Eylem Dereli SALTIK

GRAFİK TASARIMI VE DÜZENLEME
Gülben CURA
İlknur SOLMAZ
Şaduman BAL
Hatice SARIOĞLU
İLETİŞİM
Eskişehir Valiliği, ozelkalem@eskisehir.gov.tr / Tel: 0 222 214 2771

BASKI

FOTOĞRAFLAR
Eskişehir Valiliği Arşivi

Yayınlanan yazıların sorumluluğu imza sahiplerine aittir. Yazara telif ücreti ödenmez.

YAYIN TÜRÜ: 3 Aylık Yerel Süreli Yayın ISSN: 2757-5306

“HER DEM YENİDEN DOĞARIZ...”

ESKİMEYEN ŞEHRİN HİKÂYESİ

EROL AYYILDIZ
ESKİŞEHİR VALİSİ

Şehir sadece evlerden, beton yığınlarından oluşmaz. Her şehrin bir ruhu, bir hikâyesi vardır. Milattan öncesinden şimdiye kadar yaşananlar ve yaşayanlardan izler taşıyan bu ruh manevi mimarların da şekillendirmesiyle her daim yenilenerek şehrin bir parçası olmaya devam eder.

“Muhteşem bir maziyi, daha muhteşem bir istikbale bağlayacak köprü olmak” ümidiyle yola çıktığımız Fetih ve Medeniyet dergisi “Her dem yeniden doğarız…. Eskimeyen Şehrin Hikâyesi” dosyasıyla tarihe şerh düşmeye devam ediyor.

Şehir sadece evlerden, beton yığınlarından oluşmaz. Her şehrin bir ruhu, bir hikâyesi vardır. Milattan öncesinden şimdiye kadar yaşananlar ve yaşayanlardan izler taşıyan bu ruh manevi mimarların da şekillendirmesiyle her daim yenilenerek şehrin bir parçası olmaya devam eder.

Hititler, Frigler, Persler, Büyük İskender, Roma, Selçuklu bir dönem bu topraklarda söylemişler dünyaya sözlerini. Battal Gazi’nin destanlarıyla büyüyen çocuklar, Şehy Edebali’nin nasihatleriyle Karacahisar’da hutbe okutarak başlamışlar Osmanlı İmparatorluğu’nun görkemli hikâyesine. Millî Mücadele’nin zorlu günlerinde şehadet türkülerinin büyüttüğü devletimiz devam etmiş yarım kalan hikâyeye.

Bugünün geçmişin bir eseri olduğundan hareketle bize ulaşan mirası iyi irdeliyoruz. İnançları, yemekleri, kıyafetleri, müzikleri, önemli şahsiyetleri, edebiyatları gibi zengin bir miras olarak bize ulaşan bu tabloya kendi yorumumuzu ekleyip daha da güzelleştirerek geleceği şekillendiriyoruz. “Mazinin mefahirini yaşatmak, bir millete yapılacak en büyük hizmet.” sözü bu yol da rehberimiz olmaya devam etmektedir. Güçlü düşünce, eser ve hizmet altyapısının üzerinde ikinci asrına damga vurmaya hazırlanan ülkemizi yeni ufuklara taşıyoruz.

“Dünyanın merkezi tam burası. İnanmazsanız ölçün.” diyen Hoca Nasrettin’den dersler alıyoruz hâlâ.

“Biz dünyadan gider olduk
kalanlara selam olsun
Bizim için hayır dua
kılanlara selam olsun.
Bunda hep gelenler gider
hergiz gelmez yola gider
Bizim halimizden haber
soranlara selam olsun”

Zaman, mekân değişse de değerini yitirmeden bize hakikatleri söyleyerek şehrimizi “Yunus Diyarı” yapan Bizim Yunus’un dizeleri basamak oluyor yarınlarımıza.

Emanetçisi olduğumuz zengin kültür hazinesinden belli başlı kesitler sunan bu sayımızda başta kültür konusuna özel önem veren ve bu konuda yapılan projeleri özellikle himaye eden Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan’a, Fetih ve Medeniyet dergimize yazıları ile katkıda bulunan Eski Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Eskişehir Milletvekili Sayın Fatih Dönmez’e, bu konuda desteklerini esirgemeyen Eski Milli Eğitim Bakanı ve 27. Dönem Eskişehir Milletvekili Sayın Nabi Avcı’ya, Eski Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Sayın Ayşen Gürcan’a, 27. Dönem Eskişehir Milletvekilleri Sayın Emine Nur Günay ve Sayın Harun Karacan’a, katkı veren tüm devlet kurum ve kuruluşlarına şükranlarımı sunarım.

“Her dem yeniden doğarız…. Eskimeyen Şehrin Hikâyesi” sayımıza kıymetli çalışmaları ile katkıda bulunan tüm akademisyenlere, araştırmacılara ve derginin yayınlanmasına emek veren her gönüle teşekkür ediyor, derginin şehrimizin ruhunu daha iyi anlayabilmek için bir şerh olması temennisiyle hayırlara vesile olmasını diliyorum.

İÇİNDEKİLER

HAZİRAN 23



08 ESKİŞEHİR'İN DEĞERLERİ
FATİH DÖNMEZ

10 ESKİŞEHİR'DE KÜLTÜR VE EDEBİYAT
NABİ AVCI

16 GEÇMİŞTEN 21. YÜZYILA KADAR ESKİŞEHİR KENTİNİN YERLEŞİMİ
ELİF ATICI
TERANE BURNAK

30 ESKİŞEHİR'DE YÖNETİM KÜLTÜRÜNÜN İZLERİNİ ARAMAK
ALPER ÖZMEN

38 MEZAR TAŞLARININ ŞEHİR KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ
NİZAMETTİN ARSLAN

44 KURULUŞUN BAŞKENTİ ESKİŞEHİR'DE ÂHİLİK KÜLTÜRÜ
ERŞAHİN AHMET AYHÜN

60 ESKİŞEHİR'DE MEVLEVÎLİK KÜLTÜRÜ
HASAN HÜSEYİN ADALIOĞLU

72 ÇİFTELER HARA-YI HÜMAYUNU
EMİNE GÜMÜŞSOY

78 ESKİŞEHİR İLİ DİL ATLASI
ERDOĞAN BOZ

84 KLÂSİK DÖNEM OSMANLI EĞİTİMİNİN ESKİŞEHİR'DEKİ YANSIMALARI
SERHAT ÇINAR

98 ESKİŞEHİR EĞİTİM TARİHİNDEN ŞAHSİYETLER: TALEBELER VE MÜREBBİLER
HİLMİ DEMİRAL

106 ESKİŞEHİR KÜLTÜREL MİRASININ BEŞ DUYUYA YANSIMASI
GÜLBEN CURA

114 ESKİŞEHİR'E GÖÇLERİN ESKİŞEHİR MUTFAĞINA ETKİLERİ
HİLMİ RAFET YÜNCÜ

120 TÜRK HAMAM TARİHİ VE KÜLTÜRÜ İÇİNDE ESKİŞEHİR HAMAMLARI
DİLEK TÜRKYILMAZ

132 ESKİŞEHİR'DE YAŞAYAN GÖÇMEN KIYAFETLERİ
ŞENNUR AZADE

138 SİVRİHİSAR DÜZ DOKUMALARININ İNCELENMESİ
İKBAL YILDIRIM

146 CUMHURİYET'İN YÜZÜNCÜ YILINDA ESKİŞEHİR TÜRKÜLERİ VE EZGİLERİ
F. REYHAN ALTINAY
HÜSEYİN YALTIRIK

170 HALK EDEBİYATININ GÜNÜMÜZDEKİ SESLERİ: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ
DEMET EKER

180 ESKİŞEHİR'İN GÖNÜL KALELERİ
FATMA BALCI

182 SEYYİT BATTAL GAZİ
MELİKE YAKUT

188 ŞEYH EDEBALİ
ŞÜKRÜ BEYDEMİR

194 NASREDDİN HOCA VE MİZAHI
DİLEK TÜRKYILMAZ

198 YOL, YOLCUNUN DURAĞI
MEHMET ALI KALKAN

204 ESKİŞEHİR'İN MANEVÎ KÜLTÜR MİRASININ MİMARI YUNUS EMRE VE EDEBÎ DİLİ
AYNUR KURT

208 YÛNUS DİYARINDA BİR MEVLEVÎ" ARİF NİHAT ASYA
SAADETTİN YILDIZ

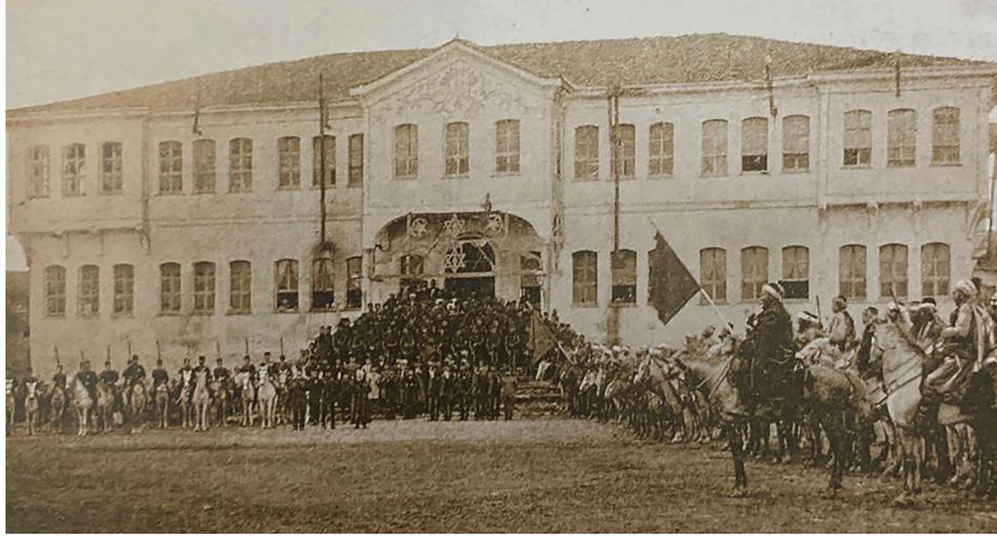
220 MEHMET KAPLAN
EYLEM DERELİ SALTIK

222 MEHMET KAPLAN'IN ESKİŞEHİR'İ
MUHARREM DAYANÇ

238 OTOBİYOGRAFİSİ IŞIĞINDA PROF. DR. ORHAN OĞUZ'UN HAYATINDAN KESİTLER
TANER ATMACA

246 MEHMET ALİ KALKAN'IN TELMİHLERİ
SAADETTİN YILDIZ













ESKİŞEHİR'İN DEĞERLERİ

FATİH DÖNMEZ*

"Nazlarda dilek vardı, edalarda sihir
Sevdim seni her şeyinle ey Eskişehir!
Gül gibi tüten akşamla ne şahaneydi
Ufkunda duman dağları, koynunda nehir!"
Arif Nihat Asya

Eskişehir ismiyle müsemma, geçmişi çok eskilere dayanan nadide bir şehrimiz. Yüzyıllar boyunca birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmış, bu medeniyetlerin izleriyle yoğrulmuş. Doğasıyla, insanıyla, kültürüyle, Şair Arif Nihat Asya'nın dediği gibi her şeyiyle sevilesi Eskişehir.

Tarihte önemli olayların vuku bulduğu Eskişehir, gönül dünyamızda ve belleğimizde yer eden birçok kıymetli figürün de diyarı olmuş. Hak dostu, büyük halk şairi Yunus Emre'nin, Osman Bey'in hocası Şeyh Edebali'nin, hikayeleri dilden dile anlatılan Nasrettin Hoca'nın, efsanelere konu Seyyid-Battal Gazi'nin ayak izleri burada. Onların çağları aşmış ilim ve irfanları, yalnız Anadolu'da değil bugün dünyada da karşılık buluyor.

Geçmişten günümüze taşınan bu geniş kültür dünyasına Eskişehir'in sokaklarında gezerken rastlıyoruz. Odunpazarı'nda, Seyitgazi'de, Sivrihisar'da, Mihalıççık'ta, Eskişehirimizin dört bir tarafında bu köklü medeniyeti hissediyoruz. El sanatlarından yemeklerine, yöresel kıyafetlerinden özel gün kutlamalarına Eskişehir somut olmayan kültürel mirasın nadide örneklerinin de yaşadığı bir coğrafya.

Tüm bu kültürel zenginliğinin yanında sanayi, yer altı kaynakları ve tarım gibi alanlarda da öncü bir şehrimiz. İlk yerli otomobilimiz Devrim ve ilk yerli buharlı lokomotif Eskişehir'de üretilmiş. Bugün de ilk elektrikli ana hat lokomotifi burada üretildi. Eskişehir yer altı kaynakları bakımından da oldukça zengin.

*Eskişehir Milletvekili
Eski Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı



Üreten sanayisiyle ve zengin kültürel hayatıyla capcanlı bir şehir Eskişehir. Üç büyük üniversitesiyle de hem bu canlılığı besliyor hem de akademik üretime katkıda bulunuyor. Geçmişten aldığı güçle bugünü inşa ediyor, kültürel üretimine devam ediyor.

Türkiye'nin bor madeninin büyük bir kısmı Eskişehir'den çıkarılıyor, buradaki tesiste işleniyor. Gıdadan tekstile, makineden çimentoya birçok büyük firmamız üretimlerine Eskişehir'de devam ediyor. Eskişehir üreten, ürettikçe kalkınan ve değerine değer katan şehirlerimizden.

Üreten sanayisiyle ve zengin kültürel hayatıyla capcanlı bir şehir Eskişehir. Üç büyük üniversitesiyle de hem bu canlılığı besliyor hem de akademik üretime katkıda bulunuyor. Geçmişten aldığı güçle bugünü inşa ediyor, kültürel üretimine devam ediyor.

Her sayısında Eskişehir'in kültür deryasından farklı bir konuyu ele alan Fetih ve Medeniyet dergisinin "Kültür ve Edebiyat" başlıklı bu sayısı ilgi çekici içeriklerle dolu. Katkı sağlayan yazarlarımıza ve dergi ekibine teşekkürlerimi sunuyorum. Keyifli okumalar diliyorum.



ESKİŞEHİR'DE KÜLTÜR VE EDEBİYAT

Nabi AVCI*

Bizim kuşak açısından da Eskişehir'in övünebileceği pek çok edebiyatçılar, sanatçılar yetişti. Bizim okulda Deneme dergisini birlikte çıkardığımız Ahmet Kot, Gürcan Banger, Atatürk Lisesinde o zaman öğrenci olan Bekir Şahin, Haydar Ergülen, gibi arkadaşlar daha sonra Türkiye genelinde de tanınan eserlere imza attılar. Hepimizin yetişmesinde bu ortamın rolü yadsınamaz.

Kültür ve edebiyatın, sanatın ve tarihin her dönemde ön planda olduğu Eskişehir'i kendi eğitim hayatımdan örnekler vererek anlatmak isterim.

Eskişehir'deki eğitim hayatım ortaokul ve lise yıllarımı kapsamaktadır. Bugün Olgunlaşma Enstitüsü olarak hizmet veren bina, bizim zamanımızda Eskişehir Maarif Kolejiydi. Ortaokul üçüncü sınıfa kadar orada okuduk. Ortaokul üçüncü sınıfı ve liseyi, Tepebaşı'nda yeni yapılan Eskişehir Maarif Koleji binalarında okuduk. Biz mezun olduktan yıllar sonra okulumuzun adı Eskişehir Anadolu Lisesi oldu. Eskişehir Koleji'nin ilk binası tam şehrin merkezindeydi ve orası tam bir okullar muhitiydi. Bizim okulun hemen yanında Ticaret Lisesi vardı. Karşımızda Eskişehir Motor Sanat Okulu biraz ilerisinde de Kız Enstitüsü vardı.

Yatılı okuduğum için birçok anım eğitim hayatımla ilgilidir. O dönemde de okullarda kültür, sanat bakımından çok canlı etkinlikler olurdu. En önemli kültürel etkinlikler okullar arası münazara yarışmaları, okul gazeteleri, duvar gazeteleri hatta daha da özelde sınıf gazeteleriydi. Öğrenciler için, özellikle de edebiyata ilgi duyan arkadaşlar için duvar gazeteleri iyi birer edebî mecraydı.

*Prof. Dr. 61-62-63-64 T.C Hükûmetleri
T.C. Milli Eğitim Bakanı
65. TC.Hükûmeti T.C Kültür ve Turizm Bakanı
24-25-26-27. Dönem Eskişehir Milletvekili



Eskişehir'de kültür sanat hayatı da oldukça canlıydı. Okul dışı kültür, sanat ve edebiyat alanında oldukça kıymetli çalışmalar yapılıyordu. Örneğin kitabevleri…Köprübaşı'nda Kadri Parlatan'ın "Bizim Kitabevi", eski Belediye binasının altındaki Güzeliş Kitabevi, Hacı Süleyman Çakır Lisesi'nin karşısındaki Mustafa Müftüoğlu'nun Kitabevi, Hamamyolu'na açılan sokaktaki Akçağ Kitapevi, Hamamyolu'nun sonundaki Hatipoğlu Kitapevi, Yurt Sineması'nın karşısındaki Başlangıç Kitabevi… Hatiboğlu Kitabevinin sahibi İsmail Sarar kültür, sanat ve edebiyatla çok ilgili bir kişiydi. Dolayısıyla kitabevleri çok canlı kurumlardı. Dergileri özellikle bu kitapevlerinden alıp takip ederdik.

Eskişehir Kolejinin kütüphanesi de çok zengindi. Dönemin Milli Eğitim Bakanlığı okul kütüphanelerini, Türkiye'de çıkan belli başlı bütün edebiyat dergilerine abone etmişti. Yani o tarihte Hisar dergisi, Yeni Ufuklar dergisi, Varlık dergisi, Milli Folklor Araştırmaları dergisinin yanında BBC'nin çıkardığı The Listener dergisi, Times Literary Supplement, Nation gibi dergiler de bizim okulun kütüphanesine geliyordu. Dolayısıyla biz Türkiye'deki kültür hayatını, edebiyat akımlarını dergiler üzerinden de sıcağı sıcağına takip etme şansına sahiptik. Liseye geçtiğimiz zaman da Akçağ Kitabevinin desteğiyle matbaada kurşun dizgi ile basılan bir edebiyat dergisi çıkardık: Deneme…

Deneme, aylık bir dergiydi ve 14 sayı çıktı. Sonrasında üniversite için Ankara'ya gidince Deneme kapandı ama dergi çalışmalarımız bitmedi. Deneme dergisinin devamı niteliğinde üç aylık Gelişme dergisi ile devam ettik. Bu dergi de 2 yıl boyunca, 8 sayı yayınlandı.

Eskişehir'de kültür sanatla canlı bağlar kurabildiğimiz ortam hem okulda hem de şehrin kültürel hayatında mevcuttu. Sadece edebiyat ortamları değil, sinemalar da çok aktifti. Özellikle Yeni Sinema, Yurt Sineması, Kılıçoğlu Sineması dönemin nitelikli filmlerini Eskişehirli seyircile-

re sunuyordu. Sinemanın aksine tiyatro maalesef çok yaygın ve yerleşik değildi. Tiyatro, Akademi öğrencilerinin zaman zaman sergilediği amatör oyunlardan ibaretti diye hatırlıyorum. Bizim edebiyatla, sanatla ilgilenmemizde hocalarımızın büyük katkıları olmuştur. Özellikle Eskişehir Maarif Kolejinde resim öğretmenimiz rahmetli Cevat Ülger'den çok etkilenmiştik. Cevat Ülger aynı zamanda mimardı. Sadece Eskişehir'de değil İstanbul'da, Kayseri'de de eserleri bulunmaktadır. Eskişehir Tepebaşındaki iki cami, Gökmeydan'daki cami, Reşadiye Camii onun eserleridir. Türkiye'nin değişik yerlerinde güzel eserleri vardır. Cevat Hoca'nın İstanbul'da Küçüksu'da da bir camisi vardır. Cevat Hoca, Batılıların tâbiriyle tam bir "Rönesans adamı"ydı. Yani bizim kültürümüzde de "Hezarfen" dediklerinden… Resim öğretmenimizdi. Derslerde, resim kabiliyeti olan arkadaşlarımıza resim ile ilgili eğitim verirken; benim gibi kabiliyeti olmayan arkadaşlara da resim kültürünü aşılamaya gayret ederdi. Yani kabiliyeti olanlara resim yapmayı, kabiliyeti olmayanlara da resme bakmayı öğreten bir hocaydı. Ben ve arkadaşlarım Cevat Hoca sayesinde resme bakmayı öğrendik. Cevat Hoca çok güzel bağlama çalardı. Yine okuldaki hocalarımızdan Müdür Başmuavini Hasan Saltan vardı. Köy Enstitüsü mezunlarından olduğu için halk oyunları konusunda çok iyiydi. 19 Mayıs törenlerinde, stattaki gösterilerde biz okul olarak görev alırdık. Bizim okulun alameti farikası zeybek oynamaktı. Harmandalı oynardık, Balıkesir Pamukçuköy Bengisi oynardık.

O dönemde cumartesi günleri de yarım gün okul olurdu. Cevat Hocam bize sadece okul günleri değil, tatil günlerinde de resimle ve sanatla ilgili seminerler yapardı. Bize bağlama çalar, türkü söyler, kabiliyetli olan arkadaşlarımız da kendisine eşlik ederdi. Aynı zamanda modern sanat akımlarını ve sanatçıları anlatırdı. Van Gogh, Kandinski, Mondrian ve Klee gibi. Örnek çalışmalarını ve özelliklerini derinlemesine tanıtır ve anlatırdı. Biz Hezarfen Ahmet Çelebi'yi de Lagari Hasan Çelebi'yi de; Levnî gibi, Mehmet Siyah Kalem gibi minyatür sanatçılarımızı da Cevat Hoca'mızdan öğrendik. Batıdaki düşünce akımları konusunda çok güzel sohbetleri olurdu. O günlerde bütün dünyada ve özellikle batıda varoluşçuluk (egzistansiyalizm) çok modaydı. Batıda bu alanın önemli temsilcileri olan Gabriel Marcel, Kierkegaard gibi dindar varoluş- çularla ilgili sohbetlerini de hatırlıyorum.



Ayrıca bazı dergileri de Cevat Ülger sayesinde tanıma fırsatı bulmuştuk. Örneğin; Sezai Karakoç'un çıkardığı Diriliş dergisini onun vasıtasıyla tanımıştık. Bizim çocukluğumuz demeyeyim ama gençliğimiz çok canlı bir kültürel ortamda ve böyle değerli hocalarımızın, öğretmenlerimizin katkılarıyla zenginleşerek sürdü. Bu sebeple hepsini rahmetle, minnetle sevgiyle anıyorum. Doktora tez danışmanım İnal Can Aşkun'un





babası Vehbi Cem Aşkun da Anadolu folkloru, özellikle Sivas folkloru üzerine araştırmalar yapan bir öğretmen ve araştırmacıydı. Onların çıkardıkları dergileri daha sonra okuma fırsatı bulmuştum. Bu dergiler de Halkevleri vasıtasıyla çıkardıkları Emre dergisi gibiydi. O tarihte hem Anadolu'da hem de Türkiye genelinde kültür sanat dergileri tarafından beslenen canlı bir kültür sanat hayatından söz edilebiliriz. Eskişehir bu çalışmaların dışında değildi.

Bizim kuşak açısından da Eskişehir'in övünebileceği pek çok edebiyatçılar, sanatçılar yetişti. Bizim okulda Deneme dergisini birlikte çıkardığımız Ahmet Kot, Gürcan Banger, Atatürk Lisesinde o zaman öğrenci olan Bekir Şahin, Haydar Ergülen, gibi arkadaşlar daha sonra Türkiye genelinde de tanınan eserlere imza attılar. Hepimizin yetişmesinde bu ortamın rolü yadsınamaz. Özellikle bizim açımızdan Deneme dergisinin ve Gelişme dergisinin önemli katkıları oldu.

Yatılı okullarda bu sanatsal çalışmalar ve kültürel etkinlikler daha canlıdır. Yatılı okullarda boş zamanlarda, etüt aralarında, hatta etütlerde muhabbet futbol üzerinden dönerdi (hâlâ öyledir zannediyorum). Pazar akşamları maç kritikleri yapılırdı. Tabii o zaman televizyon yok. Radyodan dinlediğimiz kadarıyla maç muhabbetleri yapılırdı. Eskişehirspor maçıysa ve Eskişehir'de seyredildiyse onun üzerinden, o penaltı mıydı, değil miydi tartışmaları yapılırdı. Bir yandan da kültür sanat çalışmaları muhabbetlerimize konu olurdu. Bu muhabbetler aynı zamanda bazı ideolojik açılımlara da neden oluyordu. Tartışmaların böyle bir boyutu da vardı ama hiçbir zaman sonraki yıllarda yaşanan şiddet olaylarına benzer olaylara yol açmadı, yani düzeyli bir tartışma ortamı vardı.

Eğitim hayatımda yaşadığım zengin etkileşimi, kaynakları ve yayın çeşitliliğini Milli Eğitim Bakanlığı dönemimizde biz de öğrencilerimize, öğretmenlerimize, sağlamaya çalıştık. Sadece Eskişehir için değil, bütün Türkiye'deki okul kütüphanelerini Türkiye'de çıkan belli başlı düşünce ve edebiyat dergilerine abone etmeyi tekrar başlattık. Daha sonra bunu Kültür Bakanlığı dönemimizde İl Halk kütüphaneleri, hatta ilçe kütüphaneleri için de yaygınlaştırarak sürdürdük.

Eskişehir'in burada ayrı bir şansı daha oldu. Özellikle Eskişehir İl Halk Kütüphanesi eski bir binaydı ve toplamda sekiz yüz metrekarelik, sağlıksız bir yapı ile hizmet veriyordu. Artık deprem koşulları bakımından da miadını doldurmuş bu binayı Kültür Bakanlığımız döneminde yıktık ve yerine bugün kullanılan yeni binayı yaptık. Şimdiki İl Halk Kütüphanemiz sekiz bin metrekarede hizmet veriyor. Yani 'bir kütüphaneyi yıktık, yerine on kütüphane yaptık' diyebiliriz. Üstelik eski İl Halk Kütüphanemiz tek boyutlu, yetişkinlere, lise ve üstündeki öğrencilere hizmet verecek nitelikte iken, bu yeni binamız sekiz bin metrekare alanda, üç yaşından doksan üç yaşına kadar herkesin bir şekilde yararlanabileceği ayrı mekanlar oluştur-

duk. Yani okumayı yazmayı bilmeyen çocuklarımızdan doktora tezi hazırlayan araştırmacılara kadar herkes kütüphane içinde kendileri için hazırlanmış özel mekanlar bulabiliyorlar.

Eskişehir aynı zamanda bir emekli şehridir. Emeklilerimiz orada, günlük gazeteleri, aylık dergileri günü gününe takip etme şansına kavuştular. Kütüphanemizde internet bağlantısı, çocuklarımız için etkinlik alanları, özellikle fen eğilimi olan öğrencilerimiz için deney alanları hizmete sunulmuştur. Önceden de bahsettiğim gibi kütüphanesi olmayan okulumuz kalmadı çok şükür. Öğretmenlerimiz de bu konularda öğrencilerimizi yönlendiriyorlar. Öğrencilerimizi ve özellikle gençlerimizi her alanda özellikle kültür ve edebiyat konusunda desteklemeye devam ediyoruz.

Türk Dünyası Vakfı da bu alanda çok ciddi çalışmalar yapıyor. Türk Dünyası Vakfı'nın Düşünce Okulu adında bir programı var. Bu program çerçevesinde ortaokul, lise ve üniversite öğrencilerine yönelik seminerlerimiz, konferanslarımız ve atölyelerimiz yapılmaktadır. Eğitimci arkadaşlarımız Fatma Balcı'nın ve Mustafa Çelik'in koordinatörlüğünde sadece Eskişehir merkezde değil ilçelerde de çocuklarımızla buluşularak, okullarımıza giderek seminerler vermektedirler. Bu çalışmalar Eskişehir Milli Eğitim Müdürlüğüyle yaptığımız protokol gereğince sürdürülmektedir. Bu seminerlerde öğrencilerimiz, gençlerimiz filmler izliyor, film üzerine eleştirel toplantılar, eleştirel okumalar yapıyorlar. Örneğin her yıl Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir'ini okuyorlar sonrasında o beş şehri yerinde, yine eğitimcilerimizin ve koordinatör hocalarımızın nezaretinde bizzat müşahede etme imkanını buluyorlar. Böylece o canlılık bugün de çok şükür artarak sürüyor.

Benim açımdan çok anlamlı bir başka başarılı çalışma da mezun olduğum Eskişehir Koleji yani bugünkü Eskişehir Anadolu Lisesi'nde açılmış olan Küçük Prens Müzesi'dir. O çalışma da Türkiye'de tektir. Onun da öncülüğünü yapan, oraya o güzel eseri kazandıran yazarımız, öğretmenimiz Ali Lidar'ı tebrik ediyorum.

Eskişehir'imizde yapılan bütün bu güzel çalışmalara öncülük eden, destek veren Sayın Valimiz Erol Ayyıldız'a , İl Kültür Müdürümüze ve ekibine, İl Milli Eğitim Müdürümüze ve ekibine, sadece bu çalışmalara değil, başka yürüyen eğitim ve kültür faaliyetlerine verdikleri destek için çok teşekkür ediyorum.



2021 Yılında Hizmete Açılan Kütüphane Binası

GEÇMİŞTEN 21. YÜZYILA KADAR ESKİŞEHİR KENTİNİN YERLEŞİMİ

ELİF ATICI*
TERANE BURNAK**

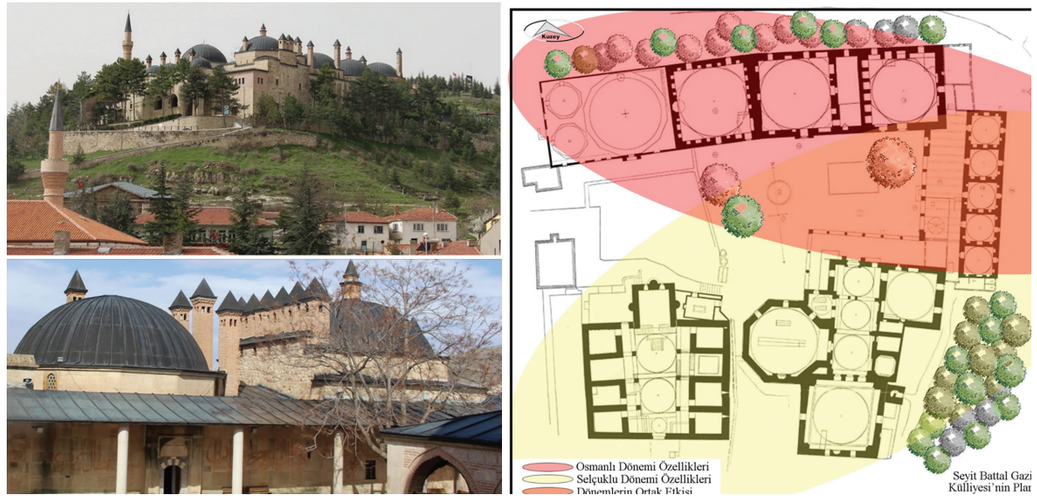
Toplumların yaşanmışlıklarına ışık tutan kent, insanlarla birlikte değişmekte ve gelişmektedir. Tarihi süreç içerisinde toplumların yaşadıkları kent ve kentsel yaşamı etkilemektedir. Anadolu toprakları tarihi süreç içerisinde birçok kültüre ev sahipliği yapmış ve bu doğrultuda değişiklikler yaşamıştır. Birçok kültüre ev sahipliği yapan kentlerden biri de Eskişehir'dir.

Toplumsal bir yaşam süren insan, günümüzde yaşantısını kentlerde sürdürmektedir. Toplumların yaşanmışlıklarına ışık tutan kent, insanlarla birlikte değişmekte ve gelişmektedir. Tarihi süreç içerisinde toplumların yaşadıkları kent ve kentsel yaşamı etkilemektedir. Bu süreçte önemli olan kentsel yaşama katkı sağlayacak gelişimlerde bulunmaktır. Anadolu toprakları tarihi süreç içerisinde birçok kültüre ev sahipliği yapmış ve bu doğrultuda değişiklikler yaşamıştır. Birçok kültüre ev sahipliği yapan kentlerden biri de Eskişehir'dir. Kent, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra hızlı bir kentleşme sürecine girmiştir. Yapılan çalışma kapsamında Eskişehir'in geçmiş tarihinden günümüze kadar olan süreçte kentsel yerleşimin nasıl değiştiği haritalar ve görseller üzerinden ele alınmıştır. Bu şekilde, kentin büyümesi ve büyümesinde etkili olan faktörler ortaya konulmuştur.

*Araştırma Görevlisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mimarlık Bölümü, elifatici.026@gmail.com
**Doktor Öğretim Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mimarlık Bölümü, teranem@gmail.com

21. Yüzyıla Kadar Eskişehir'in Tarihine Kısa Bir Bakış

Şehrin coğrafi konumu, doğası, merkeziyle kurduğu ilişki, peyzajı, çarşısı, konut yerleşimleri o şehrin karakterini oluşturur. O kenti algılamamız ve anlamamız için mevsimler, gece gündüz etkileri, hava durumu, şehrin kokusu şehrin ayrılmaz parçalarıdır. Şehir bir bütündür ve bu bütünün parçaları zaman içinde farklı hızlarla değişerek genel yapıyı az ya da çok değiştirirler (Nalçakan, Geçimli, & Süvari, 2015, s. 1353,1355). Dolayısıyla kent yaşayan bir organizmadır. İçinde var olan insanıyla birlikte değişmektedir. Kentlerde yaşayan insan sayısının artması kentleşme olarak ifade edilmektedir. Bu artış toplumsal ve ekonomik yapıda değişikliğe sebep olmaktadır (İnankul, 1985, s. 222) Yapılan çalışma kapsamında Eskişehir zaman içerisinde değişen yüzü mekânsal gelişim üzerinden aktarılacaktır.



Görsel 1: Seyitgazi Külliyesi, Planı ve Dönemsel Etkileri (Atıcı & İnceoğlu, 2018b)

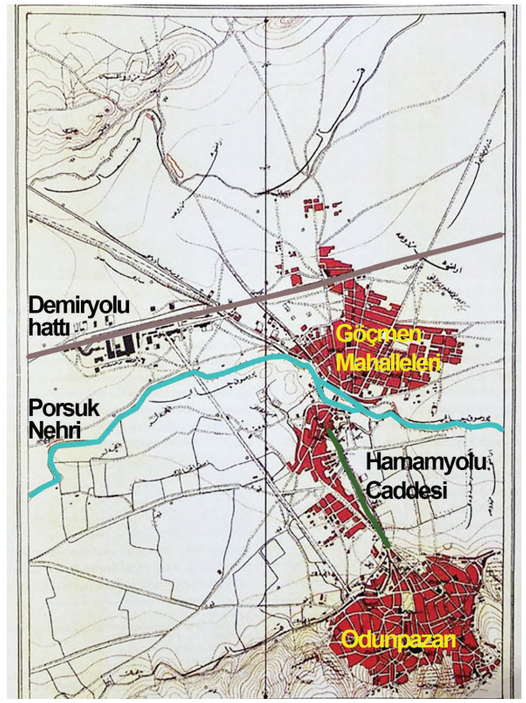
Eskişehir, Türkiye'nin iki büyük şehri olan İstanbul ve Ankara kıyısında önemli bir konumu olan Porsuk Nehri kıyısında orta büyüklükte bir kenttir (Alpan & Ünver, 2020). İlkçağda kentin yerleşimi hakkında bilgi mevcut değildir. Üst Paleotik döneme ait araç gereç bulunmasına rağmen insanın gerçek anlamda yerleşik yaşama geçmesi Neolitik ve Kalkolitik döneme kadar uzanmaktadır. Hititlere dair izler de bulunmaktadır. Ancak ilk ve orta çağlarda Dorylaion adıyla tanınan kente ait bilgilere Frigler Dönemi'nde rastlamaktadır. Friglerden sonra Lidyalılar, Persler ve İskender'in hakimiyetine geçmiştir. Frigler Dönemi'nde çok gelişen kent daha sonra bu kadar istilaya uğradığı için oldukça zarara uğramıştır. Frigya topraklarında eski çağlardan kalma Midas kenti bulunur. Bu kent Çerkez köyü ve Yazılıkaya olarak bilinir. Eskişehir'e 80-120 km uzaklıktadır (Albek, 1991, s. 52-53). Frigya topraklarında MS 1. yüzyılda Roma varlığından bahsedebiliriz. Günümüzde Seyitgazi bölgesine denk gelmektedir. O dönemlerde Seyitgazi Nacoleia adıyla bilinmektedir. Nacoleia, Orkistos ve Midas kentleri Frigya topraklarının önemli merkezleri olmuştur. Orkistos Küçük Asya ticaretinde önemli bir yere sahiptir, ancak Pessinus ve Orkitos'tan Midas'a varan Gordion Ordu yolu da önemini kaybetmiştir. Bu süreçte Nacoleia önem kazanmıştır (Albek, 1991, s. 86-87). Orta Çağ'da Bizanslıların hakimiyetinde olan kent Hristiyanlığın etkisinde gelişmiştir ve istila olmadığı sürece güzel havası ve sıcak sularıyla bilinmiştir. Bizanslardan sonra Arap istilasıyla kent büyük krizler yaşamıştır. 1071 Malazgirt ile Türk akınları başlamış ve 1147 de Selçuklu hakimiyetine girmiştir. 12. Yüzyılda Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'u yenme





Görsel 2: Eskişehir Kurşunlu Külliyesi (Kültür portalı, 2014) (Atıcı & İnceoğlu, 2018a)

siyle Dorylaion Türk egemenliğe geçmiş ve eski kent terkedilerek harabeye dönmüştür. Arta kalan kale yıkıntısına bakarak bölgeye Eskihisar ya da Eskişehir denmiştir. Osmanlı Dönemi'nde ise bu bölgeye Sultanönü Sancağı denilmiş ve Eskişehir buranın merkezi olmuştur (Eriş, 2014, s. 14). Diğer bir ifadeye göre kentsel yerleşiminin Frigler Dönemi'ne kadar uzandığı Eskişehir'de iki yerleşim yerinden bahsedilmektedir. Bu iki bölge Dorlylaion Bölgesi ve Odunpazarı Bölgesi'dir. Dorylaion Savaşın'da I. İzzettin Kılıçarslan'ın ordusunu bu bölgeye kurmasıyla bu bölge 12. yüzyıldan beri Sultanyügi olarak bilinmiştir. (Uçkan & Uçkan, 2002, s. 22). 13. yüzyıl ortalarında Osmanlı yönetimine geçen şehir uç beyliği konumundadır. 17. ve 19. yüzyıl aralığında duraklama yaşayan kent 1860 yılından itibaren gelişme dönemine girmiştir (Ertin, 1994, s. 17). 14. Yüzyılda Osmanlı topraklarına katılmasıyla ismi Sultan Önü olarak değişmiştir (Uçkan & Uçkan, 2002, s. 22).



Görsel 3: 1896 Haritası (Efe, 2009, s. 115)

Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'nin Kentteki Önemli Külliyeleri

Selçuklular zamanında 13. yüzyıl başında 1207'de Sultan Gıyasettin Keyhüsrev zamanında Seyitgazi Külliyesi yaptırılmıştır. Bu yapı Osmanlı Dönemi'nde önemli bir Bektaşilik merkezi olmuştur (Albek, 1991, s. 116). Külliye'de Frig, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerine ait izler bulunmaktadır (Küçükcan, 2005, s. 173) 16. yüzyıl klasik Osmanlı mimarisinin güzel bir örneği Eskişehir Kurşunlu Camii ve Külliyesi'dir. Kanunu Sultan Süleyman Dönemi'nde veziri Mustafa Paşa tarafından 1525 yılında yaptırılmıştır. Merdivenli bir kapıdan girildikten sonra avluda şadırvan bizi karşılar. Sağ tarafta menzilhane sol tarafta aşhane, karşıda cami ve caminin arkasında medrese odaları ve mevlehihane bulunmaktadır. Cami ana mekânı tek kubbeyle örtülüdür, son cemaat yeri ise altı mermer üzerinde beş kubbeyle örtülüdür (Albek, 1991, s. 165).

Odunpazarı ve 20. Yüzyılda Eskişehir'in Kentsel Gelişimi

Eskişehir'in kentleşmesinde konumu itibariyle kara ve demir yolu kesişiminde yer alması avantaj olmuştur. Ayrıca 1950 öncesi ve sonrasında Balkan ülkelerinden göç edenlerin etkisi büyüktür (Gümüş, 2005, s. 154). Eskişehir'in kentleşmesinde ilk olarak karşımıza 1896 tarihli harita çıkmaktadır. Bu harita Görsel 3'te ifade edilmiştir. 17. yüzyıl başından itibaren Eskişehir'e gelen yerli ve yabancı gezginler yerleşme yeri olarak Eskişehir Dağı'nın kuzey yamacından bahsederler. Bu konum yüzyıllar boyunca değişmemiştir, ancak 1940-1950 yıllarında daha rahat yaşamak isteyen aileler yukarı mahalle olarak anılan Odunpazarı'ndan aşağı mahalle olarak bilinen ve yeni yapılan Hamamyolu civarına yerleşmişlerdir. 1923-1950 yılları arasında Selçuklular Dönemi'nden beri varlığını sürdüren 1-2 katlı ahşap iskelet sistemden ve kerpiçten oluşan (Odunpazarı) geleneksel meskenler varken Porsuk çayı etrafında kurulan göçmen mahalleleri bulunmaktadır. (Ertin, 1994, s. 27). Bahsedilen yerleşim yerleri Görsel 3'te ifade edilmiştir.

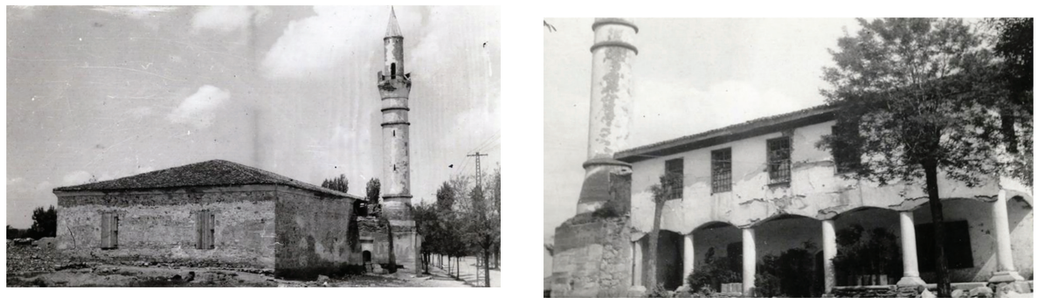
Görsel 3'te, 1896 yılındaki haritaya göre Hamamyolu aksı, kentin ilk konut bölgesi ile göçmen mahalleleri arasında alışverişin yapıldığı ticari bir aks konumundadır (Üstün & Özkan, 2016, s. 60). Ticari bir an olarak Pazar yerine ait dönem fotoğrafı Görsel 4'te ifade edilmiştir.

Başka bir ifadeye göre Eskişehir kenti yüzyıllarca değişmeden 19. yüzyıl ortalarına kadar çarşı ve konut bölgesi olarak iki bölümden oluşur. Çarşı Hamamyolu konut bölgesi ise Odunpazarı'dır. Çarşı bölgesinde küçük bir çarşı, büyükçe bir han ve birkaç kaplıca bulunmaktadır. İki bölüm arasında Selçuklular Dönemi'nde inşa edilen ancak günümüze kadar değişiklikler geçirdiği için ilk yapım mimari özgünlüğünü yitir-



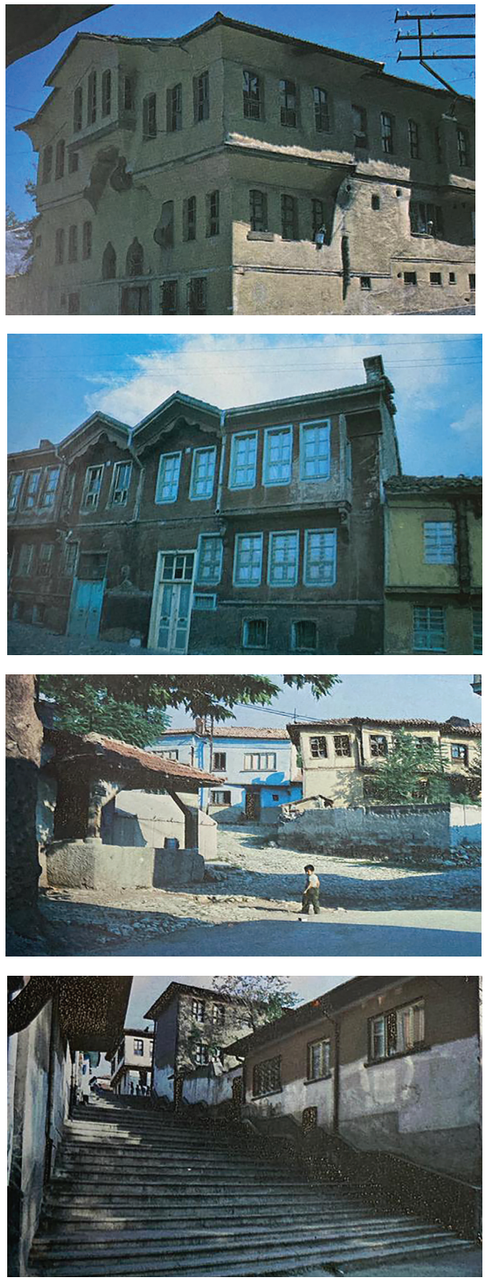
Görsel 4: Hamamyolu Pazar Yeri (Sarıöz, 1997, s. 98)

miş Alaeddin Cami bulunur (Acar, 2009, s. 16). Yeni yollar yapılmasına ve birçok ev bu yapım sırasında yıkılmasına rağmen Odunpazarı'nın genel dokusu değişmemiştir. Döneme ait Odunpazarı evleri Görsel 6'da verilmiştir. Odunpazarı evlerinde ahşap çatkı arasına kerpiç doldurma olan hımış tekniği görülür (Albek, 1991, s. 218).



Görsel 5: Alaeddin Cami 20. Yüzyıl Başı Güney ve Kuzey Cephesi (Tulum & Altınsapan, 2020, s. 4)

Odunpazarı'nın adı yüzyıllar öncesine dayanır. Köylüler çevre ormanlardan kestikleri odunları bu bölgede satarlarmış. Ayrıca devletin borçlarına karşılık alacaklı devletler işin tomrukları da buradan gönderilirmiş (Atuk, 2002, s. 4) Görsel 6'ya göre evlerin üst katları genelde sokağa çıkmalıdır ve bu çıkmalar destekler üzerine kurulmuştur. Pek çok evde ahşap işlemeciliği görülmektedir. Eskişehir de diğer evlerden farklı olarak cephenin ortasında yuvarlak ve demir parmaklıklı balkon görülür. Bu mimari dil, Kırım Savaşı'ndan sonra Eskişehir'e göçen Tatarlar tarafından yapılmıştır ve Kırım Tipi Ev olarak bilinir. (Albek, 1991, s. 219). Kırım tipi ev örneği Görsel 7'dedir.



Görsel 6: Döneme Ait Değişmeyen Odunpazarı Dokusu (Albek, 1991, s. 343,345)

Birinci Dünya Savaşı'nda 1919 yılında Eskişehir Osmanlı'nın kaybettiği yerlerden birisidir (Albek, 1991, s. 179). 1922 yılına kadar milli mücadele sürmüş ve 2 Eylül 1922 Cuma günü kurtuluş günü olmuştur (Albek, 1991, s. 197). Kentin gelişmesinde en büyük etki göçmenler ve 1894 yılında işletmeye açılan Berlin-Bağdat demir yolu olmuştur (Ertin, 1994, s. 17). Diğer taraftan kent ve kentsel mekân için imar planları ve gelişimi önemli bir role sahiptir. Eskişehir'in ilk imar planı 1/5000 olarak 1952'de 1/2000 olarak 1953-1954 yıllarında 1/1000 olarak 5 Ocak 1956 yılında onaylanmıştır. 1973 yılında yeniden revize edilerek 1975 yılında yeniden ele aşınmış ve 1978 ile onaylanmıştır. 1/5000 ölçekli plan 1978 yılında onaylanmıştır. 1/1000 ölçekli plan 1980 yılında onaylanmış ve 1984 yılında yeni müellife verilmiştir (Aksoylu & Koca, 1985, s. 247) . İlerleyen zaman içerisinde de Türkiye'nin en hızlı gelişen kentlerinden birisi olmuştur. Şehrin geçmişte yanan yerlerinin yeni baştan çok katlı taş ve betonarme binalar olarak inşa edilmesiyle şehrin çehresi değişmiştir (İşcan, 2006, s. 14). 1923-1992 yılları arasında kentin yerleşmesindeki değişimler haritalar üzerinden Görsel 8, Görsel 9, Görsel 10, Görsel 11 ve Görsel 12'de ifade edilmiştir.

Göçmenlerin ve 1950-1960 yıllarında gecekondulaşmanın etkisiyle kentte bütünün den uzak bir yerleşme dokusu görülür. 1960-1980 yıllarında gelişen mahallelerin çevresindeki boş yerlerde yatay kentleşme kent içinde boş kalan yerlerde ise dikey kentleşme görülmüştür (Ertin, 1994, s. 57). 1980-1992 döneminde toplu konut yasası yürürlüğe girmiş. Birçok yere toplu konut inşası ve gece kondu önleme bölgesi ilan edilen yerlere de kooperatifler yapışmıştır (Ertin, 1994, s. 77-81).

Eskişehir geleneksel yapı tipinden ayrılan Neoklasik evler ise ilk kagir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Belediye Binası, Eski Hükümet Binası, Odunpazarı askerlik şubesi, karakol ve Malhatun İlkokulu bu üsluba örnektir (Albek, 1991, s. 220).



Görsel 7: Kırım Tipi Ev (Albek, 1991, s. 350)

Görsel 14'teki yapı bugün Odunpazarı'nda Cumhuriyet Müzesi olarak kullanılan yapı önceden Eskişehir Askerlik Şubesi olarak kullanılmıştır. Aslı Turan Numune Mektebidir. Aynı yapı savaş zamanında Yunanlıların Hastanesi olarak kullanılmıştır. 2 Eylül 1922'den sonra esir alınan Yunanlılar için hapishane olarak kullanılmıştır (Atuk, 2002, s. 54)

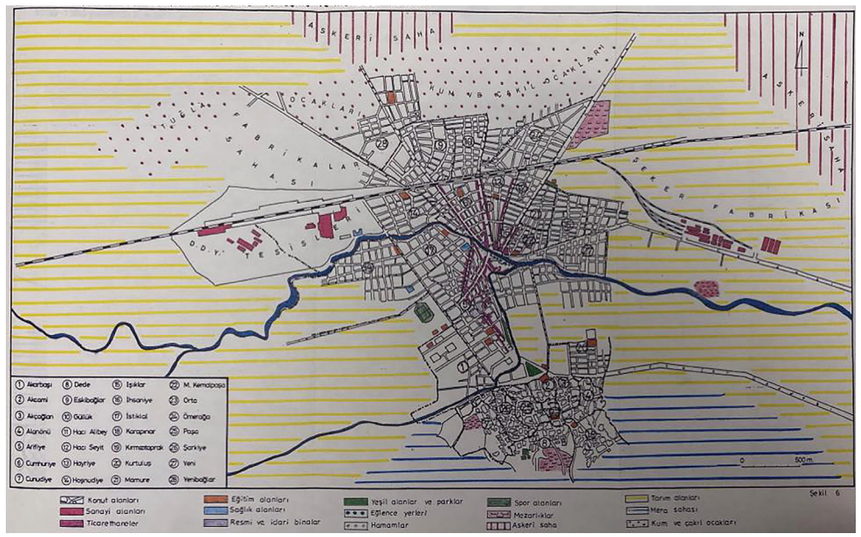
Belediye Binası, Porsuk Turing Kulüp oteli olarak kullanılmıştır (Kılıç, 1997, s. 79) Cumhuriyet sonrası eski konut dokularından daha farklı yerleşmeler kent merkezinde İstiklal, Arifiye, Hoşnudiye mahallelerinde 2-3 katlı betonarme yapılar olarak dikkat çeker (Ertin, 1994, s. 28).

20. yüzyılın başında geleneği ve moderni bir arada yaşayan kent için sosyolojik gözlemler dikkat çekmiştir. Türklük üzerine araştırma yapmak için Anadolu'ya gelen Dr. Bela Horvath Eskişehir'in 20 yıl önce bir köy olduğunu ama o zamanlar için ise hızla büyüyen bir kent görünüme ulaştığını, sokakların gazla çalışan lambalarla aydınlatıldığını, caddelerin etrafını yüksek binaların sardığını, Avrupa mallarının bulmanın artık mümkün olduğunu söylemiştir. Şehirdeki bir Rum düğününde kadın erkek, Müslüman Hristiyan herkesin birlikte eğlendiğini görünce şaşırmış ve o dönem için ender bir hal olduğunu belirtmiştir (Eriş, 2014, s. 56).

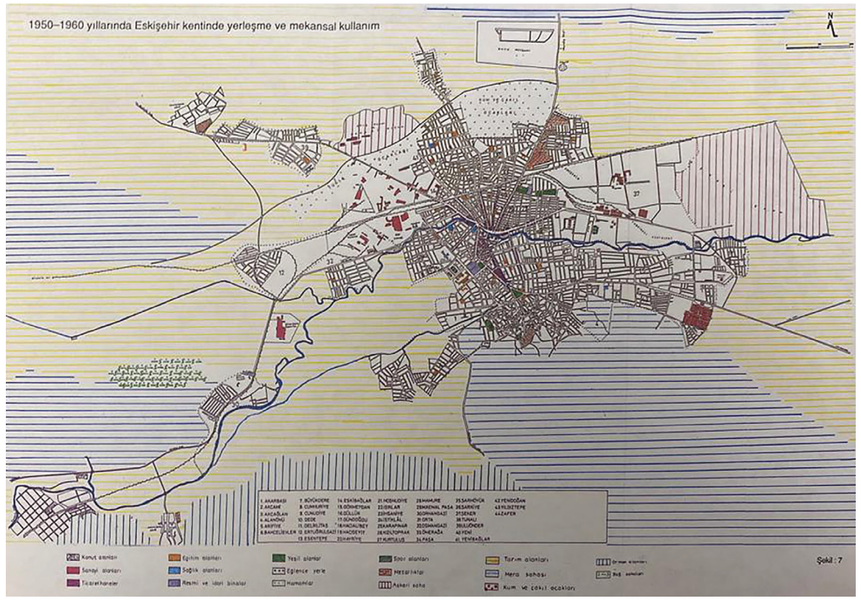
Görsel 18'de ifade edilen 20. yüzyıl başlarında istasyon civarına ait bir görseldir. Gayrimüslimlerin yerleştiği bu semt daha kalabalıktır. İstasyona doğru çekilen fotoğrafta, istasyona yaklaşıldıkça konutlar yerini ticarethane ve otellere bırakır. Dönemin önemli otellerinden birisi de Madam Tadya'nın otelidir (Atuk, 2002, s. 172).

20. Yüzyılda Sanayi Kenti Eskişehir

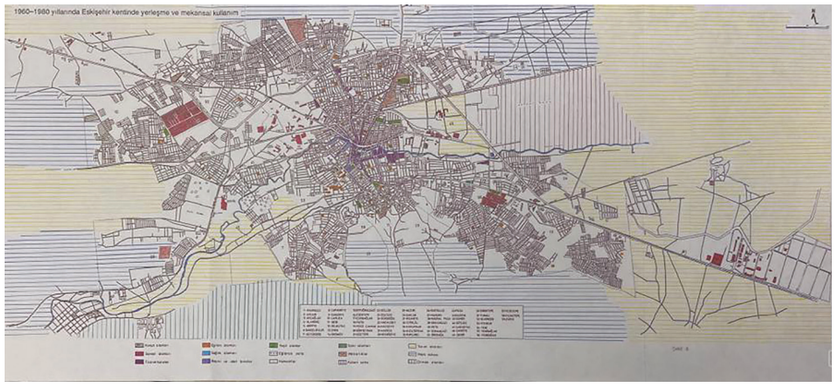
Osmanlı Devleti'nden sonra 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yeni devlet politikası; Anadolu'da seçilen bazı kentlerin modern sanayi kenti olarak seçilmesi olmuştur.



Görsel 8: 1923-1950'de Kentteki Mekânsal Yerleşim (Ertin, 1994, s. 213).



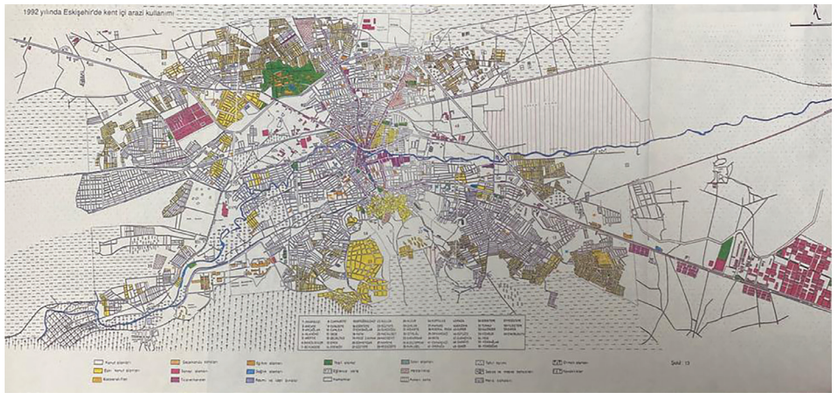
Görsel 9: 1950-1960'ta Kentteki Mekânsal Yerleşim (Ertin, 1994, s. 214).



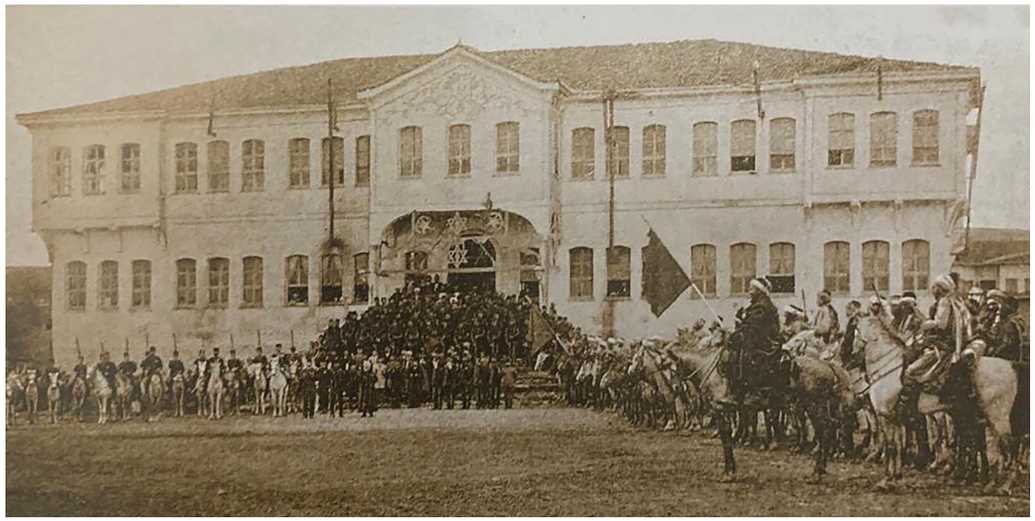
Görsel 10: 1960-1980'de Kentteki Mekânsal Yerleşim (Ertin, 1994, s. 215).



Görsel 11: 1980-1990'da Kentteki Mekânsal Yerleşim (Ertin, 1994, s. 216).



Görsel 12: 1992'de Kentteki Mekânsal Yerleşim (Ertin, 1994, s. 217).



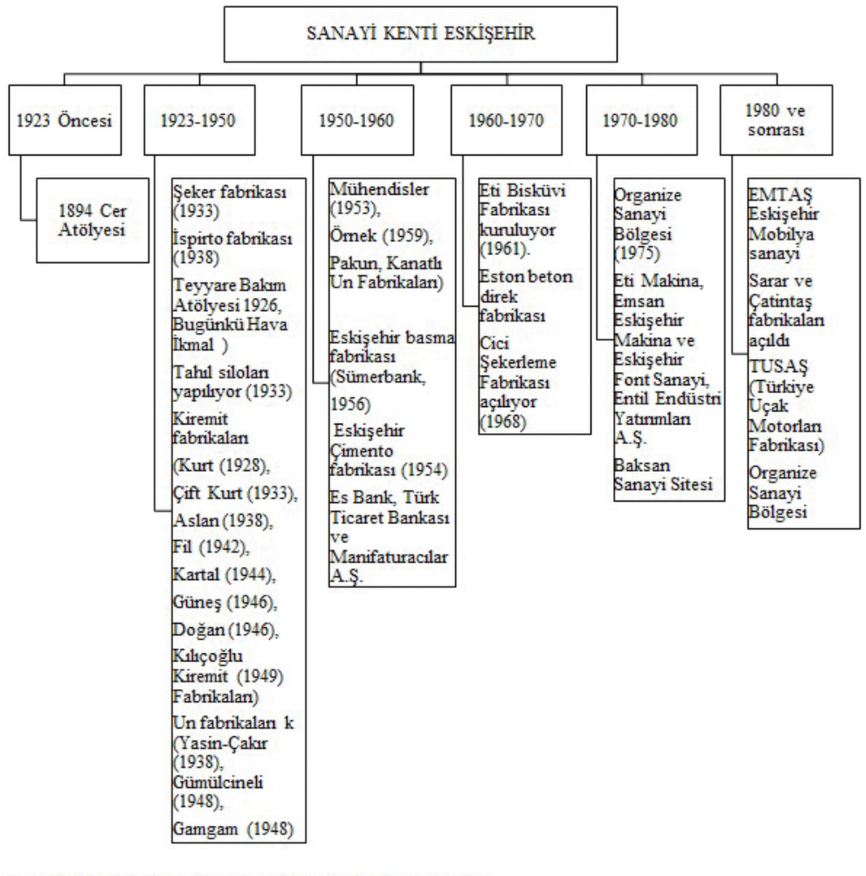
Görsel 13: Hükümet Binası, Günümüzde Atatürk Lisesi (Acar, 2009, s. 21).



Görsel 14: Askerlik Şubesi (Atuk, 2002, s. 55) (Sarıöz, 1997, s. 40).



Görsel 15: Belediye Binası (Sarıöz, 1997, s. 50) (Kılıç, 1997, s. 79).



Görsel 19: Eskişehir'de Sanayi Alanındaki Gelişimeler

Bu kentlerden birisi de Eskişehir'dir. Bu politika doğrultusunda 1946 yılında açılan bir ulusal yarışma sonucu Eskişehir Gar Binası inşa edilmiştir (Yılmaz, 2009, s. 2). Kentin gelişim sürecinde demir yolunun kente gelmesi ve devamında yaşanan göçler oldukça etkili olmuştur . 1893 yılında demir yolunun Eskişehir'e gelmesiyle kentte hareketlilik başlamıştır (Yılmaz, 2009, s. 4,10). Demir yolundan sonra 1894'te Cer Atölyesi'nin yapılması ve 1933'te de Şeker Fabrikası'nın inşa edilmesiyle birlikte kent sanayi yönünden gelişmeye başlamıştır (Yılmaz, 2009, s. 14). Bu gelişmelerle birlikte fabrika kuruluşlarında hızlı bir artış olmuştur. Bu gelişmeler Görsel 19'da verilmiştir (Yılmaz, 2009, s. 22).

Sonuç

Birçok medeniyetin beşiği olarak ifade edilebilecek Frigya topraklarına girilen kapılardan birisi de Eskişehir'dir. İlk çağlara ait bilgileri bulunmayan kent, yüzyıllar boyunca birçok egemenliğe ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde, kent merkezinde hâlâ Selçuklu, Osmanlı Dönemi'ne ait izler görülmektedir. Konum olarak Türkiye'nin büyük şehirleri arasında düğüm noktasıdır. Millî Mücadele zamanında birçok zarar gören kent, kurtuluş zamanından sonra hızlı bir gelişim sürecine girmiştir. Kentin şekillenmesinde doğal unsur olarak Porsuk Nehri yapay unsur olarak da Demir yolu hattı oldukça etkili olmuştur. Selçuklular Dönemi'nden beri var olan Odunpazarı bölgesi şehrin ilk konut bölgesi olmuştur. Demir yolunun gelmesiyle demir yolu hattının geçtiği yerlerde göçlerle gelen gayrimüslimlerin olduğu mahalleler kurulmuştur. Savaş zamanı zarar gören şehirde Hamamyolu bölgesinde yeni yerleşmeler kurulmuştur. Hamamyolu aksı, kentin ilk yerleşim yeri olan Odunpazarı ile göçmen mahalleleri arasında ticari bir aks olarak yaşamıştır. Bu aks şehrin yerlilerin pazar kurup ürünlerini sattıkları yer olarak kente hizmet vermiştir. Mahalle sayısının artması, kentin nüfusunun artmasını da göstermektedir. Kontrol edilemeyen nüfus artışı sonucu kentte meydana gelen gecekondulaşmanın önüne geçebilmek için toplu konut yapılaşmaları başlamıştır. Diğer taraftan kente demir yolunun gelmesi ve Cer Atölyesi'nin kurulmasından sonra 1900'lü yılların başında ilk olarak Şeker Fabrikası'nın kurulmasıyla kent sanayi anlamında dinamikleşmeye başlamıştır. Devamında kurulan birçok fabrikayla birlikte kent endüstri kenti kimliğine bürünmüştür.

Eskişehir kentine yönelik yapılan bu çalışma, dönemsel etkilerin kenti ve kentsel yerleşmeyi etkilediğini göstermiştir. Dolayısıyla kentin insanlarla birlikte değiştiği, geliştiği ve bu sebeple de yaşayan bir varlık olduğu söylenebilir.

Kaynakça

ACAR, M. Ş. (2009), **Eskişehir zaman, mekan, insan,** Ticaret Odası Yayınları, Eskişehir.

AKSOYLU, S., & Koca, G. (1985), "Kentsel Gelişmenin Eskişehir'de Yarattığı Planlama ve Uygulama Sorunları". N. Oruç, & S. Aksoylu içinde, **Kentleşme SAnayileşme Etkileşimi** (s. 231-243), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

ALBEK, S. (1991), **Dorylaion'dan Eskişehir'e.** Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

ALPAN, A., & Ünver, H. (2020), "Reproduction of the Edge as a Vitrine in Odunpazarı Historic District, Eskişehir", URBAN SUBSTRATA &CITY REGENERATION: Morphological legacies and design tools. Roma: 5th ISUFitaly lnternational Conference.

ATICI, E., & İnceoğlu, M. (2018a), **"Eskişehir Kurşunlu Külliyesi'nin Göstergebilimsel Yöntemle Yorumlanması"**, Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, USBİK, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

ATICI, E., & İnceoğlu, M. (2018b), "Seyit Battal Gazi Külliyesi'nin Mimari İletişimde Dünü Ve Bugünü", **Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi,** 26(3), 117-132.

ATUK, A. (2002), **101 Eskişehir,** Eskişehir Odunpazarı Belediyesi, Eskişehir.

EFE, A. (2009), "Eskişehir'in demografik yapısında değişim: 1831'den 1927'e", E. P. Safi içinde, **Kurtuluş ve Aydınlanma Eskişehir arşiv belgeleriyle** (s. 99-120), Büyükharf Yayıncılık, Ankara.

ACAR, M. Ş. (2009), **Eskişehir zaman, mekan, insan**, Ticaret Odası Yayınları, Eskişehir.

AKSOYLU, S., & Koca, G. (1985), "Kentsel Gelişmenin Eskişehir'de Yarattığı Planlama ve Uygulama Sorunları". N. Oruç, & S. Aksoylu içinde, **Kentleşme SAnayileşme Etkileşimi** (s. 231-243), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

ALBEK, S. (1991), **Dorylaion'dan Eskişehir'e.** Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

ALPAN, A., & Ünver, H. (2020), "Reproduction of the Edge as a Vitrine in Odunpazarı Historic District, Eskişehir", URBAN SUBSTRATA &CITY REGENERATION: Morphological legacies and design tools. Roma: 5th ISUFitaly lnternational Conference.

ATICI, E., & İnceoğlu, M. (2018a), **"Eskişehir Kurşunlu Külliyesi'nin Göstergebilimsel Yöntemle Yorumlanması"**, Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, USBİK, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

ATICI, E., & Inceoğlu, M. (2018b), "Seyit Battal Gazi Külliyesi'nin Mimari İletişimde Dünü Ve Bugünü", **Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi,** 26(3), 117-132.

ATUK, A. (2002), **101 Eskişehir,** Eskişehir Odunpazarı Belediyesi, Eskişehir.

EFE, A. (2009), "Eskişehir'in demografik yapısında değişim: 1831'den 1927'e", E. P. Safi içinde, **Kurtuluş ve Aydınlanma Eskişehir arşiv belgeleriyle** (s. 99-120), Büyükharf Yayıncılık, Ankara.

ERİŞ, M. (Dü.). (2014), **Eskişehir,** Eskişehir Valiliği, İstanbul.

ERTİN, G. (1994), **Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi,** Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

GÜMÜŞ, N. (2005), "Eskişehir'in kentsel Gelişimi ve Kent Tipolojisi (Sınıflandırması)", O. B. Çetin, A. O. Alp, & E. İznik içinde, **I. Uluslararası Dünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu** (s. 153-164), Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 21, Eskişehir.

İŞCAN, N. (2006), **Eskişehir Tarihin Şehri**, İşcan Yayınları, Eskişehir.

İNANKUL, Ş. (1985), "Sanayileşme-Kentleşme Etkileşimi: Eskişehir Kent Merkezi", N. Oruç, & S. Aksoylu içinde, **Kentleşme Sanayileşme Etkileşimi** (s. 222-230), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

ÜSTÜN, B., & Özkan, C. (2016), "Eskişehir Hamamyolu Caddesi'nin Cumhuriyet Döneminden günümüze mekansal değişimine yönelik bir araştırma", **Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, 18(2), 54-77.

KÜÇÜKCAN, İ. (2005), "**Kültürel Geleneğimizde Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi**", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi,** 36, 159-188, https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/850.
Kültürportalı. (2014), **Eskişehir Kurşunlu Camisi Ve Külliyesi** - Eskişehir, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/eskisehir/gezilecekyer/kursunlu-camii-ve-kulliyesıı

KILIÇ, L. (1997), **Anılarda Eskişehir,** Anadolu Rotary Kulubü Yayınları, Eskişehir.

NALÇAKAN, M., Geçimli, M., & Süvari, A. (2015), "Eskişehir'de Kaybettiklerimiz-Çukur Çarşı", M. Altunoğlu, & Ş. Geniş içinde, **I. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi** IV. Cilt (Cilt 4), Anadolu Üniversitesi Eskişehir Ekonomik ve Sosyal Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Eskişehir:.

SARIÖZ, P. (1997), **Bir Zamanlar Eskişehir,** Esbank Yayınları, İstanbul.

TULUM, M. M., & Altınsapan, M. E. (2020), "Eskişehir Alaaddin Camii Minaresi İnşa Kitabesinin Tarihlendirilmesi Üzerine Son Tespit", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,** 8(106), 1-8.

UÇKAN, B. O., & Uçkan, E. (2002), **Eskişehir Odunpazarı Evleri,** T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

YILMAZ, E. T. (2009), "Eskişehir Kentinin Gelişiminde Belirleyici Rolü Olan Süreçler ve Bu Süreçler İçerisinde Beliren Yerleşkeler",(Yayınlanmamış yüksek lisans tezi),**Eskişehir Osmangazi Üniversitesi**, Eskişehir.

ESKİŞEHİR'DE YÖNETİM KÜLTÜRÜNÜN İZLERİNİ ARAMAK

ALPER ÖZMEN *

Yönetim kültürünü, bir ülkedeki yönetim anlayışını, siyasal, toplumsal gelenekleri içine alan bir yaklaşım olarak tanımlamak mümkündür. Eski uygarlıklardan günümüze çok çeşitli yönetim anlayışları ve kurumsal yapılanmalara sahip olan devletler kurulmuş olmasına rağmen hepsinin birbirinden birtakım yönleriyle etkilendiği, idari örgüt düzenine bakılarak anlaşılabilmektedir.

Yönetim kültürü, bir ülkenin tarihi, sosyal ve siyasi tecrübelerinin toplamıdır. Yönetim kültürü, bireylerin ve toplumların yönetimle ilgili yapılara (devlet, bürokrasi, kamu kurumları, yönetici, memur, idari düzenlemeler vs.) karşı inanç, yargı, tutum, değerlendirme ve eğilimleridir. İktidarların devlet yönetiminde, bürokratların kurumlarda; idari sistemin bir parçası olarak davranış modellerini düzenleyen ve etkileyen inançlar, değerler, normlar ve eylem kalıplarıdır (Özmen, 2012).

O halde yönetim kültürünü, bir ülkedeki yönetim anlayışını, siyasal, toplumsal gelenekleri içine alan bir yaklaşım olarak tanımlamak mümkündür. Eski uygarlıklardan günümüze çok çeşitli yönetim anlayışları ve kurumsal yapılanmalara sahip olan devletler kurulmuş olmasına rağmen hepsinin birbirinden birtakım yönleriyle etkilendiği, idari örgüt düzenine bakılarak anlaşılabilmektedir.

Özellikle aynı veya yakın coğrafyada bulunup kültürel etkileşim yaşamış toplumların benzer idari yöntem ve pratiklere sahip olduğu bir gerçektir. Şüphesiz bir kent belirli bir devletin sınırları içerisinde yer alıyor ve özerk bir siyasal konumu bulunmuyorsa genel olarak ayrı bir yönetim kültüründen bahsetmek mümkün olmamaktadır. Özerk olsa da, genel yönetim anlayışında çok büyük farklılık beklemek anlamlı değildir. Bu çerçevede Eskişehir kentinde nasıl bir yönetim kültürü oluştuğunu söz konusu bölgedeki eski uygarlıklar ve ardından gelen imparatorluk ve devletler üzerinden çözümlemek önemlidir. Dolayısıyla bu bölgede hangi uygarlıkların ve devletlerin yer aldığı ve ulaşılan kaynaklar kapsamında nasıl bir yönetim kültürüne sahip olduklarını tespit, çalışmanın temel amacıdır. Ancak bilindiği gibi uygarlıklar dönemi kayıtlarda genellikle yerleşik alanda elde edilen buluntu ve taş veya kil tabletler üzerine çizilmiş resim ve yazılardan oluşmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, ulaşılan kaynaklar çerçevesinde çıkarımlar yapılmaya çalışılacaktır.

Eskişehir, yapılan kazı çalışmalarına göre MÖ 1200 yıllarında Hititler dönemiyle gelişmeye başlamış bir kent olup bilinen ilk ismi Dorylaion'dur. Hititlerden sonra MÖ 1000 ile 800 yılları arasında Frigler kentte güçlü bir devlet yapısı ve hakimiyet kurmuşlardır (Albek, 1991: 33). Kaynaklara göre Eskişehir'in ilk olarak Frig Kralı Doryleos tarafından kurulduğu ve onun ismi olan "Dorylaion" adını aldığı belirtilmektedir. Friglerden sonra kent, Lidyalılar tarafından alınmış ve Perslerle yapılan savaşın kaybedilmesiyle kent, Perslere geçmiştir. Devam eden savaşlar kentin sahibinin belirli aralıklarla değişmesi sonucunu doğurmuştur. Bir süre Perslerin yönetiminde kalan kent daha sonra İskender tarafından alınmış, MÖ 2. yüzyıla kadar Helenistik krallıklarca yönetilmiş, ardından Roma Cumhuriyeti idaresine girerek uzun bir dönem bu yönetim egemenliğinde yaşamıştır. Roma İmparatorluğu'nun MÖ 395 tarihinde bölünmesiyle birlikte Eskişehir Bizans hâkimiyetinde kalmış, bu dönemde bölgede birçok kent kurularak bölgenin ticaret merkezi haline gelmesi sağlanmıştır (Yavuz, 2021: 4-5).

Frigya, sahip olduğu biri siyasal yönetim merkezi Gordion (Yassıhöyük-Polatlı); diğeri dinsel merkez olan yazlık Midas kenti (Yazılıkaya) ile krallarının tarıma odaklandığı, tüccar ve esnaf sınıfla birlikte aydın kesim tarafından da tercih edilen bir kent olmuştur. Perslerin MÖ 6. yüzyılın ortalarında kenti işgaline kadar Kızılırmak'ın batısında Gordion (Yassıhöyük), Yenidoğan Höyüğü, Eski Ankara; Eskişehir yakınında Midas kenti; Kızılırmak'ın doğusunda da Boğazköy, Pazarlı ve Göllüdağ özgür kentler olarak öne çıkmıştır (Uçankuş, 2002: 15-17).

MÖ 546 yılında Lidyalılar Perslere yenilince Frigya Perslerin eline geçmiştir. Bölge, Perslerin egemenliği altına girmesine rağmen Perslerin bölgede kalıcı olma hedeflerinin olmaması ve yerleşim kurmamalarından dolayı kendilerine ait bir eser de bulunamamıştır (Sarı, 2019: 3). MÖ 331'de Persler, İskender'in ordusuna yenilmiş, kent bir süre İskender egemenliğinde kalmıştır. MÖ 189- MS 395 arasında kent, Roma'ya geçmiş; Dorylaion çevresi, antik dönemdeki en hızlı gelişimini bu dönemde gerçekleştirmiştir (Menekşe, 2012: 4).

Kaynaklara göre Roma'da eyaletler, merkezden atanan "proconsul" isimli valiler tarafından yönetilmektedir. Yetkileri çok geniş olan valilerin bu yetkilerini baskıya dönüştürdükleri ileri sürülmektedir. Özellikle halktan zorla para toplama davranışları çok eleştirilmiştir. Haksızlık, görevi suistimal ve aşırı otoriterliğin uygulandığı kentlerden biri de Dorylaion'dur. Roma'da ayrıca eyaletler birkaç kentin bir araya getirilerek oluşturduğu "conventus" adı verilen adli bölümlere ayrılmışlardır. Tarihi kaynaklara bakıldığında Dorylaion, daha doğudaki Midaion şehriyle birlikte "Synnada" convertusuna bağlı olarak varlık göstermektedir (Albek, 1991: 40). Bu durumda Eskişehir idari anlamda otoriter ve baskıcı bir yönetimden etkilenirken ayrıca yargı kurumlarının bulunduğu bir çemberin içinde yer almaktadır

Roma'da ticaretin gelişim ağı, daha çok işgal edilen yerlerde kurulan ve "coloniae" adı verilen yerleşim yerleri üzerinden ilerlemiştir. Koloniler, mevcut kurulu şehirlerde veya yeni inşa edilen yerlerde oluşturulmaktaydı. Kayıtlarda yer alan Dorylaion-Pessinus-Ankyra

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aozmen@ogu.edu.tr

yolu üstünde önemli bir eski yerleşme yeri olan "Germa"da bu şekilde önemli koloni kurulmuş olması, Eskişehir'in bu dönemde ticaret merkezinin önemli bir parçası olduğunun göstergesidir. Ayrıca Roma'da MÖ 27'de Augustus çağında Roma'nın bütün eyaletlerinde yapılan reformlarla yeni bir düzen kurulmuştur. İlgili döneme ilişkin haritalarda Dorylaion'un doğusunda kalan, Sakarya kıvrımı içindeki bütün topraklar Galatia eyaleti içinde yer almaktadır. Bu dönemde yapılan reformlarla Roma'da MS I. yy'dan III. yüzyıla kadar sürecek güçlü toplumsal refah ve sosyal faaliyetler ön plana çıkmıştır. Toplumsal yaşamın merkezinde Gymnasiumlar vardır ve özellikle Dorylaion'da kadınlar için de Gymnasiumlar bulunmaktadır (Albek, 1991: 41-42). Bu bilgiler söz konusu çağda Eskişehir'de ticaretin canlı, erkekler kadar kadınların da sosyal hayatın içinde etkin olmasını öngören bir yönetsel yapı kurulduğuna işaret etmektedir.

Bizans İmparatorluğu döneminde Dorylaion ve çevresinde kurulan kentler bir süre sonra önceki dönemde olduğu gibi önemli ticaret merkezleri olmuşlar, bu yönleriyle orduların ihtiyaçlarını temin ederek güçlü bir siyasi-askeri örgütlenmeye imkan tanımışlardır. Bu kentlerden birisi de Justinianopolis (Sivrihisar)'dir ve kenti kuran İmparator Justinianus, aynı zamanda Dorylaion'u da onarmıştır (Menekşe: 2012: 4-5).

Roma'da Augustus reformlarıyla ilk kez oluşturulan "imparator ve senato yönetimi" anlayışı, Bizans'la birlikte 6. yüzyılda tamamen ortadan kalkmış, senato sembolik bir yapı haline dönüştürülmüştür. 6. yüzyıldan itibaren Bizans'ta otokratik ve monarşik bir yönetim görülür. İmparator; yasama, yürütme ve yargı güçlerini elinde bulundurmaktadır. Ülkedeki baş kanun koyucu, en yüksek yargıç, idari, mali ve askeri otorite imparatordur. Devlet ve yönetim geleneği açısından Bizans, İran, Arap, Selçuklu ve Osmanlılar arasında çok fark olmadığı iddia edilmektedir. Hatta bu devletler arasında yönetim geleneğini belirleyen ideolojinin dahi benzerlik gösterdiği belirtilmektedir. Hükümdarın yönetim usullerini ve toplum düzeninin muhafazasını öneren bu görüşler doğuda "nasihatname geleneği" olarak adlandırılmıştır (Ortaylı, 2007: 31-34).

Eyalet yönetiminde Bizans, 6. yüzyılda adli konularda da yetkili olan bir sivil vali ve bir komutan görevlendirmiştir. 7. yüzyıl sonrası ülkeye yapılan saldırıların artmasıyla yönetim haritasını değiştirmiş, imparatorluk daha küçük parçalara ayrılmış ve başlarına doğrudan imparatora bağlı olan askeri valiler atanmıştır. Burada merkezdeki teşkilatın bir kopyası (maliye-yargı) kurulmuştu. Eskişehir gibi kent özelliği gösteren bölgelerin yönetimine bakıldığında; yargı ve belediye başkanlığından sorumlu "hipparchos" adı verilen yöneticiler ile birlikte onlara yardım eden Osmanlılardaki ve İslam devletlerindeki muhtesibe benzeyen esnafın teftişi, fiyat kontrolü gibi işlerden sorumlu "agoranomos" bulunmaktaydı (Ortaylı, 2007: 39-44).

1071 yılında Malazgirt Zaferi ile Anadolu'ya giren Türkler, 1074 yılında Dorylaion ve çevresini almışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti bu dönemde Bizanslılarla yaptıkları savaşta galip gelmiş ve İznik'e kadar ilerlemiştir. I. Haçlı seferi Selçuklu Devleti'nin bu topraklardan geri çekilmesine sebep olsa da özellikle Dorylaion- Seyyidgazi arasındaki bölgeye yoğun bir Türkmen nüfusun yerleşimi sağlanmıştır (Menekşe, 2012: 5-6).

Selçuklu eyaletlerinde hanedan üyesi şehzadeler yönetici konumda yer almışlardır. Her vilayette ayrıca kadı, muhassıl ve beylerbeyi niteliğinde emir sipahsallar (İdari-askeri işler sorumlusu) bulunmaktadır. Alt kademelerde subaşılar ve serleşkerler idari birimlerin başında olmuştur. Kentlerde kamu yöneticilerine kamu hizmeti ve denetiminde esnaf loncaları yardımcı olarak vazife görmüştür. Her esnaf sınıfının bağlı olduğu bir ahi olmakla birlikte bu ahilerin hepsinin üstünde "ahi baba" olarak isimlendirilen o şehrin genel esnaf başkanı vardır. Kent ayanı iğdiş, mahalle sorumlu yöneticisi öndeş olarak adlandırılmıştır (Ortaylı, 2007: 103-104). Bu bağlamda XIII. yüzyılda Anadolu'da ahilik kültürünün devam ettirildiği söylenebilir. Bir ahi olan Şeyh Edebali Eskişehir'de oturmuştur. Sadece şehirlerde değil, köyler ve sınır boylarında da ahi teşkilatları güçlü bir şekilde varlık göstermiştir (Albek, 1991: 108).

Eskişehir, Fatih Sultan Mehmet'in ilk dönemlerine kadar Ankara Beyliğine bağlı bir sancak iken, 1451'den itibaren Kütahya'ya bağlı bir sancak merkezi olmuştur (Yavuz, 2021: 9). Bu bağlamda Eskişehir bir sancak beyinin yönetiminde merkeziyetçi yönetim kültürünün etkisini diğer vilayet ve sancaklar gibi hissetmiştir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin XIII. yüzyılın sonlarına doğru Moğol baskısıyla zayıflaması süreci yaşanırken bir uç beyliğinde yer alan Ertuğrul Gazi liderliğindeki Türkmen topluluğu askeri ve siyasi bir güç olarak dikkat çekmekteydi. Ertuğrul Gazi'nin 1281 tarihinde vefatıyla yerine oğlu Osman Gazi geçmiş, 1291 yılında Karacahisar'ı fethederek siyasi ve askeri gücünü pekiştirmiştir. Eskişehir Karacahisar, Osmanlılara katılan ilk topraklardan olmuştur (Menekşe, 2012: 7-8).

Orhan Gazi Dönemi'nde fetihlerin artmasıyla Eskişehir, basit pazar konumundan siyasi ve kültürel bir merkez haline evrilmiştir. Kanuni Dönemine kadar Eskişehir, şehzadeler arasındaki taht kavgalarından dolayı onlar için geçici konaklama yeri haline gelmiştir. XVI. yüzyılda Kanuni Dönemi'nde şehrin önemi artmış, Kurşunlu Camii gibi eserler bu dönem inşa edilmiştir (Yavuz, 2021: 7).

Bürokratik bir toplum yapısı olan Osmanlı Devleti'nde bürokrasi, siyasal sistem içerisinde zamanla aşırı bir özerklik kazanmıştır. Bu aşırı özerklik, devletin bürokrasi ile özdeşleşmesi anlamına gelmiştir. "Sultan'ın kulları", Fatih Sultan Mehmet'in örfi hukukla bağımlı kıldığı bürokratlardır. Bürokratik yönetimin Osmanlı'da Sultan'dan başka hiç kimseye hesap verme durumunda olmaması, bürokratik kul sisteminin Sultan'ın dışında herhangi bir denetime tabi tutulamaması anlamına gelmektedir (Yavuz, 2009: 57).

Eskişehir, Fatih Sultan Mehmet'in ilk dönemlerine kadar Ankara Beyliği'ne bağlı bir sancak iken, 1451'den itibaren Kütahya'ya bağlı bir sancak merkezi olmuştur (Yavuz, 2021: 9). Bu bağlamda Eskişehir bir sancak beyinin yönetiminde merkeziyetçi yönetim kültürünün etkisini diğer vilayet ve sancaklar gibi hissetmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıla kadar devletin yapısı, padişahın kişisel siyaset anlayışı ve yönetimine dayanmaktadır. 17. ve 18. yüzyıllarda âyan ve eşrafın güçlenmesi, devletin ve bu arada padişahın geleneksel rolünü değiştirmemiştir (Heper, 1977: 59). Tanzimat, Osmanlı Devletinin ilk kez sistemli bir şekilde, tüm devleti kapsayan, sivil memurlardan meydana gelen bir taşra teşkilatı altyapısı tesis etmeye başladığı dönemdir (Findley, 1996: 261). 1841 tarihinde Tanzimat reformlarıyla Eskişehir mülki idari bölümleme çerçevesinde Bursa'da bulunan Hüdavendigar eyaletine bağlanmıştır (Yavuz, 2021: 9).

Eskişehir'de Tanzimat'a yakın dönem ve sonrasında yaşanan lületaşı madeninin idaresine ilişkin kayıtlar döneme ilişkin bilgi vermektedir. Bir hatt-ı hümayunda Eskişehir ve İnönü kazalarındaki lületaşı madenlerinden 1834'ten 1836'ya kadar toplanmış olan belirli bir yük gelirin Eskişehir Mütesellimi Mahmud Bey aracılığıyla parça parça Darphane-i Amire'ye gönderilmesi için kapudan paşaya emaneten ihalesi istenmiştir. Başka bir hatt-ı hümayunda lületaşı madeni 1839 yılında 1 yıl süreyle Eskişehir Mütesellimi Mahmud Bey'e emaneten ihale olunmuştur. Eskişehir lületaşı madeni 1845 senesinde sarraf taahhüdü ile başka talibi

Eskişehir, belirli aralıklarla işgal ve tahakkümler yaşamış, bölgenin sahibi dönem dönem değişmiş, bu durum söz konusu dönem ve devamında merkeziyetçi ve dikey hiyerarşik örgüt düzenini esas alan, vatandaşların örgütlenme haklarını kullanabildiği, talep ve şikayetlerini idareye karşı sunabildiği bir yönetim kültürü oluşturmuştur.

de çıkmadığından Kaza Müdürü Hacı Mestan Bey uhdesine bırakılmıştır. Yaklaşık 10 yıl sonrasına ait olan bir belgeden madenin işletme usulünün değişerek iltizama geçildiği anlaşılmaktadır. (Gümüşsoy, 2013: 174). Burada elbette dikkat çeken husus Eskişehir halkının buna itiraz etmesi ve bir dilekçeyle idareye başvurmasıdır. Kaynaklara göre, Eskişehir halkından bazı kişiler 1890 yılında hazırladıkları bir dilekçeyle "yaklaşık 200 senedir dede mesleği olarak aileleriyle birlikte lületaşı ticaretiyle uğraştıklarını ve geçimlerini sağladıklarını" ifade ederek duruma karşı çıkmışlardır. Lületaşı mesleği dışında başka bir işle uğraşmadıklarından dolayı gazetelerden öğrendikleri lületaşı imtiyazının bir mültezime verilmesinin yaklaşık 15 bin kişilik bir nüfusu mağdur edeceğini beyan etmişlerdir. Dilekçelerinde taleplerinin madenin daha önceki gibi işletilmesi veya iltizama verilmesi zorunluysa bunun Eskişehir halkından isteyenlere verilmesi yönünde olmuştur. Benzer konuda 1897 tarihinde kent halkı, lületaşı maden ihalesinin dışarıdan birilerine verilmesinin bu işkolundan geçimini sağlayan esnafın maddi zorluklar yaşayacağı gerekçesiyle halktan birine verilmesi için bir kez daha başvuruda bulunmuştur (Gümüşsoy, 2013: 175-176). İdarenin aldığı karara karşı Eskişehir halkının ihlal edildiğini düşündükleri haklarını medeni bir şekilde dilekçe yoluyla devletten talep etmesi ve böyle bir hakkın devletçe verilmiş olması, vatandaşlara "idarenin davranışlarına karşı şikayet ve başvuru" yollarının da açık olduğunu göstermektedir.

II. Abdulhamid, Sultan Mahmut'un izinden giderek, devleti merkezileştirme çabası içine girmiştir. Bu amaçla ilk önce merkezden başlayarak, sivil bürokrasiden yana olan dengeleri, saray lehine bozarak, Babıali'yi devre dışı bırakmış ve tüm yetkileri tekrar sarayda toplayarak, sarayı devlet işlerinin merkezi haline getirmiştir (Akyıldız, 2004: 165-167).

XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda merkeziyetçi devlet felsefesi ve eğiliminin egemenliği açıkça görülebilmektedir. Modernleşme bürokratik örgütlerin büyümesini hızlandırmakta ve devlet faaliyetlerindeki uzmanlaşma, merkezde ve vilayetlerdeki örgütlerde şubeleşmeyi beraberinde getirmektedir. Merkezi hükümet sanayiden eğitime kadar hayatın her alanını düzenleme eğilimindedir (Eryılmaz, 1992: 13).

Cumhuriyet Devri Tanzimat geleneğinin devam ettirildiği, yalnızca örgütsel bazı değişikliklerin gerçekleştirildiği bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde Atatürk, bürokrasinin üst kademelerine atama yaparken büyük ölçüde siyasal kriterlerden hareket etmiş ve saptadığı siyasalara yatkın kişileri iş başına getirmiştir. Alt kademelere ise çok fazla müdahale etmemiş, geleneksel Osmanlı idare yöntemlerini değiştirmemiştir (Heper, 1977: 70).

Özetle Eskişehir'de uygarlıklar ve sonrası dönemde, devlet yöneticilerinin yönetim anlayışları ekseninde dönemsel değişiklikler söz konusudur. Genel olarak aydın sınıfı ve tüccarların tercih ettiği, dolayısıyla otoriterliğin diğer birçok kente göre kendisini daha zayıf gösterdiği bir bölge olmuştur. Eskişehir zaman zaman ticari ve sanatsal faaliyetlere geniş alan açmış, topluluk organizasyonları ve etkinliklerine onay vermiş (gymnasiumlar gibi) yönetimlerin olduğu bir yerdir. Kent çapında hem ticaretin kurallara göre işlemesini hem de bütünleşmeyi sağlayan lonca türü yapılanmalar önemli rol oynamıştır. Bu dönemin savaşçı veya fetihçi karakterinden dolayı Eskişehir, belirli aralıklarla işgal ve tahakkümler yaşamış, bölgenin sahibi dönem dönem değişmiş, bu durum söz konusu dönem ve devamında merkeziyetçi ve dikey hiyerarşik örgüt düzenini esas alan, vatandaşların örgütlenme haklarını kullanabildiği, talep ve şikayetlerini idareye karşı sunabildiği bir yönetim kültürü oluşturmuştur.

Kaynakça

AKYILDIZ, Ali (2004), **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul.

AKYÜZ, Ayfer (2009), Salnamelerde Eskişehir, **Dumlupınar Üniversitesi SBE** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

ALBEK, Suzan (1991), **Dorylaion'dan Eskişehir'e, Eğitim,** Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, No. 89, Eskişehir.

ERYILMAZ, Bilal (1992), **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, İstanbul.

FİNDLEY, Carter V. (1996), **Kalemiyyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**, Çev. Gül Ç. Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

GÜMÜŞSOY, Emine (2013), **1830-1914 Arası Eskişehir Lületaşı Madeni ile İlgili Bazı Tespitler**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (Özel Sayı), 169-193.

HEPER, Metin (1977), **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme: Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

MENEKŞE, Metin (2012), **Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Eskişehir Kazası'nın Sosyoekonomik Yapısı,** Muğla Üniversitesi SBE Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.

ORTAYLI, İlber (2007), **Türkiye Teşkilat ve İdari Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara.

SARI, Hale (2019), 1533 Numaralı Eskişehir Kazası Nüfus Defterinin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi, **Niğde Üniversitesi SBE** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde.

UÇANKUŞ, Hasan Tahsin (2002), **Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygi**a, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

YAVUZ, Hilmi (2009), **"Bürokrasi Tutucu mu, Devrimci mi?", Alafrangalığın Tarihi: Geleneğin Tasfiyesi ya da Yeniden Üretilmesi**, Timaş Yayınları, İstanbul.

YAVUZ, Ali (2021), 1845 (H.1261) Tarihli Temettü'ât Defterlerine Göre Hüdavendigâr Eyaleti Eskişehir Sancağı Mihalgazi Kazasına Bağlı Koyunlu, Karaoğlan, İğdir, Nardin, Kırka, Kuşça Köylerinin İktisâdi Ve İçtimaî Durumu, **Dumlupınar Üniversitesi SBE** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya.

MEZAR TAŞLARININ ŞEHİR KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ

Nizamettin ARSLAN*

Mezar taşları, kültür ve sanat tarihimiz açısından oldukça önemli malzemelerdir. Mezar taşı kitabeleri tarihî açıdan, arşiv malzemelerinin boşluklarını doldurabilecek en sağlam kaynak olmakla beraber, bize yer ve zamanın tarihlendirilmesinde de kesin bilgiler sunar.

Anadolu'yu mayalayanlardan beldemizin medarıiftiharı Yunus Emre Hazretleri (KS) dünya ve ölümü "Ana rahminden geldik pazara / Bir kefen aldık döndük mezara" diyerek iki cümle ile ne kadar güzel özetliyor. Ana rahminden bu âleme çıplak geldik, hiçbir şeyimiz yoktu. Pazar için ne kadar süre verildiyse o kadar yaşadık. Ama gün geldi pazar alışverişi için verilen süre bitti. Giderken baktık ki sevgiyle, muhabbetle yaptıklarımız gelirler hanesinde, kırıp döktüklerimiz giderler hanesinde yazılı olarak manevi heybenin iki gözünü doldurmuş yanımızda, gerisi dünya da kalmış. Sadece pazardan alıp sarındığımız bir kefen var yanımızda, o da kabirde kalacak.

İnsan öldüğünde veya başka bir deyişle âhirete doğduğunda, belirli ölçülerde hazırlanmış olan mezar dediğimiz bir çukura gömülür. Kabir dediğimiz bu çukura cenaze yerleştirilip kapatıldıktan sonra bir süre toprağın oturması beklenir. Sonra üzerine pehle denilen bir taş kapak, bazen de mezarın üzerine değil etrafına taş kapaklar çevrilerek baş ve ayak ve kısmına taş dikilir. Baş ve ayak taşı veya şahidesi denilen bu taşların üzerine yazı ve süslemeler yapılır. Ziyaret edilen yer anlamına gelen mezar kelimesi yerine Türkçede eş anlamlı olarak kabir, makber, medfen ve merkad kelimeleri de kullanılır. Mezarların bir arada oldukları yere ise mezarlık, kabristan veya hazire denmektedir.

* Araştırmacı – yazar. nzmttnarslan@gmail.com



Kültür bir milletin inanç, fikir, sanat, âdet ve geleneklerinin; maddi ve manevi değerlerinin bütünüdür. Tanpınar; Türk kültürünün kendinden evvel gelmiş medeniyetlerden kalan şeylerle bu kadar canlı surette rastgele karıştığı, haşır neşir olduğu pek az yer vardır der (Ayverdi 2011:726).

Mezar taşları, kültür ve sanat tarihimiz açısından oldukça önemli malzemelerdir. Mezar taşı kitabeleri tarihî açıdan, arşiv malzemelerinin boşluklarını doldurabilecek en sağlam kaynak olmakla beraber, bize yer ve zamanın tarihlendirilmesinde de kesin bilgiler sunar. Kültürel açıdan, üzerinde bulunan sikke, sarık, fes ve bazı motiflerden, o kabirde bulunan şahsın cinsiyetini, ilmî kariyerini, tasavvuftaki mertebesini, siyasî ve sosyal statüsünü yansıtır. Kültür tarihimiz açısından pek çok şey ifade eden bu tarihî malzeme, sanat tarihi yönünden de geçmişe ışık tutmakta, sanatın estetik ve inceliklerini günümüze taşımaktadır. Mezar taşları her yönüyle pek çok tarihî sırları bünyesinde gizlemektedir. Mezar taşı geleneği aslında islâmî bir gelenek olmayıp Türklükten gelen bir gelenektir. Biz Türklerde mezar ve mezar taşı geleneği tarih boyunca farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Türklerin İslâm dinini kabullerinden önceki dönemlerinde ölüm halinde yas törenleri yapılır, ölünün bulunduğu çadırın çevresinde atlarla dolaşılır, saçlar kesilir, saç baş dağıtılır, yüz çizilerek kanatılır, ölenin atlarının kuyrukları kesilir, kurban edilir, ölünün ardından yemek verilirdi (Bizbirlik 2007:10). Asil ve varlıklı kimseler "kurgan" denilen özel yapılmış mezarlara gömülürken; normal kimseler de bugün olduğu gibi gibi normal mezarlara gömülür, baş kısımlarına da balbal ve taş baba denilen taşlar dikilirdi.

Karahanlılar döneminde Türkler İslâm dinini kabul ettikten sonra da bahsedilen eski geleneklerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu gelenekler, İslam dininde hoş görülmese de bunu kendilerine göre yorumlayarak bazı defin işlemlerinden vazgeçmişler fakat mezar ve mezar anıtı yapmaktan vazgeçmemişlerdir. (Tunçel 1989:6) Bu mezar taşları Osmanlı Dönemi'nde zirve yaparak bir sanat şaheseri haline gelmiştir. İslam inancında heykel yapmak hoş görülmediğinden bizim sanatkârlarımız bütün beceri, maharet ve ustalıklarını mezar taşlarında göstermişlerdir. Eski kabristanlarımız Türk süsleme ve hat sanatının en zirve eserleriyle bezenmiş özel sergi salonu ve müzelerdir. Dolayısıyla bugün Anadolu'nun her köşesinde sandukalı, koç, koyun, at ve insan siluetini andırır biçiminde mezar taşlarına rastlamak mümkündür. Bunların yanında baş kısımları sarıklı, kavuklu, fesli, duvaklı, gül demetli; ayak taşları servi, gül, lale, çam kozalağı, sümbül, hurma, üzüm, kılıç, minare, cami, ayna, tarak, bıçak, lamba, kuş hatta nargile tasvirli mezar taşları da her yerde görülebilir. Eskişehir merkez ve kırsalıki kabristanlarda dahi bu tür mezar taşları ziyaretçilerini beklemektedir.



Erkek mezar taşlarının başlık kısımlarında genellikle sarık, fes ve kavuk bulunur. Karşıdan baktığınızda meslek erbabı, devlet memuru veya hangi tarikat mensubu olduğunu









başlık şeklinden anlayabilirsiniz. 1829 yılından sonra giyilmeye başlanan fes, mezar taşlarında en fazla kullanılan başlık biçimidir. Padişahlar değişik biçimlerde fes giydiklerinden, fesler Mahmudi, Azizi, Hamidi gibi isimlerle anılmaktadır. Askeri, kâtibim, eşraf, meslek erbabı, kazasker, sadrazam vb. başlıklar da diğer başlık çeşitleridir.

Kadın mezar baş taşlarının dikkat çeken yönü, baş kısmının çiçeklerle süslü olmasıdır. Ayrıca takı olarak kullanılan taç, kolye, küpe ve gerdanlıkları sembolize eden şekiller bulunur. Çocuk mezarları ise boyunun küçüklüğü ile kolayca fark edilir. Ayak taşlarına kazınan bu simgeler, Türklerin tarih boyunca ecdadına ve geçmişine gösterdiği saygının değişmez ifadesinin tezahürüdür. Bunların her birinin değişik anlam ve manaları vardır. Ancak sembolün ne anlatmak istediği anlaşılamayabilir. Bunları bilmek ve öğrenmek, perdeyi aralayabilmek için, merak, eğitim ve çalışmak gerekir. (Özcan 2005:20) Kilimin deseni, binalardaki süsleme ve yazılar, yakılan türküler, söylenen maniler, mezar taşındaki semboller, derin manaları olan, anlamları tâ ezele köke dayanan, gönüldeki aşkın şekle yansıması aynı zamanda şehrin de kültürüdür Bu süslemelerin hepsinin neler ifade ettiği ne anlama geldiğini burada yazmamız mümkün değil.

Hanımların fakat daha çok evlenmeden vefat eden genç kızların baş taşına düğününde takacağı duvak, taç ve ziynet eşyaları ayak taşlarına kırık gül dalı işlenir. Odunpazarı merkez kabristanında Ümmühan Hatuna ait mezar taşında (Görsel-1) görüldüğü gibi evli bir hanım olmasına rağmen baş kısmına tacı, boyun kısmına da takıları işlenmiş . Yine aynı kabristanda Karakollukçu-zâde Hasan Tahsin Efendinin kızı Hatice Sâibe Hânıma ait; …

Tutuldum bir hummâ ile tamâm ben bir sene ancak
Gehî yatdım gehî kalkdım bulunmadı buna çâre
Dakika râhat u arâm bana pek güç olunca ten
Hitâb-ı irci'i on bir yaşımda irdi sem'ime
…



Görsel 1: Odunpazarı Merkez Kabristanında Ümmühan Hatuna Ait Mezar Taşı

diye devam eden mezar taşı kitabesinden, hummâ hastalığına tutulan Hatice Hanım'ın derdine bir çare bulunamadığı ve hastalığa yakalandıktan bir sene sonra on bir yaşında vefat ettiği anlaşılıyor. Mezar taşında da görüleceği üzere (Görsel-2), baş kısmına tacı, boynuna gerdanlığı, çehresinin ortasına da gül yapılmış. Karşıdan bakıldığında başında duvağı yüzü kapalı gelin siluetini andırıyor. Denilmek isteniyor ki; eğer sen yaşasaydın böyle telli duvaklı gelin olacaktın. Ama kader, bu nasip olmadı. Fakat biz seni böyle telli duvaklı olarak ahirete gelin gönderiyoruz. Orada muradına eresin.

Gelin başı yapmak bizim düğün kültürümüzün vazgeçilmezlerinden biridir. Gelinin başına bir taç sonra üzerine pullarla işlenmiş yeşil veya kırmızı örtü örtülür, altınları veya takıları da boynuna veya bu örtünün dışına tacın üzerine dizilirdi. Ülkemizde olduğu gibi Eskişehir ilimizde de yaşatılan bu gelenek, 80'li yılların ortalarından itibaren yavaş yavaş modernleşme adına terk edildi. Şimdi evlenen kızlarımız modern gelinlikler giymekteler. Günümüzde yok olan bu gelenek, bu kültür, mezar taşlarında yaşatılmakta ve geleceğe bunlarla aktarılmaktadır. Dolayısıyla gelecek kuşaklara kültürün aktarılmasında en önemli materyalden birinin de mezar taşları olduğu söylemek yanlış olmasa gerek.



Görsel 2: Odunpazarı Merkez Kabristanında Karakollukçu-zâde Hasan Tahsin Efendinin Kızı Hatice Sâibe Hânıma Ait Mezar Taşı

Kadın mezar baş taşlarının dikkat çeken yönü, baş kısmının çiçeklerle süslü olmasıdır. Ayrıca takı olarak kullanılan taç, kolye, küpe ve gerdanlıkları sembolize eden şekiller bulunur. Çocuk mezarları ise boyunun küçüklüğü ile kolayca fark edilir. Ayak taşlarına kazınan bu simgeler, Türklerin tarih boyunca ecdadına ve geçmişine gösterdiği saygının değişmez ifadesinin tezahürüdür.

Ayak taşlarına oldukça fazla işlenen sembollerden biri de halk arasında Selvi denilen Servi ağacıdır. (Görsel-3)

Selvi çok dallı budaklı olmamakla beraber uzunca bir ağaç olup uç/tepe kısmı bükük-tür. Bu hali ile sabrın ve temkinin sembolüdür. Uç/tepe kısmının bükük olması, ölüm yaratanın emri olduğu için Onun karşısında boynu bükük kalmayı, insanın âcizliğini ifade eder. Vefat ede-



Görsel 3: Odunpazarı Merkez Kabristanında
Osman Efendiye Ait Mezar Taşı

nin ardından boynu büküp sabretmek gerekir. Yakını vefat edene baş sağlığı dilemek, sabır temenni etmek millet olarak hem geleneğimizin hem de inancımızın bir gereğidir. Eskişehir'de de canlı olarak yaşatılan bu gelenek, mezar taşında servinin boynunun bükük olması olarak temsil edilmiştir.

Odunpazarı kabristanında Osman Efendi'nin mezar taşında

Bir nazâr kıl mezârımın tâşına
Gör ne geldi şu gençlikde bâşıma
Henüz girdim on altı yâşıma
Rabbim sabırlar ihsân eyle vâlidemin bâşına



Görsel 4: Çifteler Körhasan Mahallesinde
1945 Yılında Vefat Eden
Mehmed Ağanın Mezar Taşı

> Ayak taşlarına oldukça fazla işlenen sembollerden biri de halk arasında Selvi denilen servi ağacıdır. Selvi çok dallı budaklı olmamakla beraber uzunca bir ağaç olup uç/tepe kısmı büküktür. Bu hali ile sabrın ve temkinin sembolüdür. Uç/tepe kısmının bükük olması, ölüm yaratanın emri olduğu için Onun karşısında boynu bükük kalmayı, insanın âcizliğini ifade eder.

yazılarak vefat edenin dilinden, geride kalan annesinin sabretmesi için Allah'a dua edilmiştir.

Yine halk arasında Allah lâfzının ilk harfi olan Elif'e benzetilen servinin, rüzgârda sallanırken çıkardığı "Hû" sesiyle Allah'ı zikrettiğine, her "Hû" dediğinde kabir sahibinin bir günahının bağışlandığına inanılır. Bu nedenle kabir başına ağaç dikme geleneğimiz vardır. Böyle olunca kabristanlar büyükçe bir yeşil alan hâline geliyor. Geçmişte ecdadımız vefat eden yakınlarını camilerin bahçelerine defnederek oralarda hazire dediğimiz kabristanlar meydana getirmişlerdir. Camiye gelen kişinin kabristanı görüp ölümü hatırlayarak; dünyanın geçiciliğine aldanıp birbirini kırmanın, öldürmenin, adaletten şaşmanın, tamaha kapılıp dürüstlüğünü kaybetmenin, ahlakını kaybetmenin yanlış olduğunu anlatmak istenmiştir. Bu düşüncelerle oluşturulan hazirelerdeki kabir başlarına ağaçlar dikilince cami çevrelerinde yeşil alanlar oluşup, şehrin akciğerleri olmuşlardır. Ancak son yıllarda bütün şehirlerde olduğu gibi şehrimizde de kabristanları gözlerden uzak alanlara taşıyoruz. Böyle olunca da hem tefekkürden hem de yeşil alanlardan mahrum kalıyoruz. Şehrimizdeki Odunpazarı Alaaddin, Şeker Mahallesi Necati Bey Parkları ve Yakup Satar Caddesi üzerinde bulunan Büyük Park, kabirlerin kaldırılmasından sonra geriye kalan yeşil alanlardır ve şehrin akciğeri olmaya devam etmektedirler.



Görsel 5: Han Karaağaç Mahallesinde
Vefat Eden Kezban Hanım'ın Taşı

Kandil motifinin mezarda yatan kişinin kabrini aydınlattığına, onu karanlıklardan, bilinmeyen tehlike ve felaketlerden koruyacağına ve yolunu aydınlatacağına inanılır. Bazı örneklerde kandilin gövde kısmında Allah yazılıdır. Yaratıcıyı sembolize eder. Nûr suresi 35. ayette: "Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun misali: tıpkı içinde lâmba bulunan bir kandillik gibidir. O lâmba kristal bir fanus içindedir, o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu) nûr üstüne nûrdur. Allah, dilediği kimseyi nûruna eriştirir." buyrulmaktadır. Nur, ışık (güneş) semadan geldiği için camilerde kubbenin merkezine bu ayet yazılır. Şehrimiz Kurşunlu Camisi'nde kandilin (avizenin) kubbeye bağlantı noktasında bu ayet yazılıdır. Anadolu'da ilk örneklerinin Selçuklular Dönemi'nde görüldüğü kandil motifi, günümüze kadar değişik kompozisyon ve biçimlerde sevilerek kullanılmış bir motiftir. Çifteler Körhasan Mahallesinde 1945 yılında vefat eden Mehmed Ağanın mezar taşında kandil, aynı amacı taşıyan gaz lambası şeklinde tasvir edilmiştir (Görsel-4). Mezar taşlarında rastladığımız ev-çiçek- kuş, cami-minare motifleri, kişinin bu dünyadaki yaşantısı ile ilgilidir. Kadınlar genelde ev işleri ile ilgilendiklerinden taşlarında ev çiçek motifleri çokça görülür. Han Karaağaç Mahallesinde 30 yaşında vefat eden Kezban Hanım'ın taşında görüldüğü gibi ev çiçek ve üstte bir kuş tasvir edilmiş (Görsel-5). Deniliyor ki; sen henüz 30 yaşında gencecik bir çiçek iken, ecel kuşu geldi seni bu dünyadan aldı gitti. Bir başka yorumla; sen ailenle evinde çiçekler arasında mutlu bir şekilde yaşarken, ecel geldi gencecik yaşta bir kuş gibi uçtun gittin. Arkanda bizleri mahzun hüzünlü bıraktın, ama duamız odur ki; kabrin de böyle evin gibi çiçeklerle süslü, bahçesinde kuşların uçuşup ötüştüğü bir yer olsun.



Görsel 6: Han Karaağaç Mahallesinde
Cami Minare Tasviri



Görsel 7: Han Karaağaç Mahallesi Kabristanında Abdullah Kocabak'ın Mezar Taşı

Eskişehir'in kırsal mahallerinde erkek mezar taşlarında görülen cami-minare motifleri, kabir sahibinin dünyada iken cami cemaatinden olduğunu, camiye bağlılığını anlatır. Kabri ziyaret edenlerin yarın ahirette bu kişinin cami cemaatinden olduğuna dair şahitlik etmeleri istenir. Cami Allah'ın evidir. Camiye giden de Allah'ın misafiridir. Ev sahibinin misafire muhakkak bir ikramı olur. Aynı zamanda cami-



Görsel 8: Han Karaağaç Mahallesi Kabristanında Bulunan Abdullah Kocabak'ın Mezar Taşı

de gayet güvende ve emin bir şekilde oturulur. Senin kabrin de bir cami olsun ve Allah sana orada cennet nimetlerinden ikramda bulunsun denilmek isteniyor ki bu da diğer bir yorum. Han Akhisar Mahallesinde Hüseyin Ağanın, (Görsel-6) Karaağaç Mahallesinde Battal'ın (Görsel-7) mezar taşlarında minareli cami tasvir edilirken, yine aynı mahalle kabristanında bulunan Abdullah Kocabak'ın mezar taşına (Görsel-8) ise sadece minare ve yıldız tasvir edilmiştir.

Eskişehir'in kırsal mahallerinde erkek mezar taşlarında görülen cami-minare motifleri, kabir sahibinin dünyada iken cami cemaatinden olduğunu, camiye bağlılığını anlatır. Kabri ziyaret edenlerin yarın ahirette bu kişinin cami cemaatinden olduğuna dair şahitlik etmeleri istenir. Cami Allah'ın evidir.

Genelde erkek mezar taşlarında görülen bu figür, alışılagelmişin dışında Seyitgazi Gökçegüney Mahallesinde 1928 yılında vefat eden Ahmed kızı Fatma Hanım'ın ayak taşına tasvir edilerek, hanımefendinin dine olan bağlılığı, samimiyeti anlatılmaktadır. Çünkü mezar taşları üzerindeki yazılar, yalnız mevtanın arkasında kalanların üzüntülerini göstermekle kalmaz, diğer taraftan o şehrin tarihî, edebî, sanatsal ve kültürel durumunu da gösteren sicil kayıtlarıdır. Dolayısıyla bir şehrin kültür hazineleridir.

Kaynakça

AYVERDİ, İlhan (2011), **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul

BİZBİRLİK, Alpay (01.05.2007), **Manisa Müzesindeki XVIII. ve XIX. Yüzyıla Ait Osmanlı Mezar Kitabeleri Üzerine Değerlendirmeler, 14.11.2022**
https://dergipark.org.tr

ÖZCAN, Ali Rıza (2005), K**aybolan Medeniyetimiz, Hekimoğlu Ali Paşa Cami Haziresindeki Mezar Taşları,** Damla Yayınevi, İstanbul

TUNÇEL, Gül (1989) **Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara

KURULUŞUN BAŞKENTİ ESKİŞEHİR'DE ÂHİLİK KÜLTÜRÜ

ERŞAHİN AHMET AYHÜN*

Ahîlik teşkilatının iktisadi teşekkül yönü tıpkı bir aysbergin görünen yüzü gibidir. Okyanusun altında kalan büyük kütleyi görebilmek için bu kardeşlik teşkilatını ve arka planını daha yakından tetkik etmeye ihtiyaç vardır.

Ahîlik teşkilatlarının Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında tesiri büyüktür. Ahîler, sadece Anadolu insanını değil coğrafyasını da Türkleştirmişlerdir. Kızılırmak, Yeşil Irmak, Aladağ, Çayırova, Karakamış, Kırşehir, Nevşehir, Eskişehir, İstanbul gibi isimler vererek bütün Anadolu coğrafyasını Türk yurdu haline getirmişlerdir. Müslüman Türklerin 13. yüzyılda Anadolu'da kurduğu bu dinî-ictimâî teşkilat Osmanlı Devleti'nin kurulmasında da önemli rol oynamıştır. Yazı başlığındaki "kuruluş"tan maksat Osmanlı Cihan Devleti'nin kuruluşudur.

Osmanlı Devleti'nin manevî kurucusu Şeyh Edebâli, bir ahî reisidir (Şahin 1994:393). Osmangazi, devletini kayınpederi Şeyh Edebâli'yle birlikte kurmuştur. Osmanlı geleneğinde Sultanların manevî rehberlerinin varlığı görülmektedir. Örneğin, Fatih Sultan Mehemmed Han'ın hocası Akşemseddin de İstanbul'un manevî fatihi olarak bilinmektedir.

Bu manevî rehberlerin ortak yönü mutasavvıf, âlim ve fazıl olmalarıdır. Osmanlı Devleti'nin manevî kurucusu Şeyh Edebâli, Dımeşk'te dönemin en tanınmış alimlerinden dinî ilimleri tahsil edip ülkesine dönünce tasavvufa yönelip Bilecik'te bir zaviye kurarak halkı irşada başlamıştı. İstanbul'un manevî fatihi Akşemseddin, hafız ve müderristi aynı zamanda iyi bir tıp tahsili görmüştü. Hacı Bayram Veli'ye intisap ederek tasavvuf yolculuğunda mertebeler kateden Akşemseddin Göynük'e yerleşerek dervişlerinin talim ve terbiyeleriyle meşgul olmuştu (Köprülü vd. 1989:299).

* Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, eayhun@gmail.com.
(Makalede kullanılan fotoğraflar yazar tarafından çekilmiştir.)

13. asırda Moğol istilası ve Selçuklu Devleti'nin dağılma safhalarında yorgun düşen Anadolu halkının maneviyatını yükseltmek ve milli duygularını ayakta tutabilmek için Ahî Evran, Hacı Bektaş, Mevlâna Celaleddin Rûmî, Yunus Emre gibi tasavvuf büyükleri büyük çaba harcadılar (Çağatay 1974:93). Kanaatimizce, Ahîlik teşkilatının iktisadi teşekkül yönü tıpkı bir aysbergin görünen yüzü gibidir. Okyanusun altında kalan büyük kütleyi görebilmek için bu kardeşlik teşkilatını ve arka planını daha yakından tetkik etmeye ihtiyaç vardır.



Ahi Evran Külliyesi

1. Ahiliğin Kelime ve Terim Anlamı

Ahi sözcüğü Arapçada kardeşim anlamına gelir. 13. yy. da Anadolu'da Türkler tarafından kurulmuş olan Ahilik teşkilatı, adını bu sözcüğün Türkçede eli açık, cömert anlamına gelen "akı" sözcüğünün terimleşmesinden almıştır (Çağatay 1974:III).

Ahilik, 13-14. yüzyıllar arasında Anadolu, Balkanlar ve Kırım'da yaşamış olan Türk halkının sanat ve meslek alanında yetişmelerini, ahlâki yönden gelişmelerini sağlayan örgüttür (Çağatay 1990:1). Ahilik, Türk-İslam Medeniyetine ait hem dünyevi hem de uhrevi bir sistemdir. Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'nde sosyo-ekonomik hayatı derinden etkilemiştir.

Ahilik, XIII. yüzyılda Anadolu'da görülmeye başlayan ve bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynayan dinî-içtimaî teşkilâttır.

Temelde Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayandırılan prensipleriyle İslâmî anlayışa doğrudan bağlı olan Ahîliğin, tasavvufta önemli bir yeri bulunan "uhuvvet"i hatırlatmasından dolayı da kolayca yayılması ve kabul görmesi mümkün olmuştur. Bu teşkilâtın Anadolu'da kurulmasında fütüvvet müessesesinin büyük tesiri vardır. İslâm'ın ilk asrından itibaren görülmeye başlayan fütüvvet teşekkülleri içinde hicrî III. (IX.) yüzyıldan itibaren de esnaf birlikleri ortaya çıkmıştır. Başka bölgelerde mensuplarına civanmerd, ayyâr (ayyârân), fetâ (fityan) gibi isimler verilen fütüvvet ülküsünün, İslâm'ın yayılmasına paralel olarak Suriye, Irak, İran, Türkistan, Semerkant, Endülüs, Kuzey Afrika ve Mısır'da esnaf ve sanatkârlar arasında yaygın olduğu bilinmektedir. Türkler, İslâmiyet'i kabul etmeleri ve Anadolu'ya yerleşmelerinden itibaren fütüvvet ülküsünü benimseyip kendilerine has yiğitlik, cömertlik ve kahraman-



lık vasıflarıyla süslemişlerdir. Bununla birlikte ahîliğin temel belirleyicisi olan İslâmî-tasavvufî düşünüş ve yaşayış her devirde ve bölgede geçerliliğini korumuştur (Kazıcı 1988:1/540).

Batılı araştırmacılar fütüvvetçilikle Ahiliği bir görmüşlerdir. Aralarındaki fark şudur: Fütüvvetnâmelerdeki kurallar daha çok teorik iken Ahilikte pratiğe dökülmüştür. Ahilik ise sanat ve meslek erbabının her türlü çalışmalarını ve ihtiyaçlarını düzenleyen "fonksiyonel, pratik ve toplum içinde yaşayan canlı" bir kurumdur (Çağatay 1990:1).

2. Anadolu'da Ahiliğin Ortaya Çıkması

Ahilik müessesinin, toplumdaki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel dengenin sağlanabilmesi için olayların getirdiği tarihi bir zorunluluk sonucunda ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Anadolu'da Ahiliğin ortaya çıkmasına etki eden unsurlar şunlardır:

1.Siyasi sebepler: Anadolu'nun Türkleşmesi

2.Sosyo – ekonomik sebepler: Yerleşik hayata geçiş

3.Dini sebepler: Fütüvvetnâmeler

4.Ahi Evran ve Türklerin kültürel değerleri (Ceylan (2003:13).

Ahiliğin Anadolu'da örgütlenmesiyle elde edilen sonuçlar:

1. Yerleşik hayata geçiş hızlandı.

2. XIII. yy. ın ikinci yarısına kadar Türk olmayan yerli halkın tekelinde olan bulunan sanat ve ticaret işlerine Türkler de katılmaya ve canlılık vermeye başladı.

3.Türk esnaf ve sanatkarları aralarında sağladıkları karşılıklı dayanışma sayesinde bölgede ayrıcalıklı duruma geçti ve şehir ekonomisinde söz sahibi olmaya başladılar (Çağatay 1990:28).

3. Ahiliğin Kurucusu

Anadolu'da ahîliğin kurucusu olarak bilinen Ahî Evran, İran'ın Hoy şehrinde doğdu asıl ismi Şeyh Nasîrüddin Mahmûd'dur (öl. 1262). Asya içlerinden Anadolu'ya gelen mutasavvıflardan biri olan Ahi Evran, Özellikle Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın büyük destek ve yardımıyla, bir taraftan İslâmî-tasavvufî düşünceye ve fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak tekke ve zâviyelerde şeyh-mürid ilişkilerini, diğer taraftan iş yerlerinde usta, kalfa ve çırak münasebetlerini ve buna bağlı olarak iktisadî hayatı düzenleyen Ahîliğin Anadolu'da kurulup gelişmesine öncülük etmiştir (Kazıcı 1988:1/540).

Ahî Evran, Hacı Bektaş-ı Velî ve Mevlâna Celâleddîn Rûmi'nin çağdaşıdır. Debbağlık mesleğini icra ettiğinden, debbağ esnafının piri sıfatıyla da anılmış, Türk debbağlarının silsile-nameleri kendisine dayandırılmıştır (Şahin 1988:1/529).

Başta debbağlar olmak üzere bütün esnaf Ahi Evran'ı pir kabul etmiştir.

4. Ahiliğe Giriş

Ahiliğe giriş bir takım ritüelleri içermektedir. Ahîliğe giriş şerbet içmek (şürb), şed veya peştemal kuşanmak, şalvar giymekle gerçekleşmektedir. Ahîlik, bünyesi içindeki esnaf birlikleri ustalar, kalfalar ve çıraklardan oluşur. Çıraklıktan itibaren birlik içinde yükselmek için meslekî ehliyet ve liyakat şarttır. Çıraklar mesleği çok iyi öğrenmedikçe dükkân açamazlar. Esnaf ve dükkân sayıları, iş aletleri ve tezgâhlar sınırlandırıldığı gibi ihtiyaca göre mal üretimi de esastır (Kazıcı 1988:1/541).

Teşkilâta girecek kimse ilk önce fütüvvetnâme adı verilen kitaplarda belirtilen dinî ve ahlâkî emirlere uymak zorunda idi. Fütüvvetnâmelere göre, teşkilât mensuplarında bulunması gereken vasıflar vefâ, doğruluk, emniyet, cömertlik, tevazu, ihvana nasihat, onları doğru yola sevk etme, affedici olma ve tövbe idi. İçki, zina, yalan, gıybet ve hile gibi davranışlar ise meslekten atılmayı gerektiren sebeplerdir (Kazıcı 1988:1/541).

Bismillahirrahmanirrahim.

Ahi Evran yurdunda mesleğini icra eden biz zanaatkar ve ticaret erbabı olarak, çalışmayı ibadet sayan bir anlayışla, Hakkın rızasını gözeterek halka hizmet edeceğime, Ahiliğin temel değerleri olarak: cömertlik, doğruluk, dürüstlük, hoşgörü, güven, sevgi, sabır, dostluk, fedakarlık, adalet, kanaatkarlık ilkelerine ve komşuluk hukukuna uyacağıma, elime, belime, dilime, gözüme sahip çıkıp, günahlardan sakınacağıma, ölçü ve tartıda doğruluktan sapmayacağıma, 'Müşteri velinimetimdir' düşüncesiyle onlara güler yüzlü davranacağıma, kaliteli mal üretip, hileli ve çürük mal satmayacağıma, yalan söylemeyeceğime, insanları kandırmayacağıma, hayatımın her döneminde kul hakkını gözetip, kimseye haksızlık yapmayacağıma, meslek eğitimi ve kurallarına bağlı kalacağıma, helalinden kazanıp, haram lokma yemeyeceğime ve Ahi esnafında olması gerekli ahlaki değerlere bağlı kalacağıma, namusum, şerefim ve bütün mukaddesatım üzerine ant içerim.

5. Ahilikte Unvanlar

Osmanlı Dönemi'nde esnaf birliklerinin idare tarzına çok önem verilmişti. Sanat erbabı içinde en dürüst ve en çok saygıya değer olan, muhtemelen yaşça da önde bulunan bir üstat teşkilâtın reisi olup kendisine ahî deniyordu. Bunların zenaat mensupları üzerinde bir şeyh gibi nüfuzu vardı. Ayrıca esnaf arasındaki inzibatı temin eden ve **yiğitbaşı** yahut **server** denilen bir ikinci **reis** bulunuyordu. Bir şehirde mevcut zanaat şubesi sayısı kadar olan ahîlerden birisi diğerlerine reis oluyor ve buna ahî baba adı veriliyordu (Kazıcı 1988:1/528). Ahî babalar, genellikle Kırşehir'deki Ahî Evran Tekkesi'ne bağlı olan şeyhler ile bunların çeşitli illerdeki vekilleri idi. Büyük âlim ve mutasavvıf Şeyh Edebâli de ahî şeyhlerinden olup Osman Gazi ile sıkı ilişkiler kurmuş ve kızını onunla evlendirmişti. Orhan Gazi ise Ahîliğe ait "ihtiyârü'd-dîn" unvanını almıştır (Kazıcı 1988:1/541).

Teşkilâta ilk defa girenlere yiğit veya çırak adı verilir, ahîlik daha sonra kazanılırdı. Esnaf birliklerinin başında şeyh, halife veya nakibler, bütün esnafın en üst makamında ise şeyhü'l-meşâyih bulunuyordu.

Ahilik Yemini

Ahilik yemini de ahiliğin önemli ritüellerinden biridir. Bir ibadet havası içinde gerçekleşen yemine Allah'ın (cc) adıyla başlanır: 'Bismillahirrahmanirrahim.

Ahi Evran yurdunda mesleğini icra eden biz zanaatkar ve ticaret erbabı olarak, çalışmayı ibadet sayan bir anlayışla, Hakkın rızasını gözeterek halka hizmet edeceğime, Ahiliğin temel değerleri olarak: cömertlik, doğruluk, dürüstlük, hoşgörü, güven, sevgi, sabır, dostluk, fedakarlık, adalet, kanaatkarlık ilkelerine ve komşuluk hukukuna uyacağıma, elime, belime, dilime, gözüme sahip çıkıp, günahlardan sakınacağıma, ölçü ve tartıda doğruluktan sapmayacağıma, 'Müşteri velinimetimdir' düşüncesiyle onlara güler yüzlü davranacağıma, kaliteli mal üretip, hileli ve çürük mal satmayacağıma, yalan söylemeyeceğime, insanları kandırmayacağıma, hayatımın her döneminde kul hakkını gözetip, kimseye haksızlık yapmayacağıma, meslek eğitimi ve kurallarına bağlı kalacağıma, helalinden kazanıp, haram lokma yemeyeceğime ve Ahi esnafında olması gerekli ahlaki değerlere bağlı kalacağıma, namusum, şerefim ve bütün mukaddesatım üzerine ant içerim (Ceylan 2003:84).

Ahîlik yemininin her bir ilkesini âyet, hadis ve İslam ahlak prensiplerinden aldığı görülmektedir.

6. Ahilik Eğitimi

Bir ahi bu yemini etmekle kalmaz yeminin eğitimini de alır. O yeminde bahsi geçen her bir kelime her bir cümle kahraman ahimize çok büyük sorumluluk yüklemektedir. O yeminin şartlarını yerine getirmek herkesin harcı değildir, babayiğitlik ister. Ahi olmak o kadar kolay değildir. Ahilik yeminine baktığımız zaman burada verilen sözlerin kaynaklarının Kur'an ve sünnete dayandığını, her birinin İslam ahlak esaslarının ana başlıkları olduğunu görebiliriz.

Örneğin, "eline, diline, beline hâkim olmak" prensibini incelediğimizde ayet ve hadis kaynaklı olduğunu görmekteyiz:

1. Eline Hâkim Olmak: Eline sahip olmaktan maksat, elimizden çıkacak bütün işlerde ölçülü olmak, Allah (cc)'ın ve kullarının razı olacağı amelleri işlemektir. Nitekim İslam Dini harama el uzatmayı, cana kast etmeyi ve haksız yere sözlü veya fiili saldırılarda bulunmayı yasaklamıştır (Nisa, 4/29; Bakara, 2/188; Maide, 5/32; İsra, 17/33; Buhari, Vasâyâ, 23; Tirmizî, Birr, 58).

Örneğin, "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir." (Nisa, 4/29) buyurarak haksız kazanç elde etmemizi yasaklanmıştır.

Sevgili Peygamberimizde bir cana kıymayı büyük günahlar arasında zikretmiştir: "(İnsanı) helâk eden şu yedi şeyden kaçının. Onlar nelerdir ya Resulullah dediler. Bunun üzerine: Allah'a şirk koşmak, sihir, Allah'ın haram kıldığı cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, savaştan kaçmak, suçsuz ve namuslu mümin kadınlara iftirada bulunmak." (Buhârî, Vasâyâ, 23)

2. Diline Sahip Olmak: Dil görünüşte bir et parçası olsa bile yapmış olduğu icraat bakımından çok önemli organlarımızdan biridir. Nitekim iyi bir şeyin ya da kötü bir şeyin ifade edilmesi dil ile mümkün olur. Sevgi ve nefret sözcükleri hep dilden dökülür. İnsanların gönlünü almanın veya onların gönlünü yıkmanın en kolay yolu dildir. İslam'da dilden çıkacak her türlü kötü şeylerden uzak durulması ve her zaman iyi şeylerle uğraşılması istemiştir (İbrahim, 14/24-26; İsrâ, 17/53; Fâtır, 35/10; Kasas, 28/55; Ahzab, 33/70; Nisâ, 4/18; Mu'minûn, 23/3; Lokman, 31/19; Buhari, Edeb, 69; Tirmizi, Birr, 62; Tirmizi, Birr, 77).

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin." (Ahzab: 33/70).

"Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Sonra şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan insanın apaçık düşmanıdır." (İsra: 17/53).

"Hiç şüphe yok ki, doğruluk iyiliğe götürür. İyilik de cennete götürür. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında sıdık (doğru sözlü) diye yazılır. Yalancılık kötüye götürür. Kötülükte cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye Allah katında kezzâb (çok yalancı) diye yazılır." (Buhari, Edeb, 69).

3. Beline Hâkim Olmak: Beline sahip olmaktan maksat ise; kişinin gayrimeşru isteklerine karşı çıkması, nikâhsız birlikteliğe meyletmemesi ve zina yapmamasıdır. İslam, meşru olan yolları helal kılmış gayri meşru ilişkileri haram kılmıştır (Bakara, 2/187; İsrâ, 17/32; Rum, 21; Furkan, 68-69; Nur, 30; Buhari, Tevbe, 7; Riyazu's-Sâlihîn, 1516.).

"(Resulüm!) Mümin erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarından haberdardır." (Nur 30)"Kim bana iki çenesi arasındaki (dil) ile iki bacak arasındaki (üreme) organını koruma sözü verirse, bende ona cennet sözü veririm" (Riyazü's-Salihin Hadis No: 1516)

Bir Ahi bu yemini etmekle kalmaz yeminin eğitimini de alır. O yeminde bahsi geçen her bir kelime her bir cümle kahraman ahimize çok büyük sorumluluk yüklemektedir. O yeminin şartlarını yerine getirmek herkesin harcı değildir, babayiğitlik ister. Ahi olmak o kadar kolay değildir. Ahilik yeminine baktığımız zaman burada verilen sözlerin kaynaklarının Kur'an ve sünnete dayandığını, her birinin İslam ahlak esaslarının ana başlıkları olduğunu görebiliriz.

7. Ahiliğin Tasavvufla İlgisi

Toplumda düzenin ve güvenin sağlanmasında en önemli pay kuşkusuz tasavvuf ehlinindir. Mutasavvıflar, Allah'ı akıl yoluyla değil coşku yoluyla bilmeyi benimsemektedir. İslam'ın yayılışından 150 yıl sonra Arabistan, İran ve Horasan'da ortaya çıkan tasavvuf dinin şeriat kurallarına yeni bir yorum ve anlayış olarak gelişti. İlk mutasavvıflar şeriatçı ve ehli sünnet tarafında tepkiyle karşılanmış olsa da mistik yorumların Kur'an ve şeriat kurallarına ters düşmedikleri sonradan anlaşılmıştır (Çağatay 1990:3).

Ahiliğin tarikatla ilgisi merak konusu olmuştur. Ahiliği araştıranlar onun bir esnaf teşkilatı olduğunu ortaya koymaya çalışsalar da

onun aynı zamanda bir tarikat olduğunu kabul etmek zorundadırlar. Osmanlı Tarihçisi İsmail Hakkı Uzunçarşılı eserinde "Osman Beğ zamanında Anadolu'da Ahilik ve Babailik olarak bilinen iki mühim tarikat vardı" demektedir (Uzunçarşılı 1983). Eskişehir civarında tekkesi bulunan Şeyh Edebâli'nin Ahi reislerinden olduğunu da ifade etmektedir (Ceylan 2003:42). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvuflar kitabının yazarı Fuad Köprülü, Anadolu'daki ahilerin yalnızca bir esnaf teşkilatı olmadığını ifade etmek suretiyle ahilik- tasavvuf ilişkisine vurgu yapmıştır Köprülü 1976:35).

Anadolu'da köylere kadar yayılan ahîlik pek çok devlet adamını, askerî zümre mensuplarını, kadı ve müderrisleri, tarikat şeyhlerini bünyesinde toplamıştır. İlk Osmanlı padişahlarının ve vezirlerinin çoğunun Ahi teşkilâtına mensup şeyhler olduğu da bilinmektedir (Kazıcı 1988:17541).

Moğol istilası zamanında Anadolu'ya gelen "Horasan Erenleri" (Ocak 1996:14/455) olarak bilinen Hoca Ahmed Yesevî'nin talebelerinin Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında ne kadar büyük bir öneme sahip olduklarını biliyoruz. Bu erenlerden biri olan Hacı Bektaş-ı Velî (ö.1271)'ye atfedilen "eline, diline, beline sahib ol" (Ocak 1992:5/376) düsturu aynı zamanda Ahilik terbiyesinin ana planı gibiydi. Gündüz çıraklık eğitimi alan gençler akşamları da tekkelerine dönerek ele, dile ve bele sahip olmanın eğitimini alırlardı (Kazıcı 1981).

Bir sivil toplum kuruluşu diyebileceğimiz Ahilik teşkilatı, kendine özgü eğitim metoduyla Türk insanının iyi bir Müslüman ve üretici bir Müslüman olmasını sağlamıştır. Mesleğin geleceği açısından çırakların yetiştirilmesine de çok büyük önem verilmiştir. Yalnızca erkeklerin değil kadınların da hayata katılmalarında, eğitim görmelerinde öncü olmuşlardır.

8. Ahiliğin Siyasi Etkinliği

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da büyük rol oynayan Ahiler, bağımsız siyasî bir güç olmamakla birlikte, zaman zaman merkezî otoritenin zayıfladığı, anarşi ve kargaşanın ortaya çıktığı dönemlerde siyasî ve askerî güçlerini göstermişler ve önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdir. Anadolu'da bilhassa XIII. yüzyılda devlet otoritesinin iyice zayıfladığı bir dönemde şehir hayatında yalnızca iktisadî değil, siyasî yönden de önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Dış ve iç güçlere karşı ülke yönetimine destekçi oldular. Selçuklular döneminde, Kösedağ Savaşı'nda Moğollar'a karşı Kayseri'yi başarıyla savundukları bilinmektedir. Osmanlı Dönemi'nde Düzmece Mustafa olayında da Bursa'yı ona karşı savunmuşlardır.

Devlet yönetimi ile meslek grupları arasındaki münasebetleri düzenlediler: Büyük şehirlerde çeşitli gruplar halinde teşkilâtlanan ahîlerin her birinin müstakil bir zâviyesi vardı. Küçük şehirlerde ise muhtelif meslek grupları tek bir birlik teşkil edebiliyorlardı.

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında bu birlikler mesleklere ait problemleri halletmekte ve devlet ile olan münasebetleri düzenlemekte idiler. Mal ve kalite kontrolü, fiyat tesbiti, bu birliklerin aslî görevi idi.

Özellikle Fâtih devrinden itibaren Ahîlik siyasî bir güç olmaktan çıkarak esnaf birliklerinin idarî işlerini düzenleyen bir teşkilât halini aldı. XVIII. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına kadar teşkilâtın gedik (lonca) adını aldığı söyleniyorsa da 1824 tarihli Selânik ile ilgili bir arşiv belgesinde (BOA, Cevdet-Zabtiye, nr. 266) ve Ahî Evran Zâviyesi'nden bahseden bir takrirde (BOA, Cevdet-Belediye, nr. 5150), ahî baba, ahîlik, yiğitbaşı, üstatlık, kethüdâlık gibi Ahiliğe ait terimlerin kullanılması, bu ismin uzun süre devam ettiğini göstermektedir.

XIV. yüzyıldan sonra ise organize esnaf birlikleri şeklini aldı ve iktisadî faaliyet ön plana çıkmaya başladı.

9. Ahiliğin Anadolu'daki Tesirleri

Ahiler Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında önemli bir yere sahip, bu tarihi görevi gönüllü olarak üstlenmiş neferlerdir. Malazgirt zaferiyle Anadolu'nun kapılarını aralayan Türklerin çok kısa bir sürede göçebe hayattan yerleşik hayata geçebilmeleri, köylere kasabalara yerleşip şehirleşmeleri, kamu, hukuk, siyaset ve ekonomi alanında işleyen bir sistem kurabilmeleri akıllara durgunluk verecek boyuttadır. İnsanlık tarihinde başka eşi-benzeri olmayan toplumsal başarıdır. Bu medenileşme sürecinde Ahiliğin büyük katkısı olmuştur. "Kalabalık şehir ve kasabalarda üretim yapan önemli sayıdaki esnaf, usta ve çırakların meydana getirdiği "ihvan", fityan" yani "ahilik" ve medrese teşkilatları Türklerin Anadolu'daki kavmî hayattan millet hayatına geçişlerini başarıyla gerçekleştirmişlerdir." Millî, yerleşik ve medenî hayata geçiş ancak bu yolla mümkün olabiliyordu (Ceylan 2003:49).

Moğol istilasından sonra Anadolu'da toplum düzeninde dağınıklık olmuş, istikrar bozulmuştu. Bu dönemde Ahilik sistemi devletle el ele vererek istikrarın sağlanmasında önemli rol oynamıştır.

Ahîlikte, usta çırak arasındaki sevgi, saygı ve itaate dayanan hizmet, liyakat ve icazet esası toplumun diğer kesimlerini de etkilemiştir.

Ahîler yerleşik hayata geçmek isteyen her gence sahip çıkarak onlara bir meslek öğretip iş kurmalarına yardım etmişlerdir. Ahiler Ermeni, Rum ve Yahudi ustaların ellerinde olan meslekleri de hızla öğrenerek kendileri icra etmeye başladılar, böylece bu mesleklerde de söz sahibi olarak Anadolu'nun iktisadi bakımdan da Türkleşmesini sağladılar. Bütün şehirlerde ahilik teşkilatı kurularak şehrin sanayi ve ticareti ahilik geleneğine göre şekillendiriliyordu.

Ahi teşkilatları diğer tarikatlarla birlikte hareket ederek cami, han, hamam, tekke-zaviye ve vakıflar kurarak mimari alanda da Türkleşme ve İslamlaşmaya katkı sağlıyorlardı.

Dükkanlara, işyerlerine, köylere, kasa-

Moğol istilası zamanında Anadolu'ya gelen "Horasan Erenleri" olarak bilinen Hoca Ahmed Yesevî'nin talebelerinin Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında ne kadar büyük bir öneme sahip olduklarını biliyoruz. Bu erenlerden biri olan Hacı Bektaş-ı Velî (ö.1271)'ye atfedilen "Eline, diline, beline, sahib ol." düsturu aynı zamanda Ahilik terbiyesinin ana planı gibiydi. Gündüz çıraklık eğitimi alan gençler akşamları da tekkelerine dönerek ele, dile ve bele sahip olmanın eğitimini alırlardı.

balara, şehirlere, caddelere, sokaklara, dağlara, ovalara, bayırlara, ırmaklara, nehirlere, göllere Türkçe isimler vererek bulundukları coğrafyayı da hızla Türk ve İslamlaştırıyorlardı.

Maddi-manevi yapısıyla gerçek bir Müslüman-Türk unsuru olan Ahilik teşkilatlarının mensupları; bilgi, sevgi, karşılıklı dayanışma, sosyal yardımlaşma, yiğitlik, güvenirlilik, kahramanlık gibi birbirinden güzel vasıfları kendilerinde toplamayı başarmış ve Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında başrollerde yer almışlardır (Şeker 1973:128).

10. Eskişehir Ahileri ve Zâviyeleri

Medeniyetlerin beşiği Anadolu'nun şirin kenti Eskişehir, tarihten günümüze bir çok mühim hadiseye ev sahipliği yapmıştır. Anadolu'da kurulan Ahi zaviyelerinin Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli payları olduğu bilinmektedir. Bu zaviyeler Anadolu'nun iskânı, İslamlaşlasması ve Türkleşmesine katkı sağla

mıştır. İmardan iskâna, çıraklıktan ustalığa, zanaatten ticarete, sivillikten askerliğe, fen ve din eğitimine kadar hemen her alanda etkin roller üstlenerek Anadolu'da kendi misyonlarını hızla yaymışlardır.

Bu tekke ve zaviyeler özellikle 13. yüzyılda iç ve dış baskıların bunalttığı Anadolu insanınıa psikolojik güç sağlayarak kısa sürede siyasi istikrarın kurulmasına yardımcı olmuşlardır. Hudut boylarına Türk ordularından daha önce ulaşarak kurdukları zaviyelerle cihad gaza, ilim ibadet, kardeşlik ve yardımlaşma ruhunu canlı tutmuşlardır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin güneyinde Çukurova, kuzeyinde Samsun ve Kastamonu, batısında Kütahya ve çevresi uç bölgeler olarak dikkati çekmektedir. Gazilerin gelip yerleştiği bu uç bölgelerde Ahî zaviyelerinin de yoğunlaştığı görülür.

Osmanlı'nın Kuruluş Dönemi'nde Batı ucunda Doğu Roma İmparatorluğu sınır bölgesinde bulunan Eskişehir, fetih ve iskân politikaları sebebiyle birçok zaviyeye ev sahipliği yapmıştır. En eskisi, Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî olmak üzere Eskişehir civarında 124 zaviye tespit edilmiştir. Tarihinde köklü bir ahilik geleneğine sahip olan Eskişehir zaviyeleri imar, iskân ve emniyetin sağlanması gibi hususlarda önemli roller üstlenmiştir. (Topal 2015).

Eskişehir'de yapılan "Ahîlik Kültürü ve Günümüze Yansımaları" konulu araştırmaya göre; akademisyenlerin bu alana ilgi gösterdikleri ancak ahiliğin menşei, ortaya çıkışı ve gelişimi konularında farklı kanaatlere sahip oldukları, esnaf ve zanaatkarların ise konu hakkında bilgi sahibi olmadıkları ancak bazı gelenekleri devam ettirdikleri, diğer yandan Ahîlik tarihine yönelik zaviyelerin gün yüzüne çıkarılmasına yönelik çalışmaların yapılmakta olduğu gözlemlenmiştir (Okumuş vd. 2015).

10.1. Sühreverdî Tekkesi

Haftalık hatme ve zikir toplantılarının düzenli olarak salı günlerinde yapılmasından dolayı halk arasında "Salı Tekkesi" olarak da bilinir. Büyük bir alana yayılmış olan tekkeden günümüze Sivrioğlu Konağı ve bir türbe kalmıştır. Konak, Eskişehir Türk Ocağı tarafından sivil toplum faaliyetlerinde kullanılmaktadır. Dede Mahallesi, Şamlılar Sk. No:3, Odunpazarı Eskişehir adresinde Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî'ye atfedilen bir türbe mevcuttur. Hz. Ebu Bekir (ra)'in soyundan gelen Şeyh Şehabettin Sühreverdî Bağdat'da zamanın meşhur hocalarından ilim tahsil etti. Kadiriyye Tarikatı pîri Abdülkadir Geylanî'den (ks) feyiz aldı. Basra Körfezi'nde Abadan'a giderek erenlerle ve Hızır'la



(as) görüştüğü rivayet edilir. Çağdaşı Muhyiddin İbnu'l-Arabî ve Mevlâna Celaleddîn Rûmî'nin babası Bahâeddin Veled ile görüşmüştür. Nâsıriyye, Bistâmiyye ve Me'mûniyye Tekkelerinin şeyhliğini yürüttü. Abbasi Halifesi Nâsır Lidinillah'ın fütüvvet teşkilatının çalışmalarına katılan Sühreverdî, hilâfet merkeziyle Selçuklu Beylikleri arasında elçilik vazifesinde bulundu. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykûbad ile görüştü. 632/1234'te vefatının ardından Bağdat Verdiye'ye defnedildi (Yılmaz 2010:41).

Ancak Eskişehir'de yukarıda verilen adreste de Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî adına bir türbe bulunmaktadır. Ahîliğin temelini teşkil eden fütüvvet teşkilatına Selçuklu Sultanı'nı davet etmek üzere Anadolu'ya gelen, Ahîlik teşkilatının kurulduğu ilk illerden biri olan Eskişehir'de Sühreverdi adına bir zaviye kurulur. Ahîlik teşkilatının nüvesini oluşturan Fütüvvet teşkilatı Eskişehir'in Odunpazarı ilçesinde kurulur (Anonim 2023).

10.2. Seyyid Battal Gazi

Eskişehir'in Seyitgazi ilçesine adını veren Seyyid Battal Gazî kendi adına yaptırılan külliyede medfundur. Vefat tarihiyle ilgili farklı tarihler zikredilmektedir, buna göre 112/730'lu veya 122/740'lı tarihlerde eski adıyla Akronion bugünkü adıyla Seyitgazi bölgesinde şehit düşmüş ve oraya defnedilmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) soyundan gelen ve tabiun neslinden olan Battal Gazi, ünü Doğu Roma saraylarına kadar ulaşan kahraman bir komutandır. Emeviler Dönemi'nde Anadolu'da Doğu Roma'ya karşı yapılan savaşlarda kahramanlıklar göstererek ün kazanmış gazi ve velilik kişiliğiyle yüceltilmiştir, efsanevi şöhreti Doğu Roma kaynaklarına da yansımıştır. Günümüzde halk tarafından kahraman bir evliya olarak bilinmekte ve türbesi büyük bir saygıyla ziyaret edilmektedir (Ocak 1992:5/204).



Yunus Emre'nin İlk Kabir Yeri

İlçeye hâkim Üçler Tepesi'nin yamacında Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi Ümmühan Hatun tarafından 13. yüzyıl başlarında türbe cami ve medrese olarak inşa edilen külliye Osmanlı Dönemi'nde yapılan ilavelerle günümüzdeki halini almıştır. Uzaktan kızıla çalan rengiyle ve bütün heybetiyle görenleri tesiri altında bırakmaktadır (Denknalbant 2009:37/51).

Türbede sandukanın uzunluğu dikkatleri çekmekte ve merak konusu olmaktadır. Bunun iki açıklaması olabilir. Türk-İslam kültüründe ulu kişilerin kabirleri saygıdan ötürü büyük tutulmaktadır. Bir diğer sebep de vefat eden kişinin kemiklerinin toprak hareketleri nedeniyle geniş alana yayılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Külliyede dikkati çeken diğer bir husus, minare şerefe kapısının kıble tarafında değil de Battal Gazi'ye saygıdan dolayı türbe tarafında oluşudur.

Külliyenin içinde ana kapısından girişte karşı duvarın dibinde yer alan vaftiz taşının restorasyon çalışmaları esnasında sonradan getirilip oraya konulmuş olabileceği akla gelmektedir.

Evlatlarım, Anadolu bir süt kazanı gibidir, tıpkı sütteki bakteriler gibi burada her milletten her kültürden insan yaşar. İşte biz bu sütü ısıttık içine de Buhara'dan, Horasan'dan erenlerimizin getirdiği Türk-İslam mayasını kattık. Temiz Anadolu insanını inşa ettik. Bundan gayrı bu toprakların suyunu içen iflah olur, derviş olur, eren olur.

10.3. Murat Ahî

Eskişehir'in İnönü ilçesi Şeyh Kuddûsi Camii haziresinde medfun bulunan Murat Ahi'nin mezar taşında ölüm tarihi 1160 olarak yazmaktadır. Ahîlik teşkilatının kurucusu Ahî Evran'ın 1262 tarihinde vefat ettiği göz önüne alındığında Ahîlik müesseseinin kuruluşuyla ilgili ilk izlerin Eskişehir'de bulunabileceğine dikkatleri çekmek yerinde olacaktır. İnönü Belediye Başkanlığı bu konuya yoğun ilgi göstermekte ve en eski Ahîlik merkezinin İnönü oluşunu kanıtlamak için araştırmalar yapmaktadır (Bozkurt 2019).

10.4. Nasreddin Hoca

Kaynaklara göre Nasreddin Hoca, Eskişehir'in Sivrihisar ilçesinin Hortu köyünde 605 (1208) yılında doğdu. Köyün imamı olan babası Abdullah'tan sonra bir süre imamlık görevini üstlendi. Sonrasında Akşehir'e göç ederek kadılık yaptı ve 683 (1284) yılında vefat etti. Fatih'in hocası İstanbul Kadısı Hızır Bey'in Sivrihisar'lı ve annesinin de Nasreddin Hoca'nın torunu olduğuna dair rivayetler vardır (Albayrak 2006:32/418). Nasreddin Hoca'nın tarihi kişiliği hakkında Timur'un çağdaşı veya Kastamonu Uç eyi Çobanoğullarından Yavlak Arslan'ın torunu olduğu ileri sürülmüştür. Bu rivayetlerden farklı olarak Ahîliğin kurucusu Ahî Evran'ın Nasreddin Hoca olduğu da ifade edilmiştir (Bayram 1991:35-36).

Üstün bir zeka ürünü olarak karşımıza çıkan fıkralarında Nasreddin Hoca bazan alim, bazan kadı, bazan bilge, tabip, elçi ve hoca kişiliğiyle karşımıza çıkmış, hayatın her safhasıyla ilgili konuları ele almıştır. Fıkralarının temel özellikleri düşündürücü, eğlendirici, öğretici ve şaşırtıcı olmalarıdır.

Nasreddin Hoca'nın Akşehir Gölü'ne yoğurt mayası çalma fıkrasını bilmeyen yoktur. Kanaatimizce Nasreddin Hoca asırlar öncesinden günümüze şöyle bir mesaj göndermiştir: "Evlatlarım, Anadolu bir süt kazanı gibidir, tıpkı sütteki bakteriler gibi burada her milletten her kültürden insan yaşar. İşte biz bu sütü ısıttık içine de Buhara'dan, Horasan'dan erenlerimizin getirdiği Türk-İslam mayasını kattık. Temiz Anadolu insanını inşa ettik. Bundan gayrı bu toprakların suyunu içen iflah olur, derviş olur, eren olur." Nitekim, bugün Anadolu'nun hangi bölgesine yolunuz düşerse düşsün, hangi kıyafette, hangi görüşte olursa olsun mutlaka size evini, gönlünü, sofrasını açacak temiz Anadolu insanı karşınıza çıkacaktır.

10.5. Yunus Emre

Yunus Emre (638-720/1240-1320) Tabduk Emre'nin deyimiyle "Bizim Yunus", 13. yüzyılın ikinci yarısı ile 14. yüzyılın başlarında Anadolu'da yaşamış büyük bir mutasavvıf ve şairdir. Hayatıyla ilgili ilk kaynaklar menkıbe türü rivayetlerden oluşmakla birlikte tekkesi hakkında arşiv kayıtları mevcuttur. Söz konusu menkıbelere Hacı Bektâş-i Veli, Aziz Mahmud Hüdayi ve İbrahim Has'ın eserlerinde yer verilmektedir. Horasan'dan gelip Anadolu'ya yerleşen Türkmenlerin soyundan olup, Sakarya Nehri civarında Sarıköy'deki çiftlik ve zaviyesinde yaşadı. Tabduk'un müridi, en tanınmış halifesi ve damadı, İsmail Emre'nin de babasıdır. Sarıköy günümüzde Eskişehir ilinin Mihalıççık ilçesine bağlı Yunus Emre Mahallesi olarak bilinmektedir.

Uzun yıllar şeyhinin yanında dergâh hizmetiyle bilinen Yunus'un şeyhine bağlığı şiirlerinde Taptuk'un isminin çokça geçmesinden de anlaşılmaktadır. Ömrünün son demlerine doğru seyr u sulûkünü tamamladıktan sonara irşat mertebesine yükselip icazetini alarak ilahiler yazmaya başladı. Tabduk'un vefatından sonra dervişler Yunus'un etrafında toplandılar. Yunus bir dönem ruhunu arıtmak ve fikirlerini yaymak maksadıyla Anadolu ve Azerbaycan topraklarında seyahatlere çıktı, Şam ve Arabistan bölgesine giderek Kabe'yi ziyaret etti. Tanınmış mutasavvıflardan Âhi Evrân-ı Velî (ö. 1261), Mevlâna Celâleddin Rûmi (ö. 672/1273), Sadreddin Konevî (ö. 673/1274), Hacı Bektâş-ı Velî (ö.1275) ve Sultan Veled (ö. 1313) ile aynı dönemlerde yaşadı, bunlardan bazılarıyla görüştü.

Yunus Emre'nin yaşadığı dönemde, Anadolu Selçuklu Devleti yıkılış safhasına girmişti, Anadolu halkı Moğol akınlarından ve büyüklü küçüklü birçok isyanlardan bunalmış durumdaydı. Padişah ve vezirler dahil kimsenin can emniyeti kalmamıştı. Maddi refahın ve huzurun kalmadığı böyle bir devirde Anadolu'ya gelen mutasavvıflar huzur kaynağı oldu. Bu mutasavvıflar aynı zamanda Anadolu'nun hızlı bir şekilde Türkleşmesi ve İslamlaşmasına tesir etti.

Yunus'un Anadolu Türkçesinin oluşumuna ve edebi bir dil haline gelmesine katkısı çok büyüktür, bu konuda bir çığır açmıştır. Tıpkı Hoca Ahmed Yesevî gibi şiirlerini Türkçe olarak söylemiş, Yesevî ile başlayan tekke şiiri geleneğini özgün bir söyleyişle Anadolu'da yeniden ortaya koymuştur. Türk dehasının en önemli temsilcilerinden olan Yunus Emre'nin tesirleri yaşadığı çağları aşarak günümüze kadar ulaşmıştır. Kendisinden sonra gelen Osmanlı Dönemi'ndeki birçok şeyh de Yunus'un şiirlerini toplayarak divan teşekkül ettirmiştir. Sözü edilen dönemin mutasavvıf şairlerinin ekserisinde Yunus Emre tarzının hakim olduğu görülmektedir. Mevlana'nın şiirlerini Farsça, Yunus'un ise şiirlerini Türkçe yazmış olmasını bugünkü anlayışla değerlendirmek yanlış sonuçlar doğurabilir. Her iki mutasavvıf şairimiz de zamanın geleneğine uymuşlardır. Yunus'u iyi anlamak için içinde yaşadığı toplum, coğrafya ve diğer şartları göz önünde bulundurulmalıdır.

Yunus Emre iyi bir medrese eğitimi almıştır. Sa'dî-yi Şîrâzî'den ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den tercüme yapacak kadar Farsça'ya hâkim olduğu görülmektedir. Geniş bir ilmi ve felsefi kültüre sahip olmasına karşın kullandığı üslûp son derece mütevazidir. İlahi aşkla coşkulu olan Yunus ilahileri Kur'an ve sünnete sıkı sıkıya bağlı, sade bir dilli ve öğretici mahiyettedir. Yunus'un Risâletü'n-Nushiyye ile Divan adında iki eseri bulunmaktadır. Çağdaş araştırmacılar tarafından bu eserlerin neşri yapılmıştır.

Halkımız arasında Yunus'un "kilit", "sofra" ve "Molla Kasım" menkıbeleri anlatılagelmiştir. Yunus'un dergâha odun taşıma hizmeti esnasında gösterdiği titizlik kendisine sorulunca "Dağda eğri odun çok, lakin bu dergaha odunun eğrisi bile yakışmaz!" cevabı meşhurdur (Ayhün 2021).



Şeyh Şücaüddin Veli'nin Sandukası

10.6. Şeyh Şücaüddin Veli

14-15. yüzyılda Anadolu'da yaşayan Kalenderi Şeyhi olup Eskişehir Seyitgazi ilçesi yakınlarında Aslanbeyli köyünde kendi adıyla anılan külliyedeki türbesinde medfundur. Seyitgazi civarında yaşayan ve yaz aylarında müritleriyle birlikte sürekli gezen Şücaüddin Veli, gezici derviş tipinin çarpıcı örneklerindendir. Kaygusuz Abdal, Nesîmî ve Hacı Bayram-ı Velî gibi devrinin diğer sûfileriyle görüşmüştür. Osmanlı gazileri arasında önemli bir mevki kazanmıştır. Rumeli fetihlerinde önemli rol oynamış müritleriyle birlikte gazâlara katılmıştır. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ve Balkanlarda adına izafe edilen çok sayıda tekke ve köy bulunmaktadır. Alevi zümreleri arasında da kendisine saygı duyulmaktadır. Anadolu ve Balkanlardaki tesiri vefatından sonra da devam etmiştir (Şahin 2010:39/248).



10.7 Selman-ı Farisi

İran'lı ateşperest bir ailenin çocuğu iken genç yaşta din arayışına girip Eskişehir yakınlarında Doğu Roma kenti Amorion'a kaçarak yaşlı Hristiyan bir papazın hizmetine girdi. Papaz ölüm döşeğinde iken kendisine Arap Yarımadası'nda son peygamberin geleceğini haber verdi ve peygamberlik işaretlerini tarif etti. Papazın vefatından sonra Eskişehir'in Sivrihisar ilçesine gelerek bir Arap tüccarla kendisini Medine'ye götürmesi için anlaştı. Ancak kervan Medine'ye yaklaşınca tüccar, genç Selman'ı bir Yahudiye köle olarak sattı. Hz. Peygamberin (sav) Medine'ye doğru hicret ettiğini duyunca Kuba'da yanına giderek Müslüman oldu. Hendek Savaşından önce Hz. Peygamber'in (sav) yardımıyla azat edildi.

Hz. Peygamber kendisini ehl-i beytinden saydı. Hz. Peygamber'in saçlarını tıraş etmesi sebebiyle berberlerin piri sayılan Selman-ı Farisî fütüvvet teşkilatının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Birçok tasavvufi silsilenin içinde yer almıştır.

10.8. Eskişehir Mevlevihanesi

Eskişehir Odunpazarı semtinde Kurşunlu Külliyesi'nde yer alan Eskişehir Mevlevihanesi, 1525 yılında Osmanlı veziri Çoban Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. 16. Yüzyılda kurulan Mevlevihâne "asitane" statüsündedir. Külliyenin merkezinde merkezi kubbeli, şadırvanlı, tek minareli cami yer alır. Külliyede ayrıca, zaviye (tek kubbeli semahane ve 20 derviş hücresi), harem, imaret, Mevlevi şeyhlerine ait türbe, iki kervansaray ve talimhane yer alır. Mevlevihane'nin son şeyhi Bahaeddin Dede'dir. Eskişehir Mevlevîhânesi, âlimler, mürşidler, edipler ve musikişinaslar ve

> Mevlevihane'nin son şeyhi Bahaeddin Dede'dir.
>
> Eskişehir Mevlevîhânesi, âlimler, mürşidler, edipler ve musikişinaslar ve zanaatkarlar yetiştirmiş olmakla Mevlevî tekkeleri arasında özel bir yere sahiptir.

> Nasreddin Hoca'nın sembolik olarak Akşehir Gölü'ne karıştırdığı mayanın tuttuğu, Ahîlerin Anadolu'yu Türk-İslam kimliği ile mayaladığı görülmektedir. Ahîlik gibi çok sağlam zemine inşa edilmiş olan bu milletin geleceği de aydınlık olacaktır.

zanaatkarlar yetiştirmiş olmakla Mevlevî tekkeleri arasında özel bir yere sahiptir (Adalıoğlu 2009). Bugün ayakta olan yapı Eskişehir'in en gözde tarihî eserleri arasında yerini almaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz, Moğol zulmünden kaçarak Anadolu'ya gelen "Horasan Erenleri" diye bilinen bu dervişler kendi aralarında örgütlenerek Ahilik teşkilatlarını kurdular. Dini-tasavvufi bir çizgide kurulup gelişen bu teşkilatlar Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli görevler üstlenerek, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna tesir etmiş ve bugünkü temiz Anadolu insanının mayasını oluşturmuşlardır.

İşte bu mayadan ötürü sabah dükkanını açan esnafımız, müşterisine "ben siftah yaptım, karşı komşum henüz siftah yapmadı geriye kalan ihtiyaçlarını da ondan al" diyebilecek özveriye sahip olabilmiştir. Sefere çıkan askerlerimiz, gittikleri ülkelerde sahipsiz asma dallarından kopardıkları salkımların yerine para keselerini asarak gönülleri fethetmişlerdir. Bu iyi mayayı gelecek nesillere çalmak, mayayı tutturmak yüce milletimizin istikbali açısından çok mühimdir. Ahilik teşkilatları günümüzde ki varlığını ekonomik açıdan Esnaf ve Sanatkârlar Odası ve Dernekleri, eğitim ve terbiye açısından da vakıflar ile dergâh bakiyeleri tasavvufi cemaatler vasıtasıyla devam ettirmektedir. Bu konuda ilmî açıdan daha çok araştırmaların yapılması gereklidir.

Nasreddin Hocanın sembolik olarak Akşehir Gölü'ne karıştırdığı mayanın tuttuğu, Ahîlerin Anadolu'yu Türk-İslam kimliği ile mayaladığı görülmektedir. Ahîlik gibi çok sağlam zemine inşa edilmiş olan bu milletin geleceği de aydınlık olacaktır. Bu zengin mirasın gelecek nesillere aktarılabilmesi milletin bekası açısından kaçınılmazdır.

Kuruluş şehri Eskişehir, birçok tekke ve zaviyeye ev sahipliği yapmış, birçok önemli zevatı konuk etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, kuruculuk bu mütevazı şehrin doğasında vardır.

Kaynakça

[Anonim]https://eskisehir.ktb.gov.tr/TR-336918/seyh-sehabeddin-suhreverdi-turbesi-sali-tekkesi.html (08.01.2023).

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2009), **Eskişehir Mevlevihanesi**, Kesit Yayınevi, Ankara.

ALBAYRAK, Nurettin (2006), "Nasreddin Hoca", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.32, s.418-420.

AYHÜN, Erşahin Ahmet (2021), "Yunus Emre'nin Hayatı", **Bizim Yunus**, ESOGÜ Basımevi, Eskişehir, 1-26.

BAYRAM, Mikail (1991), **Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu**, Konya.

BOA, Cevdet-Belediye, nr. 5150.

BOA, Cevdet-Zabtiye, nr. 266.

BOZKURT, Kadir (2019), Tarihe Işık Tutan İnönü, http://esyenigun.com/tarihe-isik-tutan-inonu-42048.html (09.01.2023).

BUHARİ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buharî (öl.256/870) (1979), **Sahih-i Buhari**, I-XIII, İstanbul.

CEYLAN, Kâzım (2003), **Ahilik: Türk İslam Medeniyetinde Dünyevi ve Uhrevî Sistem**, Ankara.

ÇAĞATAY, Neşet (1974), **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

ÇAĞATAY, Neşet (1990), **Ahilik Nedir**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

DEMİR, Galip (2000), **Osmanlı Devletinin Kuruluşu ve Ahilik,** Ahi Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul.

DEMİR, Galip (2003), **Ahilik ve Demokrasi**, Ahi Kültürünü Araştırma Yayınları, İstanbul.

DENKNALBANT, Ayşe (2009), "Seyyid Battal Gazi Külliyesi", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** C.37, s.51-54.

ELMALILI Hamdi Yazır (2000), **Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâlî**, (Sadeleştirenler: Yakup Çiçek ve Necat Kahraman) Temel Neşriyat, İstanbul.

GÜLLÜLÜ, Sebahattin (1977), **Sosyolojik Açıdan Ahi Birlikleri**, Ötüken Yayınevi, İstanbul.

HATİBOĞLU, İbrahim (2009), "Selmân-ı Fârisî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, C.36, s.441-443.

İMAM NEVEVİ (öl. 676/1277) (1997), **Riyazu's-Sâlihîn**, (Şerh. M. Yaşar Kandemir, İsmail L. Çakan, Raşit Küçük, Riyâzü's-sâlihîn, Peygamberimizden Hayat Ölçüleri), İstanbul, C. I-VIII.

KAZICI, Ziya (1981), Ders Notları, **İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü**, Akşam 1-C sınıfı.

KAZICI, Ziya (1988), "Ahi Baba", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1988, C.1, s.527-528.

KAZICI, Ziya (1988), "Ahilik", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1988, C.1, s.540-542.

KOÇ, Yalçın (2011), **Anadolu Mayası: Türk Kimliği Üzerine Bir İnceleme**, Cedid Neşriyat, Ankara.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1976), **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvuflar**, Ankara.

KÖPRÜLÜ, Orhan F. ve UZUN, Mustafa İsmet (1989), "Akşemseddin", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** İstanbul, C.2, s.299-302.

OCAK, Ahmet Yaşar (1992), "Battal Gazi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C5, s.204-205.

OCAK, Ahmet Yaşar (1992), "Hacı Bektâş-ı Velî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, C.5, s.373-379.

OCAK, Ahmet Yaşar (1996), "Hacı Bektâş-ı Velî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, C.14, s.455-458.

OKUMUŞ, Ejder, SARITAŞ, Kamil, YORULMAZ, Ayşe, HAZAR, Fatma, ALTAY, Şeyma, (2018), "Ahilik Kültürü ve Günümüze Yansımaları (Eskişehir Örneği)" **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.5, S.8, s.7-38.

SARIKAYA, Mehmet Saffet (2002), XIII-XVI. **Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ŞAHİN, Haşim (2010), "Şücâüddin Velî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, C.39, s.247-248.

ŞAHİN, İlhan (1988), "Ahi Evran", **TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul**, C.1, s.529-530.

ŞAHİN, Kamil (1994), "Edebâli", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, C.10, s.393-394.

ŞEKER, Mehmet (1973), **Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması**, İstanbul.

ŞİMŞEK, Muhittin (2002), **Ahilik: TKY ve Tarihteki Bir Uygulaması**, Hayat Yayıncılık, İstanbul.

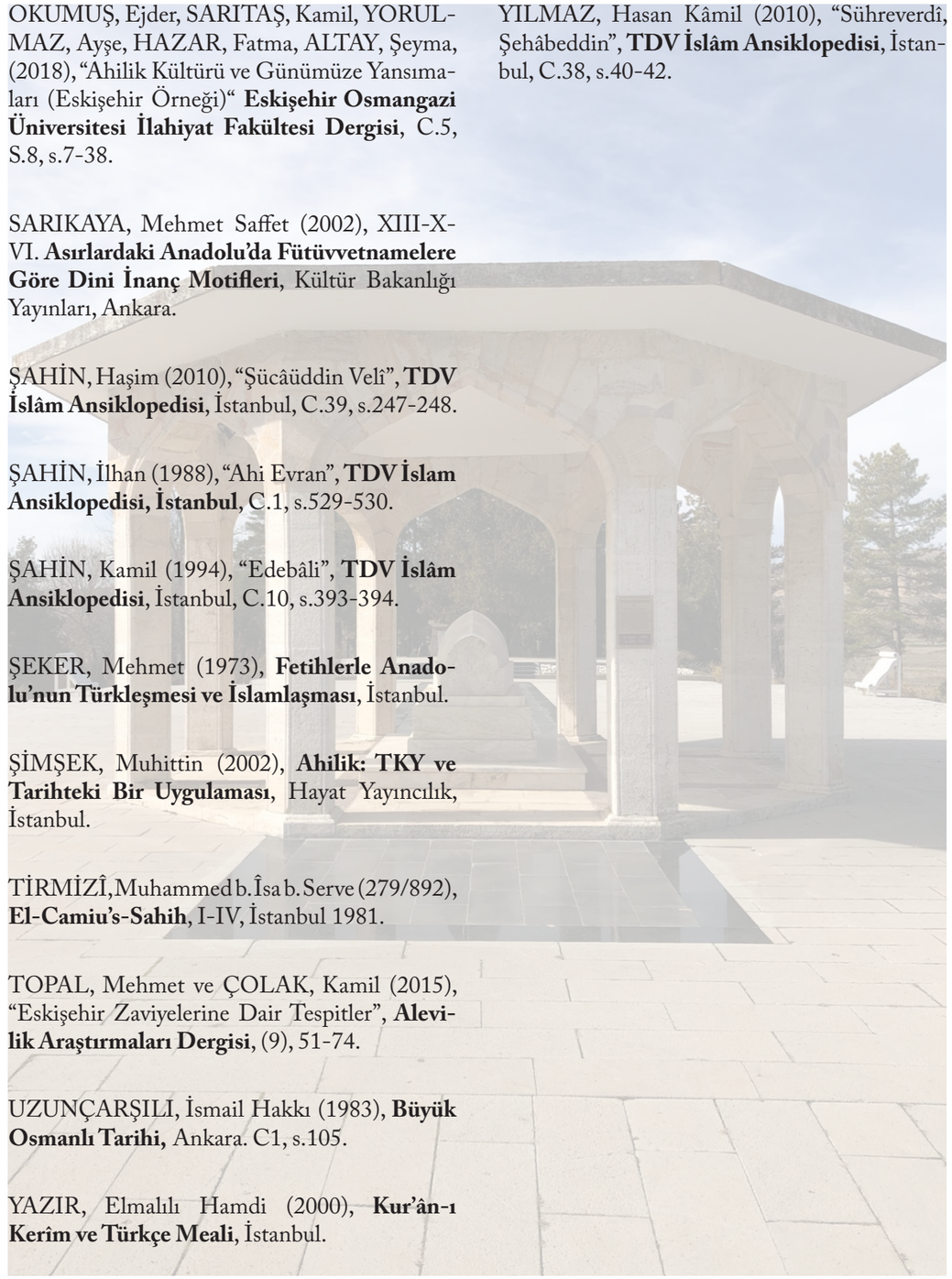
TİRMİZÎ, Muhammed b. Îsa b. Serve (279/892), **El-Camiu's-Sahih**, I-IV, İstanbul 1981.

TOPAL, Mehmet ve ÇOLAK, Kamil (2015), "Eskişehir Zaviyelerine Dair Tespitler", **Alevilik Araştırmaları Dergisi**, (9), 51-74.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1983), **Büyük Osmanlı Tarihi,** Ankara. C1, s.105.

YAZIR, Elmalılı Hamdi (2000), **Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meali**, İstanbul.

YILMAZ, Hasan Kâmil (2010), "Sühreverdî, Şehâbeddin", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, C.38, s.40-42.



ESKİŞEHİR'DE MEVLEVÎLİK KÜLTÜRÜ

HASAN HÜSEYİN ADALIOĞLU*

İlhamını ilâhî aşktan ve Hz. Muhammed (sav)'e muhabbetten alan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, insan-ı kâmil olma yolundaki seyr-i sülûkunu tamamlamış ve bu tecrübesini eğitimci/müderris ve mutasavvıf kimliğiyle bütünleştirerek, Türk kültür dünyasında önemli izler bırakmıştır.

17 Aralık 1273 tarihi Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin vefat gündür. Bu nedenle her 17 Aralık günü Şeb-i Arûs denilen Mevlana'nın Hakka kavuşma günü anmaları yapılmaktadır. Bu yıl yedi yüz kırk dokuzuncusu yapılan Vuslat Yıldönümü Anma Törenleri hatırasına, "ruhları şâd olsun".

Mevlevîlik, 13. yüzyılın sonlarında, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin tasavvuf düşüncesini merkeze alan, oğlu Sultan Veled (d.1226/öl.1312) ve torunu Ulu Arif Çelebi ve daha sonra gelen takipçileri tarafından kurulan bir tasavvuf okuludur. Anadolu'da kurulan üç büyük tarikat (Bektaşîlik ve Bayramiyye)'tan biridir. Mevlevîliğin piri, dünyanın en büyük tasavvuf yazarlarından olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir. Mevlânâ'nın tasavvuf görüşü, babası vasıtasıyla Kübrevîlik, Şems-i Tebrizî vasıtasıyla Melâmetîlik, Kalenderîlik ve Muhyiddin İbn-i Arabî'nin Vahdet-i Vücud anlayışının sentezlenmesinden oluşmaktadır. Bunların yanı sıra İranlı tasavvuf şairi Feridüddin Attar (ö. 1194) ile Senâî'nin (ö. 1130) de onun tasavvufî düşüncesinin oluşumunda etkileri olduğu düşünülmektedir. (Ocak, 1999: 128; Tanrıkorur, 2004: 469)

Mevlevîlik köken itibariyle Horasan, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı gibi üç büyük uygarlığın mirasçısı olup, bu uygarlıkların en üst seviyede yaşandığı kültür merkezleri Belh, Konya ve İstanbul'da şekillenmiş daha sonra, Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altındaki çok geniş bir coğrafyada yayılmıştır. Merkez Konya Mevlevîhânesi olmak üzere Peç (Macaristan), Bağdat, Kahire, Kosova, Trablusşam (Lübnan), Selanik (Yunanistan), Şam (Suriye), Saraybosna İsa Bey, Filibe (Bulgaristan) Mevlevîhâneleri ve İstanbul (Galata, Yenikapı, Beşiktaş, Kasımpaşa, Üsküdar), Bursa, Eskişehir, Gelibolu, Kastamonu, Afyon, Kütahya, Manisa ve ismini sayamadığımız yüz elliye yakın zâviye ve âsitâne ile halkın dinî ve kültürel tekâmülüne hizmet etmiştir. (Gölpınarlı, 1953: 269-270)

* Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü/ Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, hhadali@ogu.edu.tr



Kurşunlu Mevlevihanesi

İlhamını ilâhî aşktan ve Hz. Muhammed (sav)'e muhabbetten alan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, insan-ı kâmil olma yolundaki seyr-i sülûkunu tamamlamış ve bu tecrübesini eğitimci/müderris ve mutasavvıf kimliğiyle bütünleştirerek, Türk kültür dünyasında önemli izler bırakmıştır. Mevlânâ önceleri, dini ilimlerde iyi yetişmiş bir âlim ve bir vâiz iken, yaşamının belli bir aşamasında halkın nazarında bir veliy-i kâmile dönüşerek bütün varlığını ilahî aşka adamıştır. Onun bütün eserleri, marifetullah ve ilahî aşka ulaşmanın yollarını tarif eden birer kılavuzdur. Sevgiyi ve ilahî aşkı temel alan eserlerindeki hikmet ve marifet tohumları kültür, sanat, edebiyat ve şiirin çeşitli dallarında asırlardır meyveler vermektedir. Özellikle Mesnevî, kültür tarihimizin en etkileyici tasavvuf edebiyatı kaynakları arasında yer almaktadır. Mevlânâ'nın eserlerindeki hikmetli söz ve düşünceleri, geçmişte insanlar için nasıl bir teselli kaynağı olmuşsa, günümüzde de insanlık için manevî yönden ümit ve teselli kaynağı olmayı sürdürmektedir.

Mevlevîliğin Türk Kültüründeki Yeri

Mevlevîlik, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti yöneticileri arasında en saygı duyulan sûfî çevrelerden biri hâline geldi. Bu tarikat mensupları, sosyal ve dinî hareketlerden uzak durmaları nedeniyle, devletin güvenini kazandılar ve ileri gelen yöneticiler tarafından desteklenip himaye gördüler. Bazı Osmanlı padişahları da bizzat bu tarikatın müntesibi oldular. Taraflar arasındaki bu güven ve saygı ilişkisi, Mevlevîliğin Türk kültürü üzerinde diğer tarikatlardan farklı ve derin izler bırakmasına imkân sağladı (Ocak,1999: 130).

Mevlevî tekkeleri yaygın eğitim müesseseleri olarak, hem avamdan hem de ulemâdan her seviyeden insana hitap etmiş, onları manevî yönden eğiten mekânlar olarak geniş kitleleri bünyesinde barındırmıştır. Sosyal hayata bu kadar nüfuz eden Mevlevîlik, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli şehirlerinde bulunan dergâhlarda kesintisiz eğitim hizmeti vermek



1924 Yılı Mevlevi Dervişleri

yüzyıllar boyu fikir ve sanat eğitiminde gerçek birer okul vazifesi görmüşlerdir. Mevlevîhânelerde verilen din, edebiyat, musiki, kültür ve sanat eğitimi, bu yerlerin: Okuma-yazma öğrenmekten astronomiye, ilahiyattan tasavvuf yolu ile psikolojiye kadar pek çok sahada faaliyet gösteren kurumlar olmasını sağlamıştır (Açık, 2003: 99-100).

Mevlevîler giyimlerinde, konuşmalarında, oturup kalkmalarında, yiyip içmelerinde ve tüm davranışlarında düzgün ve ölçülü olmaya çalışırlardı. Sabırlı, hoşgörülü ve güler yüzlü, her zaman yumuşak davranışlı ve anlasuretiyle bu mekânlarda hitabet, dil, edebiyat, psikoloji, matematik, astronomi, fizik, tıp, kimya, resim, müzik, tezhib, cilt, minyatür ve nakış sanatları ile marangozluk, aşçılık, bahçıvanlık, dokumacılık, oymacılık ve saatçilik gibi mesleklerde gönüllü eğitim veriyordu. Ruhî olgunlaşmayı sağlamak amacıyla hücreye yerleşen dedeler-dervişler, genellikle bir meşguliyet, bazen de bir gelir kaynağı olsun diye, el sanatları ile uğraşmışlar; bu sayede Türk sanatına güzel eserler kazandırmışlardır (Açık, 2003: 99-100).

Mevlevîlikte tarikatın esası aşk, marifet ve hizmettir. Mevlânâ bütün vaaz ve nasihatlerinde insanlara kendi el emeği ile geçinmelerini tavsiye ediyordu. İslâm Peygamberi'nin "dilencilikten kaçınınız" mealindeki emrine uygun olarak, ister ilim, ister sanat yoluyla müridlerini daima çalışıp kazanmaya sevk ediyor, "Dostlarımız, kendi geçimlerini temin etmedikçe, değer ifade etmezler" şeklinde öğütler veriyordu. Mevlevîlik, sûfî geleneğinde hakîkate ulaşmak için kabul edilen, terk-i dünya (dünyadan el etek çekmek)'yı uygun bulmamış; aksine zikir, riyazât ve çile gibi ibadetlerin yanı sıra halk içinde Hak'la birlikte olmayı, herkesin bir işle uğraşmasını ve elinin emeği ile geçinmesini tavsiye etmiştir. Bu nedenle, boş durmanın hoş görülmediği, hatta yasak edildiği mevlevîhâneler,

Mevlevîlik, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli şehirlerinde bulunan dergâhlarda kesintisiz eğitim hizmeti vermek suretiyle bu mekânlardahitabet, dil, edebiyat, psikoloji, matematik, astronomi, fizik, tıp, kimya, resim, müzik, tezhib, cilt, minyatür ve nakış sanatları ile marangozluk, aşçılık, bahçıvanlık, dokumacılık, oymacılık ve saatçilik gibi mesleklerde gönüllü eğitim veriyordu. Ruhî olgunlaşmayı sağlamak amacıyla hücreye yerleşen dedeler-dervişler, genellikle bir meşguliyet, bazen de bir gelir kaynağı olsun diye, el sanatları ile uğraşmışlar; bu sayede Türk sanatına güzel eserler kazandırmışlardır.



Son Şeyh Behaeddin Dede ve Bazı Memurlar

yışlı bir tutum içinde olmaya çaba gösterirlerdi. Mevlevî dervişler, diğer bazı tarikatlarda olduğu gibi, hiç kimseden sadaka veya yardım istemezler, verilirse de almazlardı. Osmanlı toplumunda âdâb-ı muâşeret ve nezaket kurallarının en ince ve en mütevazi şekilde yaşandığı yerlerden biri mevlevîhâneler ve bu tarikat mensupları idi (Çelebi, 2002: 115-117).

Mevlevîlikte sanat, tasavvufun bir aracı olarak görülüyordu. Mevlânâ sanat hakkında: "Sanatkâr kimse, yaptığı sanat eserinden anlaşılır. Bir kimse sanatkâra hizmet etmeden, kendi kendine sanat öğrenemez." der. (Açık, 2003: 101). Bu yüzden mevlevîhânelerde, herkes kabiliyetine göre belli alanlara yönlendirilmiş ve güzel sanatların bir dalında eğitilip ustalaştırılmıştır. Bu faaliyetler sonucu büyük kentlerdeki Mevlevî tekkeleri birer kültür merkezi, deyim yerindeyse, birer sanat akademisi işlevi görmüşlerdir. Mevlânâ ve Mevlevîler İslâmiyet'in özündeki güzellik ve hoşgörüyü yaymak ve ferdin ruhsal eğitimine katkı sağlamak amacıyla güzel sanatların birçok dalında toplam üç yüz elliye yakın şair, yüze yakın musikîşinas ve hattat yetiştirmiştir. Diğer tarikatlarla mukayese edildiğinde Mevlevîler, kendi estetik ve teknik şartları içerisinde aldıkları eğitimle, çok daha fazla ve etkili olmuşlardır (İnalcık, 2004: 207-209).

Mevlânâ'nın bizzat kendisinin büyük bir edip ve şair olması, eserleri Mesnevî ve Dîvân-ı Kebîr'in, dervişler ve muhibban arasında sürekli okunur hale gelmesi, Mevlevî tekkelerinde edebiyat ve şiire ilgiyi artırmıştır. Pek çok mevlevî dervişi kaside, gazel, ilahi türünde mükemmel şiirler yazmışlar ve hacimli divanlar oluşturmuşlardır.

Mevlevîlerin şiir sanatında ürünler vermeye başladığı zamandan tekkelerin kapatıldığı zamana kadar yetişen, üç binin üzerinde dîvân şairi arasında 330 tanesinin mevlevî tekkelerinde yetişmiş olması, şiir sanatına mevlevî kültürünün katkısını ortaya koymaktadır.

Dîvan edebiyatının önde gelen isimleri arasında Şeyhülislâm Bahaî, Cevrî, Fasih Ahmed Dede, Neşatî Ahmed Dede, Müneccimbaşı

Mevlânâ ve Mevlevîler İslâmiyet'in özündeki güzellik ve hoşgörüyü yaymak ve ferdin ruhsal eğitimine katkı sağlamak amacıyla güzel sanatların birçok dalında toplam üç yüz elliye yakın şair, yüze yakın musikîşinas ve hattat yetiştirmiştir. Diğer tarikatlarla mukayese edildiğinde Mevlevîler, kendi estetik ve teknik şartları içerisinde aldıkları eğitimle, çok daha fazla ve etkili olmuşlardır.



Semahane

Ahmed Dede, Nâyî Osman Dede, Receb Enis Dede, Nef'î, Nâilî, Nâbî, Nedîm, Sâkıb Mustafa Dede ve Şeyh Galib gibi şairlerin mevlevî oldukları bilinmektedir (Küçük, 2007: 520).

Mevlevî tekkelerinde, mevlevî edebiyatı diyebileceğimiz kendilerine has bazı ıstılahlar oluşmuştu. Bu tarz, edebi incelik ve nezakete dayanan bir konuşma üslûbu idi. Örneğin; Mevlevî tekkelerinde karşısındakine "sen" demek saygısızlık olarak kabul edilir, "sen" yerine "nazarım", "ben" yerine "fakir" denirdi. Bir kimse, bir şey isterse ona cevap olarak, "hayır, yok" yerine, "Hak vere" veya "Hak getire" denirdi. Yine Mevlevîler kendi aralarında birbirlerine "canlar", "erenler" veya "ihvan" yani kardeşim; selam yerine "aşk-ı niyaz ederim"; birinin kusurunu yüzüne vurmamak için "safa nazar kılmak"; ölen birinin gömülmesine "sırlandı"; kabristanda yatanlara "hâmuşân" yani "suskunlar" gibi pek çok özgün deyimler kullanırlardı. Böylece tekkelerde ayrı bir dil ve edebî tarz geliştirilmişti (Adalıoğlu, Arslan, 2011: 29).

Sonuç olarak Mevlevîlik, kurulduğu yüzyıldan tekke ve zâviyelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar Osmanlı toplumunun sosyal, siyasi ve kültür hayatında önemli izler bırakmıştır. Hatta Osmanlı Devleti toprakları üzerinde yaşayan bütün farklı dil, ırk, kültür ve tefekkür çevrelerinde Türk kültür ve düşüncesinin etkili olmasına önemli katkı sağlamışlardır (Adalıoğlu, Arslan, 2011: 32).

Mevlevî tekkelerinde karşısındakine "sen" demek saygızlık olarak kabul edilir, "sen" yerine "nazarım", "ben" yerine "fakir" denirdi. Bir kimse, bir şey isterse ona cevap olarak, "hayır, yok" yerine, "Hak vere" veya "Hak getire" denirdi. Yine Mevlevîler kendi aralarında birbirlerine "canlar", "erenler" veya "ihvan" yani kardeşim; selam yerine "aşk-ı niyaz ederim"; birinin kusurunu yüzüne vurmamak için "safa nazar kılmak"; ölen birinin gömülmesine "sırlandı"; kabristanda yatanlara "hâmuşân" yani "suskunlar" gibi pek çok özgün deyimler kullanırlardı. Böylece tekkelerde ayrı bir dil ve edebî tarz geliştirilmişti.

Eskişehir'de Mevlevîlik Kültürü

Tüm Osmanlı coğrafyasında izlerine rastladığımız Mevlevîliğin, Eskişehir'in dinî ve kültür hayatında da önemli izler bıraktığını biliyoruz. Eskişehir'de Mevlevîliğin kurumsal olarak

64 | FETİH VE MEDENİYET HAZİRAN 23



Dedegân Odaları

başlangıç tarihi Kanûnî Sultan Süleyman Dönemi'ne rast gelmektedir. O zamandan günümüze, büyük bir külliye ve bu külliye içinde yüzlerce yıl faaliyet göstermiş olan bir Mevlevî Âsitânesi gelmiştir. Kurşunlu Külliyesi içinde yer alan bu yapı, 1525 yılında Vezir (Çoban) Mustafa Paşa tarafından yaptırılmış ve içindeki dergâh, Mevlevîliğe tahsis edilmiştir. Hayırsever bir şahsiyet olan Paşa, arkasında birçok vakıf eseri bırakmış ve bu eserler için menkul ve gayr-i menkul mallar vakfetmiştir (Ergin, 1936: 36-43).

Mevlevîhâneler, dervişlerin eğitim ihtiyaçlarına göre mîmârî özellikler taşıyan dergâhlardır. Bir Mevlevî âsitânesi genellikle geniş bir bahçe içerisinde semâhâne, türbe, çilehane, hücreler, selamlık, harem dairesi, mutfak, kiler ve meşkhâneden oluşur. Kurşunlu Külliyesi içerisinde yer alan Eskişehir Mevlevîhânesi de bu niteliklere uygun olup dervişlerin eğitim, ibadet, zikir ve semâ ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş mimarî özelliklere sahiptir. Eskişehir Mevlevîhânesi Kurşunlu Külliyesi içerisinde, caminin güneydoğusunda L biçiminde yer almaktadır. Mevlevîhânenin, ortada tek kubbeli bir semâhânesi ve her iki tarafında dedegân hücreleri (yirmi adet) vardır. Hücrelerden altı tanesi semâhânenin sol tarafında, diğerleri L şeklinde sağ tarafında yer almaktadır[1]. Eskişehir Mevlevîhânesi, Osmanlı coğrafyasında kurulan on bir âsitâneden biridir. Âsitâneler, Mevlevî tarikatının erkânına göre 1001 günlük çile çıkarılan dergâhlardır. Zâviyeler ise, çile çıkarılmayan, dede yetiştirilmeyen, yalnızca âyin ve ibadet yapılan daha küçük dergâhlardır (Adalıoğlu, Arslan, 2011: 32).

Eskişehir Mevlevîhânesi'nin Faaliyet Ve Gelenekleri

Eskişehir Mevlevîhânesi'nde yaşanan gelenekleri Muhyiddin Celal Duru'nun, Tarihî Simalardan: Mevlevî, (Kader Basımevi, İstanbul 1952) adlı kitabından, Suzan Albek'in, Dorylaion'dan Eskişehir'e, (Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 1991) adlı kitabından ve son postnişin Bahaeddin Dede'nin oğlu Hüseyin Cahit Duru'nun hatıralarından, Refi Cevad Ulunay'ın, Tevfik Celepcigil'in ve Neyzen Halil İbrahim Efendi'nin oğlu Abdullah Günden'in hatıralarından esinlenerek kaleme aldık. Ayrıca 19. yüzyılda Mevlevîhâne'ye uğramış olan Clement Huart, Thomas Thomson, William Bingley, İhtifalci Mehmet Ziya gibi seyyahların seyahatnamelerinden ve onların hatıralarından da yararlandık.

Eskişehir Mevlevîhânesi'nin şehrimizin dinî, ekonomik ve kültürel hayatına önemli katkısının olduğu muhakkaktır. Mevlevîhâne'nin içinde yer aldığı Kurşunlu Külliyesi çok fonksiyonlu bir yapı olarak halkın birçok maddi ve manevi ihtiyacını karşılayacak özelliklere sahipti. Öncelikle külliye içindeki cami, halkın ibadet ihtiyacını karşılamaktaydı. Bazı kandil gecelerinde veya bayram günlerinde mukabele/semâ ayini burada yapılmaktaydı. Caminin doğusunda talimhane veya mektep/sıbyan mektebi denilen bir bina vardı ki, eğitim faa-

1-"Eskişehir Kurşunlu Camii", Vakıflar Genel Müdürlüğü, Katalog A, b 1.

HAZİRAN 23 FETİH VE MEDENİYET | 65



Çorap Fanila Ören Dervişler

liyetleri burada yürütülüyordu. Külliye vakfiyesinde medrese müderrisi için tahsis edilmiş dâimi bir ücret vardı. Caminin batısında hem dergâhta kalanlar için hem de semtin fukarası için yemek çıkarılan bir matbah vardı. Yine caminin batısında yolcuların konaklaması için biri büyük diğeri biraz daha küçük iki kervansaray mevcuttu. Aslında külliye İstanbul'dan orta Anadolu'ya yapılan yolculuk sırasında kervanların konaklaması için inşa edilmiş bir menzilhâne idi. Yani bölgeden geçen seyyahların ve kervanların uğrak yeri idi. Tabii ki bu külliyenin, şehrimizin kültürüne ve manevi hayatına tesir eden en önemli yönü, içinde bir Mevlevî dergâhının, yani bir âsitanesinin olması idi.

Mevlevîhâne'nin vakfiyesine göre, bu külliyede görev yapan imaret görevlileri, müstahdem ve mürtezika; şeyh, imam, hatip, müezzin, vekil-i harc, câbi (vergi tahsildarı), kilerci, ambarcı, nakib, bevvab (kapıcı), tabbah (aşçı), habbaz (fırıncı), çerağcı, ferraş (temizlikçi), helvacı, kayyum (bakıcı), kâse-şuy (bulaşıkçı) ve âsiyabî (değirmenci)'den oluşuyordu. Bunların her birine belli miktarda ücret tahsis edilmişti. Ancak Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî, müntesiplerine başkalarının sırtından geçinmeyi ve dilencilikten kaçınmalarını tavsiye ettiğinden, müritlerine ister ilim, ister sanat yoluyla olsun çalışıp kazançlarını temin etmelerini öğütlüyordu. Bu nedenle Eskişehir Mevlevîhânesi'nin başında bulunan postnişinler, bölge halkının hem ekonomik yönden ihtiyaçlarını karşılayacak bir meslek edinmelerini tavsiye etmişler hem de bu konuda bazı önlemler almışlardı. Örneğin, dergâha alınmış olan çorap ve fanila örme makinaları ile dervişlerin hem meslek edinmeleri sağlanmış, hem de ürettikleri malları pazarda satarak dergâha ve kendilerine gelir getirmiş oluyorlardı[2].

Keza, mevlevîhânelerde başka sanatlar da öğretiliyordu. Güzel sanatların yanı sıra el becerisine dayanan ve ustalık gerektiren saat tamirciliği gibi bazı el işleri öğretiliyordu. Gerek İstanbul gibi büyük şehirlerde, gerekse diğer Anadolu kentlerinde muvakkithânelerde çalışanların ekserisi mevlevîhânelerde yetişmiş ustalardı. Tüm Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi şehrimizde de birçok saat ustası bu dergâhtan yetişmiştir (Gürbüz- Acar, 2007: 97).

Eskişehir Mevlevîhânesi'ndeki Mevlevîler, bayram gibi toplumu ilgilendiren önemli günlerde yapılan ihtifallerde, şehrin gündemine renkli bir merasim havası getirir, herkes bu eğlence ve merasimlere iştirak ederdi. Örneğin, Ramazan ve Kurban Bayramı günlerinde, bayram namazlarına dervişler Mevlevî kıyafeti giyerek gelir, namaz dergâh içindeki camide kılınırdı. Bayram namazı kılındıktan sonra toplu olarak bir resmi geçit merasimi yapılırdı. Bu merasimde topluluğun önüne elinde "teber" taşıyan bir dede[3] geçer, onun arkasında başka bir dede tekkenin sancağını taşır, sancağın altında da şeyh efendi yürürdü. Bu kafileye neyzenler, kudümzenler ve âyinhanlar da eşlik ederlerdi. Halk ta müzik ve ilahiler eşliğinde yürüyen bu kafilenin arkasına takılırdı. Tören alayı kafile halinde Mevlevîhâne'nin dışına çıkar, Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî türbesi önüne gelince orada durur, ilahiler okunur ve bir hafız Kur'an tilavet ederdi. Tekke şeyhi "fatiha" dedikten sonra: "Vakt-i şerifler hayr ola, hayırlar feth ola, şerler def-ü ref ola. Hak ve erenler niyazlarımızı kabul eyleye. Şehid-i Kerbela İmam Hüseyin Efendimizin ruh-u revanı şâd ola ve himmet-i müzdâd ola. Dem-i Hazret-i Mevlânâ, hû diyelim, hûuu" diyerek gülbank çekerdi (Uzun,1996: 233). Kafile tekrar yola düşer, Odunpazarı kabristanına çıkılır, orada bulunan Şeyh Edebâli Türbesi'ne gelindiğinde dua edilirdi. Buradan tekrar Mevlevîhâne'ye dönülür, kafile mevlevîhâne içindeki hâmuşânın (suskunlar yurdu, yani mevlevîlere ait kabirlerin bulunduğu yer) yanındaki niyaz penceresi önünde durur, dua ederlerdi. Sonra dergâha girilir ve bayramlaşma yapılırdı. Şeyh Efendi erkeklerle bayramlaştıktan sonra hanımlar kısmına geçer, onlarla da genel bir bayramlaşma yapardı. Bayramlaşma merasimi bitince misafirlerin hepsine yemek ikram edilirdi (Adalıoğlu, Arslan, 2011: 78-79).

Halkın manevî hayatında önemli boşlukları dolduran Mevlevihanelerde kandil gecelerini ihya etmek düşüncesiyle çeşitli etkinlikler düzenlenirdi. Örneğin, Mevlid Kandili'nde Süleyman Çelebi'nin meşhur Mevlid'i, Miraç gecesinde ise, Nâyi Osman Dede'nin Mirâciyesi'nin bir kısmı okunur ve coşkulu bir manevi hava oluşturulurdu. Bu törenlere iştirak eden halka, Mevlid gecesinde şeker, Miraç Gecesi'nde süt dağıtmak gelenekti.Kadir gecesinde ise, halkın katılımıyla zikir yapılır, ardından semâ âyini yani, mukabele-i şerif icra edilirdi (Duru 1952: 229-230).

Eskişehir Mevlevîhânesi mensupları halkla iç içe olup dinî değerlerin ve Türk kültürünün yaşatılmasında topluma öncülük ediyordu. Örneğin, Muharrem ayında farklı programlar düzenleniyordu. Aşûre gecesi, Fuzûli'nin Hadîkatü's-süedâ'sı veya Yazıcızâde'nin Mu hammediye'si okunur ya da günün önemine uygun Kerbela şehitleri için yazılmış mersiyeler okunurdu. Halk da bu mersiyeleri huşu ile dinlerdi. Ardından Matbâh-ı Şerif'te merasimle aşûre kaynatılırdı. Aşûre kazanlarını sıra ile herkes karıştırır, ocaktan indirme zamanı gelince, tekke şeyhi veya aşçı dede kazanların başında dua ederdi. Duadan sonra halk evlerine, dervişler ise hücrelerine giderdi. Sabah erkenden, aşûre kazanları tekkenin avlusuna çıkarılır, elinde kapla gelen herkese dağıtılır, civardaki komşulara, okullara, hatta cezaevine, askeri kışlaya gönderilirdi. O gün öğle yemeğinde Meydan-ı Şerif'e kurulan sofralar herkese açık olur, dergâhtapişirilen aşûre, dua ile piştiği için halk tarafından şifalı sayılırdı (Adalıoğlu, Arslan, 2011: 80).

Evlenme törenlerinde, Mevlevîhâneye yakın semtte oturan damat adayları, tarikat muhibbi canlardan biri ise yatsı namazından sonra

> Eskişehir Mevlevîhânesi'nin şehrimizin dinî, ekonomik ve kültürel hayatına önemli katkısının olduğu muhakkaktır. Mevlevîhâne'nin içinde yer aldığı Kurşunlu Külliyesi çok fonksiyonlu bir yapı olarak halkın birçok maddi ve manevi ihtiyacını karşılayacak özelliklere sahipti. Öncelikle külliye içindeki cami, halkın ibadet ihtiyacını karşılamaktaydı.

2-Bahâeddîn Dede'nin oğlu Hüseyin Cahid Duru'nun 1990 yılında teyp kasetine doldurduğu anılarından.

3-Dede; mevlevîhânelerde nefis terbiyesine başlayıp 1001 gün çile çıkaran kişilereverilen bir ünvandır



Düşkünler Evi Misafirhane

camiden evine kadar ney ve kudüm eşliğinde ilahiler okunarak götürülürdü. Keza, Mevlevîliğe mensup ailelerin sünnet düğünlerinde çocuklar bir süre ney ve kudüm eşliğinde dolaştırılır, büyüklerin elleri öpülür, hediye toplanırdı. Günümüzde bu âdet ve geleneklerin bazıları hâlâ yaşatılmaktadır. Dînî veya özel günlerde insanlar kendi imkânları nispetinde hediyeleşirler, evlerinde pişirdikleri yiyecekleri komşularına ikram ederlerdi. Özellikle Muharrem ayında aşûre pişirilip konu komşuya dağıtılırdı.

Mevlevîhâne'nin en önemli sosyal hizmetlerinden biri de evsizlere ve kimsesizlere kucak açmasıydı. Kur'an-ı Kerim'de miskin tabiriyle ifade edilen evsiz, yurtsuz ve himayeye muhtaç insanların zekâttan pay alacakları kaydedilmiştir. Eskişehir Mevlevîhânesi'nde miskin tanımı içine giren bu insanlar daima himaye ediliyordu. Onlar için düşkünler evi denilen bir bölüm ayrılmıştı. Dergâh mutfağında, şehirde bulunan fakir fukara ve kimsesizlere yemek çıkarılırdı. Şehre gelen yabancılar dahi bundan istifade ederlerdi (Albek, 1991: 268). Dinî ve tasavvufî bir kurum olan Mevlevîhâne görevlileri "Komşusu açken tok yatılmaz" ilkesini uygulayarak dinî bir sorumluluğu yerine getiriyorlardı.

Mevlevîhâne'deki sıbyan mektebi ve kütüphane, kurumun eğitim alanında hizmet verdiğini göstermektedir. Mevlevîhâne'de görevli dedeler, okuma yazma bilmeyenlere okuma-yazma eğitimi veriyorlar, daha ileri düzeyde tahsil yapmak isteyenlere Arapça ve Farsça öğretiyorlardı. Böylece tasavvuf tarihimizin en değerli edebî eserlerinden biri olan Mesnevî'yi okuyup, anlayan ve yorumlayabilen mesnevîhanlar yetiştiriyorlardı. Keza Mevlevîhâne'deki dergâh kütüphanesi herkese açıktı. Eskişehir Mevlevîhânesi adlı kitabımızın 3. baskısında tek-

Mevlevîhâne'nin en önemli sosyal hizmetlerinden biri de evsizlere ve kimsesizlere kucak açmasıydı. Kur'an-ı Kerim'de miskin tabiriyle ifade edilen evsiz, yurtsuz ve himayeye muhtaç insanların zekâttan pay alacakları kaydedilmiştir. Eskişehir Mevlevîhânesi'nde miskin tanımı içine giren bu insanlar daima himaye ediliyordu. Onlar için düşkünler evi denilen bir bölüm ayrılmıştı. Dergâh mutfağında, şehirde bulunan fakir fukara ve kimsesizlere yemek çıkarılırdı. Şehre gelen yabancılar dahi bundan istifade ederlerdi.



Sıbyan Mektebi (İlkokul)

ke ve zaviyelerin kapatılmasından önce Mevlevîhâne kütüphanesine ait olan kitapları tespit edip listeledik (Adalıoğlu, Arslan, 2011: 37-38). Ancak kitapların çoğu zayi olmuştu. Öncesinde belki de şehirde en çok kitaba sahip olan yer mevlevîhâne kütüphanesi idi.

Mevlevîhâne'de geleneksel sanatlarımızdan hat, ebru, tezhip gibi sanatlar yanında; ney, kudüm, rebab gibi mûsiki aletleri, işin üstadı olan dedeler tarafından öğretiliyordu. Şehrimizin tarihi camilerinde mevcut olan bazı hat yazılarının Mevlevîhâne'de yetişmiş hattatlar tarafından yazıldığını biliyoruz. Mevlevîhâne'nin tarihi ile ilgili yaptığımız araştırmalar sırasında, dedesinin veya babasının neyzen, kudümzen, âyinhan olduğunu ve Mevlevî dergâhında yetiştiğini, mûsiki aletlerinin veya bazı eşyaların şu an kendilerinde hatıra olarak bulunduğunu söyleyen çok insanla karşılaştık.

Toplumu ilgilendiren dinî ve sosyal konularda sorumluluk alan Eskişehir Mevlevîhânesi görevlilerinin, millî meselelerde de gönüllü olarak sorumluluk aldıklarını görüyoruz. Örneğin, I. Dünya Savaşı'nda askere moral destek vermeleri için Filistin Cephesi'ne gitmek üzere bütün Mevlevîhânelerden gönüllü bir Mevlevî Alayı oluşturulmuştu. Eskişehir Mevlevîhânesi'nden de Şemseddin Dede Efendi 15 dervişle bu Alay'a iştirak etti, vatan savunmasına gönüllü olarak katıldı. Eskişehir mevlevî alayına öncülük eden Şemseddin Dede bu askeri sefer sırasında Şam'da hastalanıp 20 Şubat 1915 tarihinde vefat etti ve oraya defnedildi (Küçük, 2007: 221; Adalıoğlu, Arslan, 2015: 213-226).

Diğer bir sosyal sorumluluk örneği Şemseddin Dede Efendi'den sonra tekke şeyhi olan Bahaeddin Dede'nin uzun yıllar şehirde Kızılay başkanlığı yapmış olmasıdır. Bahâeddîn Dede, sosyal yönü oldukça faal biri idi. Daha şeyh olmadan önce Eskişehir Encümen-i Maarif Reis Vekilliği ve Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti Reisi olarak görev yapmıştır. Maarif Reis Vekilliği görevi



Sıbyan Mektebi (İlkokul)

esnasında halkın eğitimine çok önem verdiği yaptığı hizmetlerden anlaşılmaktadır. Toplumu ilgilendiren bazı konularda liderlik yaptıklarına dair dönemin günlük gazetelerinde sıkça haberlerine rastlamaktayız (Adalıoğlu, Arslan, 2015: 73).

Bütün bu faaliyetlerin yanı sıra dergâhta yapılan Mesnevi sohbetleri ve mukabeleler/ semâ âyinleri, müslim gayri-müslim herkese açıktı. Bir hatırada şu anlatılır: "Şeyh Hasan Hüsnü Dede'nin postnişinliği zamanında Rum kökenli gayr-i müslim Lazari adında bir şahıs vardı. Çok güzel ud çalardı. Zaman zaman semâ ayinini izlemeye gelir ve Hasan Hüsnü Dede'nin ricası üzerine mutribe çıkar, ud çalardı" (Ulunay, 2003: 27). İslâm'ın hoşgörüsünü içselleştirmiş olan Mevlevîlik düşüncesi sayesinde yüzyıllar boyu şehirde müslim ve gayri-müslim vatandaşlar birlikte huzur içinde yaşayabilmiştir. da liderlik yaptıklarına dair dönemin günlük gazetelerinde sıkça haberlerine rastlamaktayız (Adalıoğlu, Arslan, 2015: 73).

Bütün bu faaliyetlerin yanı sıra dergâhta yapılan Mesnevi sohbetleri ve mukabeleler/ semâ âyinleri, müslim gayri-müslim herkese açıktı. Bir hatırada şu anlatılır: "Şeyh Hasan Hüsnü Dede'nin postnişinliği zamanında Rum kökenli gayr-i müslim Lazari adında bir şahıs vardı. Çok güzel ud çalardı. Zaman zaman semâ ayinini izlemeye gelir ve Hasan Hüsnü Dede'nin ricası üzerine mutribe çıkar, ud çalardı" (Ulunay, 2003: 27). İslâm'ın hoşgörüsünü içselleştirmiş olan Mevlevîlik düşüncesi sayesinde yüzyıllar boyu şehirde müslim ve gayri-müslim vatandaşlar birlikte huzur içinde yaşayabilmiştir.

Sonuç olarak Eskişehir Mevlevîhânesi inşa edildiği 16. yüzyıldan tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar şehrimizin dînî, sosyal ve kültürel hayatında önemli izler bırakmıştır. Halkın dînî duygularını canlı tutmada, ahlakî yaşantıyı ve maneviyatı özendirmede, ayrıca, kültürel faaliyetlerde ve güzel sanatların yaşatılmasında öncü bir kurum olmuştur. Liyâkatli tekke şeyhleri sayesinde, Mevlevîlik âlemine birçok âlim, mürşid, mesnevîhan, edip, hattat ve musikişinas yetiştirmiş; özellikle 1865 yılında posta oturan Hasan Hüsni Dede'nin himmet ve gayretleri ile âsitane olarak Devlet-i Aliyye içerisinde itibar ve önem kazanmıştır. Bugün bizlere düşen en öncelikli görev; asırlar öncesinden günümüze gelen, toplumun birlik-beraberliğinin mayası olan bu mirası yaşatarak, canlı tutarak, yozlaştırmadan bizden sonraki nesillere aktarmak olmalıdır.

Kaynakça

AÇIK, Nilgün, "Mevlânâ ve Mevlevî Tarikatının Eğiticiliği", III. Uluslar Arası Mevlânâ Kongresi, Mayıs 2003, s. 99-100.

ADALIOĞLU Hasan Hüseyin–Nizamettin Arslan, "Eskişehir Mevlevîhânesi Postnişini Şemseddin Dede ve Mevlevî Taburu", Birinci Dünya Savaşı'nda Mevlevî Alayı ve Gönüllü Topluluklar Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler, 22-24 Ekim 2015 Kırıkkale-Ankara. (47-55)

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin-Nizamettin Arslan, **Eskişehir Mevlevîhânesi,** Odunpazarı Belediyesi Kültür Yayını, Eskişehir 2011, s. 29
ALBEK, Suzan Dorylaion'dan Eskişehir'e, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 1991.

ÇELEBİ, Asaf Halet **Mevlânâ ve Mevlevîlik,** İnceleme, Hece Yayınları, Ankara 2002, s. 115-117.

DURU, Muhiddin Celal, **Tarihî Simalardan: Mevlevî**, Kader Basımevi, İstanbul 1952.

ERGİN, Osman Nuri **Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı,** İstanbul 1936.

GÖLPINARLI, Abdülbaki **Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik**, İstanbul 1953, s. 269-270;

GÜRBÜZ Şule - Şinasi ACAR, "Saatçi Dede Ahmed Eflâkî", **Yapı Dergisi,** sayı 313, Aralık 2007, s. 97. (96-101).

İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ** (1300-1600), /(Çeviren Ruşen Sezen, YKY), İstanbul 2004. s. 207-209.

KÜÇÜK Sezai, "İstanbul Mevlevîhânelerinin Türk Sanat ve Edebiyat Hayatına Katkıları (XIX. Asır)", Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlânâ ve Mevlevîlik, Bildirler, Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya 2007, s. 520. (507-528)

OCAK, Ahmet Yaşar "Din ve Düşünce", **Osmanlı Medeniyeti Tarihi,** Editör Ekmeleddin İhsanoğlu, Cilt 1, İstanbul 1999, s. 128.

TANRIKORUR,Barihüda "Mevleviyye", **Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi**, c. 29, Ankara 2004. s. 469. (468-475)

UZUN, Mustafa İsmet, "Gülbank" **TDV Islâm Ansiklopedisi,** Cilt 14, İstanbul1996, s. 233. (232-235)

ULUNAY Refi Cevad, **Mevlâna, İhtifaller ve Konya Yazıları**, Hazırlayan Doç. Dr. Mustafa Özcan, T.C Konya Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın no:47, Konya2003.



ÇİFTELER HARA-YI HÜMAYUNU

EMİNE GÜMÜŞSOY*

“Alma alı, sat yağızı, bin doruya, besle kırı.”

At Yetiştiriciliği ve Haraların Kuruluşu

Türk kültüründe önemli bir yeri olan at, pek çok alanda vazgeçilmez bir işleve sahip olmuştur. Gündelik hayatta ulaşım ve nakliyede kullanımı dışında seferler, savaşlar ve törenlerde kullanılagelmiştir. Aynı zamanda bir güç ve zenginlik alameti olarak kabul gören atlar için oyun ve yarışlar da düzenlenmiştir.

Atlı göçebe kültürünün temelini oluşturan at yetiştiriciliği, Türk tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Zorlu şartlara uyum sağlayabilen, dayanıklı ve hızlı Türk atları ile uzun mesafeler katedilmiş, fetihler yapılmıştır. Atlarla ilgili Göktürk Yazıtları ve Divan-ı Lügati’t-Türk gibi yazılı kaynakların yanı sıra dilden dile dolaşan pek çok hikâye ve özlü sözler mevcuttur. Örneğin “Alma alı, sat yağızı, bin doruya, besle kırı” atasözü atların çeşitliliği ve tercih sebeplerine vurgu yapmaktadır. Karacaoğlan “Yiğit yiğidin kardaşı, at yiğidin öz kardaşı” derken Dede Korkut Destanı’nda “At dimezem sana kardaş direm, kardaşımdan yeğ.” (Çınar 1993:17) olarak karşılık bulmaktadır. Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lugat it-Türk’de “At Türk’ün kanadıdır”, “Kuş hedefine kanadıyla, er atıyla ulaşır.”, “Arpasız at aşamaz, arkasız yiğit rakibini yenemez.”, “Yayanın atı çarık, gücü azıktır.” (Gül 2015:6) başta olmak üzere atlarla ilgili pek çok sözcük, deyim ve atasözü kullanmıştır.

Atlar, “doru, yağız, kula, al kır” gibi vücutlarını örten “kıl rengi”ne yani “don”larına göre adlandırılır. Öyle ki savaşlardaki plân ve taktiklerde bile bu adlandırmadan faydalanılmıştır. Büyük Hun İmparatoru Mete’nin Çin ordusuna karşı “doğuda kır, güneyde doru, batıda ak ve kuzeyde yağız atlara” (Çınar 1993:24) göre kurduğu düzen galip gelmiştir.

At, Türklerin en önemli ihraç malları arasında yer alırken özellikle Çinlilere ipek kumaş karşılığı olarak verilmiştir. İran, Suriye ve Hindistan diğer at ihraç edilen yerlerdir. Dolayısıyla bu ülke kaynaklarında da Türk atlarından söz edilmektedir. Ömer Hayyam da Nevrûznâme’sinde atçılığı en iyi bilenlerin Türkler olduğunu belirtmiştir (Çınar 1993:39).

İslam kültür ve medeniyetinde ise baytarnameler, atlarla ilgili temel kaynaklar olmuştur. Atların işlevi, özellikleri, cinsleri, donları, güç ve kuvvetleri, yürüyüş biçimleri, yaş tayinleri, bakımları, hastalıkları ve ilaçları gibi birçok konuyu içeren bu türde pek çok eser mevcuttur. Ünlü Arap bilgini el-Cahiz’in “Türk’ün atının sırtında ağırlığı, yerde yürürken ayaklarının tıpırtısı yoktur.” (Çınar 199:24) sözü özellikle savaşlarda gösterdikleri başarılara atıf yapmaktadır.

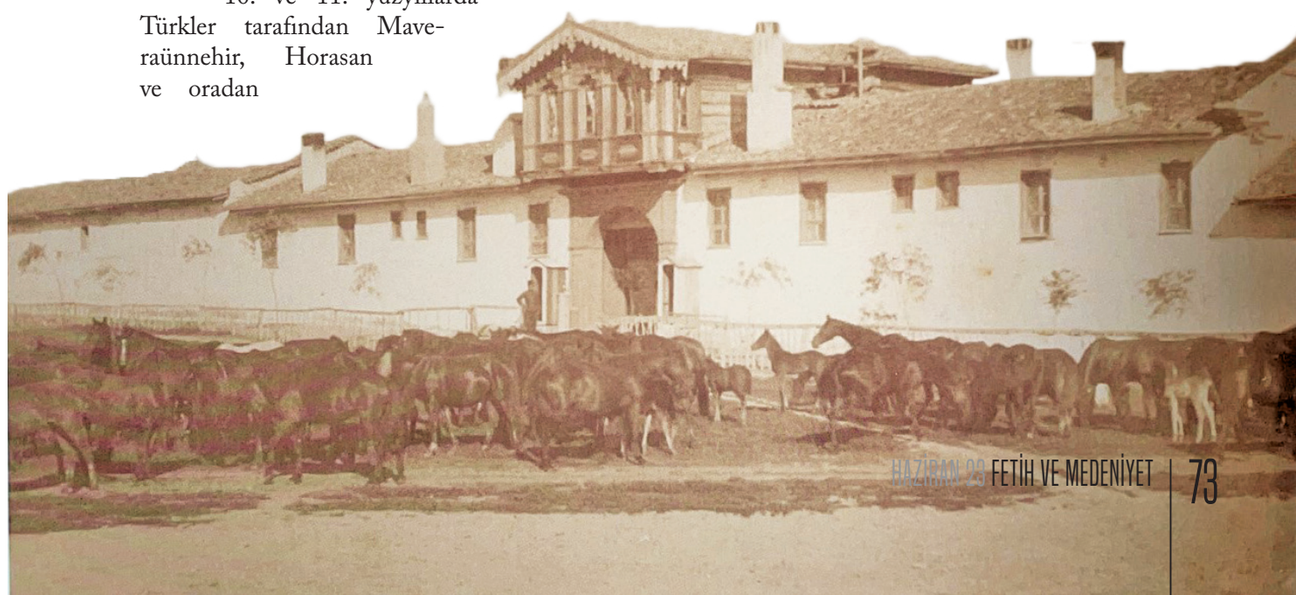
10. ve 11. yüzyıllarda Türkler tarafından Maveraünnehir, Horasan ve oradan Ortadoğu’ya getirilen atlar sayesinde “Arap atı” olarak anılacak bir cins ortaya çıkmıştır. Selçuklular bu atları Mısır ve Suriye dışında Avrupalı tüccarlara da satmışlardır (Türkmen 2016:64). Selçukluların başarısında büyük pay sahibi olan Türk atlarına zırh giydirildiği, kalkanın terkilerinde taşındığı ve gürzün süvari eyerine bağlı olduğu görülmektedir (Türkmen 2016:76).

Sürat ve mukavemet, Türk atlarının en belirgin özellikleri olup özellikle vurkaç taktiğinde başarıyı getirmiştir. Selçuklular döneminde açılan haralar vasıtasıyla cins atlar yetiştirildiği gibi ordunun ihtiyaçları da temin edilmiştir.

Günlük uğraşları arasında ata binmek ve ok atmak olan Türkler, cirit ve çevgan gibi oyunlar dışında atları yarışlarda da kullanmışlardır. Bayram ve Cuma günleri, düğün törenleri ve şenliklerde at yarışları tertip edildiği ve kazananlara büyük ödüller verildiği bilinmektedir.

Öğrendiklerini, sahibinin geçtiği yolları, durduğu durakları ve evinin yolunu unutmayan atlar aynı zamanda “hisli” hayvanlardır. Sevgi de şiddet de atın nezdinde karşılığını görmektedir. Bütün bu özellikleriyle atlar, hayatın hemen her ala-

Sürat ve mukavemet, Türk atlarının en belirgin özellikleri olup özellikle vur-kaç taktiğinde başarıyı getirmiştir. Selçuklular döneminde açılan haralar vasıtasıyla cins atlar yetiştirildiği gibi ordunun ihtiyaçları da temin edilmiştir.



*Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan Ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü , egumussoy@ogu.edu.tr



nında Türk insanına eşlik ve yarenlik etmiştir.

Anadolu'da at yetiştiriciliği ve üretiminde kayıtlar 13. yüzyıla kadar inmektedir. Kurulan at pazarlarından İtalya, Suriye ve Mısır gibi ülkeler de at satın almaktaydı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren at ve atlı süvarilerin önemli bir etkisi olmuştur. 15. ve 16. yüzyıllarda devletin gücüyle de bağlantılı olarak Osmanlı atçılığı büyük bir gelişme göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarından itibaren at neslinin ıslahı ve üretimi ile "hayvanat ocakları" ilgilenmiş ve 19 ayrı ocak oluşturulmuştur. Bu ocaklarda beylik at, deve ve katırlar yetiştirilmekte ve ihtiyaç doğrultusunda Arap, Acem, Rus ve Boğdan atlarıyla "tesalüb[1]"ler yapılmaktaydı.

Saraya bağlı olarak kurulan Istabl-Amire[2] veya diğer ismiyle Hasahır ise padişah ve saray mensuplarına ait atların barındığı ve yetiştirildiği bir yer olarak devletin sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Istabl-ı Amire'nin başında birun ağalarından mirahur bulunmaktadır. İstanbul dışında Anadolu ve Rumeli'nin bazı bölgelerinde de saraya ait ahırlar oluşturulmuştur.

At yetiştiriciliği konusunda önemli bir gelişme de "hara[3]"ların kurulması olmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra bozulan hayvanat ocaklarının yerini alan haralar, nitelik ve nicelik açısından at yetiştiriciliğine büyük katkıda bulunmuşlardır. Bu süreçte kurulan ilk hara, Eskişehir'de Çifteler Çiftliği'nde kurulmuştur.

Eskişehir toprakları Selçuklulardan itibaren cins atların yetiştirildiği bir bölgedir. Yaya ve müsellem teşkilatı kurulurken buradaki geniş çayırlarda tay yetiştiren çiftlikler kurulmuştur.

Çifteler Hara-yı Hümayunu

Çifteler, İç Anadolu'nun Yukarı Sakarya bölümünde 875 m rakımlı bir geniş bir ova üzerinde yer almaktadır. Bölgede özellikle hayvancılık açısından verimli yaylalar da bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde burada oturmaya mecbur tutulan Kumarcı Abdullah isimli ayân bir çiftlik kurarak zorba hayatı sürmeye başlamıştır. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan Kumarcı'nın 1000'den fazla atı ve birkaç bin sığırı vardır. II. Mahmud Dönemi'nde buradan geçen ordunun ihtiyaçlarını karşılamadığı ve davete icabet etmediği için Kumarcı'nın üzerine asker sevk edilerek teslim olmaya mecbur bırakılmış ve çiftliğine el konulmuştur. 1815 tarihinde Hacı Mustafa Paşa bir bina inşa ettirerek çiftliğin yönetimine geçmiştir. Orduya asker yetiştirmek üzere teşkilatlandırılan çiftlik böylece Osmanlı Devleti'nin "ilk hara"sı olmuştur. Arşiv belgelerinde Çifteler Çiftlik-i Hümayunu, Çifteler Hara-yı Hümayunu ve Çifteler Çiftliği olarak geçmektedir.



1815'den 1832'ye kadar kahyâlar tarafından idare edilen haraya bu tarihten itibaren müdürler tayin edilmeye başlanmıştır. Müdürlük yapan kişilerin bazıları baytar olup atlarla yakından ilgilenmektedir. 1863 senesinde haranın 1 müdür, 1 çiftlik kâtibi, 1 çiftlik kethüdası, 9 rençber, 1 mandıra kethüdası, 8 mandıra işçisi, 1 hayvan bakıcısı, 7 hububat sorumlusu, 5 inek-manda çobanı, 3 buğday ambar sorumlusu, 1 kuloğlu ve 2 müstahdem olmak üzere 40 kişilik bir çalışan kadrosu bulunmaktadır (Yazıcı 1997:53).

Hara zaman zaman teftiş edilerek işleyişi kontrol edilmiştir. Örneğin 1891'de padişahın emriyle gerçekleşen teftişte İstanbul'a gönderilen hayvanların iyi ve yeterli olmadığı anlaşıldığından müdür ve serbaytarın değiştirilmesi, Almanya'da tahsil gören süvari kaymakamı Mustafa Hilmi ve Cabbar Beylerden birinin müdür ve Avrupa'dan getirilecek iyi bir muallimin de serbaytarlığa tayini istenmiştir.

At yetiştiriciliği konusunda önemli bir gelişme de "hara"ların kurulması olmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra bozulan hayvanat ocaklarının yerini alan haralar, nitelik ve nicelik açısından at yetiştiriciliğine büyük katkıda bulunmuşlardır. Bu süreçte kurulan ilk hara, Eskişehir'de Çifteler Çiftliği'nde kurulmuştur. Eskişehir toprakları Selçuklulardan itibaren cins atların yetiştirildiği bir bölgedir. Yaya ve müsellem teşkilatı kurulurken buradaki geniş çayırlarda tay yetiştiren çiftlikler kurulmuştur.

1 Tesalüb, bir ırkın farklı nesillerini birleştirerek, o ırkın ıslahını gerçekleştirmedir. Soyun iyileştirilmesi anlamına gelmektedir. Bkz. Kudret Emiroğlu-Ahmet Yüksel; Yoldaşımız At, İstanbul, 2003, s.364.

2 Grekçe "ahır" anlamına gelen "stablon" kelimesinden İslam literatürüne girmiş ve "saray ahırı" karşılığında kullanılmış bir tabirdir. Topkapı Sarayı'nın yapılarında olup, ikinci kapıdan girildiğinde sol taraftadır. Mirahur dışında burada 13 saraç, 26 seyis, 5 nalbant, 5 arabacı, 3 saka, 16 katırcı, 50 dev bakıcısı ve 2 eşekçi bulunmaktadır. Bkz. Abdülkadir Özcan; "Istabl", TDV İslam Ansiklopedisi, C.19, s.203-206.

3 Hara, Fransızca kökenli bir kelime olup, at yetiştirilen çiftliklere verilen isimdir.



Genel olarak işleyişe bakıldığında Çifteler Harası için havası ve suyuna uyum sağladıklarından tercihen Macar atları satın alınmıştır. Ayrıca Arap, safkan İngiliz ve Rus atları da ırkın ıslahında kullanılmıştır. Buradan da ihtiyaç doğrultusunda diğer çiftlik ve haralara damızlık kısrak ve aygırlar gönderilmiştir.

Haranın hayvan mevcuduna bakıldığında 1833-1834 senesinde; 145 tane yeni doğmuş süt tayı 416 tane kebir kısrak, 6 tane kısrak, 16 tane aygır-ı esb, 5 tane aygır, 31 tane iğdiş, 139 tane 2,5 yaşında tay, 223 tane 1,5 yaşında tay, 271 tane 1 yaşında süt tayı olmak üzere toplam 1.252 idi.

Ayrıca 287 kara sığır ve 137 camus mevcuttu (Gümüşsoy 2020:35).

1891 senesinde 738 ecnebi ve yerli kısrak mevcut iken bunların sadece 24'ünün elverişli olduğu tecrübe edildiğinde Istabl-ı Amire'den yaşı biraz geçkin ve rekuve elverişli olmayan 20 aygırın hara-yı hümayunun yerli kısrakların cinslerinin ıslahında kullanılarak tay yetiştirilmesi düşünülmüştür (Gümüşsoy 2020:45).

II.Meşrutiyet'in ilânından sonra Çifteler Harası haralarla birlikte Maliye Nezareti'ne devredilmiştir. Bu süreçte Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın girişimiyle oluşturulan Remont Teşkilâtı'nda Çifteler Harası, 1. Ordu müfettişliğine ait taylara tahsis edilmiştir. Öte yandan aygır depoları oluşturulurken burada da Aziziye aygır deposu kurulmuş ancak maddî sıkıntılar nedeniyle istenen adımlar atılamamıştır.

Milli Mücadele sırasında buradaki atların güvenlik gerekçesiyle önce Ankara Ziraat Mektebi'ne sonra da Kırşehir'e kadar götürüldüğü hatta burada baskına uğrayarak zayiat verdikleri bilinmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Dönemi'nde Hara'nın Durumu

Cumhuriyetin ilânından sonra Çifteler Harası ile ilgili ilk olarak 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde yeni hara ve numune ağılları açılarak ihya edilmesi kararı alınmıştır. Bu çerçevede tamirat ve yeni ağıllar kurulması işlerine girişilirken, Türk-Arap atının çoğaltılması projesi kapsamında buradaki damızlıklardan da faydalanılmıştır.

1924 yılında görülen ruam salgını nedeniyle bir süreliğine Karacabey Harası'na taşınan atlar ancak birkaç yıl sonra salgın tamamen sona erince geri getirilmiştir. Savaşın ağır yükü üzerine bir de bu tür salgınların yaşanması şartları daha da zorlaştırmıştır.

1926 Islah-ı Hayvanat Kanunu'ndan sonra haraların tekrar hayata geçirilmesi işine girişilirken Çifteler Harası da bu kapsamda 1934 yılında faaliyete geçirilmiştir. Ayrıca Çifteler İnekhanesi ve Çifteler Numune Ağılı da kurulmuştur. 1937'de haranın canlandırılması adına bütçeden pay ayrılarak Macaristan'dan yeni aygır ve kısraklar alınması kararlaştırılmıştır.

Çifteler Harası 1940'ta Ziraat Vekâleti'nden Vakıflar idaresi'ne devredilince arazisinde yaşayan köylülere toprak verilmesi gündeme gelmiş ve süreç oldukça sıkıntılı ve uzun sürmüştür. Öte yandan köy öğretmen ve eğitmenleri yetiştirmek amacıyla bir kurs açılması işlemlerine başlanmıştır.

1983'te Tarım ve Köyişleri Bakanlığına bağlı Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TIGEM) ne bağlanan Çifteler Harası, safkan Arap atı yetiştiriciliğinin yanısıra sığır ve koyun yetiştiriciliği ile ziraat faaliyetlerine de devam etmektedir.

Bölgede Eskişehir Osmangazi Üniversitesi bünyesinde 2007 yılında kurulan Mahmudiye Atçılık Meslek Yüksekokulu bölgenin önemine binaen atçılık konusunda hizmet veren bir kurum olarak yoluna devam etmektedir. Okul bünyesinde 15 Ocak 2017 tarihli yönetmelik ile kurulan Mahmudiye Hippoterapi Uygulama ve Araştırma Merkezi ile atların tedavi edici yönlerinden de istifade edilmeye başlanmıştır.

Sonuç olarak 1815'de Kumarcı Abdullah'ın emlâki üzerine kurulan ve devletin ilk "hara" uygulaması olan Çifteler Hara-yı Hümayunu, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete intikâl eden kurumlardan birisi olmuştur. Daha sonra kurulacak Sultansuyu, Çukurova ve Karacabey haraları başta olmak üzere benzer kuruşlara da örnek teşkil etmiştir.

Sarayın ve ordunun at ihtiyacını karşılamak üzere "at ıslahı ve yetiştirilmesi" amacıyla kurulan çiftlik, zamanla büyüyüp genişlemiştir. Geniş çayırlarında at yetiştiriciliğinin yanısıra ziraat yapılırken, sınırları dahilinde bulunan askeri kışla da faaliyetlerine devam etmiştir.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra iş ve yer potansiyeline bağlı olarak muhacirlerin yerleştirildiği bir yer olan Çifteler Çiftliği, Kırım Savaşı ve 93 Harbi'nden sonra da muhacirlere ev sahipliği yapmıştır. Bu şekilde pek çok yeni köy kurulurken, hayvancılığın yanı sıra ziraat de önem kazanmıştır. Devlet içinde bulunduğu zor şartlara rağmen muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamaya ve bölgedeki üretimin devamlılığına çalışmıştır. Eskişehir Bölgesindeki muhacir yerleşimleri açısından önemli merkezlerden birisi olarak nüfus açısından da öne çıkan bir yer olmuştur.

Osmanlı Dönemi'nden itibaren atçılığın önemli merkezlerinden birisi olan ve Çifteler Hara-yı Hümayunu'na ev sahipliği yapan Eskişehir'in Çifteler- Mahmudiye bölgesi günümüzde de benzer işlevini sürdürmektedir.





Kaynakça

ÇINAR, Ali Abbas (1993), **Türklerde At ve Atçılık**, Ankara.

EMİROĞLU, Kudret -Yüksel Ahmet(2003), **Yoldaşımız At**, İstanbul.

GÜL, Meltem (2015), "Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme", **İdil**, C.4, S.15.

GÜMÜŞSOY, Emine (2020) Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir Çifteler Hara-yı Hümayunu, Eskişehir.

ÖZCAN, Abdülkadir (2016) "Istabl", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.19.

TÜRKMEN, Tuğşad Ata (2016), **Metehan'dan Alparslan'a Türklerde At**, İstanbul.

YAZICI, Atilla (1997), "XIX. Yüzyılda Eskişehir'in Ekonomik Durumu", **Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.

ESKİŞEHİR İLİ DİL ATLASI**

ERDOĞAN BOZ*

Türk dünyasında yayımlanan ilk dil atlası ise Alman asıllı Rus Türkolog Wilhelm Radloff tarafından hazırlanmıştır. Radloff bu çalışmasında Türkçeyi hem kendi içinde hem de yabancı dillerle karşılaştırmıştır .

Korkmaz'ın (2003: 12) "(Alm. *Sprachatlas*; Fr. *Atlas linguistuque;* İng. l*inguistic atlas, di alect atlas*): Bir dilin veya bir lehçenin ses bilgisi, şekil bilgisi özelliklerine ve söz varlığına göre hazırlanmış olan, bunların yayılış alanlarını gösteren haritaların oluşturduğu atlas." olarak tanımladığı dil/ağız atlasları, dünyada ilk olarak Avrupalılar tarafından hazırlanmıştır.

Avrupa'daki ilk dil atlasları XIX. yüzyılın sonlarında yapılmıştır. Bunlardan ilki, Almanların 1876'da yayımladıkları "Alman Dil Atlası"; ikincisi ise Fransızların 1902'den itibaren yayımlamaya başladıkları "Fransız Dil Atlası"dır (Buluç, 1946: 171-179; Boz, 2008: 153-154).

Türk dünyasında yayımlanan ilk dil atlası ise Alman asıllı Rus Türkolog Wilhelm Radloff tarafından hazırlanmıştır. Radloff bu çalışmasında Türkçeyi hem kendi içinde hem de yabancı dillerle karşılaştırmıştır (Durmuş, 2011: 116).

Azerbaycan Dilcilik Enstitüsü'nün 1958'de hazırlamaya başladığı ve toplam 17 yılda tamamlayabildiği çalışma, Türk Dünyası'nın tamamlanan en önemli ağız atlasıdır. Bu atlastaki haritaların 43'ü ses, 31'i yapı, 4'ü sözdizimi ve 50'si söz varlığı ile ilgilidir. Atlasta sağ taraftaki sayfa haritalara; sol taraftaki sayfa ise açıklamalara ayrılmıştır. Açıklama sayfasında o dil özelliğinin dağılımı hususunda bir değerlendirme yapılmakta ve malzemede dikkati

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan Ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, drerdoganboz@gmail.com

** Bu yazı, daha önce yayımladığımız şu kaynaklardan istifade ile hazırlanmıştır: Erdoğan Boz "Türkiye'nin İlk Dil Atlası: Eskişehir İli Dil Atlası" Türk Dili, Türk Dil Kurumu yayınları, 2017, Ankara, S. 789, s.80-92; Erdoğan Boz-Semra Günay Aktaş, Eskişehir İli Dil Atlası, Gazi Kitabevi, 2017, Ankara.

Bu projede Eskişehir ilinde yaşayanların ana dillerini, iki dillilerin her bir dilini; ana dili Türkçe olanların lehçelerini ve ağızlarını tespit etmek ve buna bağlı olarak Eskişehir ili dil, lehçe ve ağız haritalarını oluşturarak Eskişehir İli Dil Atlası'nı hazırlamak amaçlanmıştır.

çeken ancak haritaya aksettirilmeyen özellikler hakkında bilgi verilmektedir (Karahan, 1999).

Bunlardan başka Türk dünyasında, Çuvaş Türkçesi Ağız Atlası Prof. Dr. Leonid Pavloviç Sergeyev tarafından hazırlanmıştır (Durmuş, 2011:117-148). Tatar Türkçesi'nin ağız atlası ise 1989 yılında Kazan'da yayımlanmıştır. Atlas, Türk Dil Kurumu kütüp hanesinde "*Atlas Tatarskih naradnıh govorov sredneg*" adı altında Fil.B/616 numarada kayıtlıdır (Boz, 2008: 161). Yine Durmuş (2011:116)'a göre, Başkurt Türkçesinin (2005) ve Yakut Türkçesinin (2010) ağız atlasları hazırlanmıştır. Ayrıca Durmuş, Doerfer tarafından hazırlanan sözlüğün Halaç Türkçesinin ağız atlası olarak sayılabileceğini, Urakbay Doslanov tarafından 1975 yılında hazırlanan eserin de Karakalpak Türkçesinin dil atlası olduğunu belirtir.

Buran'ın (Buran ve Çak Yüksel, 2012) "*Türkiye'de Diller ve Etnik Gruplar*" adlı çalışması Türkiye'de bu alanda yapılan önemli bir çalışmadır. Yazar 1965 nüfus sayımı verilerine dayanarak Türkiye'deki dilleri ve etnik grupları tespit etmiştir. Çalışma ilk örnek olması açısından önemli olmakla birlikte güncel verilere dayanarak hazırlanamadığı için yararlanma oranı düşüktür. Ancak hazırlanan haritalar ve verilen çeşitli istatistikler oldukça değerlidir.

Türkiye'de, yukarıdan beri anlatageldiğimiz tarzda (dünyada ve Türk Dünyası'nda örneklerini gördüğümüz) bir ağız atlası henüz hazırlanamamıştır. Ağız atlasları adına yapılan çalışmaların çoğu ise dar bir bölge üzerine gerçekleştirilmiş belli sayıdaki ağız haritalarından ibarettir. Yapılan çeşitli ağız çalışmalarında belli sayıda ağız haritaları yayımlamak elbette önemli bir iştir. Ancak, bu haritaları hazırlamadaki yöntem ve kullanılan veri farlılıkları ve daha da önemlisi çoğu zaman dar bir bölge için hazırlanmış olmaları, ilerde hazırlanması düşünülen Türkiye Türkçesi Ağız Atlası için yararlanma açısın dan önemli bir sorun teşkil edebilecektir.

Ülkemizde bu konuda derli toplu ilk çalışmayı Karahan (1996) yapmıştır. Karahan, Anadolu ağızlarını sınıflandırdığı çalışmasının sonuna toplam 23 harita ekleyerek bir ilki gerçekleştirmiştir. Bu haritaların 14'ü ses bilgisi, 8'i şekil bilgisi ve 1'i de sözdizimi özelliklerini taşımaktadır. Karahan, toplam 23 haritaya dayanarak oluşturduğu atlasıyla Anadolu Ağızları'nın ana ağız gruplarını belirlemiştir.

Bizim Semra Günay Aktaş ile birlikte hazırladığımız *Eskişehir İli Dil Atlası,* 112K405 numaralı "*Eskişehir İli Dil Atlası*" adlı TÜBİTAK projesinden üretilmiştir.

Bu projede Eskişehir ilinde yaşayanların ana dillerini, iki dillilerin her bir dilini; ana dili Türkçe olanların lehçelerini ve ağızlarını tespit etmek ve buna bağlı olarak Eskişehir ili dil, lehçe ve ağız haritalarını oluşturarak Eskişehir İli Dil Atlası'nı hazırlamak amaçlanmıştır.

Araştırmanın evreni, 2013 TUİK verilerine göre Eskişehir ili, 14 şehir (ilçe) merkezi ve 539 mahalle (Bu sayıya kent ve ilçe merkezlerindeki mahalleler ile sonradan yasal olarak mahalle yapılan köyler dâhildir.) yerleşmesinden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemi, Eskişehir il merkezi, bütün ilçe merkezleri ve köyler (mahalle) olarak belirlenmiştir.

Örneklemdeki bütün yerleşim yerlerinden özellikle belediye yetkilileri ve muhtarlardan istifade ile soruşturma formları doldurulmuştur. Proje önerisinde %40 olarak belirlenen derleme oranı, %100 olarak değiştirilmiştir. Buna göre yerli ve muhacir ağızların özelliklerini tespit etmek için köylerin tamamına gidilmiş ve metinler

Ağız haritaları için, Eskişehir'de asıl etnik yapıyı teşkil eden Manav, Yörük ve Türkmen yerleşim yerleri ile yöreye dış göç yoluyla gelen ve burada yüz yılı aşkın süredir ikamet eden ve Türkiye Türkçesinin doğal uzantısı olan coğrafyada Oğuz Türkçesi konuşan Balkan muhacirlerinin yerleşim yerlerinden ayrı ayrı derlemeler yapılmıştır.

derlenmiştir. Eskişehir il merkezinde ise mahalle muhtarlıkları, nüfus müdürlükleri, hemşehri ve kültür derneklerinin yardımıyla, soruşturma formları doldurularak il merkezinden veriler toplanmıştır.

Eskişehir ilinde yaşayanların ağız, lehçe ve dil haritalarını çıkartarak Eskişehir ili dil atlasını hazırlamayı hedefleyen bu araştırmada, yukarıda yöntem bölümünde de bahsedildiği üzere ağız haritaları için ağız malzemesi derlenmiş; lehçe ve dil haritaları için de soruşturma formları doldurulmuştur.

Ağız haritaları için, Eskişehir'de asıl etnik yapıyı teşkil eden Manav, Yörük ve Türkmen yerleşim yerleri ile yöreye dış göç yoluyla gelen ve burada yüz yılı aşkın süredir ikamet eden ve Türkiye Türkçesinin doğal uzantısı olan coğrafyada Oğuz Türkçesi konuşan Balkan muhacirlerinin yerleşim yerlerinden ayrı ayrı derlemeler yapılmıştır. Bu derlemelere bağlı olarak Eskişehir İli Manav Ağızları (tamamlanmış doktora tezi), Eskişehir İli Yörük Ağızları (tamamlanmış yüksek lisans tezi), Ağız Atlasları Hazırlama Yöntemleri ve Eskişehir İli Türkmen Ağızları (tamamlanmış yüksek lisans tezi) ve Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları (tamamlanmış yüksek lisans tezi) çalışmaları yaptırılmıştır. Bu yerleşim yerlerinden derlemeler dışında soruşturma form larıyla; göç, coğrafi yerleşim ve nüfus bilgileri toplanmıştır. Ayrıca yukarıda adı geçen lisansüstü tezlerden ağız özellikleri ve alt ağız bölgelerine dair bilgiler ve en önemlisi yapılan ağız haritalarının verileri alınmıştır.

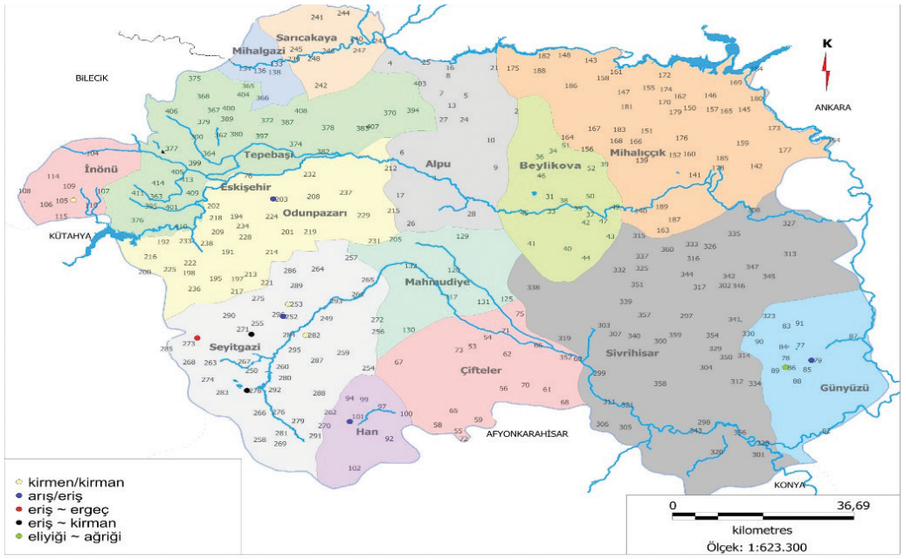
Dış göç yoluyla gelen Türk kökenli unsurlardan Oğuz Türkçesi temelli ağızlara sahip ancak çok az nüfusları olan Terekeme, Acem, Gacal ve Çıtaklardan derleme yapılmamış yalnızca soruşturma formları doldurularak göç, coğrafi yerleşim ve nüfus bilgileri alınmıştır. Dış göç yoluyla gelen di ğer Türk kökenli unsurlardan Kıpçak Türkçesi temelli ağızlara sahip; Kırım, Kazan, Nogay ve Karaçay yerleşim yerlerinden ağız derlemesi yapılmamıştır.



Harita 1: /a/>/á/ Değişimi



Harita 2. {+n(ŋ)ln/ŋ}>{+ylnı/ŋ} ilgi biçim biriminin değişimi



Harita 3. "Dokumacılıkta atkıların geçirildiği uzunlamasına ipler" anlamında kullanılan eş ve yakın anlamlı sözcükler

Buralardan soruşturma yoluyla göç, coğrafi yerleşim ve nüfus ile lehçe bilgileri derlenmiştir.

İç göç yoluyla gelen Türk kökenli unsurlar (Ör. Trabzonlu, Kırşehirli, Samsunlu vd.) farklı bir ağız özelliği ortaya koyacak bir nüfus ve nüfuza erişmedikleri için bu küçük ağız adacıklarından derleme yapma yoluna gidilmemiştir. Yalnızca soruşturma formları doldurularak göç, coğrafi yerleşim ve nüfus bilgileri derlenmiştir.

Dış göç yoluyla gelen Türk kökenli olmayan unsurlardan (Çerkez, Arnavut, Boşnak vd.) soruşturma formları ile göç, coğrafi yerleşim ve nüfus ile ana dili ve varsa ikinci dil bilgileri alınmıştır. Aynı yöntem iç göç yoluyla gelen ve Türk kökenli olmayan unsurlar (Kürt, Arap vd.) için de uygulanmıştır.[1]

1 Eskişehir ili kırsalındaki etnik yapı için bk. Boz-Günay Aktaş, 2015.

Haritalar

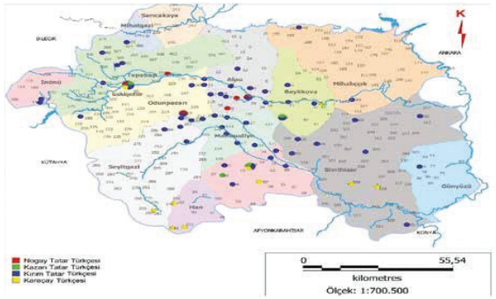
1.Ağız Haritaları

1.1.Tematik Haritalar

Asıl yapıyı teşkil eden Manav, Yörük, Türkmen ve Balkanlardan gelip bu yapıya dâhil olan Balkan Muhacirlerden derlenen metinlerin dil bilgisel çözümlemesine bağlı olarak 81 tematik harita yapılmıştır. Bu haritaların 21'i ünlüler, 26'sı ünsüzler, 15'i biçimbilgisi ve 16'sı sözvarlığı ile ilgilidir. Aşağıya ses bilgisi, biçimbilgisi ve sözvarlığı temalı birer harita örneği alınmıştır.

1.2. İzoglos Haritaları

İzoglos haritaları için temelde iki yöntem benimsenmiştir. Birinci olarak daha önce tematik haritası yapılmış olan ses ve biçimbilgisi özelliklerin den 14 tanesinin ayrı ayrı izoglos haritaları yapılmıştır. İkinci ola-



Harita 5. Eskişehir İlinde Konuşulan Lehçeler



Harita 6. Eskişehir İlinde Konuşulan Diller

rak (Manav, Yörük, Türkmen ve Muhacir) ses ve biçimbilgisi özelliklerinin tamamı (62 özellik) çakıştırılarak bir izoglos haritası yapılmıştır. En son yine aynı yöntemle bu sefer yalnızca asıl yapıyı teşkil eden Manav, Yörük ve Türkmen yerleşim yerlerinin özellikleri çakıştırılarak bir izoglos haritası daha yapılmıştır.

Aşağıya ses bilgisi temalı bir izoglos haritası örneği alınmıştır.

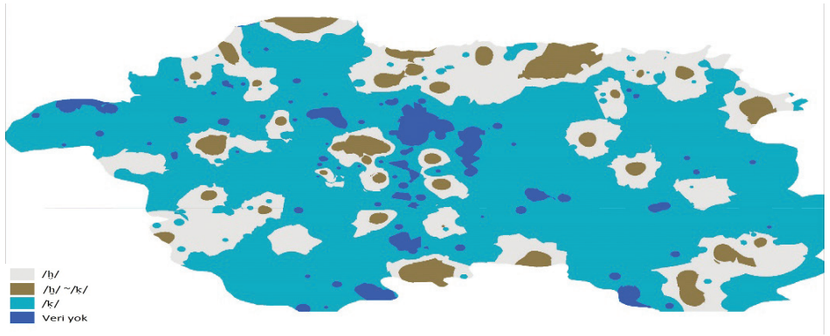
2.Eskişehir İli Lehçe Haritası

Eskişehir'de konuşulmakta olan Kırım, Kazan, Nogay ve Karaçay Türkçelerinin konuşulduğu yerleri gösteren bir lehçe haritası hazırlanmıştır.

Sonuç

Bir TÜBİTAK projesi olarak hazırlanan Türkiye'nin ilk dil atlasında toplam 123 harita bulunmaktadır. Bunlardan 24'ü Eskişehir'deki bütün etnik unsurların yerleşim yerleri ve alt ağız bölgelerini gösterir haritalar; 81'i asıl yapıyı teşkil eden Manav, Yörük, Türkmen ve Balkanlardan gelip bu yapıya dâhil olan Balkan Muhacirlerden derlenen metinlerin dil bilgisel çözümlemesine bağlı olarak 21'i ünlüler, 26'sı ünsüzler, 15'i biçim bilgisi ve 16'sı sözvarlığı ile ilgili tematik haritalar; 16'sı çeşitli tematik haritaların bir araya getirilerek çakıştırılmasıyla oluşturulmuş izoglos haritaları; 2'si ise lehçe ve dil haritalarıdır. Bunlardan başka eserde Türkiye'de ilk kez yapılan (damaksıl/n/, açık /e/ ve damaksıl /h/ sesleri için) mekânsal küme analizi bulunmaktadır.

Harita 4. /¢/>/¤/ Değişimi İzoglosu



Kaynakça

BOZ, E., (2008), "Ağız Atlasları", Turkish Studies, International Periodical For the Languages, **Literature and History of Turkish or Turkic,** S.3/3, s.152-166.

BOZ, E., (2017), **"Türkiye'nin İlk Dil Atlası: Eskişehir İl Dil Atlası"** Türk Dili S.789, s.80-92.

BOZ, E. ve Günay Aktaş S., (2015) "Eskişehir İli Kırsalı Güncel Etnik Yapı" **Diyalektolog Ağız Araştırmaları Dergisi**, S.10, s.1-34.

BOZ, E. ve Günay Aktaş S., (2017), **Eskişehir İli Dil Atlası**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.

BULUÇ, S., (1946) "Diyalektoloji-I", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, S.3-4, s.171-179.

BURAN, A. ve Çak Yüksel B. 2012. **Türkiye'de Diller ve Etnik Gruplar**, Akçağ Yayınları, Ankara.

DURMUŞ, O., (2011), **"Çuvaş Türkçesinin Ağız Atlası Üzerine"**, Türkbilig, S.21, s.113-148.

KARAHAN, L., (1996), **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KARAHAN, L., (1999), **"Azerbaycan Diyalektoloji Atlası Hakkında"**, Türk Dili Dergisi, S.567, s.185-189, Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORKMAZ, Z., (2003), **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.



KLÂSİK DÖNEM OSMANLI EĞİTİMİNİN ESKİŞEHİR'DEKİ YANSIMALARI

SERHAT ÇINAR*

Devlet geleneği gereği eğitim, Osmanlı'dan günümüze hep "devlet destekli" süregelmiştir. Eğitim alanındaki devlet sorumluluğu, Türk tarihinin ilk yıllarından beri devam etmektedir. Bu da Türkiye'yi, köklü eğitim geleneği olan bir ülke yapmaktadır.

Türk toplumunda eğitim kurumları daima önemli, saygıdeğer ve sevilen yerler olmuştur. Devlet geleneği gereği eğitim, Osmanlı'dan günümüze hep "devlet destekli" süregelmiştir. Eğitim alanındaki devlet sorumluluğu, Türk tarihinin ilk yıllarından beri devam etmektedir. Bu da Türkiye'yi, köklü eğitim geleneği olan bir ülke yapmaktadır.

Osmanlı'da eğitim Klasik Dönem Eğitimi ve Tanzimat Dönemi (Yenileşme) Eğitimi olarak iki ana başlık altında toplanabilir. Çünkü "Tanzimat Fermanı" ile başlayan "Batılılaşma" süreci, eğitim alanında da kendini hissettirerek "Klâsik Dönem"den ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'ın ilânına kadar memleketin eğitim-öğretim ve adalet hayatına doğrudan doğruya; idaresine de kısmen hâkim olan medreseler, devletin istediği sivil, askerî, adlî memur ve idarecileri yetiştirmek suretiyle faydalı işler görmüşlerdir (Antel 1940: 441). Cumhuriyet'in ilânına kadar pek çok yeni eğitim kurumu açılırken, eski eğitim sisteminin kurumları da muhafaza edilmiştir.

Eğitimde meydana gelen tüm bu gelişmeler, "Türk Eğitim Tarihi"nin oluşmasını sağlamıştır. Eskişehir Eğitim Tarihi de Eskişehir'in coğrafi konumu, tarihi süreç içerisinde yaşanan gelişmeler, sosyal ve kültürel etkiler doğrultunda şekillenerek Türk Eğitim Tarihi paralelinde günümüze kadar gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde eğitimin temelini Klasik Dönem eğitim sistemi oluşturmuştur. Türk eğitiminin altın dönemi olan XV. ve XVI. yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğu da altın dönemini yaşamıştır. Eğitimde gerçekleştirilen tüm değişim ve yeniliklere rağmen bu sistemin kurumları, devletin yıkılışına kadar azalarak da olsa etkilerini sürdürmüşlerdir. Bundan dolayı bu dönemin yapısının bilinmesi ve halkın eğitim gördüğü eğitim kurumlarının tanınması eğitimin evrelerinin daha iyi anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Osmanlılar giderek kendilerini İslâm'la özdeşleştirmişlerdir. Eğitim kurumlarının temelini de bu nedenle İslâm dini ve kültürü oluşturur. Osmanlı Devleti örnek aldığı kurumları, diğer İslâm ülkelerindekinden daha mükemmel bir hâle getirerek aynı zamanda kendi örfî hayatındaki değişik ögeleri de kaynaştırarak bu kurumlara Osmanlılara özgü bir karakter kazandırmıştır.

Anadolu Türk Uygarlığı'nın kaynakları; Türk-İslâm kültürü ve yerel özelliklerden oluşmuştur (Lewis 1970: 3). Millet kavramı çok uluslu Osmanlı Devleti için etnik bir ayrımdan çok dinî bir ayrımı ifade etmektedir. Osmanlı sosyal ve kültürel yaşamı üzerinde bu üç ögenin, yer ve zamana göre az veya çok etkileri değişebilir. Fakat kesin bir gerçektir ki toplumsal yaşamda ve özellikle kurumsal alanda İslâm dininin etkileri daha fazladır. Osmanlılar giderek kendilerini İslâm'la özdeşleştirmişlerdir. Eğitim kurumlarının temelini de bu nedenle İslâm dini ve kültürü oluşturur. Osmanlı Devleti örnek aldığı kurumları, diğer İslâm ülkelerindekinden daha mükemmel bir hâle getirerek aynı zamanda kendi örfî hayatındaki değişik ögeleri de kaynaştırarak bu kurumlara Osmanlılara özgü bir karakter kazandırmıştır (Tekeli 1934: 4).

Zaviyeler, Tekkeler ve Dergâhlar

Şehirlerin veya küçük yerleşim birimlerinin ücra yerlerinde, kenar ve köşelerindeki, güzel manzaralı ve sakin yerlerde açılmış, belli bir tarikata mensup şeyh ve dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların ücretsiz misafir edildikleri kurumlara "zaviye" deniliyordu. Zaviyeler, camiye oranla mescit gibiydiler. XV. yüzyıldan sonra ise yine zaviye kelimesiyle birlikte "Hankah, imaret, tekke, dergâh âsitâne" gibi terimler de yaygınlaşmıştır (Ocak 1978: 48). Tekke, zaviyeden fiziki olarak daha büyüktür. Bu mekânlar insanların güven duyduğu, itimat ettiği, emin olunan sosyal kurumlardır. Dergâh ise bu sosyal kurumların en büyüğüdür. Zaviye, tekke ve dergâhlar bağlı bulundukları tarikatın, şeyhin ismiyle anılırlardı (Akyüz 1993: 92). Medresenin takip ettiği eğitim programlarının dışında bir yol izleyen dergâhlar, kendilerine ait bağımsız bir eğitim programı oluşturarak, o dergâhın düşünce ve inançlarına göre insan yetiştirirlerdi. Bu durum medrese ile dergâhların arasını açmıştır. İlk zamanlar kamu hizmeti gören zaviyelerin gelirleri ise vakıflardan ibaretti (Çağatay 1974: 95).

Zaviye, tekke ve dergâhlarda çeşitli ilimler, edebiyat ve musiki büyük bir titizlikle öğretilirdi. Özellikle halk edebiyatının öğretilmesi ve ülkenin her tarafına yayılmasındaki katkıları yadsınamaz. Buralar otodidakt (bir öğretmenden ders görmeden kendi kendini yetiştiren kimse) (Demiray 1982: 719) yetişme yerlerinden en önemlisi olarak kabul edilebilir. Haftanın belli gün ve saatlerinde verilen dersler, vaazlar ve konferanslar vasıtasıyla insanları birçok konuda aydınlatırlardı. Oldukça zengin kütüphanelere sahip olmaları dolayısıyla da devrin önemli kültür ocakları olarak kabul edilirlerdi. Bu yerlerde medreselerde olduğu gibi sert kurallar ve disiplin yoktu. Eğitim daha serbest bir

* Serhat ÇINAR, Atatürk Lisesi Tarih Öğretmeni, serhatcinar26@gmail.com

ortamda ve hoşgörü ile yapılırdı. Dersler teorik bilgilerden çok insanların gündelik hayatlarında kullanabilecekleri basit bilgilerden oluşurdu. Felsefe, edebiyat, İslâmî ilimler, ahlâk ve tasavvuf musikisi eğitimi tekkelerde özenle verilirdi.

Ayrıca bu kurumlar, musiki ve raks yerleri, konuk evleri, sosyal dayanışma ve yardım yerleri, tedavi merkezleri olarak da faaliyet gösterirlerdi. Buralar medresenin dışında faaliyet gösteren önemli birer yaygın eğitim kurumları olma özelliklerini uzun yıllar korumuşlardır (Ergin 1977: 224-241).

Medreseler

Medreseler İslâm din ve felsefesinin öğretildiği, birçok ulemanın ders verdiği ve yetiştiği bilim merkezleridir (Bilim 2002: 16). Medrese, "ders yapılan" veya "ders çalışılan" yer demektir. Arapça "ders" kökünden türetilerek ders verilen yer anlamına gelen medreseler, İslâm dininin en önemli öğretim kurumlarıydı. Johns Pedersen, İslâm Ansiklopedisi'nin "Mescid" maddesinde bu kelimenin İbrânîce ve Ârâmîce müşterek olan "darasa" yani okumak kelimesinden geldiğini belirtmiştir (Baltacı 1976: 25).

Osmanlı ülkesindeki medreseler padişahlar, valide sultanlar, sultanlar, vezirler ve ileri gelen devlet adamları, saray, ilmîye ve kalemiye mensupları tarafından, büyük külliyeler veya manzûmelerin bir parçası olarak inşa edilebildikleri gibi bazıları da tek medrese olarak yapılmış olup bütün Anadolu ve daha sonra Rumeli'ye yayılmıştır. Çoğu büyük şehirlerde toplanmış olmakla beraber küçük kasabalarda da medrese inşa edildiği görülmektedir. Osmanlıların Anadolu'da kurdukları ilk medrese, Orhan Gazi tarafından 731 (1330-1331)'de İznik'le yaptırılmış olan Orhaniye Medreseleri'dir (Uzunçarşılı 1965: 1).



Odunpazarı Kurşunlu Külliyesi'nin Restorasyon Öncesi Vaziyeti,

SALT Araştırma.

(https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/82751)



Seyyid Battalgazi Külliyesi.

(https://i.pinimg.com/originals/a8/50/53/a8505370b6c9bcb4903d8932af13cdbf.jpg)

Fatih'in medrese öğretimini düzene koymasına kadar, bu okullardaki derslerin neler olduğu ve öğrencilerin nasıl yetiştirildiği hususunda kesin bir bilgimiz bulunmamakla beraber, geleneksel medrese ders ve yöntemlerinin izlendiği düşüncesi ağırlık kazanmaktadır. Çünkü ilk dönem medreseleri, adeta Selçuklu medreselerinin bir tür devamı niteliğindeydi ve diğer Müslüman ülkelerden de etkilenmişlerdi (Akyüz 1993: 55). Fatih'in yaptığı düzenlemelerin hemen öncesinde, Osmanlı medreseleri yüksek tahsil kısmı hariç tutulursa Telvih, Miftah ve Haşiye-i Tecrit medreseleri olmak üzere üç kısma ayrılıyordu (Uzunçarşılı 1972: 524). Bütün medreselerde basitten başlayarak giderek kompleksleşen bir ders programı çerçevesinde Arapça, mantık, feraiz, kelam, fıkıh, hadis ve tefsir dersleri okutuluyordu (Akyüz 1993: 60-61).

Medreselerde okutulan dersleri birkaç şekilde sınıflandırmak mümkündür. Fakat bu sınıflandırma genel hatlarıyla "naklî "ve "aklî ilimler" olarak verilebilir. Naklî ilimler Kur'an, hadis, tefsir, fıkıh, kelâm, İslâm felsefesi, ahlâk, Müslüman yaşamı ve ibadeti ile ilgili konulardır. Aklî

ilimler ise Arapça gramer, lügat, belagat (Retorik: güzel konuşma), genel din bilgileri, yazı ve İslam felsefesidir. Haftada dört gün öğretim yapılan bu kurumlarda dersler özelliklerine göre Arapça ve Türkçe olarak okutulurdu. Program üst sınıflarda daha geniş, alt sınıflarda daha basit bir şekildeydi. Dersler genellikle sınıflarda işlenir, ayrıca halka dinî konularda dersler verilirdi. (Unat 1964: 3).

Sühreverdi Zaviyesi'ne ait bulabildiğimiz ilk vakıf kaydı Fatih zamanında ve 1455 tarihlidir. Burada vakfın "Kadim" olduğu belirtilmiştir. Kanuni Devri'ne ait vakıf ve tahrir defterlerinde de Sühreverdi ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır.

Tanzimat Dönemi'ne Kadar Eskişehir'de Eğitim

Merkezi Eskişehir olan Selçuklu uç vilayeti Sultanönü, Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi ile âdeta bütünleşmiştir (Doğru 1992: 33). Bu uç vilayetler arasında olan Sultanönü, baba ve dervişlerin kendilerine bağlı olan Türkmenlerle beraber yerleşmek için tercih ettiği coğrafi bölgelerin başında geliyordu. Burası merkezden uzak olmakla beraber uç vilayet olması nedeni ile Selçuklu ülkesi içinde sayılıyordu. Türkmenler burada kendilerini bağımsız hissettikleri kadar diğer aşiret ve oymaklardan fazla uzaklaşmadıkları için aynı zamanda güvencede hissediyorlardı (Turan 1965: 507).

Türkmen boyları Anadolu'ya yüzyıllar boyu akıp gelmiştir. XIII. Yüzyılda büyük bir yoğunlukla uçlara yığılan bu boylar arasında Horasan'dan, Azerbaycan'dan, İran'dan pek çok din adamları, şeyhler, dervişler, fıkıh âlimleri buralara gelmişler, şehirlerde tekkeler, köylerde zaviyeler kurmuşlar, halkın sosyal yaşamına önderlik etmişlerdir (Albek 1991: 107-108). XIII. yüzyılda Anadolu'da güçlü bir "Ahilik" örgütü vardır. Abbasiler zamanında ortaya çıkmış olan Ahilik, zamanla Anadolu'ya yayılmıştır. Bu örgüt sadece şehirlerde değil, aynı zamanda köylerde, sınır boylarında da çok güçlüydü. Buralarda "Zaviye" adı verilen toplantı yerleri XIII. yüzyıl Müslüman dünyasında çok etkili olmuşlardı. XIII. yüzyılda siyasi otoritenin zaaf içinde olduğu Anadolu'da, "Ahi"ler sosyal yapının en güçlü kişileri idiler. Bu örgüte toplumun her kesiminden insanlar, zengin tüccarlar, şeyhler, fıkıh âlimleri, zanaatkârlar, hatta hiçbir mesleği olmayan kişiler de girmişlerdir. Sultan Öyüği, bu güçlü dinsel etki ve sosyal örgütlenmenin dışında kalmamıştır. Pek çok kaynak ahiliğin, Eskişehir civarında çok yoğun olduğunu bildirmektedir. Köylerde, özellikle Sivrihisar yöresinde pek çok Ahî zaviyesinin adı vardır (Albek 1991: 108).

Osman Bey uç beyi olarak göreve başladığı zaman çevre halkı ile iyi ilişkiler kurabilmek için ahi liderleri ile anlaşmış hatta onların onayını almıştır. İtburnu'nda oturan Şeyh Edebâli ile dostluk kurmuş, kızı ile evlenerek akrabalık ilişkisi ile bu bağı güçlendirmiştir. Böylece Osman Bey evlilik ile otorite ve iktidarını ahi teşkilatı üyelerine benimsetmiştir. Fetihler başlayınca kırsal kesimde oturan ahi teşkilatı üyelerinin askerî yönden de Osman Bey'i desteklediği görülmektedir. Ahilerle iyi geçinme geleneği I. Murat zamanına kadar devam etmiştir (Doğru 1992: 35).

Bu çağda Anadolu'da "Ahilik"den başka, Mevlevilik, Nakşilik, Melamilik gibi daha pek çok tarikat vardır. Eskişehir'de Kurşunlu Camii ve İmarethanesi'nde Cumhuriyet Devri'ne kadar sürdürülen Mevleviliğin XIII. yüzyıldan beri burada yaşadığı bilinmektedir. Daha sonra, İbn-i Batuta, Sultan Öyüği'nden çıkmış âlimlerden, İznik'te ziyaret ettiği Alâeddin ve Kastamonu'da görüştüğü Tacettin isminde iki büyük fakih ve müderristen söz etmiştir. Bu kayıt, Eskişehir'in o çağlardaki kültür seviyesini göstermesi bakımından çok önemlidir. Ayrıca Selçuklu sultanlarının (Melik Muhiddin Mesut gibi) saraylarında, çevrelerinde yer alan bilim adamlarının varlığını biliyoruz. Eskişehir'i bir süre egemenliği altında tutmuş olan Germiyanlılar'ın da bilim ve edebiyata çok önem verdikleri bilinen gerçeklerdir. Bu yüzden, Konya, Sivas, Kırşehir, Kütahya gibi büyük merkezlerin zengin ve yüksek sosyal yaşamının kanıtlarını bulamasak da, Sultan Öyüği'nin, o çağın kültür dünyasından payını almış olabileceğini düşünebiliriz.

Eskişehir-Kütahya-Seyitgazi üçgenindeki Türkmen kolonizasyonu ile ilgili izlere halen her yerde rastlanmaktadır. Eskişehir çevresi göçlerden sonra yoğun bir Türk yerleşme merkezi haline gelmiştir (Albek 1991: 108).

Günümüzde Eskişehir il merkezinde Selçuklular'dan kalma anıtsal bir yapıt bulunmamaktadır. Fakat XIII. yüzyılda, burada cami, mescit ve zaviyeler bulunduğuna dair kayıtlar vardır [Bu kayıtlardan biri, Kırşehir Emiri Çaça oğlu Nur El-Din'in (günümüzde yayınlanmış olan), 1272 tarihli Arapça-Moğolca vakfiyesidir]. Siyasi ortamın olumsuzluklarına rağmen bazı devlet adamlarının ve valilerin bayındırlık alanında hizmet etmek için gayret sarf ettiği görülmektedir. 1261 yılında buradaki görevinden ayrılmış olan Cacaoğlu Nurettin Bey'in Eskişehir'de 17 mescidi tamir ettirip bir cami ve zaviye yaptırmış olması da konuyu aydınlatacak önemli kanıtlar arasındadır. 1261 yılı öncesinde şehirde büyük bir onarım faaliyetine girilmiştir. 1261 yılından önce Eskişehir'de bu tarihten sonra Kırşehir'de vali olan Nureddin Cibril b. Çaça Bey "Sultan Yüki" Eskişehir'de de vali bulunduğu sırada bir cami yaptırmış, 17 mescit ve Şeyh Abdullah el-Bedevi'ye ait zaviyeyi tamir ettirmiştir. Vali bu yapıların sürekli hizmet verebilmesi için han, dükkân, Eskişehir civarında köy ve çiftlikler vakfetmiştir. Vakfedilen hana gelince burası Eskişehir'de Vali tarafından yaptırılmıştır (Doğru 1992: 28-29). Şehirde bulunan Şehabeddin Sühreverdi Türbesi de (Şehabeddin Ebu Hafız Ömer b. Abdullah es-Sühreverdi ölm. 1239) buradaki Türkmen kolonizasyonunun mutasavvıfın yaşadığı yıllara kadar indiğini göstermektedir.

Mutasavvıfın Eskişehir'i ziyaret ettiği hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Buna rağmen adına bir zaviye kurulmuş olduğu ve burada fütüvvetin kurallarının benimsetildiği açıktır. Böylece, kent yaşamının ayrılmaz bir parçası olan fütüvvet Eskişehir'de de teşkilatlanmış oluyordu (Gölpınarlı 1950: 6). Sühreverdi Zaviyesi'ne ait bulabildiğimiz ilk vakıf kaydı Fatih zamanında ve 1455 tarihlidir. Burada vakfın "Kadim" olduğu belirtilmiştir. Kanuni devrine ait vakıf ve tahrir defterlerinde de Sühreverdi ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Vakıf kayıtlarında görülen Ahi zaviyeleri ile ilgili kayıtlar, zaviyenin kuruluş tarihi hakkında açıklığın bulunmadığını göstermektedir. Sancak sınırları içinde bulunanların arasında bazılarının beratı Osman Bey ve Orhan Bey tarafından verildiği için sonraki yıllarda kurulduğu kesindir. Eskişehir'de bulunan 12 tane zaviye kaydının ise Selçuklulardan beri devam ettiği kuşkusuzdur. Bunlar arasında Cacaoğlu Nureddin Bey'in yaptırdığı Şeyh Abdullah el-Bedevi'ye ait zaviye de bulunmaktadır. Şehirde XIII. yüzyıldaki zaviyelerin bina kalıntılarına rastlanmamakla beraber bunlarla ilgili anılar halâ devam etmektedir (Doğru 1992: 31).

XVI. Yüzyıla Kadar Eskişehir ve Çevresinde Bulunan Zaviyeler:

Ahi Ede Zaviyesi, Ahi Mehmet Zaviyesi, Şeyh Şahabettin Sühreverdi Zaviyesi, Ak Togan (Doğan) Zaviyesi, Seyyid Abdullah Zaviyesi, Devlethan (Kara Cevkan?) Zaviyesi, Ahi Ömer Zaviyesi, Gül Dede Zaviyesi, Hacı Nasreddin Zaviyesi, Ahi Mahmut Zaviyesi (Doğru 1992: 80-83).

XVI. Yüzyıla Kadar Eskişehir ve Çevresinde Bulunan Medreseler:

XVI. Yüzyıl ikinci yarısı "Celâli Fetreti" diye anılan, iç isyanların yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. 1601 tarihinde Eskişe-

Tablo 1: XVI. Yüzyıla Kadar Eskişehir ve Çevresinde Bulunan Medreseler

Medresenin adı	Şehir	Kurucusu
Gecek	Sivrihisar	Umur Beg
Soğa Bey	Sivrihisar	Emir Soğa Beg
Ümmühan Hatun	Seyitgazi	Ümmühan Hatun
Emineddin	Sivrihisar	Emineddin Mikail
Seyyi Nurettin	Sivrihisar	Seyyi Nurettin
Alemşâh	Sivrihisar	?

hir'i de Karayazıcı ve kardeşi Deli Hasan ele geçirmiştir. Osmanlı belgelerine göre, 1568 sıralarında Eskişehir-Afyon yöresinde eşkıya grupları bulunmaktadır. Ayrıca, her yerde "suhte" adı verilen işsiz kalmış medrese öğrencilerinin çıkardıkları karışıklıklar vardır. Bunlardan Sivrihisar ve Mihalıççık medrese öğrencilerinin düzenlediği hareketten kaynaklar söz etmektedir (Akdağ 1977: 276-277). XVI. yüzyıla, Kanûnî Dönemi'ne gelindiğinde, Eskişehir o çağın yol ağı üzerinde bulunması ve Şehzade Beyazıt'ın Kütahya'da oturması nedeniyle önem kazanmıştır. Kurşunlu Camii de bu dönemde yapılmıştır (Erdoğan 2003: 146).

Osmanlı Devleti'nde eğitimin Klasik Dönemi'nde Eskişehir çevresinde kurulduğu tespit edilebilen medreselerden bazıları şunlardır (http://www.egitim.aku.edu.tr, 03.10.2004):

Emineddin Mikâil Medresesi (Sivrihisar):

Mevlâna ile çağdaş olmasından dolayı XIII. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı tahmin edilmektedir. Sivrihisar Ulu Cami'nin yanında bulunan müftülük binasının olduğu yerde bulunuyordu.

Alemşâh Medresesi (Sivrihisar):

XIV. yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Sözen, Anadolu Medreseleri, C. II, İstanbul, 1970, s. 231; Ahmet Gül, Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l Hadislerin Yeri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 31)

Soğa Bey Medresesi (Sivrihisar):

Aydınlı Umur Bey'in emirlerinden Soğa ve Çaça Beyler tarafından XII. Yüzyılın ikinci yarısında yaptırılmıştır. Bugünkü Sivrihisar hal binasının olduğu yerde bulunuyordu (Albek 1991: 114).

Seyyid Battal Gazi Külliyesi (Seyitgazi):

Seyitgazi ilçesinde, 150 metre yüksekliğindeki Üçler Tepesi'nin doğuya bakan yamaçları üzerindedir. Selçuklu Sultanı Alaaeddin'in annesi Ümmühan Hatun tarafından XIII. yüzyılın başında Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Seyitgazi'de yaptırılmıştır. Anadolu'nun Bizans İmparatorluğu egemenliği altında bulunduğu MS 700 yıllarında, İslamiyet henüz Anadolu içlerine yayılmamıştı. İslamiyet'i kabul etmiş olan Emeviler doğudan sık sık Bizans'a karşı Anadolu'nun içlerine akın yaparak Anadolu'yu ele geçirmek ve İslamiyet'i yaymak istemişlerdir. 720-740 yıllarında sıklaşan bu akınlardan birinde Seyyid Battal Gazi lakabı ile anılan bu efsaneleşmiş halk kahramanı, bugünkü Seyitgazi ilçesinin bulunduğu (antik adı Nakolea) Mesih Kalesi olarak bilinen bölgede 740 yılında şehit düşmüştür. Bizans'a karşı yapılan savaşlarda büyük kahramanlıklar gösteren ve İslamiyet'in Anadolu' da yayılmasında büyük katkısı olan, yıllar yılı nesilden nesile kahramanlıkları anlatılan Seyyid Battal Gazi adına 1207-1208 yıllarında Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaattin Keykubat'ın annesi Ümmühan Hatun tarafından türbe ve cami yaptırılmıştır. Daha sonra Ümmühan Hatun için de burada iki katlı eyvan biçiminde bir türbe eklenmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme dönemlerinde; onarım, yeniden yapım eklemelerle yapılan topluluk külliye halini almıştır. Osmanlı Devleti Dönemi'nde vakıflaştırılmış Cumhuriyet Dönemi' ne kadar dinî eğitim, tören ve toplantıların yapıldığı medrese ve tekke olarak kullanılmıştır.

Bugün mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait olan ve 1954 yılına kadar harap bir durumda bulunan külliye, bu tarihte yapılan geniş bir restorasyon çalışması ve çevre düzenlemesi ile bugünkü durumuna getirilmiştir. (Bkz. İlyas Küçükcan, Nacolea'dan Seyitgazi'ye, Seyyid Battal Gazi Külliyesi ve Vakfı Yayınları, tarih?; Nejat İşcan, Seyyid Battal Gazi Külliyesi, İşcan Yayınları, Eskişehir, 1997)



Eskişehir Seyyit-Battal-Gazi Külliyesi ve Yanmış Olan Eski Hükümet Konağı,
SALT Araştırma, Ülgen Ailesi Arşivi.
(https://kulturenvanteri.com/tr/yer/seyyid-battal-gazi-kulliyesi/#16/39.442135/30.694693)

Yerli Seyahatnamelerde Eskişehir

Eskişehir, Osmanlı Çağı'nda Doğu Seferleri yolu üstündeki menzillerden biridir. Bu nedenle XVII. yüzyıl başında, bu seferler sırasında, Eskişehir ve yöresinin adına tarih kaynaklarında sık rastlanmaktadır (Albek 1991: 133). Birinci elden kaynakların azlığı veya ulaşılamaması, bu dönem hakkındaki bilgilerde yerli seyyahların yazdıkları seyahatnamelerin önemini arttırmaktadır.

Matrakçı Nasuh:

Matrakçı Nasuh'un resimli kitabı XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kalmış bir belgedir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın 1533-1536 ve 1548-1549 İran Seferleri'ne katılmış olan Matrakçı Nasuh konup göçülen şehir, kasaba, konak ve menzilleri resimlemiştir. "Sultanönü Çayırı" resmi şu bilgi ile verilmiştir (Albek 1991: 130-131): "Burası şüphesiz adı Osmanlı kroniklerinde sık sık geçen en eski Osmanlı livası, Sultanönü'dür. 1533-1536 seferi yolu, İnönü'den sonra Kütahya Afyonkarahisar üzerinden Akşehir'e ulaştığı halde, 1548 seferinden itibaren, bundan sonraki bütün hac yolları gibi, Eskişehir-Seyitgazi üzerinden gidilerek Akşehir'e ulaşılmıştır". Verilen bilgi şöyledir: Eskişehir'in bu sırada Seyitgazi ile hemen hemen aynı büyüklükte olması dikkati çekmektedir. Ancak XVII. yüzyıl ortalarında durumun Eskişehir lehine değiştiği görülmektedir (Yurdaydın 1970). Kanûnî Süleyman döneminde, Matrakçı Nasuh'da görüldüğü gibi, "Sultanönü Livası" ve "Eskişehir" adları aynı zamanda kullanılmaktadır.



Seyyid Battalgazi Külliyesi,
SALT Araştırma, Ülgen Ailesi Arşivi.
(https://kulturenvanteri.com/tr/yer/seyyid-battal-gazi-kulliyesi/#16/39.442135/30.694693)

Âşık Mehmed b. Ömer:

Mevlevi Derviş Yusuf Eskişehirî ile sohbet eden Âşık Mehmed b. Ömer, Eskişehir hakkında şöyle bahsetmiştir.

"On yedinci iklim'i örfi (bölge) olan bilâd-ı -Rum (Anadolu) dandır. Eskişehir Bursa'nın câni-b-i şarki-i cenubisindedir. İkisi arası iki merhaledir. İstanbul'dan Eskişehir'e azim olan (giden) Eskişehir'e kıble tarafından dâhil olur. Ve Eskişehir Kütahya'nın canib-i şarkîsindedir. İkisi arası bir merhaledir. Ve çarşı beldesi Eskişehir'in cânib-i cenubi şarkisindedir. Ve Eskişehir'in dört tarafı bağıstan bahçeler ve bostandır".

Şehir on yedi mahalledir. Evleri bağlı bahçeli ve mamurdur. Cami ve mescitleri epeycedir. Medreseleri varsa da kargir değildirler. Yedi çocuk mektebi, yedi tarikat tekkesi, yedi tüccar hanı vardır. Çarşısı sekiz yüz kadar dükkândan ibarettir. Havasının letafeti dolayısıyla güzelleri çoktur. Halkı gurbetten gelenlere dost kimselerdir. Çuha ve güzel kumaşlar giyen ayanı çoktur.

Naimâ Tarihi:

"İzmit'ten kalkılıp Çınarlı konağına, oradan Hersek, oradan Akbıyık konağına, oradan Pazarcık konağına, ertesi gün Ermeni derbendi geçilip Bozöyük nam menzile konuldu. Ol kasabada merhum Kasım Paşa'nın bir camii vardır. Muharremin 14. günü İnönü'ne varıldıkta, Veziri Âzam Bayram Paşa Konya'dan ılgar ile karşılamağa gelip Silahtar Paşa çadırına indiler. Kazasker İsa Efendi dahi gelip, ertesi gün göçüldü. Eskişehir'e varıldıkta, Osmanoğulları'nın ana tarafından ataları Şeyh vâsıl'ı ârif-i billah Kuddise sîrrahu Edebâli Hazretleri orada yatar. Osman Gazi onun kızı ile evlenip, Orhan Gazi ol temiz hatundan doğmuştur. Oradan meyyit Battal Gazi mezarı ziyaret olunup, Bardakçı köyüne, oradan Çamlıbel'de Kızılkilise denilen yerde Hüsrev Paşa'nın yaptırdığı han ki, halâ Yeni Han denilmekle tanınan yeni yapılmış kasabaya inildi."

Naimâ tarihinde yöredeki eşkıya ve isyancılardan da sık söz edilmektedir (Danışman 1968-69: 1378).

Evliya Çelebi:

Evliya Çelebi 1648 tarihinde Eskişehir'e gelmiştir ve o çağdaki Eskişehir'i şöyle anlatır: "Eskişehir Kalesi vasıfları: Kalesi Bursa tekfurunun yapısıdır. Burayı 731 senesinde Rumlardan Orhan Gazi almıştır. Hâlâ, Anadolu eyaletinde hâkimlik ve 150 akçalık kazadır. Eşraf ve sipahisi çoktur. Sipahi kethüda yeri, yeniçeri serdarı, müftü ve nakibûl eşrafı vardır. Kalesi harap olduğundan kale ağası yoktur. Kadısına altı kese gelir. Şehir on yedi mahalledir. Evleri bağlı bahçeli ve mamurdur. Cami ve mescitleri epeycedir. Medreseleri varsa da kargir değildirler. Yedi çocuk mektebi, yedi tarikat tekkesi, yedi tüccar hanı vardır. Çarşısı sekiz yüz kadar dükkândan ibarettir. Havasının letafeti dolayısıyla güzelleri çoktur. Halkı gurbetten gelenlere dost kimselerdir. Çuha ve güzel kumaşlar giyen ayanı çoktur. Şehrin dört çevresi gül, gülistan, bağ ve bostan olup, hububatı çok bir şehirdir. Hatta Paşa Efendimize bu şehir ahalisinden bin adet koyun, yedi at, üç yüz araba, arpa ve bu çeşit zahire hediyeler geldi. Eskişehir Ilıcaları: Şehrin dışarısında, kuzeyinde bağ ve bahçeler kargir kubbeli bir lâtif hamamdır ki, ona on olan büyük havuzu sıcak su ile doludur.Suyu gayet sıcak olduğundan, soğuk su katılınca ılık olur. Çok faydalıdır. Parmakta yüzük cinsinden, halis gümüşten yapılmış şeyler bulunursa, sapsarı yapar. Uyuz ve



Matrakçı Nasuh'a ait Eskişehir minyatüründe, merkezde Çoban Mustafa Paşa tarafından 1517-1525 yılları arasında inşa edilmiş beyaz bir sur duvarının çevrelediği Kurşunlu Külliyesi görülmektedir.
(Matrakçı Nasuh'un Gözünden 10 Türk-İslam Şehri.
(https://www.tarihikadim.com/matrakci-nasuhun-gozunden-10-turk-islam-sehri/)

cüzzam hastalıklarına faydalı ise de, Bursa kaplıcaları gibi mükellef değildir".

Evliya Çelebi Seyit Gazi kasabası ve türbesi hakkında şu bilgileri verir:

"Selçuklular Mahan diyarından Danişmendliler ile çıkıp, 476 tarihinde Rum ülkelerinden Karaman şehirlerini aldığı vakit, burayı da alıp, üzerlerine Selçuklu Beyleri kubbe, mutfak, imaret ve diğer şeyler yaptırmışlardır. Sonra Horasan'dan Hacı Bektaşi Veli yedi yüz adamıyla Rum'a gelmek için Hoca Ahmet Yesevi Hazretleri'nden izin alınca, gelip bu Seyid Battal mevkiinde oturmuştur. Hatta o zaman, Orhan Gazi Bursa'dan, Hacı Bektaşi Velî'yi görmek için, Seyid Battal'ın bulunduğu yere gelip, görüşmüş ve Velî ricası ile burayı imar ederek, şehrinde bin adet ev halkı oturarak büyütmüştür" (Danışman 1970: 207-210).

Sultanönü baş tahtı Eskişehir: Bir vasi sahrada bir kasaba ve kazadır. Suru yoktur, iki yerde Cuma kılınır. Camii ve hanları ve ılıcaları ve etrafında bağları bahçeleri vardır. Çarşıları ve hanları aşağı düzce ılıca kurbunda vaki olup evleri ve mahalleleri kıble tarafında biraz munfasıl bayır yamacına düşmüştür. Camilerin anda biri yukarıdadır. Ziyaretgâh kabirleri Şeyh Edebali ve Şihap Sühreverdî'dir. Germâbe (ılıca) kasaba içinde düz yerde ve su kaynakları çeşitlidir. Ve üzerinde kubbe ve camekânlar yapılıp erkek ve kadınlara mahsus iki hamam kılınmıştır. Suyunun sühuneti ılık ve leziz ve lâtiftir.

Kâtip Çelebi:

"Sultanönü baş tahtı Eskişehir: Bir vasi sahrada bir kasaba ve kazadır. Suru yoktur, iki yerde Cuma kılınır. Camii ve hanları ve ılıcaları ve etrafında bağları bahçeleri vardır. Çarşıları ve hanları aşağı düzce ılıca kurbunda vaki olup evleri ve mahalleleri kıble tarafında biraz munfasıl bayır yamacına düşmüştür. Camilerin anda biri yukarıdadır. Ziyaretgâh kabirleri Şeyh Edebali ve Şihap Sühreverdî'dir. Germâbe (ılıca) kasaba içinde düz yerde ve su kaynakları çeşitlidir. Ve üzerinde kubbe ve camekânlar yapılıp erkek ve kadınlara mahsus iki hamam kılınmıştır. Suyunun sühuneti ılık ve leziz ve lâtiftir. Ve Eskişehir'in bağıstanı nihayetinde kasabadan iki mil uzaklıktaki yerde bir germâbe dahî vardır. Üzerinde ecza-i dühniye birikir. Cem'iderler (toplarlar). Kâh bir iki tas dolusu ecza-i harre ile kaynamış zeyt yağına (zeytinyağı) benzer dühn cem olunur, deyu Aşık Eskişehir'i bir dervişten nakl ider".

Seyitgazi'den ise şu şekilde bahsedilmektedir:

"Bu kasabadan şark Seydi Gazi, şimal Göynük, garb Söğüt, dahi garb ve cenup İnönü. Şeydi Gazi sahra üzre Eskişehir ile Bardaklu ve Yenihan arasında bir kasaba-i mamuredir. Aşağı düzde kasaba içinde lâtif ve cedid bir muazzam hanı vardır. Ve şehrin erinde yüksek bir tepe üzre Seydî Battal Gazi mezarı vardır. Bir azim tekyedir ki cami ve medresesi ve hücreleri ve ifamı misafirine Darüz-ziyafesi (misafirlere yemek verilen yeri) kurşun örtülü âli (büyük, yüksek) binalardır. Ve bu tekyede el'an Bektaşiyye sakin olurlar (otururlar). Mihaloğullarından bazı ümera bir ve türbe Alaüddîn-i Selçukî validesi Hatunun asarındandır (eserlerindendir) (Kâtip Çelebi, Cihannümâ, Konstantiniyye, 1140/1727).

Mehmed Hâşim Efendi:

"Eskişehir iki tuğlu Beylerbeyi mansıbıdır. Eski ve harap bir kasabadır. Ademleri (insanları) kemâl-i fakrlerinden (çok fakirliklerinden) şehr-i mezkûr hacerinden (Eskişehir taşından) dühan

(duman) çubuğu lülesi ve teşbih(tesbih?) imal edüp satış ile geçinirler." diyerek kısaca bahseder (Mehmed Hâşim Efendi, Tuhfe-i midâd, H. 1214).

Matrakçı Nasuh, Aşık Mehmed b. Ömer, Naimâ, Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi'nin eserlerinden görüldüğü gibi bu dönemde Osmanlı seyyahlarının bakış açısıyla Eskişehir oldukça güzel bir kazadır. Şehrin hamamları, lületaşı ve doğal güzellikleri, sosyal özellikleri anlatılmış, ancak eğitimden yeterince bahsedilmemiştir. Yalnız Evliya Çelebi "medreseleri varsa da kârgir değil" demektedir. Yani Eskişehir medreseleri (Seyitgazi dışında) taş olmadığından dolayı, bugün bu medreselerin sosyal ve fiziksel özellikleri hakkında kesin bilgiler ortaya konulamamaktadır (Çınar 2005: 21-25).

Kaynakça

ANTEL, Sadrettin Celâl (1940), **"Tanzimat Maarifi"**, Tanzimat, İstanbul.

ALBEK, Suzan (1991), **Dorlaion'dan Eskişehir'e**, TC. Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, Yayın No: 89, Eskişehir.

AKDAĞ, Mustafa (1977). **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, C. 1, Ankara Üniversitesi. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, İstanbul.

AKYÜZ, Yahya (1993), **Türk Eğitim Tarihi**, (Dördüncü Baskı), İstanbul.

BALTACI, Cahid (1976), **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri,** İstanbul.

BİLİM, Cahit Yalçın (2002), **Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)**, Genişletilmiş. 2. bs., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir.

ÇAĞATAY, Neşet (1974), **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara.

ÇINAR, Serhat (2005), **"Eskişehir Eğitim Tarihi (1876-2004)**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.

DANIŞMAN, Zuhuri (Hzl) (1968-69). **Nâima Tarihi**, c. III. İstanbul.

DANIŞMAN, Zuhuri (Sadeleştiren) (1970), **Evliya Çelebi Seyahatname'si**, IV. Kitap, İstanbul.

DEMİRAY, Kemal (1982), **Temel Türkçe Sözlük**, İnkılap ve Aka Kitapevi, İstanbul.

DOĞRU, Halime (1992). **XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı**. İstanbul.

ERDOĞAN, Melih (edt.) (2003), **Kentimiz Eskişehir,** Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, No: 16, Eskişehir.

ERGİN, Osman (1977), **İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri -dolayısıyla- Türkiye Maarif Tarihi,** I-V cilt., (2. baskı), C.l, İstanbul,

GÖLPINARLI, Abdülbaki (1950), **"İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı"** İ.Ü.İ.F.M., İstanbul, XI/ 1-4.

LEWİS, Bernard (1970), **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, Ankara.

OCAK, Ahmet Yaşar (1978), "Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi,** S. XII.

TEKELİ İ., İLKİN S. (1934), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara.

TURAN, Osman (1965). **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti.** Ankara.

UNAT, Faik Reşid (1964), **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara.

UZUNÇARŞILI İ., H. (1965), **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, Ankara.

UZUNÇARŞILI İ., H. (1972), **Osmanlı Tarihi**, C.l, Ankara.

YURDAYDIN, Hüseyin G. (Yay. Haz.) (1970), **Nasuhü's -Silâhî (Matrakçı), Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han**, Tıpkıbasımı, TTK Yay. Ankara.

http://www.egitim.aku.edu.tr. (03.10.2004)

ESKİŞEHİR EĞİTİM TARİHİNDEN ŞAHSİYETLER: TALEBELER VE MÜREBBİLER

Hilmi DEMİRAL*

Türkiye'nin önemli kültür şehirlerinden biri olan Eskişehir, birçok önemli kişinin doğduğu veya yetiştiği topraklardır. Eskişehir'in suyundan içmiş, havasını içine çekmiş ve bu toprakların maddi ve manevi tekâmülüne katkı sağlamış birçok talebe ve mürebbi mevcuttur.

Bir ülkenin medeniyet inşası, hâlihazırda yaşayan vatandaşlarına bir taraftan yaşadıkları zaman dilimi boyunca maddî ve manevî kültür ögelerini nitelikli şekilde yaşatmak bir taraftan da geçmiş kültürlerinden edinmeleri gerekenleri kazandırarak bunu kendilerinden sonraki kuşaklara aktarma bilinci vermektir: Dedesinden ve ninesinden edindiği kültürü torununa aktaran, aktarmış olan, aktaracak vatandaş makbuldür. Bunu sağlamak için de eğitim tarihinin geçmiş dönemlerinde yaşayan talebe ve mürebbilerin yeni kuşaklara aktarılarak kültür bilinci oluşturmak gerekir. Burada özellikle öğrenci ve öğretmen yerine John Dewey'in Türkiye Maarifi Hakkında Rapor'unda (1941) de ifade edildiği şekliyle, "talebe" ve "mürebbi" kavramı kullanılmıştır çünkü bahsedilen bu iki kavram aynı zamanda geçmiş kültürü de temsil eden ögelerdir. Muallim yerine mürebbi tercihi ise "irfan"ın "ilmi" de kapsadığını düşünmekten ileri gelmektedir.

Medeniyet inşası için gerekli olan"kültür, toplum, insan ve sanat"ın içinde yer aldığı sosyal bilimler -fen bilimlerinden nazaran- çıktıları somut olarak hemen görülemeyen, 50-100 yıllık periyotlar içinde etkileri ortaya çıkan ve karşılaşılan herhangi bir sorunun çözümünün tek bir sebebe dayandırılamadığı alanlardır. Örneğin bir hasta, zehirlenme şikâyetiyle doktora başvurduğunda doktor en son ne yediğini sorarak hastanın sorununu bulmaya çalışır ve bulur, ona göre de tedavi yöntemleri tavsiye eder. Ancak bir öğrenci hırsızlık, okul eşyalarına zarar ya da zorbalık gibi davranışlar sergilediğinde bunu tek bir sebeple açıklamak çok mümkün değildir. Belki okuldaki arkadaşlarının etkisiyle belki sokaktaki arkadaşlarının etkisiyle belki anne babasının etkisiyle belki öğretmenin etkisiyle belki de dedesinin ninesinin etkisiyle bu tür davranışları sergilemiş olabilir. Dolayısıyla kültür meselelerinin kökleri çok derinlerde olabilir, biz ise bunun üstünü kazarak sathi sebeplerle meşgul olarak vakit kaybediyor olabiliriz. Bu bağlamda, Eskişehir eğitim tarihinde yer alan şahsiyetler, Eskişehir kültürünün oluşmasını sağlayan mürebbiler -yani öğretmenler- ve onların derslerinden ilham alarak yetişen bu şehre maddi manevi değer katan talebeler -yani öğrenciler- incelendiğinde bugünkü Eskişehir kültürünü oluşturan derinlerdeki ögelere ulaşmak mümkün olabilir.

*Doç. Dr., ESOGÜ Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD. hilmidemiral@ogu.edu.tr



Odunpazarı Civarı (Eskişehir)

Eskişehir'in eğitim tarihinin oldukça eski dönemlere dayandığını söylemek mümkündür. Bölgedeki ilk yerleşimlerin milattan önceki dönemlere kadar uzandığı bilinmektedir. Ancak, modern anlamda Eskişehir'deki eğitim faaliyetleri 19. yüzyılın başlarında başlamıştır. Osmanlı Dönemi'nde Eskişehir'de medrese ve mektepler bulunmaktaydı. Medreselerde dinî ve dünyevi eğitim verilirken mekteplerde temel eğitim veriliyordu. 1842 yılında Eskişehir'de ilk rüştiye (ortaokul) açılmıştır. 1882 yılında ise Şemsi Efendi Mektebi açılmıştır. Bu okul, Osmanlı İmparatorluğu'nda açılan ilk öğretmen okullarından biridir. Cumhuriyet Dönemi'yle birlikte, eğitim sistemi modernleştirilmiş ve Eskişehir'de de birçok okul açılmıştır. İlk olarak 1924 yılında ilkokul ve ortaokul birleştirilerek ilköğretim okulları açılmıştır. 1936 yılında açılan Eskişehir Lisesi yanında eski adlarıyla; Turan Numune Mektebi, Samsa Çavuş Mektebi, Aydoğdubey Mektebi, Edebâli Mektebi, Dündarbey Mektebi, Sungurbey Mektebi, Tursunfakih Mektebi,



Görsel 2, Eskişehir Atatürk Lisesi

Osmangazi Mektebi, Haymana Kız Mektebi, Malhatun Mektebi, Nilüfer Mektebi mevcuttur. Bugün şehrin önemli okulları arasında yer alan Sakarya İlköğretim Okulu, Cumhuriyet İlköğretimOkulu, Ülkü İlköğretim Okulu, Turan İlköğretim Okulu, Dumlupınar İlköğretim Okulu, Adalet İlköğretim Okulu ve Atatürk Lisesi'nin de şehrin kültür köklerine katkısı büyüktür. Türkiye'nin önemli kültür şehirlerinden biri olan Eskişehir, birçok önemli kişinin doğduğu veya yetiştiği topraklardır. Eskişehir'in suyundan içmiş, havasını içine çekmiş ve bu toprakların maddi ve manevi tekâmülüne katkı sağlamış birçok talebe ve mürebbi mevcuttur. Yunus Emre ve Nasreddin Hoca, Seyit Battal Gazi, Şeyh Şücâüddin Veli, Dursun Fakıh, Sinan Paşa ve Aziz Mahmud Hüdâyi bu topraklarda geçmişte yaşamış ve halkın talim ve terbiyesi için emek harcamış şahsiyetlerdir.

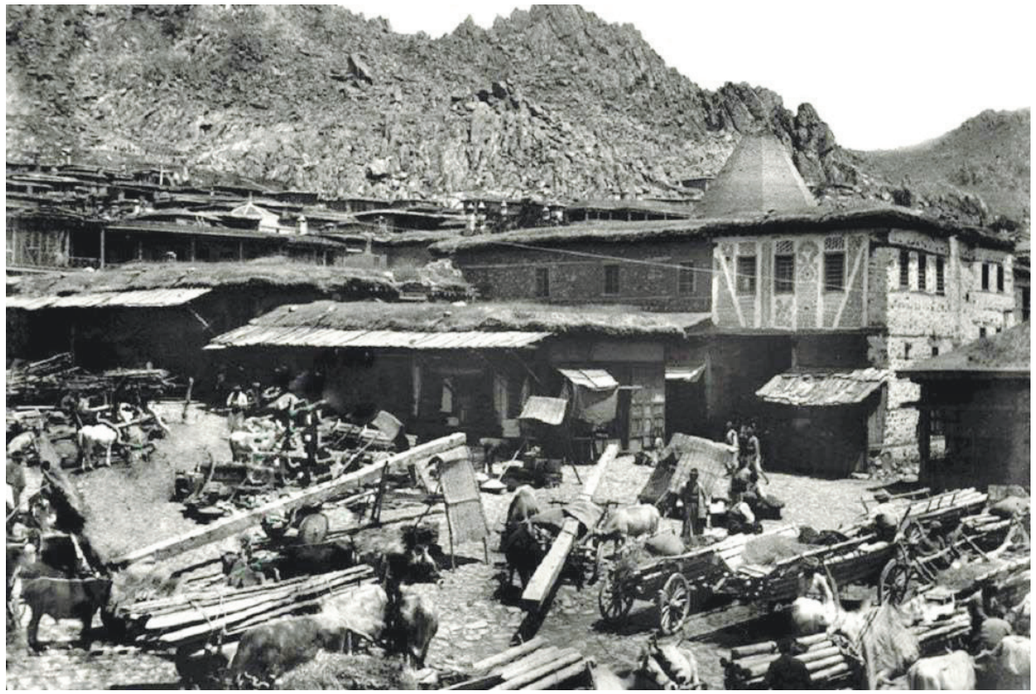
Yunus Emre, 1240-1320 yılları arasında yaşamış Türk edebiyatının ve Eskişehir'in önemli şairlerinden biridir. Yunus Emre, 1240'ta Eskişehir'in Mihalıççık ve Sivrihisar ilçeleri arasında kalan ve bugün kendi adıyla anılan Sarıköy'de doğmuştur. Şiirlerinden Mevlâna Celalettin Rumi'nin çağdaşı olduğu, onu tanıdığı, toplantılarına katıldığı ve kendi deyişiyle onun "görklü nazarından" ilham aldığı anlaşılmaktadır. 1320'de Sarıköy'de vefat eden Yunus Emre, Anadolu Selçuklu Devleti'nin son yılları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarına denk düşen önemli bir dönemde yaşamıştır. Türk-İslam halk düşüncesinin en önemli yapı taşlarından biri olan Yunus Emre, şiirlerinden de anlaşıldığı üzere, Mevlâna, Ahmed Fakıh, Geyikli Baba ve Seydi Balum ile de çağdaştır. Mezarı Eskişehir Sarıköy'dedir. Yunus Emre, yaşadığı dönemde ve sonrasında özellikle halkın eğitimine ve manevi gelişimine yönelik katkıları olan talebe ve mürebbilerdendir. Yunus Emre, tasavvufi düşünceye sahip olduğu için, eğitiminde de bu felsefeyi benimsemiştir. Onun eğitim anlayışında, insanın manevi yönden gelişmesi ve kendini tanıması önemlidir. Bu nedenle, dinî ve ahlaki değerlerin halka aktarılıp yaşatılması gerektiğini savunmuştur. Eskişehir'de Yunus Emre'nin doğduğu yer olan Sivrihisar ilçesi ve civarında kendi adıyla anılan birçok kültür ve eğitim merkezi bulunmaktadır. Bu merkezlerde Yunus Emre'nin hayatı, eserleri ve düşünceleri hakkında eğitimler verilmektedir. Bugün Eskişehir'deki birçok okulun koridorlarına ve dersliklerine Yunus Emre'nin yaşadığı ve aktardığı bu felsefe sinmiştir.



Kurşunlu Cami

Türk-İslam kültürünün büyük bilgesi ve gülmece ustası Nasreddin Hoca, 1208 yılında Eskişehir'in Sivrihisar ilçesine bağlı, adı sonradan 'Nasreddin Hoca Beldesi' olarak değiştirilen 'Hortu' köyünde doğmuştur. Sivrihisar ve Konya medreselerinde öğrenim görmüş, kendi köyünde ve Sivrihisar'da imamlık yapmıştır. Bilgisini artırmak amacıyla Akşehir'e gitmiş, burada Seyyid Mahmut Hayrani, Seyyid Hacı İbrahim Veli gibi devrinin tanınmış bilgin ve arif kişilerinden dersler almıştır. Öğrenimini bitirdikten sonra Akşehir'e yerleşmiş, asıl görevi hocalık olmasına rağmen katiplik, müderrislik, kadılık, mahkemelerde bilirkişilik de yapmıştır. Kimi zaman geçimini çiftçilikle, bahçıvanlıkla, pazarcılıkla da kazanmıştır. Nasreddin Hoca, 1284'de 76 yaşında Akşehir'de vefat etmiş ve Akşehir'in en eski Selçuklu mezarlığına defnedilmiştir. Nasreddin Hoca, Türk halk kültürünün önemli figürlerinden biridir ve fıkralarıyla halk arasında sevilerek anılmaktadır. Nasreddin Hoca'nın fıkraları, insanların düşüncelerini ve bakış açılarını değiştirmelerine yardımcı olduğu için Eskişehir eğitim hayatında önemli bir yere sahiptir. Nasreddin Hoca'nın fıkralarında, günlük yaşamda karşılaşılan sorunlara farklı ve yaratıcı çözümler bulması, insanların düşüncelerini ve bakış açılarını değiştirmelerine yardımcı olur. Bu nedenle, Nasreddin Hoca'nın fıkraları, özellikle çocukların zihinsel gelişimine katkı sağlar. Eskişehir'de, Nasreddin Hoca'nın yaşadığı yerlerde birçok kültür merkezi bulunmaktadır. Bu merkezlerde, Nasreddin Hoca'nın hayatı, fıkraları ve düşünceleri aktarılmaktadır. Böylelikle, dün de bugün de yarın da Eskişehir'deki birçok okulun koridorlarında, dersliklerinde ve şehrin sokaklarında Nasreddin Hoca'nın fıkralarında ifadesini bulan düşüncesi, hayata bakışı ve felsefesi yaşamaktadır.

8. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen ve hakkında çeşitli inanışlar bırakmış Seyit Battal Gazi, İslam'ın yayılmasına katkıları olan önemli askerî liderlerdendir. Battal Gazi, Türk tarihinde önemli bir yere sahip-



Görsel 5, Sivrihisar'dan Görünüm

tir ancak hayatıyla ilgili bilgiler menkıbelere dayanmaktadır. Seyit Battal Gazi'nin Eskişehir'e yaptığı katkılar arasında, şehrin İslam kültürüne ve tarihine kazandırdığı değerler bulunmaktadır. Seyitgazi ilçesi, kendisi tarafından fethedilmiş ve burada sonradan bir cami inşa ettirilmiştir. Bu cami, Seyitgazi ilçesinin tarihî ve kültürel mirası arasında yer almaktadır. Ayrıca, Seyit Battal Gazi Türbesi etrafında kurulan medreseler, Eskişehir'de İslamî eğitimin yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Seyit Battal Gazi'nin, Türk kültüründe önemli bir yere sahip olması sebebiyle, şehrin sembolik şahsiyetlerinden biri olarak halk tarafından saygıyla anılmaktadır. Seyitgazi ilçesinin kurulmasına vesile olan yaşamı, bugün hâlâ şehirde yaşayanlar tarafından bilinmekte ve gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Özellikle cesareti ve liderliği, talebe ve mürebbilerin derslerde sıklıkla duyduğu özelliklerdir

Şeyh Şücâüddin Veli, 13. yüzyılda yaşamış önemli İslam âlimlerindendir. Menkıbelerden anlaşıldığına göre Eskişehir Seyitgazi'de yaşamış, dervişleriyle birlikte Bursa, Kütahya, Manisa ve Ankara civarını dolaşmıştır. Şeyh Şücâüddin'in faaliyetlerini sürdürdüğü tekke ve türbesinin bulunduğu köy -bugün Arslanbeyli adıyla bilinmektedir- uzun yıllar onun adıyla anılagelmiştir. İslam'a olan bağlılığı ve ilmî çalışmalarıyla tanınan Şücâüddin Veli'nin en önemli katkılarından biri, eğitim-öğretim faaliyetlerinin artması için kurduğu medreselerdir. Bu medreseler, Eskişehir ve çevresindeki gençlere İslamî ilimleri öğretmek amacıyla kurul-



Görsel 6, Seyitgazi'den Görünüm

muştur. Bu sayede, İslami eğitim daha yaygın hâle gelmiş, yetiştirdiği talebeler Türk-İslam tarihinin önemli şahsiyetleri arasında yer almıştır. Mevlâna Celaleddin-i Rumi, Şems-i Tebrîzî ve Yunus Emre gibi isimlerle benzer düşüncelere sahip olması, Eskişehir'in bugün de yaşayan mürebbilerinden olmasını sağlamıştır. Şücâüddin Veli'nin medreselerindeki öğretiler ve felsefesi bugün hâlâ köylerde halk arasında yaşamaktadır.

Şeyh Edebali'nin öğrencisi olan Dursun Fakıh; tefsir, hadis, fıkıh bilimleri okumuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna şahitlik etmiş bir Türk bilginidir. 28 Eylül 1299 yılında Karacahisar fethedildikten sonra, Osman Gazi adına cuma hutbesini okuyup cuma namazını kıldırmıştır. Böylece, hem Osman Gazi'nin hür ve tam istiklal sahibi bir devlet başkanı olduğunu hem de Osmanlı Devleti'nin istiklalini dünyaya ilan etmiştir. Dursun Fakıh, Osmanlı Devleti'nin ilk imam-hatibi ve ilk kadısı olma şerefini elde etmiştir. "Gazavetname" adlı bir eseri bulunmaktadır. Anadolu'da millî birlik ve millî kültür birliğinin oluşmasına hizmet eden Dursun Fakıh 1327'de vefat etmiştir. Bugün Karacaşehir köyünde her yıl yapılan merasimlerde hürmetle yâd edilen Dursun Fakıh'ın hayata bakışı ve kişiliği, başta köy halkının dilinde ve gönlünde olmak üzere, Eskişehir'de yetişen talebe ve mürebbilerin dilinde yaşamaktadır.

Tazarruname adlı önemli eserin yazarı Sinan Paşa 1437 yılında Sivrihisar'da doğmuştur. Genç yaşta Fatih Sultan Mehmet tarafından Edirne Medresesi'ne baş müderris tayin edilmiştir. Vezirlik rütbesiyle İstanbul'a getirilerek (1470) Fatih Sultan Mehmet'e musahip ve hoca olmuştur. Sinan Paşa, Sivrihisar'da beş yıl baş müderrislik ve kadılık yapmış, babasının yaptırdığı Hızır Bey Kütüphanesi'ni geliştirmiş ve kendi adıyla anılacak kütüphaneyi kurmuştur. II. Beyazıd padişah olunca Sinan'a vezirlik rütbesi iade edilerek Edirne Medresesi'ne baş müderris tayin edilmiştir. Edebî eserlerinin birçoğunu burada yazmıştır. Sinan Paşa, Sivrihisar halkının dilinde ve gönlünde müstesna yere sahiptir. Çocuklara verilen isimler, ona atfedilen hikâyelerve birçok kültür unsurundan da anlaşılabileceği üzere, Sinan Paşa Sivrihisarlı talebe ve mürebbileri etkile-



Odunpazarı Civarı (Eskişehir)

miş ve gelecekte de etkilemeye devam edecektir Mutasavvıf, müderris, şair ve sofi Aziz Mahmut Hüdayî 1543'te Şereflikoçhisar'da doğmuş; tahsilini Sivrihisar'da yaparak icazet almıştır. Kadı Nazırzade'nin mahiyetinde çalıştıktan sonra Bursa kadılığı yapmıştır. Dört yıl Bursa kadılığı yaptıktan sonra gördüğü rüyanın tesiri altında kalarak kadılığı bırakmış, Şeyh Üftade Hazretlerine intisap etmiş, üç yıl sonra Sivrihisar'a gelerek bir müddet kalmıştır. Bu zaman zarfında Aziz Mahmut Hüdayi Külliyesi'ni kurup cami, imaret ve kütüphane tesis etmiştir. Aziz Mahmut Hüdayi, ailesi ile birlikte İstanbul'da Üsküdar'a yerleşmiş; Fatih Cami'inde vaizlik, müfessirlik ve muhaddislik yapan Aziz Mahmud Hüdayi 1628'de vefat etmiştir. Aziz Mahmut Hüdâyi, Sivrihisar'da kısa süreli bulunmuş olsa da düşünceleri ve felsefesinin halkın kültüründe yaşadığını söylemek mümkündür.

Bir medeniyet inşasında kültür hafızası önemlidir. Bir şehrin maddî ve manevî kültürünün oluşması, gelişmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması bu hafızanın öğrenilmesi ve öğretilmesiyle mümkündür. Eskişehir eğitim tarihinde yer alan talebeler ve mürebbiler, şehrin kültürel belleğinde yüzyıllardır yaşamaktadır. Okullarda ve sosyal hayatta kendine yer bulan bu talebe ve mürebbiler ile yeni yüzyılda yetişecek talebe ve mürebbiler zincirin halkaları gibi birlikte var olarak maddi ve manevi kültürümüzü güçlendirecek, bu sayede Eskişehir kültür havuzu dededen toruna aktarıla gelen bin bir değerle dolacaktır.

Kaynakça

ÇINAR, Serhat (2005), "Eskişehir Eğitim Tarihi (1876-2004)" **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (**Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Eskişehir.

DAYANÇ, Muharrem (2013), **"**Mehmet Kaplan'ın Kendi Ağzından Hayatı: Eskişehir Dönemi", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C. 14 (Özel Sayı), s. 45-58.

DEWEY, John (1941), **"Türkiye Maarifi Hakkında Rapor"**, TBMM Kütüphanesi, Ankara.

- http://www.eskisehir.gov.tr/yunus-emre

-https://eskisehir.ktb.gov.tr/TR-70872/unlu-kisiler-ve-eserleri.html

- https://islamansiklopedisi.org.tr/islam-arastirmalari-merkezi

-https://islamansiklopedisi.org.tr/aziz-mahmud-hudayi

- https://islamansiklopedisi.org.tr/battal-gazi

- https://islamansiklopedisi.org.tr/dursun-fakih

-https://islamansiklopedisi.org.tr/nasreddin-hoca

- https://islamansiklopedisi.org.tr/sinan-pasa

-https://islamansiklopedisi.org.tr/sucauddin-veli

- https://islamansiklopedisi.org.tr/yunus-emre
- https://www.mihaliccik.bel.tr/mihaliccik/mahallelerimiz/yunusemre.html

-https://sivrihisar.bel.tr/tr/sivrihisar/sivrihisar-tarihi/



ESKİŞEHİR KÜLTÜREL MİRASININ BEŞ DUYUYA YANSIMASI

Gülben CURA*

Somut ve somut olmayan kültürel değerlerimiz, başta Eskişehir Valiliğimiz desteği ile hem merkezde hem de ilçelerimizde gerçekleştirilen saha çalışmaları sayesinde korunmaya, nesilden nesile aktarılmaya, tadına doyulmaz, eskimeyen bir hikaye olarak hem duyularımızda hem de gelecek kuşaklarımızda yaşatılmaya devam edilecektir.

Kültür, bir toplumun yaşamakta olduğu hayatın maddi ve manevi unsurlarını oluşmaktadır. İnsanoğlunun yaşadığı hayat karşısında ortaya koyduğu duruş, bakış, yol, yöntemler ve bunun yanında sosyal çevre ve şartlara göre biçim alarak halkın kendine has özellikleri olan halk kültürünü ve bu kültüre ait gelenekleri oluşturmaktadır. (Arıoğlu ve Atasoy, 2015: 112). Sosyolojik bir kavram olarak karşımıza çıkan gelenek, bireylerde topluma aitlik duygusunu sağlayan ve bireyler tarafından uyulmaya özen gösterilen bir olguyu işaret eder. Bu açıdan bakıldığında, kültürün ana yatağı olan geleneğin toplum hayatındaki önemi inkâr edilemez. Bir neslin kendinden sonraki kuşağa bıraktığı şey olarak tanımlanan miras kavramının içine kültürel öğelerin de eklenmesiyle oluşan kültürel miras unsurları toplumsal değerler açısından son derece önemlidir (TDK; Ulusoy, 2011: 160). Toplum tarafından benimsenmiş ve topluma mal olmuş olan değerleri kuşaktan kuşağa aktararak oluşturulan kültürel miras, insanların kenetlenmesini sağlayan bir nevi çimento görevini görmektedir

Türkiye gerek somut gerekse somut olmayan kültürel miras açısından son derece zengin bir ülkedir. UNESCO'nun toplam olarak 1121 olarak belirlediği miras değerleri listesinden 18'si Türkiye'ye aittir. 18 mirastan 16'sı kültürel, 2'si karmadır. Somut olmayan kültürel miras listesinde de Türkiye'ye ait 18 kültürel değer yer almaktadır (internet 1) Bilindiği üzere UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu) tarafından 2003 yılında "Kültürel Mirasın Korunması ve Desteklenmesi" amacı ile Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi kabul edilmiştir. Ülkemiz, söz konusu uluslararası sözleşmeye 2006 yılında taraf olmuş ve kendi topraları üzerinde, bulunan somut olmayan kültürel mirasla ilgili olarak "kimlik saptama, koruma, yaşatma, arşivleme, araştırma, geliştirme, teşvik etme ve gelecek nesillere aktarma" vb. gerekli önlemleri almayı taahhüt etmiştir.

Eskişehir, 2013 yılı UNESCO tarafından "Somut Olmayan Kültürel Miras Başkenti olarak ilan edilmiştir. Eskişehir'de Kültür ve Turizm Bakanlığımızın talimatı ile 2008 yılından itibaren Valiliğimiz ve Kültür Turizm Müdürlüğü bünyesinde kurulan komisyon çalışmalarında birçok kültürel miras unsurları tespit edilmiştir. İlimize ait bu değerlerinde UNESCO tarafından İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesinde yer alması için Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde çalışmalar yapılmaktadır.

Eskişehir, Anadolu toprakları içerisinde tarihsel süreçte yaşadığı göçler neticesinde farklı kültürlerle tanışık, folklorik açıdan oldukça zengin değerlere sahip bir yerleşim yeridir. 13. yüzyıldan bu yana yerleşimin görüldüğü Eskişehir'de 18. ve 19. yüzyıllardaki Türkmen ve Yörük yerleşimleri ile 19. ve 20. yüzyılın başlarındaki Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan gelen göçmenlerin kültür oluşumlarına katkıları açıkça görülmektedir. Bu kültür oluşumları içerisinde yer alan el sanatları da oldukça çeşitlilik gösterir. Ancak bugün kimi el sanatları, yerlerini sanayi ürünlerine terk ederek müzelerdeki yerlerini almış; kimileri yok olmakla karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte olanca zarafetiyle yaşayan ve yaşatılan el sanatları da işlerliğini sürdürmektedir.

Eskişehir, kültürel zenginlikleri ve farklı kültürel topluluk ve grupların bir arada, ahenk içinde yaşadığı ve Dünya'nın en güvenli şehirleri sıralamasında 8. sıraya yerleşen bir kent kimliği ile öne çıkmaktadır. Bu özelliklerin yanında sahip olduğu arkeolojik değerleri, tarihi, müzeleri, el sanatları, gastronomisi, ev sahipliği yaptığı etkinlikler, festivaller ve fuar organizasyonları ve doğal güzelliklere sahip rekreasyon alanları ile ve tabiki en önemlisi somut ve somut olmayan kültürel mirası ile turizm alanında önemli bir destinasyon olarak kabul edilmektedir.

Sahip olduğu bu kültürel değerler tabloda yer almakta olup Eskişehir'in somut ve somut olmayan kültürel mirası Eskişehir'i gezen, tanımaya çalışan, hatta yaşayan her bireyde bir his, bir duygu oluşturmaktadır. Bu değerlerin bize yaşattığı hisleri gruplandıracak tabloda olarak hem merkezde hem de ilçelerdeki değerler olarak gruplandırılmıştır.

Görünen Eskişehir

"Eskişehir'in ilk Türk yerleşimi olan Odunpazarı; Türk-İslam kültürünü ve sivil mimarlık örneklerini barındıran dokusu, 13. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Alaeddin Camisi'si ve döneme özgü ve şehrin etrafında genişlediği 500 yıllık Kurşunlu Cami ve yağlıboya bir tablo gibi görünen evleri, dar sokakları, camileri, çeşmeleri, küçük meydanları ile geçmişten günümüze görsel bir şöleni andırmaktadır. Beyaz altın, aktaş, deniz köpüğü yani, Lületaşı, eşi benzeri olmayan, el emeği değerli eserleri barındıran Lületaşı Müzesinde kaybolmaya yüz tutmuş, hem usta sayısı hem de çıkan taş rezervi anlamında korunması gereken bir görsel zenginliktir.

Eskişehir merkezde; 2013 yılından şehre kazandırılan en önemli mimarilerinden biri olan, kırmızı-turkuaz camlarıyla bir çadırı andıran Türk Dünyası Kültür Merkezi gelecek nesillere aktarılacak kalıcı kültürel mirasımızdır. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı döneminde projelendirilmiş ve yapımına 2014 yılı Nisan ayında başlanılan tesis toplamda 15.000 m2 büyüklüğünde olup içerisinde Bilim Sanat Okulu, Türk Dünyası Müzik Aletleri Müzesi, Bilgi Bankası, kafeteryalar, tanıtım mekânları, amfi sahne ve 40 odadan oluşan Türk bilgelerinin maketlerinin sergilendiği ve geçmişimize ışık tutacak Osmanlı ve Selçuklu mimarisinin tanıtıldığı yapılar bulunmaktadır. Yapıyı örten kısım, çelik konstrüksiyon ve cam ile bütünleşen yarım kubbe olarak tasarlanmış görkemli değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

*Bilim uzmanı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Turizm İşletme Doktora Öğrencisi, Eskişehir Valiliği Özel Kalem Müdürlüğü Bilgisayar İşletmeni (gulben.cura@ktb.gov.tr),

		GÖZDE ESKİŞEHİR	TATDA ESKİŞEHİR	KOKUDA ESKİŞEHİR	HİSDE ESKİŞEHİR	KULAKTA ESKİŞEHİR
1	ESKİŞEHİR MERKEZ (ODUNPAZARI ve TEPEBAŞI	Kurşunlu Külliyesi,	Met ve Nuga Helvası	odunpazarı kumda kahve	kalaycılık	Yunus Emre Kültür ve Sanat Haftası
		Lületaşı Müzesi	Balaban	kışın en güzel tadı ve kokusu boza	Lületaşı İşlemeciliği	Halkalı Şeker Türküsü
		Türk Dünyası Kültür Merkezi	Boza		Yorgancılık	Kahveyi Kavururlar Türküsü
		Esminiatürk	Simit		Cebe Kuyum	Fincanı Taştan Oyarlar Türküsü
		Dedekorkut PARKI	Kalabak Suyu		Peşkir Dokumacılığı	Uluslararası Eskişehir Sokak Festivali
		Odunpazarı Modern Müze	Arabaşı		Ulusal Sanat Çalıştayı	Mithat Körler
		Çağdaş Cam Sanatları Müzesi	Halkalı Şeker		Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu	Yunus Emre Şiirleri
		Balmumu Müzesi	Bıt-Bıtı Çorbası			Azhvala Şenlikleri
2		Sazova Bilim Sanat Kültür Parkı	Çibörek			Eskişehir Çiftetellisi
		Kentpark	Kuzu Sorpa			Uluslararası Eskişehir Sokak Festivali
		Şelalepark	Abısta			Uluslararası Eskişehir Şiir Buluşması
		Kurtuluş Müzesi	Acı Gıcı			
		Devrim Müzesi	Ağzı Açık			
			Haşhaşlı Çörek			
3	ALPU		alpu çibörek		Savatlı Gümüş	
			sucuk ve et lezzeti		Saraçlık	
					Oya Örücülüğü	
4	BEYLİKOVA		besicilik ve et lezzeti		Semercilik	
					Kilim Dokuma	
5	ÇİFTELER	Sakaryabaşı	Cantık	Lavanta	Tel(li) Şırak ve Koraz Telleme	Nartlanı Toy Künü
		Frig Vadisi	Salçalı Köfte		Oya Örücülüğü	Diş Göllesi
		Hamam kaya	Göbete		Yorgancılık	
		Sarı Lale Türbesi	Sakaryabaşında Alabalık		Çorap Örücülüğü	
		Abbas Halim Paşa Köyü Camii	Sazan			
			mercimekli Bükme			
			Tava Lokum			
			Yayın Balığı			
6	GÜNYÜZÜ		kavun		Kilim Dokuma	Kayakent Çukurbağ Şenlikleri ve Kilim Festivali

		GÖZDE ESKİŞEHİR	TATDA ESKİŞEHİR	KOKUDA ESKİŞEHİR	HİSDE ESKİŞEHİR	KULAKTA ESKİŞEHİR
7	HAN	akhisar kalesi			Heybe Dokuma	Karaçay Balkar Şenlikleri
		Yazılıkaya Anıtı				
						Han'da Bahar Çiçekleri Kültür ve Sanat Festivali
8	İNÖNÜ	Thk eğitim alanı	yoğurt		Sarka İşlemeciliği	1 Nisan İnönü Zaferleri Kutlama Töreni
		Alçengel Camii	manda kaymağı			
		inönü mağaraları	tava mantısı			
		karargah binası				Diş Göllesi
9	MAHMUDİYE	at haraları			Nalbantlık	Mahmudiye'nin Düşman İşgalinden Kurtuluş Yıl Dönümü
					Saraçlık	
10	MİHALGAZİ	Avlakkaya Kanyonu	sebzecilik ve sera	kekik	Oya Örücülüğü	Mihalgazi Panayırı
					Kanaviçe İşleme	
11	MİHALIÇÇIK	Akkaya Tepesi	Mihalıççık Kirazı		Sorkun Köyü Çömlekçiliği	Yunus Emre Kültür ve Sanat Haftası
		Yunus Emre mezarı			Halı Dokuma	Yunus Emre Şiirleri
		Çalçı Köyü Camii			Heybe Dokuma	Mihalıççıklılar Günü ve Kiraz Festivali
					Kanaviçe İşleme	Gürleyik Su Festivali
					Kalaycılık	Diş Göllesi
					Patik Örücülüğü	
12	SARICAKAYA		Kuşkonmaz		Dağküplü Dokuması	
13	SEYİTGAZİ	Seyyitbattal Gazi türbesi	Dızlama	lavanta	Tel(li) Şırak ve Koraz Telleme	Seyitgazi'nin Düşman İşgalinden Kurtuluşu ve Battal Gazi'yi Anma Etkinlikleri
		Şeyh Sücaaddin Veli Türbesi	Macır Kırması	Safran	Bebek Kuklası	Seyyid Battal Gazi'yi Anma Töreni
		Üryan Baba Türbesi	Kozalak Yoğurdu	Pinar Otu	Kilim Dokumacılığı	Seyyid Şücaaddin-i Veli Anma Dostluk ve Sevgi Günü
		Aslanlı Mabed	Pancar Pekmezi		Halı Dokumacılığı	Kırka Zeybeği
		Küllüoba Kazı Alanı (Tunç Çağı)	Bal		Beşbacalı Kilim Dokuma	El Kuklası (Bebek Oyunu) Seyirlik Oyunu
		Karaakbaba	Ağzıaçık		Saraçlık	Göbek Kuklası Seyirlik Oyunu
					Dizbağlı	Arap Oyunu
					Bor Madeni	Karadır Kaşların Türküsü

	GÖZDE ESKİŞEHİR	TATDA ESKİŞEHİR	KOKUDA ESKİŞEHİR	HİSDE ESKİŞEHİR	KULAKTA ESKİŞEHİR
14 SİVRİHİSAR	Ahşap direkli ulu camii	Bamya Çorbası	pekmez ve şıra yapılırken sivrihisar sokaklarında mis gibi koku	Sivrihisar Beş Bacalı Kilim	Nasreddin Hoca Doğum Şenlikleri
	İhazinedar camii	Balı Gözleme	kepen ekmeği , balasar ekmeği kokusu	Sivrihisar Cebesi ve İncili Küpesi	Sabontoy Şenlikleri
	Kurşunlu, Hoşkadem Salaban ve Hamamkarahisar Camileri	Muska Baklava	Sivrihisar tescilli Dövme Sucuğu Leziz kokusu	Yorgancılık	Tepreç (Tepreş)
	Mercidler	Tescilli Höşmerim Tatlısı		Sarka İşlemeciliği	Nartlanı Toy Künü
	Alemşah Kümbeti	üzüm bağları		Çorap Örücülüğü	Diş Göllesi
	Kılıç Minaresi	kelem sarması		sivrihisar kilimleri	balıkdamı kuş cenneti ve 485 çeşit kuş sesi
	Saat Kulesi ve Seyir Terası	Koçaş Patlıcanı ile leziz yemekleri		özel sivrihisar uygulamalı kilim müzesi	Uluslar arası Nasreddin Hoca kültür ve sanat festivali
	Ermeni Kilisesi	sivrihisar sucuğu		ahşap uygulamalı konaklar	Sivrihisar döme sucuk festivali
	Çardak Hamamı ve Ermeni Hamamı			nasreddin hoca kültür evi ve konağı	
	Zaim ağa Konağı			sivrihisar akbaş çoban köpeği	
	Nasreddin Hoca Fıkra taşları				
	Sivrihisar Açık Hava Heykel Müzesi				

Ayrıca ilçelerimizde; Sakarya Nehrinin doğduğu yer olan Sakaryabaşı Çifteler'in 2 km güneyinde, rengarenk bitkileri ve balıkları ile doğal bir akvaryumu andırmakta, Han, Midas Anıtı ya da diğer adıyla Yazılıkaya, Frig kaya fasadlarının en görkemli örneğini oluşturmaktadır. Anadolu'nun en büyük ahşap direkli camilerinden olan Ulu Cami, Eskişehir'in Sivrihisar ilçesindedir. Caminin çatısını 67 adet ahşap direk taşımaktadır. Camide, Sivrihisar kilim dokumacılığının güzel örnekleri görülebilmekte ve minberi bir sanat şaheseri olan caminin ahşap el işçiliği de göz doldurmaktadır.

Sivrihisar Ulu Cami, 2016 yılında Türkiye'nin UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine dâhil edilmiştir. Ayrıca 13. yüzyılda yaşayan ve fıkralarında Türk dünyasının nükte, zekâ ve hoşgörü anlayışı yansıtan Nasreddin Hoca ilçenin en önemli değerlerinden olup mezar taşı Sivrihisar Ulu Cami'de yer almaktadır. Bu değerlerin yanında Mahmudiye'nin at haraları, Seyitgazi ilçesinin en görkemli noktasında konuşlandırılmış ve Anadolu'nun İslamlaşmasında büyük rol oynayan Battal Gazi'nin türbesi ve külliyesi burada yer almaktadır. Tabloda da görüldüğü üzere merkezin yanında ilçelerinde de görsel zenginliklerimiz ve korunması gereken kültürel mirasımız oldukça fazladır.

Bir Lokma Eskişehir

Eskişehir 2013 yılında Türk Dünyası Kültür Başkenti olmasının yanında UNESCO tarafından Somut Olmayan Kültürel Miras Başkenti olarak ilan edilmiştir. İçinde oldukça geniş bir kültürel yapıyı barındıran ilimizde; Alevi, Boşnak, Çerkez, Kürt, Manav, Muhacir, Pomak, Tatar, Türkmen, Yörük gibi pek çok topluluğa ev sahipliği yapmaktadır. Özellikle de geleneksel ve yöresel yemekler günümüze kadar taşınmıştır. Eskişehir'de geleneksel beslenme alışkanlıkları hala sürmektedir. Ancak yöre mutfağında Kafkas, Kırım ve Balkan göçmenlerinin etkisinin büyük olduğu gözlemlenmiştir (Evren & Kozak, 2012). Eskişehir denilince dilimizde kalan tatlar; çibörek, Eskişehir'le özdeşleşmiş, Eskişehir'e ilk yerleşen Kırım Tatar kültürünün eseri olan, kıyma, soğan ve baharat karışımının açılmış hamura konulup yağda kızartılmasıyla yapılan geleneksel bir börektir.



Eskişehir'de tat deyince porsiyonları dolu dolu olan, Kırım Tatarca'da "çok büyük" anlamına gelen balaban; Küçük küçük doğranmış pidelerin sıcak et suyu ile ıslatılarak üzerlerine yoğurt ve salça sosu dökülüp sonra ızgarada pişirilen köftelerin ve bonfile şişler ilave edilerek servis edilen, üzerine kızgın tereyağı dökülen oldukça lezzetli bir yemektir. Bunların yanında; başta İngiltere Kraliyet ailesi olmak üzere yurt dışındaki birçok sofrayı süsleyen Mihalıççık kirazı, özel günlerde ve düğün yemeklerinin sonunda içilen ve ağır bir yemeğin sindirimini kolaylaştıran bamya çorbası, Sivrihisar ve köylerinde yetiştirilen büyükbaş hayvanlardan yapılan, etleri parçalayarak dövme usulü ile yapılan Sivrihisar dövme sucuğu ağzımızda bir lokmada unutulmayan tat bırakan Eskişehir tatlarıdır.



Bir Nefes Eskişehir

Eskişehir flora bakımından kıskanılacak bir zenginliğe sahiptir. İl sınırları içinde 2000'e yakın bitki türü doğal yayılış göstermektedir. Bu türlerden 220'den fazlası ülkemize özgüdür. Özellikle Sündiken ve Türkmen Dağları başta olmak üzere tüm dağ, step, ova, yayla ve ormanlarda yetişen bu türlerden 14'ü dünyada sadece Eskişehir'de yetişmektedir. Eskişehir'in bu taze ve eşsiz kokusu tüm duyularımıza işlemektedir. Bu Doğal kokusu yanında kış aylarının mis gibi boza kokusu Eskişehir'in geçmişten gelen geleneksel bir kokusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir Musiki Eskişehir

Fıkralarının tamamında sağlam bir dünya görüşü olan, efsaneleşmiş bir halk insanı, yıkıcı değil yapıcı, insanı önce güldüren sonra da düşündüren, her sözünde bir hikmet olan Nasreddin Hoca kulağımıza güzel bir musiki sunmaktadır. Her yıl 3-10 Haziran arasında Nasrettin Hoca Şenlikleri kutlanmaktadır. Bunun yanında nesilden nesile kulaklarda güzel bir tını olarak kalan türkülerimiz… Halkalı Şeker, Kahveyi kavururlar, Fincanı Taştan Oyarlar, Eskişehir Çiftetellisi, Kırka zeybeği kulaklarda kalan tadına doyum olmayan tınılardır.

Bir Emek Eskişehir

İri cüsseli, atletik yapılı, dururken ve hareket hâlinde son derece güzel ve zarif bir yapıya sahip, Anadolu'da kullanılan en eski koruma köpeklerinden birisi olan ABD'de en iyi "sürü bekçi köpeği" ödülü almış safkan bir ırk olan sevilesi bir canlıdır AKBAŞLAR.

Dokunma ve hissetme değince emek emek ilmek ilmek el emeği göz nuru üretilen Eskişehir'de kilim dokumacılığı son derece özgündür. Yerleşik yaşama geçmiş olan Yörük ve Türkmen köylerinde oldukça yaygın olan ve son yıllarda Eskişehir'de kilimciliğin geliştirilmesi amacıyla Seyitgazi-Kırka, Çifteler-Han ve Sivrihisar-Kayakent'te kilim dokuma kursları açılmıştır.





Bu el emeği kültürel mirası korumak amacıyla Sivrihisar ve Eskişehir'in diğer yörelerinde yapılan saha çalışmaları sonucunda derlenen asırlık kilimlerin yer aldığı özel Sivrihisar Uygulamalı Kilim Müzesi 2020 yılında ziyarete açılmıştır. Ayrıca Alpu'nun savatlı gümüşü, saraçlığı ve oya örücülüğü; Beylikova'nın semerciliği ve kilim dokuması; Çiftelerin Şırak ve Koraz tellemesi, yorgancılığı ve çorap örücülüğü, Günyüzü'nün kilim dokuması, Han'ın heybesi, İnönü'nün sarkası, Mahmudiye'nin nalbantlığı, Mihalgazi'nin kanaviçe işlemesi, Mihalıççık'ın sorkun çömleği, kalaycılığı, patiği; Sarıcakaya'nın dağ küplü dokuması….. hepsi hem hislerimize hem ruhumuza dokunan, korunması ve yaşatılması gereken miraslarımızdır. Tüm bu kültürel değerlerimiz başta Eskişehir Valiliğimizin desteği ile hem merkezde hem de ilçelerimizde gerçekleştirilen saha çalışmaları sayesinde korunmaya, nesilden nesile aktarılmaya, tadına doyulmaz, eskimeyen bir hikaye olarak hem duyularımızda hem de gelecek kuşaklarımızda yaşatılmaya devam edilecektir.

Kaynakça

Evren, S. Ve Kozak, N. (2012). Eskişehir'in Çekici Faktörlerinin Günübirlik Ziyaretçilerin Bakış Açılarıyla Değerlendirilmesi, **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi,** 220-232.

Arioğlu, I. E., & Aydoğdu Atasoy, Ö. (2015). Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Geleneksel El Sanatları, Kültür Ve Turizm Bakanlığı. **Electronic Turkish Studies,** 10(16).

Nusret, K. O. C. A., & Tüğen, A. E. (2020). Somut Olmayan Kültür Miras Listesinde Bir Değer Olan Türk Kahvesine Coğrafya Perspektifinden Bakış**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergis**i, 5(1), 347-362.

(Http://Www.Unesco.Org.Tr/Pages/125/122/Unesco-D%C3%Bcnya-Miras%C4%B1-Listesi).

ESKİŞEHİR'E GÖÇLERİN ESKİŞEHİR MUTFAĞINA ETKİLERİ

Hilmi Rafet YÜNCÜ*

Eskişehir'e gelen göçmenler ana akım kültürü benimserlerken aynı zamanda kendi kültürlerini de koruyarak yansıtmışlar ve hatta daha güçlü olarak ana akım kültürü etkilemişlerdir. Günümüzde özellikle Eskişehir'in gastronomi değerleri arasında göçmenleri beraberinde taşıdıkları yemek kültürünü görmek mümkündür.

Toplumların kendi ifade etme biçimlerinden biri de yemek kültürüdür. Toplumlar sahip oldukları yemek kültürünü bulundukları yer ve etkileşim içerisinde oldukları diğer kültür unsurları ile şekillendirir ve geliştirirler. Beslenme alışkanlıkları o toplumun yaşayışı ile doğrudan ilişkili hatta o toplumun yaşam dinamiklerine yön veren bir özelliğe sahiptir. Yemek kültürüne baktığımızda hammaddenin tarladan sofraya kadar olan tüm süreçlerini kapsamaktadır. Bu nedenle tarımsal faaliyetler, hazırlık, üretim ve üretim esnasında kullanılan ekipmanlar yemek kültürü kapsamında yer almaktadır.

Toplumlar çeşitli nedenlerden dolayı diğer kültürlerle etkileşim içerisinde bulunmaktadırlar. Göç hareketi bu nedenlerin en önemlilerindendir. Göçler, mekân ve nüfus hareketliliğine bağlı olarak belli bir süreç içerisinde farklı yoğunluk ve biçimde ortaya çıkan sosyal olaylar şeklinde tanımlanabilir (Bulut ve Bimay, 2020;10). İnsanlar ya da topluluklar, çalışmak ve daha iyi yaşam olanakları bulmak umuduyla, yaşadıkları/ikamet ettikleri yeri bırakıp, başka yerlere giderek orada kesin ya da geçici olarak yerleşmektedirler (Barışık, 2020). Göç hareketleri sonrasında farklı kültürlerden insanların kaçınılmaz olarak etkileşim içine girdikleri görülmektedir. Göç, farklı nedenlerden dolayı gerçekleşebilir, örneğin iş fırsatları, eğitim, siyasi veya sosyal nedenler, doğal afetler veya savaş gibi zorunlu nedenler. Göçmenler, kaynak ve hedef ülkeler arasında kültürel, sosyal ve ekonomik etkileşimler yaratarak, göç ettiği ülkelerin demografik yapısını değiştirebilirler. Göç, insanların farklı ülkeler ve kültürler arasında etkileşimde bulunmasına olanak tanır ve dünya genelindeki kültürel çeşitliliğin artmasına katkıda bulunabilir. Farklı kültürlere sahip grupların sürekli ve doğrudan bir ilişki içerisinde olmaları durumunda her iki grubun ya da daha fazla sayıda grubun özgün kültürel özelliklerinde değişikliklerin ortaya çıkması durumu kültürleşmeyi ortaya çıkartmaktadır (Bilge Zafer, 2016; 77).

Kültürleşme insanların giyinişleri, selamlaşmaları, yemek tercihleri ve günlük etkinlikleri gibi pek çok duruma ilişkin tutum ve davranışları doğal olarak değişim gösterdiği görülmektedir (Saygın ve Hasta, 2018, 317). İnsanlık tarihi için önemli bir olgu olan göç hareketliliği insanın yaşam için doğru kaynaklara ulaşabilmek amacıyla sürekli bir yer değiştirmesi anlamına gelmektedir. Türk tarihine bakıldığında çok sayıda göç hareketinden bahsetmek mümkündür. Türk tarihindeki göçler başlangıçta doğal ve toplumsal nedenlerle gerçekleşirken özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda siyasi ve dini nedenlerden dolayı gerçekleşmiştir (Demirel, 2005, 312).

XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde dış güçlerin göçe zorladığı yüz binlerce soydaşın olduğu bilinmektedir. Özellikle 1768-1774 Osmanlı Rus savaşı öncesinde Türk, Tatar, Çerkez ve Abazalar göç etmeye zorlanırken, 1789-1800 yılları arasında Kafkasya bölgesinden Osmanlı Devleti'ne gelen göçlerin sayısı 300.000-500.000 arasında değişmekteydi (Çuha, 1999). Osmanlı döneminde sırasıyla 1789-1800 arasında, 1828-1829 yıllarında ve 1860-1864 yılları arasında Kırım'dan Tatar göçü yaşanmıştır (Adıgüzel, 2013; 75). Osmanlı Dönemi'nde gerçekleşen göçler özellikle Eskişehir, Ankara ve Konya üçgeninde nüfusun şekillenmesinde önemli rol oynamış ve özellikle Eskişehir'de İnönü, Alpu ve Çifteler Ovası göçmenlerin yerleştirildiği yerler arasında olmuştur. Yerleşim ve yeni kurulan köylerle birlikte Eskişehir'de yaklaşık olarak 94 köyün göçmenlerin yerleştirildiği ya da göçmenler için kurulan köy haline geldiği bilinmektedir (Adıgüzel, 2013; 75). Eskişehir'e göç eden gruplar arasında Kırım kaynaklı Tatarlar, Kafkasya'dan gelen gruplar ve Balkanlardan göçen Pomak, Bulgar, Arnavut, Makedon gibi topluluklar yer almaktadır. Böylece Eskişehir'de yaşanan göçlerle birlikte ağırlıklı olarak yerel kültürlerden Manavlar, Balkan, Tatar ve Kafkas topluluklarının etkileşim halinde oldukları bilinmektedir (Adıgüzel, 2013; 75).

Tarih boyunca, Eskişehir'in tarıma uygun olması, iklim koşulları, yer şekilleri ve madenler açısından zengin bir bölge olması ve önemli geçit yolları üzerinde bulunması önemli bir yerleşim yeri olmasını sağlamış ve farklı dönemlerde, yoğun bir şekilde iç ve dış göç almasına neden olmuştur (Kamacı Gencer ve Sert 2019).

Eskişehir'e göç eden göçmenler kültürleşmeyi yoğun şekilde yaşayarak kültürleşme yönelimlerini bütünleşme olarak göstermişlerdir (Saygın ve Hasta, 2018). Böylece Eskişehir'e gelen göçmenler ana akım kültürü benimserlerken aynı zamanda kendi kültürlerini de koruyarak yansıtmışlar ve hatta daha güçlü olarak ana akım kültürü etkilemişlerdir. Günümüzde özellikle Eskişehir'in gastronomi değerleri arasında göçmenleri beraberinde taşıdıkları yemek kültürünü görmek mümkündür. Çibörek, göbete, balaban gibi Eskişehir'le özdeşleşmiş yemeklerin göçmen kültürünü temsil eden değerler olduğunu söylemek mümkündür. Bu yansımanın temelinde toplumların karşılıklı yemek kültürlerinin birbirine benzerliği gösterilebilir.

Eskişehir'in yerel halkı olarak kabul edilen Manavların zengin bir mutfak kültürü olduğu görülmektedir. Özellikle yaşanılan coğrafyanın şartlarını kabul eden bir durum söz konusudur. Batı Anadolu Bölgesine yerleşmiş Manavların bu bölgede yetişen patates, patlıcan ve kabak gibi sebzeleri daha fazla tükettikleri görülmektedir. Manavların bu sebzeleri kızartma ve közleme gibi pişirme yöntemleri ile yemek çeşitliliğini arttırdığı söylenebilir.

Bunun yanında ekmek, salça, tarhana, turşu ve reçellerini kendi yapan Manavlar, bu ürünleri de sıklıkla tüketmektedir. Tarımla birlikte yapılan hayvancılığın etkisiyle süt, yoğurt, peynir gibi ürünleri de kendileri hazırlamaktadır (Yılmaz ve Vurgun, 2018).

*Doç. Dr. , Anadolu Üniversitesi Turizm Fakültesi, hryuncu@anadolu.edu.tr

Manav mutfağının temelini yörede sıkça yapılan tarım ve hayvancılık faaliyetleri nedeniyle buğday, bulgur ve et gibi besin maddeleri oluşturmaktadır. Bu durum Manav mutfağında hamur işleri ve etin çok fazla kullanılmasına neden oluşturur. Özellikle sebze yemekleri arasında bamya farklı bir yere sahiptir. Bunun yanında madımak ve kuzu kulağı gibi otlar da Manav mutfağında kullanılmaktadır (https://sivrihisar.com.tr/eskisehir-mutfagi/).

Rusların Kırım'ı işgali sonrasında özellikle Anadolu'ya göç eden Tatarlar Eskişehir mutfağında baskın etki oluşturmuşlardır. Ağırlıklı olarak hamur işlerinin görüldüğü Tatarların yemek kültüründe Eskişehir mutfağında önemli yeri olan diğer hamur işleri göbete/köbete, ağzı açık, cantık, dolama, haluja ve çaş, katlama böreği, gözleme (haşhaşlı gözleme), kıyık, kömbe, kül hamursuz, hamursuz, sarı burma, kırma (saraylı), toçina, yörük göbeklisi, yufkalı büryan, haşhaşı/haşhaşlı-cevizli ekmek, haşhaşlı bükme, pırasalı Arnavut böreği, dızmana, kalakay, kıvırma böreği gibi göçmen mutfaklarına ait örnekleri görmek mümkündür. (Dündar Arıkan, 2017, s. 2067).

Yerleşik hayata geçmiş toplulukların savaş veya coğrafi sebepler ile göçe zorlanması sonucunda kültürel hareketliliği yaşatmada sorunlar yaşadıkları belirtilmektedir. Savaş ve siyasi çekişme sonucunda göçe zorlanan topluluklar incelendiğinde en önemlilerden birinin Kafkasya'da yaşayan topluluklar olduğu bilinmektedir Özellikle bu toplumların başında Çerkezler yer almaktadır. Çerkez mutfağında yemekler genel olarak tereyağı ile hazırlanmaktadır. Sadece tatlıların yapımında bitkisel yağ kullanılmaktadır. Çerkez toplumunun vazgeçilmez lezzetlerinden biri olan şıpsi yemeği un ve cevizin tavuk suyunda pişirilmesiyle elde edilen koyu kıvamlı bir sostur (Çalmaz ve Seçim; 2022, 21). Soğuk iklim nedeniyle Çerkez mutfağının yemeklerinde ağırlıklı olarak un ve hayvansal gıdalar kullanılmaktadır. Pek çok Çerkez yemeğinin içerisinde kişniş, sarımsak ve soğanın kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte haşlanmış, kurutulmuş ve fırınlanmış et ürünleri çokça tercih edilmektedir. Başlıca et yemekleri, haşlanmış söğüş et, et suyu, Çerkez sucuğu, Çerkez salamı, Çerkez kavurması ile kışlık yoğurt yapımı, Çerkez peyniri ve kefir gibi ürünler ön plandadır. Gubate, abısta, haluj, gılganış gibi yemekler süt ve süt ürünleriyle yapılan yemeklere örnek olarak verilebilirler (Usta ve Yaman, 2020).



Haluj
Görsel. 1. Öncel ve Şenel (2017)

Eskişehir'de köyden kente yapılan göçler nedeniyle Eskişehir kent merkezinde de yoğun bir Kırım Tatar nüfusu yaşamaya başlamıştır. XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında kurulan Kırım Tatar köyleri, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik ve toplumsal nedenlerden dolayı göç vermeye başlamıştır.



Şıpsi

Bu göçlerin yoğun bir şekilde Eskişehir merkeze yapıldığı belirlenmiştir (Dede ve Yolcu; 2016).

Kırımdan göç hareketleri sonucunda Eskişehir'e gelmiş Tatarlar yemek kültürlerinde sahip oldukları benzerliklerle birlikte özelliklerini de yemek kültürüne yansıtmışlardır. Kırım Tatarlarının Eski Çağlarda göçebe yaşamış bir toplum olması nedeniyle hayvancılık temel yaşam faaliyeti olmuş ve yemek kültürlerinde ağırlıklı olarak hayvansal ürünlerin kullanıldığı görülmektedir. Kırım Tatarları denize doğru ilerledikçe karşılaştıkları farklı toplumlardan aldıkları tarım kültürü beslenme alışkanlıklarını etkilemiştir (Tuncer ve Badem 2021). Kırım Tatarlarının 17. yüzyıl Kırım mutfağında hububat ve ekmek kullanılmakla birlikte et ve süt ürünlerinin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir (Aktaş Sarı, 2022).



Balaban
Görsel.2. https://eskisehir.ktb.gov.tr/TR-156623/-balaban.html

Kırım Tatar halk mutfağına ait bilinen "kalakay, katlama, sarı burma, tava lokum, cantık, kırde, çibörek, irmişik börek, kaşık börek, tabak börek ve alişke gibi hamur işleri ve çorbalar Kırım Tatar mutfak kültürünün belirleyicilerinin başında gelmektedir (Dede ve Yolcu, 2016).

Eskişehir'de yaşayan göçmenlerin mutfak kültürlerinde ağırlıklı olarak et ve hamura dayalı olması yerel toplulukların kültürel entegrasyonunu kolaylaştırmıştır. Bunun yanında



Bamya Çorbası
Görsel.3. https://eskisehir.ktb.gov.tr/TR-156649/bamya-corbasi.html

göçmen mutfağında sakatatları sıkça görmek mümkündür. Günümüzde yaşanan entegrasyon sayesinde yemek kültürüne ait bu değerler Eskişehir'in gastronomik mirası içerisinde yer almıştır. Gastronomi turizminin gelişmesi ile birlikte bu miras sayesinde Eskişehir'in tanınırlığı artmıştır. Eskişehir gastronomik mirası içerisinde sütlü kesme çorba, oğmaç çorbası, kaşık börek çorbası, alişke çorbası, balaban kebap, thamşuğniba (çerkes sucuğu), yeşil soğanlı kuzu yahni, pirinçli, süt kuzu yahni, sohta cörme, soğuk çerkes tavuğu, peçenik, çerkes tavuğu (çerkes şıpsı), gılnış, balık yahnisi, agutuşişi, malahto, sütlü biber, sızbal, kisalu lahana, kıkırtma, kaşnika, labada sarması, un sarması, kuzu ciğer sarma, fırında sütlü biber dolması, gürcü sarması, thamşuğ (ciğer dolması), pilmen (pilman), selanik fırın mantısı, nogay mantısı (üyken börek - tabak börek), patlıcanlı pilav, etli pilav, tabak börek, tava lokum, yağlı börek (mastensa), tavuklu livaça, şelame, selanik gevreği, silor, mekiki, kuş dili (qoş tele), kıygaşa, kıyık, kıymalı patatesli börek, kokoşnik, kırma, katlama, kaymaklı pazlama, kavurma börek, açık ağız (açıq awız), açma göbete, akıtma, beliş (baleş) bezdirme, boş börek (ribta), cepilgiş, cevizli ekmek, cızmane, çegem hıçın (ot hıçın), çoban göbete, delen (çerkes gözlemesi), dızmana, et hıçın, et pidesi, gardoş hıçın, gömme, kalakay, kapaklama, çaf, abısta, un yemeği, döga, veete, kuru biber dolması, çıtır salata, tikvenik, sütlü kabak

tatlısı, sütlaç, saraylı, keçi bacağı, çekçek (bavırsak), çoban helvası, höşmerim, gibi yiyecekleri saymak mümkündür (Bilgin Kaşlı ve diğerleri).

Bu yemekler günümüz Eskişehir gastronomisinde turizm açısından önemli yer tutarken, tanıtım ve geliştirme açısından önemli bir potansiyele sahiptir (Alpagut; 2014: Kaşlı ve diğerleri 2015).

Eskişehir bulunduğu coğrafya sayesinde farklı zengin kültürlerin bir araya geldiği önemli bir noktadır. Göçler sonrasında toplumların yerel kültürle kültürleşmesi bu zenginliğin en önemli nedeni olmuştur.



Gılnış
Görsel.4. https://www.sofra.com.tr/tarifler/manti-ve-makarnalar/gilnis-1660915558

Bu çeşitlilik gelen kültürlerin asimile olarak kendi kültürlerini bırakması değil, yerel kültüre kendi değerlerini yaşatmaları aracılığıyla bütünleşmesi sayesinde olmuştur. Bu bütünleşmedeki temel olgu ise benzer kültür öğelerinin bir araya gelmesidir. Bu sayede Eskişehir'in sahip olduğu yemek kültürü Türkiye'de önemli gastronomi destinasyonları içinde yer almasını sağlamaktadır.

Gastronomi günümüz turizm endüstrisinde önemli bir çekicilik aracı olarak görülmektedir. Toplumlar sahip olduğu kültürü yaşatabildikleri ve çağın koşullarına uygun güncelleyebildikleri kadarıyla rekabette üstünlük elde etmektedirler. Eskişehir sahip olduğu yemek kültürüne ait zenginliklerin özellikle Türkiye'de ve global turizm pazarında önemli kazanımları beraberinde getirecektir. Bu nedenle Eskişehir'in yemek kültüründeki bu zenginliğin turizm faaliyetlerinde kullanılması için çeşitli girişimlerde bulunmaya öncelik verilmelidir.



Silor
Görsel.5. https://www.hurriyet.com.tr/lezizz/silor-yemegi-tarifi-41371551

Kaynakça

ADIGÜZEL, Yusuf, (2013), "Dayanışma ağları üzerinden Eskişehir'de siyaset ve göçmenlik algısı", **Sosyoloji Dergisi**, Dizi, 27. C. 2, s. 73-94.

AKTAŞ, SARI Sema, (2022), "17. YÜZYILDA KIRIM MUTFAĞI **Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi"**, C.6(2), s.409-429

ALPAGUT, Çetin (Editör), (2014), **Eskişehir Göçmen Mutfağı,** Eskişehir Valiliği

BARIŞIK, Salih (2020). **Göç Kavramı, Tanımı ve Türleri, Küreselleşen Dünyada Fırsat Eşitliği Arayışında Uluslararası Göç ve Türkiye'nin Suriye Deneyimi**, Gazi Kitabevi

BİLGE, ZAFER, Ayşegül, (2016). "Göç Çalışmaları İçin Bir Anahtar Olarak Kültürleşme Kavramı", **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi** C. 19(30), s.75-92

BULUT, Yakup ve Muzaffer Bimay, (2020). **"Göçe İlişkin Kavram ve Kuramlar."** İçinde Y. Bulut ve S. Akın (Edl.), (ss. 9-32) Ulusal ve Küresel Boyutlarıyla Göç ve Mülteci Sorunu, Çizgi Kitabevi.

ÇALMAZ, Gözde ve Yılmaz Seçim (2022), **Kafkas Türkleri Mutfak Kültürü Üzerine Nitel Bir Araştırma**. 11th International Conference on Culture and Civilization, 22-23 Şubat 2022, Mardin,

ÇUHA, Nilgün (1999), **"Türkiye'de Göç Olgusu ve Eskişehir İl Merkezinde Kurulun Göçmen Mahalleler"**. Erdem. C. 12, s. 34, 82

DEDE, Mehmet Emin ve Mehmet Ali Yolcu (2016), "Eskişehir Kent Kimliğinde Kırım Tatar Mutfağının Etkisi", **Uluslararası Türk Dünyası Kültür Araştırmaları Dergisi** C.2 (7)

DEMİREL, Muammer, (2005). Kırım Savaşı'ndan Sonra Eskişehir'e Yerleştirilen Göçmenler, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C.28, s. 311-319

DÜNDAR ARIKAN, Alev (2017), "Eskişehir'deki yiyecek içecek işletmelerinin menülerinde Eskişehir mutfağının yeri", **Journal of Human Sciences,** C.14(2)

https://sivrihisar.com.tr/eskisehir-mutfagi/

https://www.hurriyet.com.tr/lezizz/aliske-corbasi-tarifi-41646936

https://www.hurriyet.com.tr/lezizz/silor-yemegi-tarifi-41371551

https://www.sofra.com.tr/tarifler/corbalar/kasik-borek-corbasi

https://www.sofra.com.tr/tarifler/manti-ve-makarnalar/gilnis-1660915558

KAMACI GENCER, Duygu ve Göksel Sert (2019), **Toplum Dil Bilimi Bağlamında Sözcüksel Değişimler: Eskişehir İli Yerli ve Göçmen Ağızları Örneği**. V. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı, Adana, Türkiye, 07-08 Kasım 2019, ss.547-569

KAŞLI, Mehmet, Duran Cankül, Ela Nazlı Köz ve Aykut Ekici (2015). "Gastronomik Miras ve Sürdürülebilirlik: Eskişehir Örneği", **Eko-Gastronomi Dergisi** C. 1(2) s. 27-46

ÖNÇEL, Sibel ve Pınar Şenel, (2017). **Eskişehir'in Yerel Mutfak Kültürünün Zenginleştirilmesine Yönelik Bir Çalışma: Çerkez Mutfağı,** 1st International Congress on Future of Tourism: Innovation, Entrepreneurship and Sustainability, Mersin

SAYGIN, Sezel ve Derya Hasta, (2018), "Göç, Kültürleşme ve Uyum", **Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar**, C.10(3):312-333

TUNCER, Alihan ve Abdullah Badem, (2021), "Kırım Tatar Mutfağının Nitel Olarak Araştırılması: Cantık Böreği Örneği", **Journal of Tourism and Gastronomy Studies,** C. 5, s.1-16

USTA, Sevim ve Melek Yaman, (2020). "Çerkes Mutfağının Sürdürülebilirliği Üzerine Bir Araştırma: Sakarya İli Örneği", **Journal of Tourism and Gastronomy Studies**, C.8(2), s.997-1015

YILMAZ VURGUN, Seda, (2018), "Geçmişten Günümüze Bilecik Bölgesi Manavlarının Sosyo Kültürel Hayatlarının Analizi", Vakanüvis- **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergis**i. C. 3, s.490- 508

YILMAZ, Ayşe, (2019), "Sakarya'daki Etnik Çeşitliliğin Mutfak Kültürü Fotoğraflarıyla Temsili", **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi)

TÜRK HAMAM TARİHİ VE KÜLTÜRÜ İÇİNDE ESKİŞEHİR HAMAMLARI

Dilek TÜRKYILMAZ*

İnsan yaşamında, doğumdan ölüme kadar suyun ne denli önemli olduğu düşünülürse, ilk insanların yerleştikleri yerlerin özellikle su başlarında olması ve ilk uygarlıkların buralarda başlaması daha doğru biçimde açıklanır.

Temizlik kültürünün tarihini insanlığın ilk dönemlerine kadar götürmek mümkündür. İlk ortaya çıktığı zamanlarda insanın beden temizliği ihtiyacını karşıladığı yerler olan hamamlar, zaman içinde beden temizliği kültürünün toplumsallaştığı kurumlara dönüşmüştür. Hamamlar aynı zamanda temizlik olgusunun, salt temizlik olmaktan çıkıp bir eğlence ve sosyalleşme mekânına dönüştüğü yerlerdir. Hamamlar aynı zamanda mimarinin en güzel örneklerinden biri olarak sanatsal birer abidedir. Bir uygarlık ögesi olan su ile yıkanma ve temizlik fikri, insanlık tarihinde tıp tarihi ile birlikte kültürel gelişim doğrultusunda günümüz koşullarına ulaşmıştır. İnsan yaşamında, doğumdan ölüme kadar suyun ne denli önemli olduğu düşünülürse, ilk insanların yerleştikleri yerlerin özellikle su başlarında olması ve ilk uygarlıkların buralarda başlaması daha doğru biçimde açıklanır. Paris, Londra, İstanbul, Kahire, Bağdat gibi birer kültür merkezi olan kentlerin nehir ya da deniz kenarına kurulmuş olması da tarihsel bir rastlantının sonucu değildir. İçinden geçtikleri yerlere can vermeleri dolayısıyla bazı nehirler kimi toplumlarca kutsal sayılmıştır. Hintlilerde Ganj, Mısırlılarda Nil, Asurlularda Fırat, Çinlilerde Sarıırmak, ve Güney Amerika'da Amazon nehirleri kutsal özellikler taşıyan ve tanrısal bir niteliği olduğuna inanılan nehirlerdi. Milattan

*Doç.Dr Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Türk Halk Bilimi Bölümü, dilek.turkyilmaz@hbv.edu.tr



Eskişehir Vakıf Alçık Hamamı Kitabesi

önceki dönemlerde de yıkanma işlerinde bu akarsuların ön planda olduğu görülmektedir. Bu mukaddes sayılan nehirlerde insanlar yılın belirli günlerinde günahlarından arınmak için yıkanırlardı. Bu nehirleri, üstü açık banyo niteliğinde bir nevi hamam saymak yanlış olmasa gerek. Yukarıda saydığımız bazı nehirlerin kutsal sayılmasının nedeni senenin belli günlerinde bu nehirlerde yıkandıktan sonra kendilerini bütün günahlarından arınmış saymaları, hamamların eski çağlarda dinî inançların, geleneklerin ve göreneklerin etkisi altında doğmuş yapılar olduğunu göstermektedir. Bu tür dinsel nitelik taşıyan yıkanmalar bugün Hindistan'da Ganj Nehri'nde hâlâ sürmektedir. Bu bağlamda zamanımızın yıkanma ve temizlikle vücut bakımı fikrinin yeni bir düşünce olmadığını söylemek mümkündür. İlk dönemlerde yıkanma konusuna dinî gayelerle de olsa büyük önem verilmiş ve bunu temin eden bina ve tesislerin inşası tarihle ve insanlıkla beraber başlamıştır. Din kurucuları insanlara ruh temizliğinin ancak vücut temizliği ile elde edildiğini ve ilahların, tanrı katının huzuruna mukaddes kitapların emrettikleri temizliği yaptıktan sonra çıkabileceklerini söylemişlerdir. Bu sebeple de bütün mabetlerin yanına yıkanma imkânı temin eden yerler inşa edilmiştir (Aru 1949:9). İnsanlar sudan korkmak ve kendilerini mümkün mertebe ondan uzak tutmakla beraber, sıhhat gereği yıkanma, ibadetten önceki temizlik ve serinleme ihtiyacı ile suya her zaman yaklaşmak durumunda kalmışlardır. Vücut bakımı ve vücut temizliği ile sağlıklı olunacağı fikri ise daha ileri medeniyetlerin ürünüdür.

Şu hâlde hamamların, antik dünyaya kadar uzanan köklü bir geçmişi vardır. Arapça hammām (ısıtan), İbranice hamma (ısıtmak) sözcüğünden kaynaklanan hāmam (sıcak olmak) yıkanılacak yer anlamına gelmektedir (Ülgen 1964:174). Tam olarak bugünkü hamamlar gibi olmasa da hamam benzeri yapılar Anadolu'dan Hindistan'a kadar pek çok kadim kültürde görülmüştür. İlk kez dinsel inanç ve törelerin etkisiyle ortaya çıkan kültürel etkileşim sonucu



Osmanlı Hamamı (Seyitgazi İlçe Merkezi)

her tarihsel döneme göre özgün mimari özellikler kazanan hamamların, daha doğrusu kapalı hamamların başlangıç tarihi olarak son yapılan kazılarda Mezopotamya'da Dicle kıyısında MÖ859- 824 yılları arasında hüküm sürmüş Asur Kralı III. Salmanasar'a ait bir hamamın olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan yıkanmak için düşünülmüş mekânların ilk izleri olarak Hindistan'da Mohenjo-daro'daki kalıntılar da düşünülmektedir. İlk çağlardan bugüne şifalı suların kullanıldığı yapılan kazılarda da görülmektedir. Hint mabetlerinin hepsinde bir yıkanma ve temizlenme yeri vardır. Asurlular, Babilliler, İranlılar suyun kuvvet ve zindelik verici olduğuna inanırlardı. Hitit'te ve Asurlular'da saray kalıntıları arasında hamam yerleri ortaya çıkarılmıştır. Mısır'da mabet (Edfu Mabedi) kalıntılarının arasında yıkanma yerleri olduğu tespit edilmiştir (Dramur 1988:125). Farklı dönemlerde hamamlar mevcut olsa da kadim dönemler için hamam denildiğinde akla Roma hamamları gelmektedir.

Dinsel inançların etkisiyle temizliğe büyük önem veren Musevilerde pek çok hamam yapıldığı bilinmektedir. Bunların en ünlüsü bugün de ayakta duran Kudüs'teki Şifa Hamamı'dır. Yıkanmanın hiç şüphesiz Müslümanlık ve Hristiyanlıkta da önemli bir yeri vardır. İlk Hristiyanların ırmakta yıkanma geleneği Hz. isa'nın ırmakta vaftiz edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu yüzden Hristiyanlar vaftiz oldukları için az yıkanırlar ve pis kokarlardı (Şapolyo 1967:10). Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile bir müddet için Batı dünyasında hamamlar önemlerini kaybettiler. Hristiyanlar halkın açık saçık manzaralar arasında içki, kumar ve şehvete daldıkları hamamların kapatılmasında etkili oldular. Saint Benedict, gençlerin hamama gitmelerini yasakladı, çıplaklığın günah, kirliliğin sevap olduğu bir dönem başladı. Hristiyanlığın yayılmasıyla, Batı dünyasında hamam yavaş yavaş unutulmaya başlanırken, Orta Çağ hekimliği de suyu hastalık sebebi sayar olmuştu. 16. yüzyılın ünlü heykelcisi Michelangelo'ya babası bir mektubunda şöyle yazıyordu: "Yıkanmaktan sakın, her türlü hastalık sudan gelir, bilirsin. Gerekirse adam tut, kirlerini kazıt ama sakın yıkanma." Orta Çağ hamamlar konusunda birçok değişikliğe sahne olmuştu. Orta Çağ Fransa'sında kadın, erkek, çocuklar yalnız umumi hamamlarda değil, zengin evlerindeki özel banyolarda da birlikte yıkanıyorlardı. Yemeğe davet edilen bir misafirin yemekten önce evin hanımı ve erkeği ile aynı mekânda yıkanması misafire gösterilen itibarin en büyüğü idi. Kralla birlikte yıkanmak ise bir övünç kaynağı idi (Tutel 1966:85). Rönesans'la birlikte Avrupa'ya bir pislik hâkim oldu. Tarihçi Michelet, Orta Çağ'da pis ve kirli bulunmanın bir fazilet olduğunu söylemektedir (Dramur 1988:127). Bu dönemde insanlar yıkanmayı unuttular, halk hamamları ve hususi banyolar "Hristiyanlığın bunları putperestlik addetmesiyle" (Dramur 1988:127) ortadan kalkmaya başladı. Zamanın doktorları el, yüz ve ayakları ara sıra yıkamayı, ancak başa su değdirmenin son derece tehlikeli olduğunu salık veriyorlardı. O dönemin yazarlarından "Theophrasta Renaudot, doktorlar tavsiye etmedikçe banyo yapmanın sadece lüzumsuz değil, tehlikeli olduğunu, en büyük zararının da müstakbel annelerin karınlarındaki hayat meyvelerini yok ettiğini söylemektedir" (Tutel 1966:86). Böylece 17.ve 18.yüzyıl Fransa'sında insanlar yalnızca doğduklarında yıkanır duruma geldiler. Bu dönemde kadınlarda yıkanmamanın doğurduğu bariz kokuyu bastırmak için aşırı bir parfüm istihlaki baş gösterdi.



Eskişehir Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi

Orta Çağ'da Avrupa pislik içinde yaşarken Türkler her aldıkları şehirde hamam inşa ediyorlardı. Haçlı Seferi'nden dönen Batılıların Türk hamamları hakkında anlattıkları bile Batılıların pislikten uzun süre daha kurtulmalarını sağlayamadı. Aynı dönemlerde Türk imparatorluğuna gelen yabancı seyyahlarda en çok hayranlık uyandıran Türklerin temizliği olmuştur. Onların temizliğe olan bu düşkünlüklerini 1554-1562 yılları arasında Türkiye'de Avusturya sefiri olarak görev yapmış olan Busbecq Türk Mektupları'nda konu etmektedir. Türklerin vücut pisliğinin ruh pisliğinden daha fena olduğunu düşündüklerini söylemektedir (Busbecq:112). Pierre Belon, Alman gezginler Reinhold Lubenau ve Salomon Schweigger Türk temizliği ve hamamları konusuna değinen isimlerden yalnızca birkaçıdır (And 1969:14). Bu tanıklardan başka, D'ohsson Müslüman Türklerin temizlik konusundaki hassasiyetlerini, Hz. Muhammed'in konuyla ilgili tavsiyeleriyle açıklamaktadır. (D'ohsson1973:171). Dernburg, Anadolu halkının temizliğe olan düşkünlüğünün hamamda anlaşılacağından, elbisesi yamalı bir adamın bile hamamda soyunduğunda tertemiz çamaşırları olduğundan söz etmektedir (Emre 1974:69). Görüldüğü gibi günümüzde Batıda yaygın olan görüşün aksine Türklerin temiz oldukları, yabancı tanıkların tanıklıklarıyla doğrulanmaktadır. Türkler ata yurtlarında yaşarken de temizliğe ve güzel kokulara meraklıydılar. Uzun saçlı olmalarına rağmen, sakallarını ve bıyıklarını hep keserlerdi (Şapolyo 1967:10). Sık sık yıkanan Türkler bu sebeple de obalarını su kenarlarına kurarlardı. Yirminci asırdaki anlamıyla plajı bulan ve kuranlar da Türkler olmuştur. Türklerin temizliği İslami kurallardan çok daha önce kendi töreleriyle alakalıdır. İslamiyet Türklere temizlik konusunda yeni kurallar getirmiştir. Türklerin de İslamiyet'in bu temizliğe ait hükümlerini benimseyip uygulamaları hiç zor olmamıştır. Türkler sıcak ve ılık su kaynağı bulunmayan



Eskişehir Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi

yerlerde sıcak dam adlı hamamlar yapmışlardır (Konyalı 1939:14). Örneğin Uygurlarda hamam çok önemliydi, Uyguların buhar banyoları vardı 1984:6). 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'da yerleşen Türkler han, kervansaray, cami, medrese vs. gibi eserlerin yanı sıra hamamlar da yapmışlardır. Türklerin Anadolu'ya Asya'dan getirdikleri hamam kültürüyle, Anadolu'da buldukları, Roma ve Bizans etkileri taşıyan hamam kültürü birleşti. Bu birleşimde İslamiyet'in temizlikle alakalı kuralları da rol oynamıştır ve böylece kendine özgü "Anadolu Türk Hamamları" doğmuş

Türklerin Bizanslılarla temasları 11.yüzyılda başlar. Bizans devrinden önce Anadolu'da Roma Medeniyeti vardı. Bizans Devri hamamları Roma etkileri taşır, bu yüzden Türk hamamları Bizans'tan değil, Romalılardan kaynaklanmaktadır (Ünver 1973:88). Ancak Türk hamamları tam bir Bizans kopyası değildir. Türkler bahsi geçen bütün faktörlerin neticesinde taklidi aşan kendi mimari usulleriyle bu geleneği, yeni yapılarla devam ettirmişlerdir.

İslamiyet'te vücut temizliği ibadetin birinci şartı olduğu için Türkler hamamlara daha çok önem vermişler ve bu konuda haklı bir şöhret sahibi olmuşlardır. Bu sebeple bugün dünyanın birçok yerinde hamam dendiğinde "Türk Hamamı" akla gelmektedir. Kendi yurtlarında olduğu gibi gittikleri her yerde inşa ettikleri ve zamanımıza kadar sapasağlam ayakta kalan eserlerden önemli bir kısmı da hamamlardır. Türklerde hamamlar çoğunlukla sosyal hizmet olarak düşünüldüğünden vakıf olarak yapılmıştır. Böylece hamamlarda "halk çok ucuza yıkanırdı, işçiler para dahi ödemezlerdi, padişah ve vezirlerin yaptırdıkları hamamlar ise hayrat olarak kullanılırdı" (Şapolyo 1967:10). Bu vakıf hamamları bir cami ya da medreseye vakfedilir ve gelirleri buraların giderleri için harcanırdı.

Menşeini Roma tarzından alan ve Türk-İslam özellikleriyle kendine özgü bir gelişme gösteren Türk hamamları Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla özgün bir nitelik kazandı (Önge 1995:7). Bu dönemden sonra Beylikler ve özellikle Osmanlı Dönemleri'ni kapsayan tarihsel süreç içinde Türk hamamları dinî ve ticari yapıların hemen yanı başında şehir hayatının önemli bir kısmını teşkil etmiştir. Anadolu'da 12-13. yüzyıllarda bir kısmı metruk bırakılmış; Eskişehir, Kütahya, Ankara, Konya, Kayseri gibi bir kısmı ise hâlâ meskûn olan antik şehirlerde birçok özel ve genel hamam bulunduğu düşünülebilir. 11.yüzyılın sonlarından itibaren Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başlamasıyla, bu şehirlerdeki diğer yapılar gibi Antik Devir hamamlarının İslamiyet'in temizlik şartlarına uygun bir yıkanmayı sağlayacak biçimde tamir ve tadil edilerek kullanıldığı söylenebilir (Önge 1995:9).



Eskişehir Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi

Ünver'in (1973:91) ifadesine göre Selçuklular zamanındaki hamamların bir kısmı binasına ılıca ya da kaplıca denilen tabiî sıcak sulu idi, bir kısmı da suyu ısıtılan hamamlardı. Bunlar şehrin kalabalığına göre küçük ya da büyük olurdu. Selçuklu Dönemi'nden kalan umumi hamamların çoğu Konya'da idi, şimdi ayakta kalan Sahip Ata, Mahkeme, diğer bir Selçuklu hamamı da Meram'dadır. Bu dönemin diğer ilk örnekleri Kayseri ve Keban Gölü'nün su toplama alanları içinde kalan hamamlar ve bazı araştırmacılara göre 12. yüzyıldan kalma Artuklu hamamlarıdır.

Selçuklu Türkleri bir yandan vücut temizliği, bir yandan da dinin emrettiği temizlik ve geleneklere göre hamamlar inşa etmişlerdir. Fakat Türk hamamları asıl Osmanlılar Çağı'nda en mükemmel halini almıştır. Anadolu Selçukluları Dönemi'nde kalan Türk hamam örnekleri sayılıdır. Ama Osmanlı hamamlarından bugüne kadar pek çok örnek ulaşmıştır. Zaten Türk hamamı dendiğinde anlaşılan geleneksel Osmanlı hamamıdır

Osmanlıda hamam yapımı, cami, medrese, kervansaray, çeşme gibi mimari eserlerin yapımı kadar önemliydi. Hatta bir cami ya da başka bir eser yapılmaya karar verildiğinde ilk önce işçilerin yıkanması için mutlaka hamam yapılırdı. Türkler gittikleri her yerde herkesin hakkını koruyup, dinlerinde serbest bırakırken, sosyal müesseselerini kurmaya başlamış ve uygarlığını oradaki halka benimsetmişlerdir. Bu yüzden Rumeli ve Macaristan'da bırakılan mimari abidelerden en önemlileri su ve hamam medeniyeti olmuştur.

Osmanlılar zamanında ilk hamam (Eski Kaplıca) Bursa'da 1. Murad tarafından Christodulos adındaki Rum bir mimara Bizans yapısının malzeme kalıntılarıyla yaptırılmıştır. (Aru 1949:29). Bundan sonra yapılan hamamların sayısı giderek artmıştır. Evliya Çelebi'nin kendi zamanında 302 çarşı hamamı ve 14.536 hususi saray ve konak hamamı olduğunu, bunların 300'ünün Galata'da, 800'ünün Üsküdar'da olduğunu ve biraz mübalağa ederek Fatih'in inşa ettirdiği Çukur Hamam'da 5000 kişinin aynı anda yıkandığını söylemesi (Ülgen 1964:178) durumu net biçimde ortaya koymaktadır. II. Selim zamanında yapılan bir istatistiğe göre İstanbul'da Kale dâhilinde umumi ve hususi 90, Kale haricinde 65 hamam tespit edilmiştir (Konyalı 1939:15). Hamamların yapımı İstanbul'un fethinden sonra daha da artmıştır. 15. ve 16. yüzyıllar Türk hamamlarının şehir hayatında önemli ve belirgin bir rol almaya başladıkları bir dönemdir. Artan nüfusun sağlık ve temizlik ihtiyaçlarını karşılayabilmek için imaret bünyesinde inşa edilen hamamlar klasik Osmanlı yapı sanatının en belirgin özelliklerini taşırlar (Işın 1995:260).

Kısaca Türkler Anadolu'ya yerleşmeden önce de sahip oldukları, Anadolu'ya yerleştiklerinde ise daha da geliştirip, özgün hale getirdikleri hamamları evlerinde, konaklarında, köşklerinde, yalılarında, saraylarında özellikle köy, kasaba ve şehirlerde umumun faydasına sunarak, dünyanın en temiz ve örnek topluluklarından olmaya, Osmanlı Dönemi'nde hızlanarak devam etmişlerdir.

Türk hamam tarihi içinde ele alınacak olursa Eskişehir eski medeniyetlerin yaşadığı bu nedenle de tarih, kültür, maden rezervleri açısından zengin bir ilimizdir. Yöredeki doğal güzelliklerin yanı sıra bol miktarda termal suların bulunması ile ayrı bir özellik taşımaktadır. İl merkezinde ve ilçelerinde çok eski yıllardan beri termal su çıktığı için Türk hamamlarının merkezi durumundadır.

Eskişehir yer altı ve yer üstü sular bakımından oldukça zengin bir şehirdir. Porsuk Çayı ve kollarının bir kısım suları da sürekli olarak bu yeraltı sularına karışmaktadır. Eskişehir Ovası'nda yüzeyin hemen altında bol su bulunduğu anlaşılmaktadır. İnönü'nün batısından Beylikahır'ın doğusuna kadar uzanan büyük bir fay çizgisi üzerindepek çok sıcak ve soğuk su kaynakları dizilmiştir

Eskişehir'in sıcak suları Antik Çağlar-

dan beri kullanılmaktadır. Grek yazıları Athe naios (M.S.200) Dorylaion civarındaki sıcak sular büyük zevkle içilirler diye yazmaktadır. Bizans İmparatorluğu yönetimindeyken de bu şehir havasının güzelliği ve sıcak su kaynaklarının varlığı ile Bizans İmparatorlarının avlanma, dinlenme ve sayfiye şehri olmuştur. Eskişehir birçok Osmanlı İmparatoru'nun seferleri sırasında konuk olduğu bir kent olacak ve sıcak suları Bizans Dönemi'nde olduğu gibi cazibesini koruyacaktır (Kılıç 1998: 14-15).

18. ve 19.yüzyıllarda Eskişehir'e gelmiş olan yabancı gezginler, şehirde içme sularının bile, sıcak suların testilerde soğutularak elde edildiğini söylemektedirler. Albek (1991:11) bu konuyla ilgili Atatürk'ün bir anısını aktarır. Atatürk İstanbul'a giderken Eskişehir İstasyonunda su ister. Kendisine soğutulmuş hamam suyu sunulunca, şehrin içme suyu olmadığını öğrenir ve 1936 yılında "Kaplanlı" suyunun getirilmesi için gerekli girişimde bulunur.



1173 yılında Ön Asya'ya gelen Arap gezgin Al Haravi Eskişehir'den "İslam ülkelerinin bir köşesinde, küffar sınırında acayip bir şehir…" diye söz eder ve Sultan Öyüğü'nün "Av-Germ" (Ilıca) adını aldığı ve buraya aynı zamanda Rumca "Al Thirma" (hamam) denildiğini ve sıcak sularının başka yerde misli bulunmadığını ve hastaların tedavi için oraya geldiklerini anlatır (Doğru 1992:24).

Eskişehir Venedikliler, Bizanslılar zamanında da bölgenin en ünlü termal bölgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Bizanslılar, Selçuklular ve daha sonra Beylikler ve Osmanlılar zamanında termal tesislerin bolluğu ile dikkat çekmektedir. Eskişehir kaplıcaları gerek yazın eğlence için; kışın, ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde dinlenmek ve şifa, sağlık bulmak amacıyla devamlı olarak işlemiştir. Sıcak su kaynaklarının bu kadar bol olduğu bir şehirde çok sayıda hamam yapılması da gecikmemiştir. Eskişehir il merkezinde ve ilçelerinde her zaman hamam yapımına önem verilmiştir. Selçuklu Dönemi'nde Eskişehir sıcak su banyoları çok rağbette idi ve 12. yüzyılda Eskişehir ılıcaları çok meşhurdu (Turan 1980:348). 19. yüzyılın sonunda Eskişehir çarşısında dört hamam bulunmaktaydı. Üçü erkekler için, biri kadınlar içindi (Yenice, Erler, Kıymet, Alçık). Bu hamamların suyu hafif demirli ve kükürtlüdür (Eskişehir 1996: 21).

Eskişehir'in hamamları, Matrakçı Nasuh'un 1536 tarihli minyatüründe görülmektedir. Burada şehir, sur ve küçük bir çay (bugün üstü örtülü olan Akarbaşı Suyu) arasına yerleştirilmiştir. Ilıca ile ilgili binalar yani hamamlar ise bu çayın dışında bulunmaktadır. Hamamların su ayaklarının ise Porsuk Çayı'na doğru aktığı anlaşılmaktadır (Doğru 1992:45).

1648 yılında Eskişehir'e gelen Evliya Çelebi, Eskişehir kaplıcaları için 'Eskişehir ılıcaları şehrin dışarısında, kuzeyinde bağ ve bahçeler kargir kubbeli bir latif hamamdır ki ona on olan büyük havuzu sıcak su ile doludur. Suyu gayet sıcak olduğundan, soğuk su katılanda ılık olur. Çok olur. Parmakta yüzük cinsinden halis gümüş şeyler bulunursa sapsarı yapar. Uyuz ve cüzzam has talıklarına faydalı ise de, Bursa kaplıcaları gibi mükellef değildir' demektedir.

Katip Çelebi de Cihân-nümâ'da cami, han ve ılıcaların etrafında bağ ve bahçe bulunduğunu, ılıcaların kasaba içinde düz yerde ve su kaynaklarının çeşitli olduğunu, üzerinde kubbe ve camekanlar yapılarak erkek ve kadınlara mahsus iki hamam yapıldığını, suyunun suhuletinin ılık, leziz ve latif olduğunu söylemektedir (Albek 1991:138).

Âşık Mehmed b.Ömer, bu germâb'ın bağıstan olduğunu, Eskişehir'e kadı olanlardan birisinin burada yıkanırken sıcak suyun gözünden karanfil ve fülfül ve tarçın ve bu gibi güzel kokular yayan baharat ile kaynamış zeytinyağı aktığını ve hamam tası ile bu zeytinyağından bir iki tas aldığını bundan sonra bu zeytinyağı akımından bu germâbde büyük hâssiyet vardır diye bu germâb üzerine kargir kubbeli bir yıkanma yeri inşa ettiğinden bahsetmektedir (Albek 1991:135).

Hamamlar Osmanlı Dönemi'nde Eskişehir'e gelmiş olan batılı gezgin ve araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. J.Otter bu suların üstünde yağımsı bir madde bulunduğunu ve halkın bunu toplayarak ilaç olarak kullandığını anlatmaktadır, aynı şeyden Kâtip Çelebi de söz etmektedir. Cuinet'in verdiği bilgilere göre 19. yüzyılın sonunda Eskişehir çarşısında aynı kaynağın beslediği dört hamam vardır. Üçü erkekler, biri kadınlar içindir. İçme suyu olarak da kullanılan bu suyun mide rahatsızlıklarına da iyi geldiği söylenmektedir. Fransız coğrafya ve yer bilimcisi E.Chaput da şehirdeki sıcak suların hafif demirli ve kükürtlü olduğundan bahseder. 1705'te Eskişehir'e gelen Paul Lucas şehrin sıcak sular akan çeşmelerle dolu olduğunu ve bu suların aktığı hamamlar bulunduğunu söylemektedir" (Albek 1991:8). Eskiçağ tarihçisi Georges Radet de Eskişehir hamamlarının suyunun kükürtlü ve demirli olduğunu, gördüğü büyük kubbeli bir hamamın basamaklarının ve sütunlarının Bizans Devri'nden kaldığını, üst yapısının Türkler tarafından yapıldığını söylemektedir (Albek 1991:152).

Eskişehir'in merkezinde bulunan termal ve kaplıcalar, bugünkü Eskişehir'in "Hamamyolu" denilen yol üzerinde bulunup hâlâ faaliyet göstermektedir. Ancak bunların tarihlerini çok eskilere götürmek mümkün değildir. Eski adıyla Kadir Bey ya da Erler Hamamı, bugünkü adıyla Şifalı Erkekler Hamamı dışında çok eski yapı bulunmamaktadır. Albek (1991:109)'in ifadesine göre Eskişehir il merkezinde Selçuklular Dönemi'nden kalma anıtsal bir yapıt bulunmamaktadır. 1940'lı tarihlerde Erler Hamamı'nı dışarıda bırakırsak Asri Hamam (Evkaf Hamamı-Yenice Hamam-Yeni Kaplıca), Asker Hamamı (Has Hamam), Şengilcik (Bahçeli Şengül) Hamamı ve Alçık Hamam Eskişehir'in en eski hamamlarından olup Yeni Hamam ve Has Termal Cumhuriyet Dönemi'nde yıkılıp yeniden yapılmıştır. Bunlara ilave olarak da Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan termalleri şöyle sıralayabiliriz: Erden Hamamı, Ethem Hamamı, Erkal Hamamı, Ferah Hamamı, Güneş Hamamı, Keçeciler Hamamı, Işık Hamamı, Yıldız Hamamı, Sultan Hamamı, Nizam Hamamı, Önkal Hamamı, Doğan Hamamı, İşçibaşı Hamamı, Sivrioğlu Hamamı, Balıkçı Hamamı, Ebe Fethiye Hanım Hamamlarıdır. Bunlardan bir kısmı depremlerle yıkılan ya da suları çekildiği için kapatılan ve bugün yerlerinde başka dükkânların bulunduğu hamamlardır. Bugün Eskişehir'de bulunan on dört hamam Hamamyolu olarak bilinen yol üzerinde bulunmaktadır.Bu yol boyunca, yer altından çıkan sıcak suların bulunduğu yerlere hamamlar inşa edilmiştir.

Halk arasında bununla ilgili bir de efsane yaşamaktadır. Efsaneye göre yedi kardeş kaybolmuş ve her biri bir taş üzerinde oturmuş ağlamaya başlamış. Yedi kardeş birbirini bulduktan sonra, dönüp bakmışlar ki, her birinin üzerinde ağladığı taşların altından sıcak su çıkmış. İşte bu yol bugün Hamamyolu denilen yoldur. Bu yüzden de şifa bulmak için hamama gelenler yedi hamam gezerek hastalıklarına şifa ararlar.

Eskişehir'de yukarıda saydığımız hamamların çoğu bugün bulunmamaktadır.



Eskişehir Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi

Bunların birçoğu 1956 depreminden sonra sıcak suyun çekilmesiyle kapatılmıştır. Bazıları ise Eskişehir'in en eski hamamları olarak hâlâ hizmet vermektedir. Bu hamamların kaynakları ayrı gibi görünüyorsa da hepsi Yeni Cami'nin altından geçen geniş bir çatlak üzerindedir ve hamamların bulunduğu bu bölgenin altı bir su deposu halindedir (Albek 1991:9). Bugün hizmet veren Eskişehir hamamları şunlardır:

1- Yeni Kaplıca (Kadın-Erkek)

2- Şifalı Erkekler Hamamı (Kadın-Erkek)

3- Has Hamam (Kadın-Erkek)

4- Bahçeli Şengül Hamamı (Kadın)

5- Alçık Hamamı (Kadın)

6- Ferah Hamamı (Kadın)

7- Işık Hamamı (Kadın)

8- Keçeciler Hamamı (Erkek)

9- Keçeciler Hamamı-2 (Erkek)

10- Önkal Banyo (Erkek)

11- Yıldız Banyo (Kadın-Erkek)

12- Güneş Hamamı (Erkek)

13- Uysal Hamamı (Kadın-Erkek)

14- Şiraze Hamamı (Kadın-Erkek)

(Bu hamamlara ait detaylı bilgi için bkz. Top 2001)

Eskişehir'de hamam gelenekleri günümüzde büyük ölçüde unutulmuş olsa da yakın tarihlere kadar hamama gitmeyle ilgili pek çok adet sürdürülmekteydi. Kadınlar hamama atlas ya da ipekli kumaşlardan yapılan bohçalarla giderlerdi. Sarı ya da beyaz işlemeli ya da 'mahrama' denilen hesap işli ve üç parçadan oluşan havlu takımları götürülürdü. Gümüş tas, gümüş kakmalı fildişi tarak, gümüş ya da sedef kakmalı nalın hamam bohçalarının mutlaka bulunması gereken parçalarıydı. Özellikle hamama gelen Eskişehir'in yerlileri, hamama getirdikleri bu bohçalarla köylü ya da yerli olmayan halktan ayırt edilirlerdi. Hamama gidildiğinde soyunma kısımlarının olduğu yerdeki sekilerin üzerine 'su bezi' denilen örtüler yayılırdı. İçinde kese, lif, sabun, bulunan tası keseci kadın kurnanın başına götürürdü. Oturulacak tahta sekiler yıkandıktan sonra yıkanılmaya başlanırdı. Yıkanmaya asla bugünkü gibi anadan üryan girilmezdi. Kolun altından sarılan 'fıta' giyilirdi (Görgün 2000). Yıkanma bitince keseciler havluları getirirlerdi. Havluya sarınıp tam çıkacakken, ayaklara bir tas su dökmek adettendi. Giyinme yerlerinde irmikten yapılmış küçük ekmekler tas içinde ıslatılır, peynirle yenirdi (Başol 2000). Türk hamam gelenekleri içinde genellikle en çok bilinen ve en canlı gösterimlerin yer aldığı hamam geleneği şüphesiz gelin hamamlardır. Hatta öyle ki hamam bulunmayan bazı yerlerde örneğin köylerde bu adet gelinin ya da bir arkadaşının evinde toplanılıp, hep birlikte banyo yapıp, eğlenmek suretiyle yaşatılmaya çalışılmaktadır. Eskişehir'de gelin hamamı genellikle günlerce sürecek olan düğün eğlencelerinin başlangıcı olarak, düğünden bir ya da iki gün önce yapılırdı. Gelin hamamının yapıldığı gün hamam tamamen kapatılırdı. Atlas bir bohçanın içinde gelinin sırmalı havluları, nalınları, tarağı bulunurdu. Gelin, fıta denilen peştamaline sarınırdı. Gelinin başına arkadan yeşil, önden kırmızı krep örtülürdü. Hamama girilmeden gazoz, bisküvi, meyve türünden şeyler ikram edilirdi. Hamama gelenlere o gün oğlan evi tarafından hamamda yemek verilmesi de adettendi. Ayrıca o gün hamama gelenlerin sabunlarını da oğlan evi temin ederdi. Gelin, hamamda yaşlı hanımların elini öperdi. Gelin hamamına gelenler bütün takılarını takarlar ve en güzel peştamallarını sarınırlardı. Genç olan kadınlar ise 'selanik' denilen peştamalı sarınırlardı. Gelin ise hepsinin içinde fark edilebilirdi. Gelini yengesi yıkardı. İçeride hep birlikte yıkanılıp, türküler söylenip, eğlenildikten sonra, gelinin ellerine kına yakılırdı. Daha sonra soyunmalıkta isteyene gümüş tas içinde ıslatılmış 'hamam ekmeği' verilirdi. Hamamcı kadınlar gelinin dolabını kilitleyerek bahşiş isterlerdi. Dolabı açtırmak için gelinin ailesi ya da yenge denilen gelinin eltisi olacak kadınlar bahşiş verirlerdi. Bundan başka hamamcılara hediyeler de verilirdi. Burada da bir süre eğlenildikten sonra hep birlikte gelinin evine gidilir ve kına gecesi için hazırlanılırdı. Damat hamamları, evlenmeden önce damadın arkadaşlarıyla bir araya gelerek, eğlenmesi için bir vesileydi. Bugün sosyal hayattaki değişimin bir aksi olarak, Eskişehir'de de damat hamamları giderek kaybolmaya başlamıştır. Lohusa Hamamı doğum yapan kadın ve bebeğin kırk gün sonra hamama götürülmesidir. Eskişehir'de bebek ve annesi lohusa hamamında 'çıngıl' yardımıyla kırklanırdı. Çıngıl bir ip üzerine dizilmiş leylek gagası, kemiği, kuş kanadı, üzerlik, nazarlık, mavi taş, eski kilit, madeni para, midye kabuğundan oluşan bir materyaldir. Son yıkanma suyunda tasın içine konur ve üçer kez bebek ve lohusanın başından aşağı dökülür (Karaman 2000). Böylelikle lohusa ve bebeğin nazardan korunacağına ve kısmetinin de bol olacağına inanılırdı (Başol 2000). Eskişehir'de eskiden daha sık, günümüzde seyrek görülen bir diğer hamam geleneği Ramazan hamamıydı. Ramazan ayında, iftardan ya da sahurdan sonra hamama gidilirdi. Hamamlar iftarda pide ve zeytin gibi ikramlarda bulunurlardı. Eğer yaz ise hamam sahibinin dışarıya koyduğu masalarda iftar açıldığı kaydedilmiştir. Sahurda gelenler ise yıkandıktan sonra çıkıp sahur yemeği yemekteydiler. Kaynak kişilerin ifadesine göre son derece neşeli olan ramazan hamamlarını halk, ramazan ayında oruçlu iken yıkanamadıkları için ve iftar ve sahur saatlerinde hamam tenha olduğundan daha rahat yıkandıkları için tercih etmekteydiler.

Birkaç arkadaşın toplu halde giderek, hamamda hem yıkanıp hem eğlenmesi suretiyle ortaya çıkan gelenek ise arkadaş hamamıdır. Eskişehir'de önceleri daha yaygın iken, bugün nadiren de olsa iki üç arkadaş hamamda bir araya gelip hem yıkanıp hem sohbet etmektedirler. Bu gelenek birbirinden uzak kalan arkadaşların ve komşuların hamamlarda bir araya gelerek hasret gidermelerine vesile olurdu. Türk hamam gelenekleri içinde sünnetten bir gün önce baba ve çocuğun hamama gitmesi de adettendi. Bazen çocuğun dedesinin de eşlik ettiği görülürdü. Çocuk sünnet olduktan, yarası iyileştikten sonra da hamama gidildiği olurdu. Günümüzde bu adet de giderek unutulmaktadır. Eskişehir hamamları dendiğinde akla ilk olarak, doğal ve şifalı sıcak suların hastalık tedavi etmedeki rolü gelmektedir. Ancak bunun yanı sıra hamamların bulunduğu her yerde olduğu gibi, Eskişehir hamamları da yukarıda sözünü ettiğimiz ritüeller ve törenler için önemli mekanlar olarak iş görmüştür. Dolayısıyla uzun yıllar ve kısmen günümüzde de Eskişehir hamamları sosyal hayatta hatırı sayılır bir rol oynamıştır. Bilindiği gibi Türk sosyo-kültürel hayatında umuma açık olan kahvehaneler, tekkeler, camiler ve hamamlar gibi yerler sosyal kurumlar niteliğindedir. "Sosyal ilişkiler açısından her kurum, birtakım sosyal davranış kalıplarına yol açar" (Çobanoğlu 2000:133). Bir sosyal kurum anlayışı içerisinde değerlendirdiğimiz hamamlar da yukarıda hamam geleneklerinde bahsettiğimiz gibi, bazı ritüelleri, pratikleri beraberinde getirmektedir. Eskişehir hamamları yıkanmak ve şifa bulmak niyetiyle hamamlara gelen insanların bir araya gelerek oluşturdukları sosyal bir ortam durumundadır. Bu sosyal ortamın elverdiği ölçüde, insanlar hamamlarda birçok şey paylaşmaktadırlar. Yukarıda bahsi geçen arkadaş hamamı, gelin hamamı vd. bunun en iyi örnekleridir. Burada bir araya gelen arkadaşlar birbirleriyle dertleşir, sıkıntılarını, sevinçlerini paylaşırlar. Hamam yalnız birbirini tanıyan insanlar arasında değil, orada tanışan insanlar arasında da bir sosyal ilişki oluşturmaktadır. Eskişehir hamamlarının sosyal anlamdaki en önemli işlevlerinden

birisi de kızını gelin eden annelerle kızlarının buluşma mekânları olmasıdır. Evden çıkan kızla diğer aile bireylerinin rahatlıkla görüşemedikleri zamanlarda anne kız, gün kararlaştırıp hamama gelirler burada hem yıkanırlar hem de hasret giderirlermiş. Sosyal hayatta böylesine önemli bir yer tutan hamamların bir işlevi de iki üç ayda bir, bir hamamın tutularak uzun süre biriktirilen çamaşırların yıkanıldığı yerler olmasıydı. Bu iş birkaç ailenin bir araya gelmesiyle gerçekleştirilirdi. Evin erkekleri de güveç yaptırıp gönderirlerdi. Böylece hamamdaki bu çamaşır günleri bir çeşit eğlence haline getirilirdi.

Eskişehir hamamları, küvetli, duşlu-banyoların her eve girmesiyle birlikte önemini yitirmeye başlamıştır. Bugün hamamları tercih eden birçok insan suyu şifalı olduğu için tercih etmekte, bir kısım insan da alışkanlığı olduğu ve zevk aldığı için gelmektedir (Özer 2000). Modernizasyon süreciyle birlikte hamama gitme sebeplerinde ve hamam adaplarında değişiklikler olmuştur. Aynı şekilde hamam takımları, hamama götürülen eşyalar da giderek değişmiştir. Bugün hamama eskiden olduğu gibi peştamal, gümüş tas vs. gibi eşyalar götürülmemektedir. Bugün peştamal ve fıtalar yerini altlı üstlü iç çamaşırlarına bırakmıştır, bu kumaşlar (peştamal şal ve döpiyes diktirilerek kullanılmaktadır. Eski nalın ve takunyaların yerini naylon terlikler, gümüş tasların yerini ise naylon taslar almıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı Dönemi'nde altın devrini yaşayan Türk hamamlarının toplumun her kesimine mal olması, evlerinde özel banyoları olan, "ekâbir"den olan kimse lerin bile hamama gitmeyi tercih etmeleri, yıkanma edimini bireysel değil toplu olarak gerçekleştirmek istediklerini gösterir. Hem yıkanmak hem de insanlarla bir arada olabilmek, buluşmak için hamamlar tercih edilirdi. Bu ziyaretler özellikle kadınlar için önemli fırsatlardı. Ev dışında birlikte vakit geçirmek, erkek baskısından bir süre için kurtulmak, kız annelerinin kızlarının rakiplerini tanımaları, gelin namzetlerini incelemek için bu ziyaretler birer fırsat yaratıyordu. Bu durum, Türk hamam kültürü içinde önemli bir yere sahip olan Eskişehir hamamları içinde yakın tarihlere kadar önemini korumuştur. Günümüzde ise özellikle termal suyu olan Eskişehir hamamları çeşitli hastalıkların tedavisi için hâlâ yoğun şekilde kullanılmaktadır. İşte bu yüzden hangi nedenle olursa olsun hamamlara olan merakını Eskişehir halkı gurbete çıktıklarında 'ya anam ya hamam' diye ağlayarak dile getirirmiş.

Kaynakça

ALBEK, Suzan (1991), **Dorylaron'dan Eskişehir'e,** Anadolu Üniversitesi Basımevi (Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı No:89), Eskişehir.

AND, Metin (1969), "XVI. Yüzyılda Temizlik ve Hamamlar", **Hayat Tarihi Mecmuası,** S.5, s.14-18.

ARU, Ahmet Kemal (1949), **Türk Hamamları Etüdü.**

BUSBECQ, Oginer Ghiselin **Türkiye'yi Böyle Gördüm,** Tercüman 1001 Temel Eser Serisi (31) (Hazırlayan: Aysel Kurutluoğlu), İstanbul.

D'OHSSON, Mouradgea, **18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler,** Tercüman 1001 Temel Eser Serisi (3) (Çeviren: Zerhan Yüksel), İstanbul.

DOĞRU, Halime (1992), **XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı,** Afa Yayıncılık, İstanbul.

DRAMUR, Rengin (1989), "Bursa Kaplıcaları", **Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri (23-25 Kasım 1988),** Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3. Kitap, (1999), Yay. Haz. Seyit Ali KahramanYücel Dağlı, Y.K.Y., İstanbul.

IŞIN, Ekrem (1995), **İstanbul'da Gündelik Hayat,** İletişim Yayınları (İstanbul Dizisi 15), İstanbul.

KONYALI, İbrahim Hakkı (1939), "Bizans ve Osmanlı Hamamları", Yeni Gün S.1, s.15- 32.
Matrakçı Nasuh, (1976) **Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han**, Yay. Haz. Hüseyin G. Yurdaydın, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara .

ÖNGE, Yılmaz (1995), **Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları,** Vakıflar Gen.Md. Yay., Ankara.

ŞAPOLYO, Enver Behnan (1967), "Türk Hamamları" **Ön Asya,** C.3, S.28, s.10-11.

TANSUĞ, Sabiha (1984), "Türk Hamamı", **Türkiyemiz,** S.44, s. 5-13.

TOP, Dilek (2001), **Türk Kültüründe Hamam Geleneği ve Eskişehir Hamamları,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Universitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TURAN, Osman (1980), **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Dergah Yayınları, İstanbul.

TUTEL, Eser (1966), "Orta çağ Avrupasında Banyo", **Hayat Tarihi Mecmuası,** C.1, S.12, s.82-87.

ÜLGEN, Saim (1964), "Hamam", **İslam Ansiklopedisi** C.5/1, s.174-178.

ÜNVER, Süheyl (1973), "Türk Hamamı", **Belleten,** S.37, s.145-148.

ESKİŞEHİR'DE YAŞAYAN GÖÇMEN KIYAFETLERİ

ŞENNUR AZADE*

Giyim kuşam insanların sadece görünümlerini tamamlamakla kalmamış, benzerlikleri ya da farklılıkları ile hangi yöreye ait olduğunun bir göstergesi olarak kültürel bir değer oluşturmuştur.

Her milletin kendine özgü gelenek ve görenekleri vardır. Toplumlar birbirinden çok farklı kültürel miraslara sahiptirler. Hepsinin en önemli amacı kuşkusuzdur ki bu kültürel mirası koruyup geliştirerek gelecek nesillere aktarabilmektir. İnsanoğlunun en temel gereksinimlerinden olan giyim kuşam ise kültürün en önemli unsurlarından biridir.

Giyim kuşam insanların sadece görünümlerini tamamlamakla kalmamış, benzerlikleri ya da farklılıkları ile hangi yöreye ait olduğunun bir göstergesi olarak kültürel bir değer oluşturmuştur. Kıyafetlerde kullanılan malzemeler, süsler ve bulundukları coğrafi koşullar

* Eskişehir İl Kültür ve Turizm Müdürü
azadesennur@gmail.com

Görseller.1-Anadolu Üniversitesi Halk Bilim Araştırmaları Merkezi
2-Eskişehir Olgunlaşa Enstitüsü Müdürlüğü
3-Eskişehir Valiliği

Eskişehir, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra çok sayıda göç almıştır. İlimizde yaşayan Kırım Tatarları, Kazan Tatarları, Balkan göçmenleri, Kuzey Kafkaslar ve Karaçay Türk göçmenlerinin kendilerine has kıyafetleri olduğu gibi Yörük Türkmenleri ve Romanlar da yöresel kıyafetlere sahiptir.

Eskişehir'de Yaşayan Göçmen Kıyafetleri

Romanya ve Karadeniz'in kuzeyinden gelen Tatarlar, 1853-1856 yılları arası Kırım Savaşı'nın sonucunda Anadolu'ya göçmüşlerdir. Eskişehir-Polatlı arasındaki büyük ovaya yerleştirilmişlerdir.

Tatar giysileri günümüzde düğünlerde, Tepreş Şenlikleri'nde ve halk danslarında giyilmektedir. Bol şalvar üzerine etek giyilir. Bu kıyafetin üzerine dize kadar yırtmaçlı kadife kaftan giyilir. Gümüş sim ve şeritle işlenir, bele gümüş kemer takılır. Kışın kürk giysiler giyilir.



Görsel 1:Eskişehir Valiliği 2014:151



Görsel 2: Kırım Tatarları



Görsel 3: Kırım Tatarları

Kırım Tatarları

Kadınlar fes, erkekler kürkten kalpak başlıklar giyerler. Kadınların giydiği fesler altın ve gümüş incilerle süslenmiştir. Erkeklerin giydiği kürkten yapılan kalpaklarda ise ay yıldız nakışı vardır.Kadınların şenlik giysileri, ipek kadife brokar kumaşlardan kol ve göğüs bölgeleri işlemeli olarak yapılır.

Günlük kıyafetlerde gömlek ve pantolon üzerne elbise ve önlük giyilir.



Görsel 3: Kırım Tatarları Erkek



Kazan Tatarları

Kazan Tatarları

Kadınların kıyafeti elbisedir. Tunik gibi bir iç elbise ve onun da içine "ıştan" denilen geniş pantolon giyilir. Milli kıyafetleri iki üç etekli geniş elbise üzerine kırmızı, mavi veya yeşil ipek ya da kadife uzun yelek şeklinde kaftandır. Kenarları yazın sim, kışın kürklerle süslenir. Kışın yün atlas yazın da basmadan olur. Üzerine kükrekçe denilen süslü göğüslük takılır. Yumuşak deriden süslü çizme giyerler.

Balkan

1800'lü yıllarda Arnavutluk, Kosova, Yunanistan, Yenipazar, Bosna Hersek, Bulgaristan ve Makedonya'dan Anadolu'ya göçler olmuştur. Muhacir halk arasında "macır" diye tanınan göçmenlerdir. Dokumacılık gelişmiştir.



Balkan

Kadınlar; şalvar, entari, gömlek ve yelek giyerler. Başlarına iğne oyası ve süslemeler yapılmış başörtüsü örterler. Ayaklarında ise motifli yün çorap vardır.

Erkekler; mintan, yelek, cepken, ağlı şalvar, fes ve kuşak kullanırlar.



Balkan

Yörük-Türkmen

Üçetek: Kadife, ipek, kutnu kumaştan, önü açık belden aşağı üç parçadan oluşur. Maraş işi sim sırma oyalarla süslenir. Telkâri gümüş kemer takılır.

Bindallı: Yörük kızları düğünlerde gelinlik olarak giyerler: Sonra da düğünlerde kullanırlar. Sim sırma kullanılarak işlenir, koyu kırmızı, mor, lacivert kadife kumaştan yapılır.

Başlarına tepelikli fes takılır. Üzerine oyalı yemeniler örtülür. Fese altın gümüş paralar takılır. Ayağa ise yün çorap ve dolamalı çarık giyilir.

Türkmen

Kırmızı, siyah, sarı ve beyaz renklerden oluşan ve göçebe oldukları için bol giyilen kıyafetlerdir.

"Kırmızı kürte" yeni evlenince, "yeşil kürte" ise baba evine ilk gidildiğinde giyilir.

Kuzey Kafkas Karaçay-Balkar

Kadınların kıyafetleri iç gömlek, pantolon, elbise ve beşmetten (uzun hırka) oluşur. Gömlek dik yakalı ve desenlidir. Kollar uzun ve yırtmaçlıdır. Erkekler ise kalpak takar ve çizme giyerler. .





Kuzey Kafkas Karaçay-Balkar



Sarka

Sivrihisar ve İnönü İlçeleri Yöresel Kıyafetleri

1. Sarka / Pesent

Üst parça ve şalvardan oluşur. Gelinlik kızların sandıklarında olması önemlidir. Kumaşı kadifedir, üzerinde işlemeler altın veya gümüş renginde sim tutturma tekniği ile işlenir.

2.Canfez

Şalvarın paçası ve yanları, yukarıdan aşağıya işlemelidir. Lacivert, mavi ve bordo kadife kumaş kullanılır.

3. Altıparmak

Kırmızı ve beyaz çubuk desenli kumaştan yapılır. İşleme şekli canfez gibidir.

4. Cezi

Cepken ve şalvarı düz kumaştan yapılmaktadır. Cepkenin yakası ve kolları sim sırma ve çok işlemelidir

5. Sevai

Parlak kumaş üzerine işlemeler yapılan bir kıyafettir.

6.Kıron

Koyu bordo kadife kumaş üzerine sim sırma işlemeleri vardır.



Altıparmak



Sevai



Kron (ön ve arka yüz işlemeleri)









Erkek Kostümleri
İnönü İlçesinde Kullanılmış Olan Erkek Giysisi

Siyah ve mavi renkte yapılan ve günlük giyilen zeybek kıyafetleridir. Ayağa yün çorap, başa da kırmızı veya bordo keçeden fes giyilir. Bele kuşak dolanır. Yakasız gömlek giyilir.

Cepken Seyitgazi tarafında kartal kanadı, İnönü yöresinde ise kollu yapılmaktadır.





Roman

Kadınlar şalvar veya bol fırfırlı etek ve çok renkli bluz üzerine yelek giyerler. Baş renkli başörtüsüyle bağlanır. Bol takı takılır. Erkekler ise gömlek, süslü yelek ve bol paça pantolonlar giyerler.



SİVRİHİSAR DÜZ DOKUMALARININ İNCELENMESİ

İKBAL YILDIRIM*

Dokuma, Anadolu kadınlarının üzüntülerini, aşklarını, sevinçlerini, mutluluklarını yansıtan, bulunduğu yörede yaşayan insanların kültür ve yaşam biçimleri hakkında bilgi veren, geçmişten günümüze ayna tutan önemli bir unsurdur.

Maddi kültür değerlerimiz arasında yer alan dokumacılık, en eski el sanatları arasında yer almaktadır. Dokuma, Anadolu kadınlarının üzüntülerini, aşklarını, sevinçlerini, mutluluklarını yansıtan, bulunduğu yörede yaşayan insanların kültür ve yaşam biçimleri hakkında bilgi veren, geçmişten günümüze ayna tutan önemli bir unsurdur. Çabuk yıpranan bir yapıya sahip olması, korunamaması ve yeterince araştırılamaması gibi nedenlerden dolayı pek çok dokuma örneği günümüze ulaşamamış veya eski önemini yitirmeye başlamıştır. Geçmişten günümüze değerler birikimi olarak aktarılan geleneksel dokumalara ait orijinal örneklerin yeterince korunamaması, teknolojik gelişmeler ve sanayileşmeyle birlikte değişen yaşam şartlarında bu sanatın yerini daha kolay ve ucuz elde edilen ürünlerin alması, dolayısıyla bu sanatı sürdüren bireylerin azalması ve kendilerine ulaşmada yaşanan zorluklar, bu yönde yapılan saha çalışmalarını önemli kılmaktadır. Bu nedenle Sivrihisar ilçesinde dokunmuş düz kirkitli dokuma örnekleri konu alınmıştır. Sahada detaylı olarak incelenen ve kayıt altına alınan Sivrihisar düz dokuma örnekleri teknik, renk, motif ve kompozisyon özellikleri bakımından incelenmiş, orijinal fotoğraflarla desteklenmiştir.

Yörede tespit edilen bütün dokumalarda yün ipliğinin kullanıldığı, büyük ebatlarda ve genellikle dikdörtgen formda oldukları, çoğunluğun kilim tekniğiyle dokunduğu, en çok geometrik bezemelerin kullanıldığı, dokumaların renk ağırlığının kırmızı olduğu tespit edilmiştir. Bazı dokuma örneklerinin motif ve kompozisyon özellikleri nedeniyle kendine has hikayeleri olduğu belirlenmiştir.

*Bilim uzmanı, ikbakdarcin@gmail.com

1. Giriş

Ulusların geçmişlerini geleceğe bağlayan en önemli unsurlardan biri kültürel değerlerdir. Yurdumuzda maddi kültür ürünleri arasında bulunan dokumalar çok önemli bir yere sahiptir. Özellikle düz kirkitli dokuma ürünleri, yaşanan mekanlarda yalıtım ve süsleme malzemesi olarak en çok kullanılan ürünler olmuştur. Düz kirkitli dokumalar; koyun yünü, keçi kılı, deve yünü, pamuk ve bazen bunların arasında keten, ipek, sırma ipliklerden oluşan atkı, desen iplikleri, çözgüler arasından geçirildikten sonra sıkıştırmak amacıyla kemikten, demirden veya tahtadan yapılmış kirkit adı verilen aletin kullanılmasıyla oluşturulan dokumalardır (Onuk ve Akpınarlı, 1998, s.32; Onuk ve Akpınarlı, 2003, s.17). Çoğunlukla, çadır, ev, saray, cami tabanlarına, eşyaların üzerine, kapı ve pencere önlerine serilerek kullanılmışlardır.

Düz kirkitli dokuma tekniklerden biri olan kilim, atkı ipliğinin önlü arkalı çift sıra halinde duran çözgü iplikleri arasından bir alt-bir üst geçirilerek, çözgü ipliklerinin atkılar tarafından tamamen gizlendiği dokuma türüdür (Akpolat, 2011, s.28). Cicim, dokunduğunda yüzü ve tersi farklı görüntü veren, atkı ve çözgü ipliği dışında yüzeyde süsleme yapmak amacıyla desen ipliği kullanarak dikey tezgâhlarda üretilen dokumalardır (Konuk, 2015, s.14). Zili tekniği, üç veya daha fazla iplik sistemiyle (Ergüder, 2009, s.42), dokuma yüzeyinde düz veya verev hat etkisi oluşturan bir tekniktir. Sumak ise desen alanları içinde, ayrı renkteki desen ipliklerinin çözgü çiftlerine devamlı olarak sarılması ile oluşan dokumalardır (Asker, 2009, s.20).

Düz kirkitli dokumalar, yurdumuzun pek çok yöresinde yüzyıllardır süregelen bir gelenek ve korunması gereken kültürel değerlerdir. Bu yörelerden biri olan Eskişehir ilinin Sivrihisar ilçesinde dokumacılık faaliyetleri tamamen bitmiştir. Geçmişten günümüze ulaşan düz dokuma örneklerinin de giderek azaldığı dikkati çekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, Sivrihisar ilçesi düz kirkitli dokuma örneklerinin teknik, renk, motif ve kompozisyon özelliklerinin incelenerek belgelenmesi amaçlanmıştır.

2. Meteryal ve Yöntem

Bu araştırmanın genel amacı; Sivrihisar ilçesi kirkitli düz dokuma örneklerinin teknik, motif, renk, kompozisyon özelliklerinin incelenerek, kültürel ve geleneksel özelliklerinin belirlenmesi, belgelenmesi ve tekstil tasarımlarında kullanılmasıdır. Bu amaç doğrultusundan çalışmada belgesel tarama ve alan araştırması kapsamında betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Dokuma örnekleri detaylı görsellerle belgelenmiş ve motif çizimleri yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini Sivrihisar ilçesinde bulunan düz dokuma örnekleri oluşturmuştur.

3. Bulgular

İlk Çağlarda Sivrihisar ve çevresinin Trak asıllı bir kavim olduğu ve Frigyalılar'ın egemenliğinde bulunduğu bilinmektedir (MÖ 1200-700) (Altın, 2014, s.12). Frigyalıların başkenti ve Midas'ın mezarı Sivrihisar'a 40 km uzaklıkta bulunmaktadır. Güneybatısındaki Yazılıkaya Bölgesi'nde Frig anıtları bulunmaktadır. Bu yüzden buralar Midas kenti olarak anılmaktadır (Seton ve Varinlioğlu, 1989, s.64). Sivrihisar'ın ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Etiler Devri'nde Sallpa, Yunan ve Roma Devri'nde Spalya, klasik Devir'de Abrustula, Bizanslılar Devri'nde Jüstinyanus, Kazvini Devri'nde Sibrihisar, Seferihisar en son Sivrihisar olmuştur (Özalp, 1960, s.7). Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Eskişehir bir sancak haline dönüşmüştür. Buna bağlı olarak Sivrihisar Ankara vilayetinden ayrılıp Eskişehir'e bağlanmıştır (Özüdoğru ve diğerleri, 2005, s.6,7). 17. yy'dan günümüze kadar kaza olarak gelmiştir. Yüzyıllardır doğudan batıya yolların geçiş noktalarından biri olan Sivrihisar cami, türbe, medrese gibi yapılarla zengin bir tarihe ve mimariye sahip olmuştur.

İç Anadolu Bölgesi'nin kuzey batısında yer almaktadır. Doğusunda Günyüzü ve Ankara,

batısında Mahmudiye ve Çifteler, kuzeyinde Mihallıççık, güneyinde Emirdağ (Afyon) ve Çeltik (Konya) ilçeleri yer almaktadır (Altın, 2014, s.16). Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Halkın %80'i tarım ve hayvancılıkla, geri kalanı ise el sanatları ve ticaretle uğraşmaktadır (Aytekin, 2013, s.4). Yöre halkı geçmiş yıllarda kendi ihtiyacını karşılamak için evlerinde kurdukları tezgâhlarda ürettikleri yöreye özgü dokumaları, malzemelerini saklama ve taşımada kullanmışlar veya yer yaygısı, seccade vb. olarak değerlendirmişlerdir (Çolak ve Başaran, 2017, s.144). Sivrihisar'da 13-14. yy. ve 18-19. yy'da dokunmuş halı ve kilimlerin çoğu İstanbul Sultanahmet Halı ve Kilim Müzesi (Keskin, 2001, s.140) ve Ankara Vakıf Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir (Çolak ve Başaran, 2017, s.143). Araştırmaya konu olan örnekler ise ilçe merkezinde Zaimağa Konağı'nda koruma altına alınan örneklerdir.



3.1. Sivrihisar İlçesinde Dokuma Geleneği ve Kirkitli Düz Dokumaların Genel Özellikleri

İlçede geçmişten günümüze çeşitli el sanatları yapılmıştır. En önemli el sanatlarından birisi yöreye özgü dokumalardır. Yöre halkı kendi ihtiyacını karşılamak için evlerinde kurdukları tezgâhlarda ürettikleri dokumaları malzemelerini saklamada, taşımada ve yer yaygısı olarak değerlendirmişlerdir (Çolak ve Başaran, 2017, s.144).

Sivrihisar'da 13-14. yy. ve 18-19. yy. da dokunmuş halı ve kilimlerin çoğu İstanbul Sultanahmet Halı ve Kilim Müzesi ve Ankara Vakıf Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir (Keskin, 2001, s.140; Çolak ve Başaran, 2017, s.143). Günümüzde Sivrihisar'da yer alan düz dokumacılık yaşlı kuşak ile birlikte kaybolmaya yüz tutmaktadır. Bundan dolayı dokuma üretimi günden güne azalmış hatta terk edilmiştir. Günümüzde ilçe merkezi ve çevre köylerde dokuma yapan kişiler bulunmamaktadır. Tespit edilen düz dokuma örnekleri, ilçe merkezinde Zaimağa Konağı'nda koruma altına alınmıştır. Alan çalışması ve literatür taramasından elde edilen bilgiler doğrultusunda, Sivrihisar dokumalarına yöresel bazı isimler verildiği tespit edilmiştir:

3.1.1. Beş Bacalı Kilim

Sivrihisar'ın en tipik ve en tanınmış seccade örneklerindendir. Genellikle Karaburhan, Sarıkavak, Dümrek ve Zey köylerinde dokunmuştur. Tasavvuftaki beş merhaleyi ve insan ruhundaki arındırmayı temsil etmektedir (Altın, 2014, s.349). Kilimin alt ve üst bölgelerine dişeme motifi yapılmaktadır. Bordürde yarım gagak su motifi kullanılmaktadır. Bordür ve orta göbeği ayırmak için merdiven motifi yapılmaktadır. Merdiven motifinden sonra kilim beş parçaya ayrılıp



Sivrihisar 5 Bacalı Kilimi

bu parçaların her birine ortada olacak şekilde baca yapılmaktadır. Bacaların üst kısımlarına gene yarım gagak su motifi yapılarak tamamlanmaktadır. Baca içlerine ve yanlarda kalan 34 boşluklara kurt izi motifi yapılmaktadır. Kurt izi motifinin içine ayna motifi, ayna motifinin içine bödelek motifi yerleştirilmektedir.

3.1.2. Bacalı Kilim

Bacalı dokuma Sivrihisar halkı tarafından Sivrihisar Kalesi'ne atfedilmektedir. Bacalı dokumanın tarihçesi yörede ikamet eden Fadime Tokkaya tarafından anlatılmıştır: Kale Bizanslılar tarafından kuşatılmış, günlerce işgal altında kalmış ama ele geçirilememiştir. Ele geçirmek için bir Türk kızının kasıtlı olarak düşmana esir düşmesine karar verilmiştir. Kıza belli simge ve işaretler öğretilmiştir. Her simge ve işarete belli anlamlar verilmiştir. Öğretilen simgeler ve işaretleri kullanarak kalenin planını dokuması istenmiştir. Dokumalardan biri nasılsa kale dışına çıkacak ve Türkler dokumayı ele geçirecek diye düşünülmüştür. Böylece dokumanın desenlerinden nerede oklu, nerede atlı askerlerin bulunduğu öğrenilecek, bu plana göre saldırı düzenlenecektir.

Kız kale çevresinde gezinerek düşmana esir düşer. Kaleye giren kız hemen tezgahını hazırlar, askerlere dokuma yapacağını söyleyerek ip ister. Bu arada kalenin içinde gezerek planı kafasında oluşturur. Daha sonra simge ve işaretlerle, desenleri kale planına göre yerleştirip dokumayı tamamlar. Planlandığı gibi kale dışına çıkarılır ve dokumayı ele geçiren Türkler, simge ve işaretleri çözümleyerek saldırıya geçerler ve bir türlü kuşatılamayan kale fethedilir.



Sivrihisar Bacalı Kilimi

3.1.3. Baklavalı Kilim

İlikli dokuma tekniği ile dokunmaktadır. Alt ve üst bordürlerde önce siyah bir çerçeve, ardından süsleme suyu, daha sonrada ayna motifinin kullanıldığı bir şerit bulunmaktadır. Aynalar yer yer çoban iliği ve bödelek motifleriyle süslenerek zenginleştirilmektedir. Yan bordürlerde iki geniş şerit bulunmakta ve şeritler birbirinden parmaklı çizgilerle ayrılmaktadır. Kırmızı dolgusu olan birinci şerit kurt izi, yeşil dolgusu olan ikinci şerit ise ayna motifleriyle süslenmektedir. Bu çerçevenin içinde iki sıra halinde zikzak çizgilerden meydana gelen aşağıya doğru beş baklava dilimi bulunmaktadır. Baklavaların içi kavak motifleri ile doldurulmaktadır (Altın, 2014, s.350). 4.1.4. Mukavele-mukabele seccade kilim Kilim kaleye benzeyen parmaklı motiflerden meydana gelmektedir. Bazı seccadelerde motifler bireysel olarak, bazılarında ise dokumanın tam ortasında birbirine bağlanarak dokunmaktadır. Motifler birer insanı simgelemektedir. Bağımsız olarak dokunan motifler bireysel ibadetle Allah'a ulaşmayı, bağlı olarak dokunan motifler ise birlikte olan ibadetle Allah'a ulaşmayı anlatmaktadır (Baraz, 2000, s.67).

3.1.4. Çeyizlik Kilim

Çeyizlik kilim çeyizlerde kullanılmak üzere dokunmaktadır. Kilimde koyun yünü ve deve yünü kullanılmaktadır. İlikli dokuma tekniği ile dokunmaktadır. 36 kilimde renkler coşku, parlaklık, zenginlik ve ahenk içindedir. Eskiden çeyizler gelin evinden damat evine deve sırtında gönderilirdi. Kilimler çeyiz yükünün üzerine atılırdı. Devenin üzerini örtmek ve üst kısmını süslemek amacıyla kullanılırdı. Yörede deve bulunmadığından ve çeyizlerin eskisi gibi götürülmediğinden dolayı artık bu kilimler dokunmamaktadır (Altın, 2014, s.351). Kilimin saçaklarına saç örgüsü yapılmaktadır. Bordür kısmında kavak motifleri yan yana dizilerek kullanılmaktadır. Ortaya birer bödelek motifi konulup, kavakların arası üçgenlerle doldurulmaktadır. Zeminde gagaklı ayna motifleri kullanılmaktadır. Bordürden sonra kuşak bulunmaktadır ve kuşak içinde ayna motifleri bulunmakta, ayna motiflerinin arasına ise nazarlık motifleri dokunmaktadır. Kilimin ortasında kavak motifi kullanılmakta, onu çevreleyen önce dörtgen daha sonra altıgenden oluşan madalyon ilk üçü fardalı olacak şekilde, dördüncüsü ve beşincisi gagaklı sularla çevrilmektedir. Altıncı altıgende kurt izi motifleri, yedinci altıgende ise iki yana iki çizgiden meydana gelen iki yanda iki boynuz bulunmaktadır. Ana desen tamamlandıktan sonra gagaklı aynalardan oluşan kuşak bulunmaktadır. Kuşakla beraber kilimin bir tarafındaki dokuma ve motifler tamamlanmaktadır (Baraz, 2000, s.65).

3.1.6. Dayanışma Kilimi

Sivrihisar yöresine ait kilim çeşididir. Kilim, topluluğu, kardeşliği, dayanışmayı simgelemektedir. Sade bir dokumadır ve karmaşıklıktan uzaktır (Altın, 2014, s.352).

3.1.7. Kepçeli Namazlağı

Kepçeli namazlağı da beş bacalı seccade kiliminde olduğu gibi tasavvuf inancındaki beş merhaleyi temsil etmektedir. Aşamalar içinde yer alan kepçeler Allah'a uzanan, dua eden elleri ve tutumlu olmayı simgelemektedir (Baraz, 2000, s.73).

3.1.8. Sofra Altlığı

Türklerin inançlarına göre insanların yediği yiyecekler kutsaldır ve temizlik inancın bir gereğidir. Bu yüzden yer sinisinde yemek yendiği zaman sininin altına yaygı 37 serilmektedir. Buna sofra altlığı denilmektedir. Kırmızı, mavi ve sarı renkler kullanılmaktadır (Altın, 2014, s.355).

3.1.9. Sarı-Kara (çubuklu pala)

Boyanan yün iplikler 0,5 cm genişliğinde enine çizgili çubuk olacak şekilde devam edilerek yapılmaktadır. Her bir çubuk farklı renklerde dokunarak tamamlanmaktadır. Yer yaygısı olarak kullanılmaktadır.

3.2. Sivrihisar Düz Dokumalarının Araç-Gereç Özellikleri

Günümüzde yörede dokumacılık faaliyetleri bulunmamakla birlikte, araştırma kapsamında geçmişte bu sanat ile uğraşan dokuyucu ve yakınları ile görüşmeler yapılmış ve yöreye özgü özellikler saptanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda yöreden elde edilen bilgilere göre, Sivrihisar düz dokumaları ıstar tezgahlarda üretilmiştir. Tezgah, iki yanda bulunan iki adet yanlama, üst takım, alt takım, gücü dalı, vargel, burgu, taban kazığı ve sargı çubuğundan oluşmuştur. Boyutları genellikle 250x190 cm olan tezgahların yapımında gürgen ya da çam ağacı kullanılmıştır. Dokuma yapılırken iplikleri sıkıştırmak için kullanılan yardımcı araçlara yörede "kirket" adı verilmiştir.

İncelenen örneklerde genellikle yün ipliğinin kullanıldığı tespit edilmiştir. İğ ile geleneksel yöntemlerle eğrilen iplikler, o dönemlerde doğal ve toz boyalarla renklendirilmiştir. Az da olsa çözgüsünde pamuk ipliği kullanılan örneklere de rastlanmıştır.

3.3. Sivrihisar Düz Dokumalarının Teknik Özellikleri

Sivrihisar yöresinde incelenen kilim dokumaların ortalama en ölçüsü 156 cm, boy ölçüsü 315 cm, ortalama saçak uzunlukları 6, ortalama 1 cm^2'deki dokuma sıklıklarının 40 olduğu tespit edilmiştir. İncelenen toplam 35 kilim örneğinin 28 adedinde yün, 7 adedinde pamuk çözgü ipliği kullanılmıştır. Atkı ve bezeme iplikleri %100 yün ipliğidir.

Zili dokumaların ortalama en ölçüsü 103 cm, boy ölçüsü 140 cm, ortalama saçak uzunlukları 12 cm, 1 cm^2'deki dokuma sıklıkları 3x12'dir. Çözgü, atkı ve bezeme ipliklerinde %100 yün ipliği kullanılmıştır. Cicim dokumaların ise ortalama en ölçüsü 110 cm, boy ölçüsü 146 cm, ortalama saçak uzunlukları 9 cm, ortalama 1 cm2 'deki dokuma sıklıklarının 5x8 adet olduğu tespit edilmiştir. Çözgü, atkı ve bezeme iplikleri %100 yündür.

Sivrihisar düz dokumalarının çoğunlukla kilim tekniği ile dokundukları tespit edilmiştir. Kilim tekniğinin yanı sıra yöredeki düz dokumalarda zili ve cicim tekniği ile üretilmiş örneklere de rastlanmıştır. Hatta bazı örneklerde ikiden fazla tekniğin bir arada kullanıldığı da gözlenmiştir. Sivrihisar kilimlerinde eğri atkılı, konturlu ve iliksiz kilim teknikleriyle dokunmuş 33 adet dokuma örneği incelenmiştir. 4 adet kilim dokuma örneğinin içerisinde genellikle su şeklinde cicim tekniği de yer almaktadır.



Zili Kilim

Aynı uygulamaya zili tekniğiyle dokunmuş bazı örneklerin bordür kısımlarında da rastlanmaktadır. Benzer olarak literatürde, Sivrihisar yöresinde büyük boyutlu kilimlerin dışında cicim, sumak ve zili tekniğiyle dokunmuş seccade boyu yaygı ve yastık yüzlerinin tespit edildiği bilgisine de rastlanmaktadır (Çolak ve Başaran, 2017, s.146).

3.4. Sivrihisar Düz Dokumalarının Renk, Motif ve Kompozisyon Özellikleri

Anadolu'da dokunan düz kirkitli dokumaların büyük kısmı desenlidir, çok az kısmı motifsiz üretilmiştir. Bu dokumalar üzerinde yer alan her bir motif yöresel farklılıklar göstermekle birlikte, bir anlama sahip olmuş ve dokuyucusunun iç dünyasını, mesajlarını veya geleneksel yapısını yansıtan ifadeler taşımıştır. Bilimsel araştırmalarla tespit edilen örneklerin daha iyi açıklanabilmesi için motifler bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Sivrihisar düz dokuma örneklerinde en çok geometrik motiflerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bilindiği gibi geometrik motifler kirkitli dokumacılıkta teknik olarak en kolay uygulanabilen bezemelerdir. Bitkisel, figürlü ve nesneli bezemelere de rastlanan yöre örneklerinde sembolik motiflerin de oldukça fazla kullanıldığı dikkat çekmektedir. Sivrihisar düz dokumalarında dikey ve bütün yüzeye yayılan kompozisyonlara rastlanmakla birlikte, çoğunluğunun yatay kompozisyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

4. Sonuç

Eskişehir ili Sivrihisar ilçesinde gerçekleştirilen saha araştırması sonucunda yöre dokumacılığının günümüzde ne yazık ki sürdürülmediği, ancak eski dokuma örneklerinin koruma altına alındığı tespit edilmiştir. İncelenen 44 dokuma örneği kilim, cicim ve zili teknikleri ile dokunmuş ve genellikle yaygı olarak kullanılmıştır. Dokumaların ilme ve atkı ipliklerinin tamamı yündür. Çoğunluğu yün olan çözgü ipliklerinde az sayıda pamuk kullanımına da rastlanmıştır. 3 farklı kompozisyon şeması belirlenen örneklerde ağırlıklı olarak geometrik ve sembolik bezemelerin yer aldığı ve bazı motiflerin yöresel isimlerle anıldığı tespit edilmiştir.

Günümüzde ileri teknoloji ürünlerinin haberleşme, ulaşım, sanayi vb. kavramları tamamen değiştirdiği, ülkeler arasındaki sınırları bile kaldırarak, özde yüzyıllardır yaşatılan bu değerleri de ne yazık ki olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Teknoloji sayesinde geçmişte varlığından bile haberdar olunamayan topluluk kültürleri, internet aracılığı ile bir diğerini etkiler hale gelmiştir. Olumlu ya da olumsuz yönde değişim yaşandığı gibi bazı değerler tamamen terk edilmiştir. Artık neredeyse hiçbir genç kız nişanlısına mendil işlememekte/çorap örmemekte, kaynanasına mesajını oyasıyla iletmemekte, geleneksel dokumalarını üretmemekte ve yeni kuracağı evinde kullanmayı tercih etmemektedir. Bu tür geleneksel ürünler modern yaşam alanlarına, inşa edilen devasa akıllı evlere yakışır bulunmamakta ve modası geçmiş olarak değerlendirilmektedir. Eskiden göçlerle yaşatılan, zenginleştirilen, olumlu yönde etkileşen bu değerler ve orijinal örnekleri günümüzde yaşanan büyük göçler nedeniyle de tehlike altındadır.

Tüm dünya üzerinde yaşanan bu teknolojik gelişmelerin insan hayatını kolaylaştırdığı, değer ve kalite kattığı savunulsa da pek çok çevresel ve kültürel erozyonu da beraberinde getirmektedir. Geçmişte büyük ihtiyaçlara ilaç olarak üretilen kültürel ürünler artık üretilmedikleri gibi, günlük yaşamda yerini alamadıkça ne yazık ki eski örnekleriyle bir bir yok olmaktadır. Bu yüzden toplumsal bilinçle geliştirilen projeler, müze, vakıf gibi oluşumlarla bu örneklerin koruma altına alınması umut vericidir. Sivrihisar Belediyesi de kendi yöresine ait dokuma örneklerini aynı amaçla bir araya toplamış ve geçmişe bir anlamda sahip çıkmıştır. Söz konusu örneklerin aynı zamanda bilimsel çalışmalarla incelenerek literatüre kazandırılması, geleceğe aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

AKPOLAT, C. (2011), Erzurum ve Çevresi Günümüz Dokumacılığı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.**, Erzurum.

ALTIN, T. (2014), **Eskişehir İli Sivrihisar İlçesi (Merkez) Folkloru**, Karaca Medya Yayınları., Eskişehir.

ASKER, Z. (2009), Şırnak Düz Dokumaları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**., Van.

AYTEKİN, O. (2013), Eskişehir İli Sivrihisar İlçesi Kapaklıkaya Evi Restorasyon Önerisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) **Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, Ankara.

BARAZ, N. (2000), **Eskişehir'in Halk Bilimsel Değerleri II,** Anadolu Üniversitesi Yayınları., Eskişehir.

ÇOLAK, A., BAŞARAN F.N. (2017), "Ankara Vakıf Eserleri Müzesinde Bulunan Sivrihisar Kilimlerinin Renk, Motif Ve Kompozisyon Açısından İncelenmesi". V. Uluslararası Halk Kültürü ve Sanat Etkinlikleri Sempozyum Bildiri Kitabı, s:141-154. (12-14 Ekim). Ankara.

ERGÜDER, A. A. (2009), Kars Yöresi Düz Dokumaları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.**, Erzurum.

KESKİN, O. (2001), Bütün Yönleriyle Sivrihisar, Bayrak Matbaası., İstanbul. KONUK, D. (2015), Karaman Müzesinde Bulunan Kirkitli Dokumaların Teknik ve Desen Özellikleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.**, Ankara.

ONUK, T., AKPINARLI, H. F., OR

TAÇ, S., ALP, Ö. (1998a), **İçel El Sanatları**, Kültür Bakanlığı Yayınları., Ankara.

ONUK, T., AKPINARLI, H. F., ORTAÇ, H. S., ALP, K. Ö., CEREN, E. (1998b), **Tarsus El Sanatları (Dokumacılık, Örücülük, İşlemecilik),** Ergün Matbaacılık., Ankara.

ONUK, T., AKPINARLI, H. F. (2003), **Şanlıurfa Karakeçili Kilimleri**, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları., Türkiye.

ÖZALP, T. (1960), **Sivrihisar Tarihi**, Tam-İş Matbaası., Eskişehir.

ÖZÜDOĞRU, Ş., ERTUĞRUL, Z. K., MANAZ, S. (2005), **Eskişehir Odunpazarı ve Sivrihisar Evlerinin Cephe Örnekleri,** Anadolu Üniversitesi Yayınları., Eskişehir.

SETON, L., VARİNLİOĞLU, E. (1989), **Türkiye'nin Tarihi,** Tubitak Yayınları., Ankara.

CUMHURİYET'İN YÜZÜNCÜ YILINDA ESKİŞEHİR TÜRKÜLERİ VE EZGİLERİ

F. Reyhan ALTINAY*
Hüseyin YALTIRIK**

Türk müziğinin iki ana kolundan birini temsil eden 'Türk Halk Müziği' Cumhuriyet Dönemi'nde özel önem atfedilen bir müzik türü olarak, kurumsal derlemeler yoluyla belgelenmiş ve kayıt altına alınarak, önemli bir dağar günümüze kadar taşınmıştır.

Bu makalede Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilen ilk resmî/kurumsal halk müziği derlemelerinden başlayıp günümüze ulaşan Eskişehir ve yöresinden derlenmiş halk türküleri, halk ezgileri hakkında tarihsel bir perspektif ortaya konularak Cumhuriyetimizin yüzüncü yılında, bu alandaki mevcut ve/veya güncel birikime ilişkin bulgular, belgeler okuyucuyla buluşturulacaktır. Ülkemizde Cumhuriyet Dönemi'nde devletin kültür, müzik politikalarının en görünür olduğu alanlardan biri müzik sanatı ve hususiyetle de 'Türk Müziği' türü olmuştur. Bu dönemde millilik, ulusçuluk, Batılılaşma fikirlerinin öne çıkmış olması ve Avrupa'daki folklor faaliyetlerinin ülkemize yansımalarının da etkisiyle halk kültürü araştırmalarına öncelik verilmiştir. Bu bağlamda, 'Türk Halk Müziği' ile 'Klasik Batı Müziği' türlerinin öne çıkarıldığı ve bu meyanda halk müziği ile Avrupa merkezli çok sesli müzik türlerinin sentezlenerek, yeni medeniyetin müziğinin inşasına yönelik müziksel gelişmelere hız verildiği görülür. Erken Cumhuriyet Dönemi'nden başlayıp Cumhuriyet Dönemi'ne geçişte 'Klasik Türk Musikisi' türü her ne kadar devletin kültür, müzik politikalarının hayata geçirilmesinde ikincil bir konumda ise de dönemin müzik entelektüelleri, müzikologları, bestekârlarınca bu müzik türünün yaşatılması bakımından da önemli adımların atılmış olduğu bilinmektedir. Bütün bu gelişmelerle birlikte geleneksel Türk müziğinin iki ana kolundan birini temsil eden 'Türk Halk Müziği' Cumhuriyet Dönemi'nde özel önem atfedilen bir müzik türü olarak, kurumsal derlemeler yoluyla belgelenmiş ve kayıt altına alınarak, önemli bir dağar günümüze kadar taşınmıştır.

Türkiye'de ilk resmî/kurumsal halk müziği derleme, belgeleme faaliyetlerinden günümüze ulaşan bütün bu dağar içerisinde 'Eskişehir' merkezli ve/veya Eskişehir yöresinden kaydedilmiş türküler, ezgiler nelerdir? Bu müzik dağarının başlıca karakteristikleri nasıldır? Eskişehir ve yöresi halk müziği dağarının günümüze taşınmasında/aktarılmasında, halk müziği türünün başlıca aktörleri olarak, hangi kaynak kişiler, yerel müzisyenler, âşıklar, mahallî sanatçılar öncülük etmiştir? Bu müzik mirasının günümüze taşınmasında Eskişehir müzik folklorunun başlıca derleyicileri, temsilcileri kimlerdir? Eskişehir ve yöresinden derlenmiş halk müziği eserleri hangi arşivlerde kayıt altına alınmış ve belgelenmiştir? Eskişehir halk müziği alanındaki başlıca yayınlar nelerdir? Ve güncel duruma ilişkin neler söylenebilir?

İşte bu makalenin sınırlarında bütün bu sorulara yanıt verilmesi amaçlanmış olduğu belirtilebilir, buna rağmen Eskişehir halk müziği üzerine sadece bu makalenin sınırlarında verilecek yanıtların bütünüyle mevcut dağarı yansıtamayacağının da burada vurgulanması gerekir. Zira halk müziği türü dinamik bir yapıya sahip olup zamana ve zemine bağlı olarak tüm toplumsal olaylardan ve/veya olgulardan etkilenir. Özellikle ülkemizde 'çok kültürlü' kent konumundaki diğer merkezlerde olduğu gibi Eskişehir ve yöresinde de 'çok kültürlü müziksel dokuya' ilişkin bulgular ve yorumlar, bu makalenin sınırlarına sığmayacak ölçüde derinlikli araştırmalara ihtiyacın olduğunu göstermektedir.
Bununla beraber yukarıdaki açıklamalardan hareketle 'Eskişehir ve yöresi halk müziği' hakkında yüzyıllık bir tarihsel sürecin arka planını ana hatlarıyla da olsa özetlemek ve mevcut müziksel birikimi güncel verilerin eşliğinde alanın ilgililerine sunmak, bu makalenin sınırlarında mümkün olabilecektir. Ayrıca, bu makale kapsamında Eskişehir halk müziği dağarına yeni bir katkı olması yönüyle Haziran 2003–Aralık 2004 tarihlerinde tarafımızdan gerçekleştirilen bir araştırma projesi kapsamında Eskişehir merkezi ile Seyitgazi ilçesi Kırka beldesinden derlediğimiz iki halk müziği eserinin notalı ve sözlü belgeleri de ilk kez bu makalede okuyucularla buluşturulacaktır.

Antik Çağ'da Eskişehir ve Yöresinden Bazı Müziksel Bulgular

Frigya olarak anılan topraklar ve Frig Uygarlığı'nın Orta Anadolu'nun Sangaris yani bugünkü Sakarya Irmağı bölgesinde 8. yy.da kurulduğu; bu uygarlığın başkentinin de Eskişehir yakınlarındaki Gordion kenti olduğu bilinmektedir. Kral Midas bu devletin efsaneleşmiş hükümdarlarından olup (Ohri 1984:35) bilinebilen ilk kral Gordios hakkında ise pek fazla bilgi yoktur. 8. yy. sonlarında Frig devletinin sınırları genişlemişti, batıda Ege denizi kıyılarından doğuda Kızılırmak'ın diğer yakasına kadar uzanıyordu (Polat 2016:96). Arkeolog Akyıldız, güçlü bir uygarlık yaratan Friglerin tarihleri ve toplumsal yaşamıyla ilgili yeterince bilgi sahibi olmadığımızı ve Anadolu'ya nasıl geldikleri, ne şekilde bir siyasi oluşum gerçekleştirdikleri üzerine yeterli somut bilgilerimiz olmadığını belirtmektedir (Akyıldız 1984:97). Dilden dile kulaktan kulağa aktarılarak bugünlere gelen efsaneleriyle 3. yy. boyunca Orta Anadolu'da hüküm sürmüş Frigler, birçok gizemi beraberinde taşımakta ve gizemini korumaya devam etmektedir (Sivas 2010). Bununla birlikte Friglerin kültür ve sanat alanındaki üretimleri konusunda bazı bulgu ve/veya bilgiler bu uygarlık hakkında fikir vermektedir. Söz gelimi, Friglerin iyi müzisyen oldukları, iyi flüt çaldıkları (Ohri 1984:35) konusunda bilgiler mevcuttur. Frig Edebiyatı hakkında bilgiler de onların hayvan öykülerinin yaratıcıları oldukları yönündedir (Tanilli 1984:135). Frigler

* Prof. Dr.,EÜ DTM Konservatuarı Ses Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi
** Doç. Dr. ,TRT İzmir Radyosu THM (E) Sanatçısı

hakkındaki kaynaklarda çeşitli çalgıların mucidi olarak belirtilen bu uygarlığın ana tanrıça için yaptıkları törenlerde zil, çalpara ve davul eşliğinde gürültülü, coşkulu danslar icra ettikleri yer almaktadır (Polat 2016:100). Dini törenlerin yanı sıra, diğer gündelik pratiklerinde de müzik önemli yere sahipti. Bu müzikli pratiklerinde telli, üfleme ve vurma çalgılara rastlanmış olup Friglerde müziği saygıyla dinleme davranışının hâkim olduğu anlaşılır (Paşaoğlu 2011:151). Ekrem Akurgal, Frgilerin müzik kültürüne ilişkin olarak şunları belirtmiştir: "Terpandros a göre aulos'un (flütün) mucidi Olympos adlı bir Phrygialı idi. Her ne denli böyle bir şahsın yaşadığı kesin olarak bilinmese de bu tür bir söylencenin olması bile Frig etkisinin önemine işaret eder. Üfleme müzik aletlerinin Konya Mevlevilerinde, Anadolu Türklerinin dinsel müziğinde, Eski Çağ Anadolusu'nda Toprak Ana ayinlerinde oynadığı büyük rol göz önünde tutulursa, flütün Egeli Hellenlere Phrygia'dan ya da Lydia'dan geçtiği düşüncesi akla yakın gelmektedir." (Akurgal 2000:21-22). A.Bülent Alaner de "Frigya'dan Bir Müzik Enstrümanı (Çifte Kaval) ve Frigyen Modu" başlıklı yayınında Antik Çağ'dan günümüze ulaşan bir üfleme çalgının Frigyen modu olarak bilinen müzik dizgesiyle bağını kurarak, Anadolu'da bilinen en eski çalgılardan çifte kaval ile ilişkilendirmiştir (Alanel 2012:382). Bu bulguyu destekleyen Ahmet Say da çifte kavalın Anadolu'da yüzyıllardır kullanılmış olduğuna vurgu yapmıştır (Say 2002:132). Antik Çağ'dan günümüze Anadolu'da yaşamış uygarlıklardan özellikle Friglerin müziksel dizgelerinde zengin bir karakteristiğin olduğu ve bu modların insan duyguları üzerinde çeşitli etkilerinin bulunduğu belirtilmektedir. Friglere özgü müzik dizgesi Frigyen modu konusunda; "modlar çeşitlidir. Bunları dinleyenler değişik etkiler altında kalır. Miksolidyen hüzün verir. Doryen esenlik verir. Frigyen coşku aşılar" (Say 2001:77) denilmiştir. Taciser Sivas, Frigyen modunun izlerinin Anadolu'da Yunus Emre'nin ilahilerinde takip edilebildiğine işaret ederek, Hristiyanlıkla ilgili müzikli uygulamalarda, insanda uyuşturucu bir etki yaptığı gerekçesiyle kiliselerde yasaklanan bir mod olduğu ama hâlen ayinlerde bu modun çalınmaya devam ettiğini not etmiştir (Sivas 2010). Bu konuda Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında "Antik Anadolu Enstrümanlarının Epigrafik Yapısı" adlı proje çalışmasında da Frig kavalı buluntusuyla Frigyen moduna ilişkin bulgular üzerinde tespitler yapılmıştır. Antik Çağ'da Frigya olarak bilinen topraklar, günümüzde Eskişehir, Kütahya, Bilecik, Afyonkarahisar, Uşak, Ankara çevresinden derlenen halk ezgilerindeki ortak karakteristik özellikler de bu proje kapsamında incelenmiştir. Bu yörelerden derlenen halk ezgileri, halk türkülerinde Türk müziğinde Kürdi olarak bilinen makam dizisinin hâkimiyeti dikkat çekmiştir. Proje kapsamındaki bu türden müziksel bulgular göstermiştir ki, Eskişehir başta olmak üzere tüm Frigya bölgesi Antik Çağ'dan günümüze derin bir müziksel mirası bizlere sunmaktadır.

Selçuklular ve Osmanlı Dönemi'nden Aktarılan Sözlü Gelenek Ürünleri

Türklerin İslam kültür dairesine geçişleri önce bireysel olarak 642–751 tarihleri arasında; grup olarak din değiştirme, orduda ve yönetimde görevler üstlenme 751–868 tarihleri arasında ve toplu olarak din değiştirilmesi, ilk Müslüman Türk devletlerinin kuruluşu olan 868–940 tarihleri arasında olmuştur. Bu dönemlerde İslâm'ın 'tasavvuf' boyutunun da Türkistan diyarına ulaştığı görülmekte ve Türkistan Pîri Hoca Ahmet Yesevî'ye kadar erişip Divan-ı Hikmet adlı eserde toplanan şiirleri vasıtasıyla başlangıçta kendi çevresine daha sonraları İslâmiyet'i kabul eden Türk yurtlarına yayıldığı bilinmektedir. Bu dönemde Büyük Selçuklu İmparatorluğu 1037'de kurulmuş olup kısa bir zaman sonra kurucusu Tuğrul Bey, İslâm dünyasının dağınık durumunu merkezî bir otoriteyle bir araya getirerek, İslâmiyet'i Anadolu'ya taşımıştır. İslamiyet öncesinde Türklerin köklü müzik geleneğinde yer alan 'ozanlık, kamlık' kültü ise İslamiyet'ten sonra yerini 'âşıklık' geleneğine bırakmış ve halk edebiyatı içinde özel bir âşık edebiyatı olarak varlığını günümüze kadar sürdürebilmiştir. Nitekim Eskişehir ve çevresinde bir kült olarak yaşayan ve yaşatılan Seyyid Battal Gazi'nin Menakıbnâmesi Battalname adlı eser hakkındaki tasavvufî şiirler ile Şeyh Sücaeddin–i Veli, Çoban Baba, Yunus Emre gibi mahallî evliyalar ve tasavvuf yolu büyüklerine hitaben yazılmış ve/veya söylenmiş nefesler, ilahiler, semahlar 'Tasavvufî Halk Edebiyatı ve Müziği' olarak günümüze 'sözlü gelenek' yoluyla taşınmış önemli birer kültürel miras olarak incelenmektedir. İşte bütün bu gelişmelerin cereyan ettiği dönemlerde ve sonrasında kurulan Anadolu Selçuklu Devleti'nde halkın geleneksel müzik kültürüne ve müzik pratiklerine ilişkin herhangi bir yazılı belge bulunmamaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra kurulan Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde ise 'saray' çevresinde gelişip kökleri Mevlevîliğe dayanan dini ve/veya din dışı formlarda müzik geleneği şekillenmiştir. Dönemin bazı padişahları da bu gelenek çerçevesinde müzik eserleri üretmişlerdir. Ancak bu dönemlerde halkın sözlü kültür ürünleri ve müzik pratiklerine ilişkin henüz yazılı bir birikim oluşmamıştır. Bununla beraber divan edebiyatı ile halk edebiyatının 11. yy.dan itibaren iki ayrı kola ayrılarak kendi bağlamlarında geliştiği görülmekte; divan şairlerinin yanı sıra, halk şairlerinin başlangıçta ozanlık geleneği çerçevesinde kopuz, tanbura gibi telli sazlar eşliğinde ezgili şiirler seslendirdikleri çeşitli kaynaklarda yer almaktadır (Köprülü 1989:52). Hatta bu ozanlar kimi seferlere katılıp orduya moral vermişler; o günlerin olaylarını, kişilerini, şehir, dağ, nehir vb. gibi coğrafik özelliklerini dizeleriyle nakış nakış işlemişler ve kalelerin nasıl zapt edildiğini şiirleriyle anlatmışlardır (Hasan 1987). Günümüzde bu türden bilgi birikiminin bazı cönklerde yazılı olmasına rağmen, tarihsel sesli kayıt teknolojisinin 19. yy.dan itibaren Avrupa'da hayata geçmiş olduğu dikkate alındığında, o dönemlere ilişkin herhangi bir müziksel tespit ve halkın müzik kültürüne dair kayıtlı belgenin olmadığı görülmektedir. Bununla beraber, Osmanlı Dönemi'nde halkın müzik kültürüne dair ilk yazılı belgelere 17. yy.da Ali Ufkî'nin Haza Mecmua-i Saz ü Söz adlı eserinde rastlanır. Bu eserde Ali Ufkî'nin kendine ait notalama sistemiyle türküler, ezgiler, semailer gibi halkın sözlü müzik kültüründen örnekler yer almıştır ki, bu eser Anadolu'da yaşayan müzik geleneği kadar Türk Musikisi tarihi bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Cumhuriyet Dönemi'nde Dârü'l Elhan Eskişehir Halk Müziği Derlemeleri

Eskişehir ve yöresinde halk müziği alanındaki ilk derlemeler, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk resmî müzik okulu olan Dârü'l Elhan'ın üçüncü derleme gezisi sırasında gerçekleştirilir. Dârü'l Elhan'ın yönetici ve eğitimci kadrolarından Yusuf Ziya Demircioğlu, Ekrem Besim, Muhiddin Sadak ve Ferruh Arsunar'ın öncülüğünde 1928 yılında yapılan bu derlemelerde İnebolu, Kastamonu, Çankırı, Ankara, Kütahya, Bursa ve Eskişehir yörelerine gidilmiştir. Kaynaklara göre bu derleme seyahatinde toplamda iki yüz civarında halk müziği eseri derlenmiş olup Eskişehir'den derlenenler Dârü'l Elhan yayınlarından Anadolu Halk Türküleri Defter:10'da 1929 yılında notaları ve sözleriyle yayımlanır (Ergin 1929: D-10). Bu yayının başlangıç bölümünde "Eskişehir, Kötahya, Çankırı ve Kastamoni'de üçüncü seyahatte toplanan otuz iki türküyü muhtevidir" ibaresi yer almıştır. Bu ilk derlemelerin ve yayının ardından Defter: 11 ve Defter: 12'de de aynı açıklamanın verilmiş olduğu görülür (Ergin 1929: D-11-12). Dârü'l Elhan'ın 1928 yılındaki bu seyahatinde Eskişehir'den derlenip notalarıyla belgelenen on dört türkü şöyle sıralanmıştır:

1. Ak Koyun (Eskişehir – C)
2. Kömür Gözlüm (Eskişehir – C)
3. Bir Atım Var (Eskişehir – 9/8)
4. Zeybek Kırması (Eskişehir – 9/8)
5. Tıpır Tıpır Yürürsün (Eskişehir – 2/4)
6. Eminem (Eskişehir – 9/8)
7. Annem Benim (Eskişehir – 2/4)
8. Evlerinin Önü (Eskişehir – 9/8)
9. Keklik (Eskişehir – 9/8)
10. Sahraların Başı Duman (Eskişehir-9/8)
11. Bergama'nın Köprüsü (Eskişehir- 9/8)
12. Kara Koyun (Eskişehir – 2/4)
13. Sabah Olsun (Eskişehir – 9/8)
14. Varayim Gideyim (Eskişehir – 9/8)

Ankara Devlet Konservatuarı Derlemelerinde Eskişehir Türküleri, Ezgileri

Cumhuriyet Dönemi'nde Eskişehir ve yöresinde ikinci resmî/kurumsal halk müziği derlemesi 1949 yılında Ankara Devlet Konservatuarınca gerçekleştirilmiştir. Bu derleme seyahatinde Eskişehir ve Bilecik yörelerinde yapılan alan kayıtlarında Eskişehir'den 71 türkü, 11 oyun havası, 52 oyun eşlikli hava olmak üzere toplam 134 halk ezgisi ve 15 uzun hava derlenmiş ve belgelenmiş olduğu kaynaklarda yer alır (Hınçer 1951:337-339). Halil Bedii Yönetken, Muzaffer Sarısözen ve Teknisyen Rıza Yetişen'den oluşan derleme heyeti, 1949 yılı derleme gezisine 3 Temmuz günü Eskişehir'den başladı. 5 Temmuz'a kadar bu şehirde çalışan heyet, 6 ve 7 Temmuz günleri Sivrihisar'da çalışarak yine 7 Temmuz'da Çifteler Köy Enstitüsü'nde derleme yaptı. 9 ve 10 Temmuz'da Seyitgazi'de çalışan heyet 10 Temmuz günü tekrar Eskişehir'e geçerek derlemelerini sürdürdü. 11 Temmuz'da Mihalıççık'ta, 13 Temmuz'da tekrar Eskişehir'de, 14 Temmuz'da Bozüyük'te, 15, 16 ve 17 Temmuz'da Bilecik'te, 18 ve 19 Temmuz'da Gölpazarı'nda, 20 ve 21 Temmuz'da Söğüt'te, 22 Temmuz'da tekrar Bilecik'te bulunan heyet, son olarak 23 Temmuz'da Osmaneli'nde çalışarak 1949 yılı gezisini tamamladı (Kaya 2014:18).

Ankara Devlet Konservatuarı derlemelerinde Eskişehir'den yapılan bu tespitler incelendiğinde kentin hangi ilçeleri ve/veya merkezlerinden türküler, ezgiler kaydedildiği; hangi yerel müzisyen veya kaynak kişi(ler)den alındığına ilişkin bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Bu arşiv kayıtları tümüyle notalanıp belgelenmemiş olsa da, bütün bu veriler Eskişehir ve yöresine özgü halk müziği karakteristikleri hakkında alanın ilgililerine önemli ölçüde fikir vermektedir. Aşağıda detaylandırılmış olan verilerde Ankara Devlet Konservatuvarı "ADK" olarak yer almış olup Eskişehir merkez ve/veya ilçelerine göre "türkü/ezgi adı" ve "kaynak kişi" bilgileriyle sunulmuştur.

ADK Eskişehir Kayıtları – Yöreye Göre

1-Eskişehir Merkez Kayıtları Türkü/Ezgi Adı	Kaynak Kişi
Çil Horuz: Horuzumu Aşırdılar	İbrahim Çiftçi
Gafil Olma Gönül Bir Gün Ölürsün	
Yavrum Sana Lokum Aldım Geldi Mi	
Yayla Koşması: Yayla Yayla Derler Ne Güzel Yayla	
Virandır Bahçenin: Virandır Bahçenin Gülleri Viran	Kemal Özpoyraz
Bir Su Içtim Acı Tatlı Testiden	
Top Yatağı Önü Gayfe	Sadettin Öztorun
Alim Armut Yir Misin	
Mendilden Bohça Da Molur	Alaattin Seçgel HilmiKayhan
İndim Dereye Durdum	
Yoğurdum Var	
Seher Vakti Bülbül Figana Başlar	Cemal Karaelmas Mustafa Hoşsu
Aşamadım Şu Dağların Belinden	Mehmet Halka
Şu Lefkeyi Bir Kara Duman Bürüdü	Cemal Karaelmas Mustafa Hoşsu
Atım Olsa: Atım Olsa Binsem Gitsem Burgaza	Raif Sari
Bugün Hava Pusarık	
Yağmurlar: Yağmurlar Yağar Yer Yaş Olur	
Meyve Pürçeklendi Dağlar Şenlendi	
Atımın Yelesi Sarı	
Kız Suya Gider Bir Incecik Yolu Var	
Filcan: Filcanı Taştan Oyarlar	
Tepeler Tepeler Yüksek Tepeler	
Gahveciler Gahve Döğer	Ayşe Yürekli
Bursanın Altından Geçtim	
Tosya: İnnem Düşdü Yerlere	
Goca Gızın Avlusunda Bölmesi	
Kına Havası: Dumanın Kanadı Nefti	

Ey Gaziler Yol Göründü Garip Serime	
Altın Tas Içinde Kınamı	Ahmet H. Germiyanoğlu
Ağır Oyun: Ey Anaylar Anaylar	Emin Bektöre
Kaytarma Havası: Aylan Aylan Celtirmen	
Koran: Yağmur Yağar Yerlere	
Karılgaç: Ey Karılgaç Karılgaç	
Aydiniz Kızlar Oynayık Variraç	
Sözsüz Kaytarma	
Pamuk: Çıkırıyi Vır Vır Vırlattım	Raif Sarı
Alaca Çorap Mavi Çorap	
Berber Dükânını Açmalı	
Havayıdır Deli Gönül Havayı	
Mehmedim Mehmedim Otur Dizime	Ali Rıza Kalay
Söğüt'ten Dün Yine Geçtim	
Sarı Çiçeğilen Sarılan Dağlar	Cemal Karaelmas
Bizim Türkistan: Bizim Türkistan Aynı(?) Gülistan	Kaynak Kişiler
Oyun Havası: O Yanige Taştap Oynâsın	Devran Açıloğlu
Oyun Havası: Gül Yaprak Açmış Sanki Bu Bağda	Hatice Açıloğlu
Yücel Açıloğlu	
Ülkü Açıloğlu	
Kemal Oğuz Öcal	
Azmiye Öcal	
İğdeli Gelin: Kız Pınar Başında Yatmış Uyumuş	Satılmış Kılıç
Koca Öküzün Dizindedir Dermanı	
Garadır Gaşları: Garadır Gaşların Ne	İbrahim Çiftçi
Gönül (Deli Borandan): Eger Gönül Didiğine Gidersem	Abdullah Topçu
Samah: Galksıñ Ev Sahibi Samah Eylesin	
Karanfilim Uzar Gider Dal	Adil Atak
Kızlar: Pencereden Bakarsın	Alaattin Seçgel
Dama Çıksam Siyah Zülfün	Cemal Karaelmas
Bu Dağlarda Bağ Olmaz	

2-Eskişehir – Sivrihisar Kayıtları	
Kepen Türküsü: Dama Çıktım Yatmaya	İbrahim Özgür
Akşam Oldu Gine Basdı Karalar	Nazife İncel Kezban Açıkel
Serannar Serannar Yûnsek Serannar	
Sürmelimin Gözlerine Yangınım	
Gelin Havası: Hey Nalbandı Nalbandı Nalbandı	
Oynama Havası: Yüce Dağ Başında Yanar Bir İşık	
Gaymaza Giderken Yol Eğlenir Mi	İbrahim Özgür
Emirdağlarına Gara Gidelim	Nazife İncel Kezban Açıkel
Bağlar Gazeli: İndim Kuyu Dibine	
Bizim Evimizden Yüksek Ev Olmaz	İbrahim Özgür
3-Eskişehir Çifteler Köy Enstitüsü Kayıtları	
Bir Sarı Yılan Kovaladı Beni	Fahrettin Gökay
Şehirin Karşısına	Maide Önalp
Yol Üstünde Dikili Taş	Mustafa Özer
Gurbet: Aşdığın Dağları Duman Bürüdü	
Kadın Oyun Havası: Halıya Bak Halıya	Ömer Yurdakul
Denize Dalayım Mı	Ahmet Özkan
Bizim Evde: Bizim Evde Serçeler	Kerim Akan
Neyleyim Şâlini Şâlini	
Doğru Hava Oyunu	Halil Şimşek
İğdenin Dalleri Mum Gibi Çiçek (Kadın Oyun Havası)	Mehmet Arıkök
Hasibe: Tren gelir birezdan	
İnönü: İnönü Kızılırmak	Ahmet Çanak
Uzun Hava: Göçün yörümesi kaba kuşluktur	Mehmet Yamalı

4-Eskişehir– Seyitgazi Kayıtları	
Hasanın Türküsü (Ağıt): İnaz Köylerinde Düğün Guruldu	Mevlüt Fidan
Oyun Havası: Bahçalarda Mor Mari	
Kaleden İner Akrep	Mahmut Yeşiltaş
El Uzattım: El Uzattım Bağınıza Salkıma	Etem Çam
Kız Ne Gezersin Odalarda Haymana	Osman Ersan
Varayım Kendime Bir Yar Bulayım	
Arabalar Dizim Dizim	
Hüsniyem Tatar Mısın	Süleyman Sırrı Yardımcı
Mavilim Mavişelim	Mahmut Yeşiltaş Süleyman S. Yardımcı
Karanfilim Saksılarda Çanakta	Mahmut Yeşiltaş
Kına Havası: Al Yeşil Kınañız Şen Olsun	Mahmut Yeşiltaş S. S.Yardımcı
Çifte Kağnı Koşarım	
Karörenin Konakları Perdeli	Mahmut Yeşiltaş
Feracemi Serdim Taşa	Ali Köse - Kadir Anık
Pamuk: İşledim İşledim Az Oldu	Osman Ersan
Nenni: Mor Koyun Meşelerde	
Ak Bacamdan Siyah Duman Tütüyor	
Sıra Sıra Çavdarlar	Mesrur Çarak
Dilber Senin Yerden Yapma Köşkün Var	Osman Ersan
5-Eskişehir – Mihalıççık Kayıtları	
Bahçe Gapısında Bir Dolu Desti	Hüseyin Delikaçar
Goyun Gelir Diziyinen	
Manastırın Meşesi	
Çankırı (Eşkıya Memet): Merdivenim Gırk Ayak	Osman Pan
Sürmeli: İngin Ormanlarıñ(?) Meşesi Yerde	
Dama Bulgur Sererler	
Üç Gız Gelir Ormandan	Ali Ferahseda

Ey Gazilar	Şevki Erdoğan
Koyun	
Telgrafın Telleri	
Nallıhan Oyun Havası	
Güreş Havası	
Gemi Geliyor	
Mavili	Mehmet Başaran Hasan Çelik
Alay Havası	
Gelin Havası	
Güreş Havası	
Bir Zeybek	
Ada Yolu Kestane	
Mübaşir	
Entarisi Karadan	Ali Selman
Atama	Abdullah Karabulut Hasan Çelik
Koyun Havası	Abdullah Karabulut
Ayağında Yemeni	Hasan Çelik
Bir Bozlak: Yüklendi Barhanam Çekildi Göçüm	Abdullah Karabulut
Burma Burma Duman Tüter Dağın Belinden	
Memedin Türküsü: Kız Kardaşım Ayşe Tabancam Nerde	Hasan Çelik
Rasulun Türküsü: Rasılın Geydiği Kenarlı Şapka	Abdullah Karabulut
Ramazan Sahoru: Ramazan Geldi Dayandı	Hasan Çelik

43	HALKALI ŞEKER ŞAM FISTIK	ESKİŞEHİR	Satılmış Kılıç	Ahmet Yamacı
65	AYNA ASTIM MEŞEYE	ESKİŞEHİR	Cemal Karaelmas	Mustafa Hoşsu
74	YOL ÜSTÜNDE DİKİLİ TAŞ	ESKİŞEHİR/ Hamidiye	Necip Önalp	Mustafa Hoşsu
399	AŞAĞIDAN GELEN GELİN NERELİ	ESKİŞEHİR/Sivrihisar	Ahmet Yamacı/Mehmet Yüksel	Ahmet Yamacı
421	DAMDAN DAMA YÜRÜDÜ	ESKİŞEHİR/Sivrihisar/ Atlas Köyü	Mehmet Yüksel	Muzaffer Sarısözen
494	NE BAKARSIN KÖMÜR GÖZLÜM KAPIDAN	ESKİŞEHİR	Cemal Karaelmas	Muzaffer Sarısözen
725	KALKIDA VERMİŞ MARTİNİMİN GALEYİ	ESKİŞEHİR/İnönü	Mehmet Ali Kocaman	Muzaffer Sarısözen
815	SÜZÜL GÜZEL SÜZÜL BELİN İNCECİK	ESKİŞEHİR Sivrihisar/ Atlas Köyü	Mehmet Yüksel	Muzaffer Sarısözen
821	SULTAN SECCADESİN DE YAYMIŞ KÖŞEYE	ESKİŞEHİR	Mustafa Hoşsu/Alaattin Seçgel	Muzaffer Sarısözen
920	AY DOĞAR SİNİ SİNİ	ESKİŞEHİR/ Gökçeoğlu Köyü	Bektaş Şahin	Muzaffer Sarısözen
922	AŞAMADIM ŞU DAĞLARIN BELİNDEN	ESKİŞEHİR	Selahaddin Tekakçe	Muzaffer Sarısözen
926	AYVACI GELİYOR AYVA	ESKİŞEHİR/Sivrihisar	Mustafa Hoşsu	Muzaffer Sarısözen
939	AYNAM DÜŞTÜ YERLERE	ESKİŞEHİR	Ayşe Yürekli	Muzaffer Sarısözen
951	ATIMI BAĞLADIM BEN BİR ORMANA	ESKİŞEHİR/Sivrihisar/ Çardaközü	Yöre Ekibi	Muammer Uludemir
952	AŞAĞIDAN GELEN GELİNE BENZER	ESKİŞEHİR/ Seyitgazi/ Kırka	Satı Yeşil	Muammer Uludemir
956	DAĞDAN KESERLER MEŞEYİ	ESKİŞEHİR/ Sarıcakaya	Yöre Ekibi	Muammer Uludemir
957	EVLERİM EVLERİM SARAY EVLERİM	ESKİŞEHİR/İnönü	Yöre Ekibi	Muammer Uludemir
959	MAVİ YORGAN DÜREYİM	ESKİŞEHİR/İnönü	Yöre Kadın Ekibi	Muammer Uludemir
960	MENEKŞESİ BİÇİM BİÇİM	ESKİŞEHİR/Seyitgazi/ Kırka/Kümbet	Yöre Kadın Ekibi	Muammer Uludemir

962	ODAM KİREÇ TUTMUYOR	ESKİŞEHİR/Seyitgazi/ Kırka	Satı Yeşil	Muammer Uludemir
963	UFACIK TAŞINAN BİNA YAPILMAZ	ESKİŞEHİR/Çifteler/ Han Köyü	Yöre Ekibi	Muammer Uludemir
964	ŞU GELİNİN MERDİVENDEN İNİŞİ	ESKİŞEHİR/Sivrihisar/ Günyüzü	F. Namiye Benol	Muammer Uludemir
965	PORTAKAL DİLİM DİLİM	ESKİŞEHİR/Seyitgazi/ Kırka	Yöre Kadın Ekibi	Muammer Uludemir
966	ŞU TEPENİN ÖTE YÜZÜ	ESKİŞEHİR/Seyitgazi/ Kümbet	Yöre Kadın Ekibi	Muammer Uludemir
973	BU DAĞLARDA BAĞ OLMAZ	ESKİŞEHİR	Osman Özdenkçi	Osman Özdenkçi
1001	ÇEKİRGEM UÇAR GELİR	ESKİŞEHİR	Hasan Çavuş	Mustafa Hoşsu
1086	GAYFECİLER GAYFE DE PİŞİRİR	ESKİŞEHİR	Ayşe Yürekli	Muzaffer Sarısözen
1091	HEY NALBANDI NALBANDI	ESKİŞEHİR/Sivrihisar	Nazife Öncel/Kezban Açıkel	Muzaffer Sarısözen
1111	GÖKTEPE'YLE İNÖNÜ'NÜN ARASI	ESKİŞEHİR/İnönü	Yöre Ekibi	Muzaffer Sarısözen
1113	KAYADA KEKLİK ALAYI	ESKİŞEHİR	Suphi Atlar	Ferruh Arsunar
1131	KIZ BAHÇENDE ÜÇ ÇİÇEK VAR AÇIYOR	ESKİŞEHİR	Alaattin Seçgel	Alaaddin Seçgel
1149	YÜCE DAĞ BAŞINDA YANAR BİR IŞIK	ESKİŞEHİR/Sivrihisar	Hilmi Orbay	Muzaffer Sarısözen
1169	İNÖNÜ'NÜN HANLARI	ESKİŞEHİR/İnönü	Yöre Ekibi	Muzaffer Sarısözen
1230	ÖTE YAKAYA GEÇELİM	ESKİŞEHİR	Osman Özdenkçi/ Cemal Karaelmas	Muzaffer Sarısözen
1239	SERVİ KAVAK UZUN KAVAK	ESKİŞEHİR	Kemal Özpoyraz/ Mustafa Hoşsu	Muzaffer Sarısözen
1280	DURNAM GELİR KONA KALKA	ESKİŞEHİR	Osman Özdenkçi	Osman Özdenkçi
1335	BEN GİDİYORUM YOLUMA	ESKİŞEHİR	Saliha Gürlü	Ali Gürlü

1428	HOROZUMU SATAMADIM	ESKİŞEHİR	Cemal Karaelmas	Mustafa Hoşsu
1434	İNDİM DEREYE DURDUM	ESKİŞEHİR	Mehmet Alkan	Nida Tüfekçi
1819	KARA KOYUN KOYUNLARIN BEYİDİR	ESKİŞEHİR	Cemal Karaelmas/ Osman Özdenkçi	Muzaffer Sarısözen
1828	TÜRKMEN KIZI	ESKİŞEHİR/Sivrihisar/ Atlas Köyü	Mehmet Yüksel	Ankara Devl.Kons.
1835	YOL ÜSTÜNE KURUVERDİM KAZANI	ESKİŞEHİR	Mustafa Hoşsu	Muzaffer Sarısözen
2021	AKŞAM OLDU GİNE BASTI KARELER	ESKİŞEHİR/Sivrihisar	Nazife İncel	Ankara Devl.Kons.
2122	KAHVEYİ KAVURURLAR	ESKİŞEHİR	Ahmet Kızılok/Dilek Yılmaz	Ali Fuat Aydın
2312	KEKLİĞİMİN AYAKLARI MERCAN	ESKİŞEHİR	Fikret Çelikkanat	Ahmet Yamacı
2480	ÇEŞMELER YAPTIRDIM ALTIN OLUKLU	ESKİŞEHİR/Seyitgazi/ Kırka	Yöre Ekibi	Erkan Sürmen
2495	ELİNDEKİ MENDİLİ	ESKİŞEHİR/Seyitgazi/ Kırka	Yöre Ekibi	Erkan Sürmen
2497	ENTARİSİ KIRMIZI	ESKİŞEHİR/Seyitgazi/ Kırka	Yöre Kadın Ekibi	Erkan Sürmen
2522	SEL ÖNÜNE SÖĞÜT DİKTİM BİR SIRA	ESKİŞEHİR/Seyitgazi/ Kırka	Yöre Ekibi	Erkan Sürmen
2531	ZEYBEK DERLER ADINA	ESKİŞEHİR/Seyitgazi/ Kırka	Yöre Kadın ekibi	Erkan Sürmen
2594	YÜRÜ DİLBER YÜRÜ SAÇIN SAZ GİBİ	ESKİŞEHİR/Sivrihisar	Ahmet Yamacı	Ahmet Yamacı
2767	ALİ'M ARMUT YER MİSİN	ESKİŞEHİR	Saadettin Öztorun	Ankara Devl. Kons.
2768	ATIM OLSA BİNSEM GİTSEM BURGAZ'A	ESKİŞEHİR	Raif Sarı	Ankara Devl. Kons.
2770	BURSA'NIN MERMER TAŞLARI	ESKİŞEHİR	Ayşe Yürekli	Ankara Devl. Kons.
2773	FİNCANI TAŞTAN OYARLAR	ESKİŞEHİR	Raif Sarı	Ankara Devl. Kons.
2780	KIZ SUYA GİDER BİR İNCECİK YOLU VAR	ESKİŞEHİR	Raif Sarı	Ankara Devl. Kons.

2781	MENDİLDEN BOHÇA M'OLUR	ESKİŞEHİR	Alaattin Seçgel/Hilmi Kayhan	Ankara Devl. Kons.
2784	VİRANDIR BAHÇENİN GÜLLERİ	ESKİŞEHİR	Kemal Özpoyraz	Ankara Devl. Kons.
2785	YAĞMURLAR YAĞAR SİCİM SİCİM	ESKİŞEHİR	Raif Sarı	Ankara Devl. Kons.
2786	YAĞMUR YAĞAR YERLERE	ESKİŞEHİR	Emin Bektöre	Ankara Devl. Kons.
3545	İNER GELİR ŞU DAĞLARIN DUMANI	ESKİŞEHİR	Cemal Karaelmas	Mustafa Hoşsu
3568	BOZ TORGAY	KIRIM	Eskişehir'deki Kırım Türkleri	Yıldız Ayhan
3569	KINALI PARMAK CEZ TIRNAK	KIRIM	Eskişehir'deki Kırım Türkleri	Yıldız Ayhan
3570	SİYT OSMAN SARAY SALDIRGAN	KIRIM	Eskişehir'deki Kırım Türkleri	Yıldız Ayhan
3575	GÖKTE YILDIZ ELL'ATMIŞ	ESKİŞEHİR/Çifteler/ Han Köyü	Huriye Satıcı	Cemalettin Gençtürk
3576	ŞU DERENİN ARMUDU	ESKİŞEHİR	Huriye Satıcı	Cemalettin Gençtürk
3577	ÜÇ DERVİŞ GELİYOR CİVANIM ŞAMDAN O YANI	ESKİŞEHİR/Çifteler/ Han Köyü	Huriye Satıcı	Cemalettin Gençtürk
3585	İNDİN DERELERİ ENGİN Mİ SANDIN	ESKİŞEHİR	Ahmet Kızılok/Dilek Yılmaz	Ali Fuat Aydın
3791	YERE DÜŞTÜ ALAMADIM FESİMİ	ESKİŞEHİR	Cemal Karaelmas	Osman Özdenkçi
3818	LEBLEBİCİ GEL BURAYA	ESKİŞEHİR	Yöre Ekibi	TRT Müzik Dai. Bşk. THM Md.
4481	PENCEREDEN BAKARSIN	ESKİŞEHİR	Alaattin Seçgel	Ankara Devl. Kons.
4482	KALKSIN EV SAHİBİ SEMAH EYLESİN	ESKİŞEHİR	Abdullah Topçu	Ankara Devl. Kons.
4483	KOC'ÖKÜZÜN DİZİNDEDİR DERMANI	ESKİŞEHİR	Satılmış Kılıç	Ankara Devl. Kons.

4484	KIZ PINAR BAŞINDA YATMIŞ UYUMUŞ	ESKİŞEHİR	Satılmış Kılıç	Ankara Devl. Kons.
4485	ÇİFTE KAĞNI KOŞARIM	ESKİŞEHİR	Mahmut Yeşiltaş	Ankara Devl. Kons.
4486	KIZ KARDEŞİM AYŞE	ESKİŞEHİR/Mihalıççık	Hasan Çelik	Ankara Devl. Kons.
4487	BİR SARI YILAN KOVALADI BENİ	ESKİŞEHİR/Yakakaya	Fahrettin Gökay	Ankara Devl. Kons.
4488	GAYMAZA GİDERKEN YOL EĞLENİR Mİ	ESKİŞEHİR/Sivrihisar	İbrahim Özgür	Ankara Devl. Kons.
4489	YÜCE DAĞ BAŞINDA YANAR BİR IŞIK	ESKİŞEHİR/Sivrihisar	Nazife İncel/Keziban Açıkel	Ankara Devl. Kons.
4490	DAMA ÇIKTIM YATMAYA	ESKİŞEHİR/Sivrihisar	İbrahim Özgür	Ankara Devl. Kons.
4491	BUGÜN HAVA PUSARIK	ESKİŞEHİR/Zincirlikuyu	Raif Sarı	Ankara Devl. Kons.
4492	SACUR KENARINDA SEYRAN EDERKEN	ESKİŞEHİR	Ömer Güzel	Ankara Devl. Kons.
4933	AĞIZLIĞIM KEHRİBAR	ESKİŞEHİR	MUAMMER ULUDEMİR	BAHATTİN TURAN
4951	A GAVAK MEŞE GAVAK	ESKİŞEHİR	TURHAN ÖZTÜRK	MUAMMER ULUDEMİR
5020	AŞAĞ ÇARDAK	ESKİŞEHİR	A.RIZA KALAYCI	DURMUŞ YAZICIOĞLU
5060	MERCİMEK ALDIM PİŞMEZ	ESKİŞEHİR-MİHALIÇCIK	HÜSNÜ KEMAN	MUAMMER ULUDEMİR



TRT Türk Halk Müziği Repertuarı, 2018.

A. TRT Türk Halk Müziği Repertuarında Eskişehir'den Oyun Havaları

1	KIRKA ZEYBEĞİ	ESKİŞEHİR/Seyitgazi/Kırka	Yöre Ekibi	TRT Müzik Dai.Başk. THM Md.			
11	ESKİŞEHİR ZEYBEĞİ	ESKİŞEHİR	Yöre Ekibi	Osman Özdenkçi			
100	KERVAN	ESKİŞEHİR	Yöre Ekibi	Osman Özdenkçi			
308	ZEYBEK	ESKİŞEHİR	Satılmış Kılıç	Osman Özdenkçi			

TRT Türk Halk Müziği Repertuarı, 2018.

B. TRT Türk Halk Müziği Repertuarında Eskişehir'den Uzun Hava

949	TOZAKTIR SILAMIN YOLLARI TOZAK	ESKİŞEHİR/Han	Hasan Hüseyin Şanlı	

TRT Türk Halk Müziği Repertuarı, 2018.

Eskişehir Halk Müziği ve Halk Oyunları Hakkında Güncel Tespitler

Eskişehir ve yöresinde Haziran 2003–Aralık 2004 döneminde Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı öğretim üyeleri Prof. Dr. Ahmet Yürür, Doç. Dr. Hüseyin Yaltırık, Doç. Dr. F. Reyhan Altınay, Doç. Dr. İlhan Ersoy'un ortaklaşa yürüttükleri "Ege Bölgesindeki Yerel Müzisyenler ve Âşıklardan Geleneksel Halk Müziği Araştırması" adlı proje kapsamında derlemeler gerçekleştirilmiş ve yayımlanmıştır. Bu derlemelerde Eskişehir merkezinde mahallî sanatçılar Bahattin Atak, Ahmet Kızılok, Hikmet Gündoğdu'dan kaydedilen bir türkü ile Seyitgazi ilçesi Kırka beldesinde yerel müzisyenler Mehmet Zeki Yılmaz (klarnet), Tuncay Doğu (davul)'dan kaydedilen bir kaşıklı zeybek oyun havası, bu araştırma projesinin çıktısı olan CD ve kitapçıkta yer almış olup bu makalede notalarıyla ilk kez okuyucularımıza sunulmaktadır. Bu makalenin yazarlarından Doç. Dr. Hüseyin Yaltırık, bu makalede sunulan Eskişehir türküsü ve zeybek oyun havasını notaya alarak, bu kıymetli halk müziği eserlerini Türk Halk Müziği repertuvarına da kazandırmıştır.

UZANDIM UZANDIM DALA UZANDIM

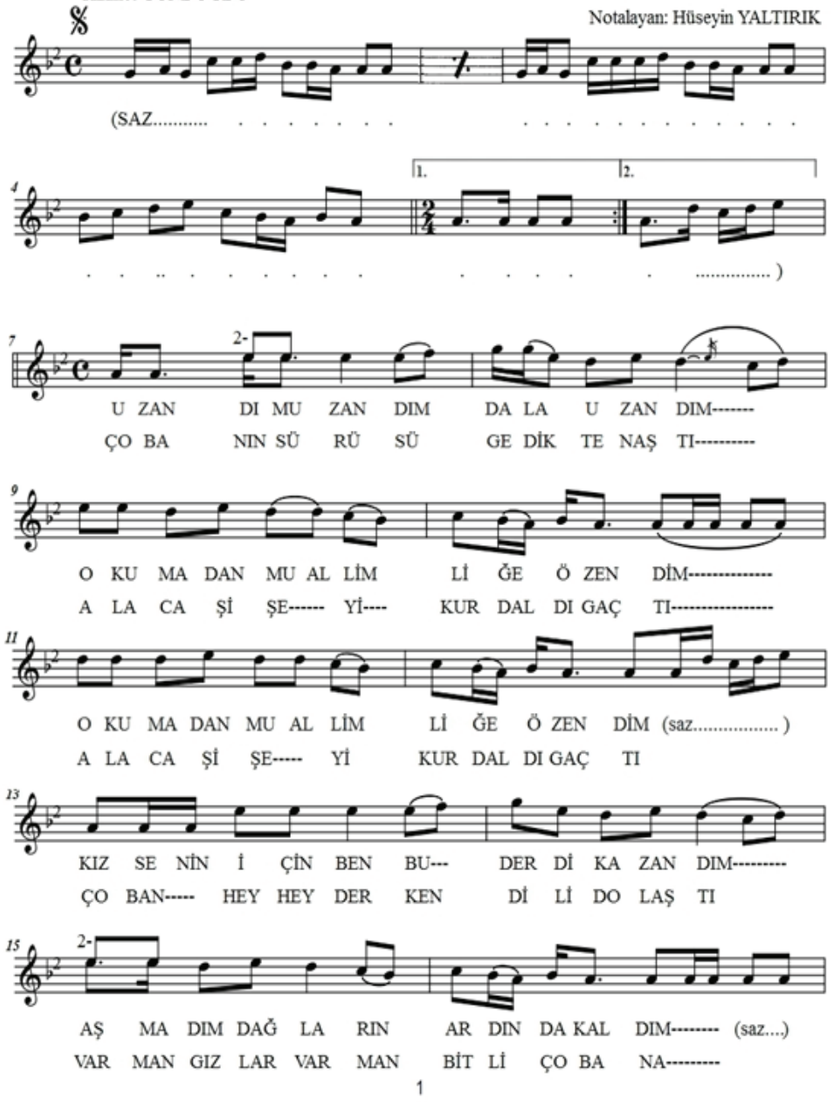
Yöresi: Eskişehir

Kaynak: Bahattin ATAK - Ahmet KIZILOK
Hikmet GÜNDOĞDU

Derleyen: Hüseyin YALTIRIK
F. Reyhan ALTINAY

Derleme Tarihi: Aralık 2014

Notalayan: Hüseyin YALTIRIK



UZANDIM UZANDIM DALA UZANDIM

-2-







Kırka Zeybekleri

Eskişehir'de halk müziği ve oyunlarının yaşatılmasında yörenin zeybeklerinin önemi büyüktür, özellikle kaşıkla oynanan oturak sohbet havalarının zeybek oyun havalarıyla harmanlandığı bir merkez olması bakımından da Eskişehir önemli bir konumundadır.

Eskişehir'de halk müziği ve oyunlarının yaşatılmasında yörenin zeybeklerinin önemi büyüktür, özellikle kaşıkla oynanan oturak–sohbet havalarının zeybek oyun havalarıyla harmanlandığı bir merkez olması bakımından da Eskişehir önemli bir konumundadır. Eskişehir ve yöresinden derlenen kaşıklı oyun havaları; bu türlerin yaygın olduğu Konya, Kırşehir, Silifke gibi yörelerden ve Batı Anadolu'daki zeybek oyunlarından farklı bir karakteristiğe sahiptir. Sivrihisar, Seyitgazi, Mihalıççık, Mahmudiye çevrelerinde en yaygın oyunlar ve başlıca oyun havaları "Hey Nalbandım Nalbandım, Mercimek Aldım Pişmez yar yar, Kesik Çayır, Köroğlu, Yörük Kırka Zeybeği, Kaşık Oyunu, Yörük Kadın Zeybeği, Elimdeki Mendil, Bengi Zeybek, Koçeli, Kadanay, Sektirme" adlı ezgileridir. Eskişehir Seyitgazi'ye bağlı Kırka beldesinde dörtlü gruplar halinde ve davul, klarnet eşliğinde oynanan "Kırka Zeybekleri" de günümüzde yörenin müzik ve oyun geleneklerini yaşatmakta, kültürel etkinliklerde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, Eskişehir kadın oyunları ve oyun havalarının da yöreye özgü karakteristikleri dikkat çeker. Yörede kadın halk oyunlarının "düz oyun, ters oyun, zeybek" olmak üzere üç farklı şekilde oynandığı ve oyunların tümünde kaşık kullanıldığı için "kaşıklı karşılama" olarak da adlandırıldığı anlaşılır. Kadınlarca gerçekleştirilen düğün–kına ritüellerinde ve diğer müzikli pratiklerde oynanan bu oyunlara def çalıcılar ve türküleri seslendiren grupların da eşlik ettiği

görülmektedir (Zengin 1986, Uludemir 1986). Anadolu'da kadınlarca yürütülen çoğu müzikli düğün pratiklerinde tefçi kadınların etkinliği gözlenmekte olup Eskişehir'de de düğüne davet aşamasında "okuntu çıkarma" geleneği çerçevesinde okuyucuların defler eşliğinde gönderilmesi buna belirgin bir örnektir (Boratav 1999:177).

Eskişehir'den derlenmiş türküler, ezgiler, oyun havaları müziksel yapıları itibariyle değerlendirildiğinde ise makam, dizi bakımından Türk müziğinde Segâh makamına benzer eserlerin çoğunlukta olduğu dikkat çeker; bunun yanı sıra, Hüseyni, Uşşak, Karcığar, Kürdi, Rast makamlarına benzerlik gösteren türküler ve ezgiler de yaygındır. Yöreden derlenen türküler ve ezgiler usul, tartım, düzüm açısından irdelendiğinde ise özellikle zeybek karakterli havalarda 9 vuruşlu (2+2+2+3) düzümlü aksak tartımlıların 8'lik mertebeleri oldukça fazladır. Bunların dışındaki ezgilerde 4/4 ve 2/4'lük tartımlı ezgiler dikkat çeker, az sayıda 5/8'lik tartımlı ve karma usulde örneklerin varlığı da gözlenir.

Eskişehir halk müziği türlerinden bir diğer bölümünün de "tasavvufi halk müziği" türleri bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir (Yaltırık 2003). Eskişehir halk müziği ve Eskişehir Alevi–Bektaşi müzik kültürünü araştırıp derleyen ve yayımlayan merhum folklorcu Muammer Uludemir'in sadece Eskişehir'e değil, Türk halk müziği alanına çok değerli araştırma ve yayınları sunmuş bir şahsiyet olarak, burada mutlaka anılması gereklidir

Muammer Uludemir Eskişehir ve yöresinden otuz kadar semah, seksen civarında nefes derleyerek, bunları notaları ve sözleriyle yayımlamıştır. Ayrıca, derlediği nefeslerin kaynak kişileri hakkında detaylı bilgiler vermiş olup kitabın sonunda bu konuda geniş bir de bibliyografya sunmuştur. Muammer Uludemir bu konudaki tespitlerini şöyle dile getirmiştir:

"Eskişehir'de dinî amaçla yapılan dansın adı 'semah' ezgileri 'semah havası' ve sözlerine de 'semah nefesi' denir. Çalgı olarak bağlama, keman, ney, ud, cümbüş kullanılır; davul, def ve kaşık bulunmaz. Kırklar Semahı, Dem Geldi Semahı, Garipler Ezgisi, Turnalar Semahı ve düz Semahlar yörede görülen başlıca semahlardandır. Semahlar çeşitli bölümlerden oluşmakta olup birinci bölüme 'ağırlama' adı verilir; düzgün ve aksak tartımda, 11'li koşma ve 4+4+3 hece duraklıdır. 'Karşılama' semahın ikinci bölümü anlamında kullanılır. Semah nefesinin birinci kıtası ağırlama olarak söylendikten sonra birinci kıta bir kere de karşılama olarak söylenir. Tartımları 9/16'lıktır. 'Şah beyit' ozanın adının bulunduğu semah nefeslerinin son kıtasının ezgili halidir. 2/4 ve 7/8'lik tartımlı 6+5 hece duraklıdır. Şah beyit karşılama bölümünden yavaş ağırlama bölümünden hızlıdır." (Uludemir 1988).

Muammer Uludemir'in bu tespitlerinin yanı sıra, bazı Eskişehir semahlarının ağırlama bölümünün olmadığı, bölümler arasında dua bölümlerinin yer aldığı da gözlenir (Uludemir 1995). Bu yöreden derlenen semah ezgilerinde bölümlerin 2/4, 4/4, 7/8 gibi farklı tartım kalıpları ve Uşşak, Hüseyni, Çargâh, Nikriz, Hicaz, Karcığar gibi makamlar görülür (Altınay 2005:31).

Eskişehir'den derlenmiş türküler, ezgiler, oyun havaları müziksel yapıları itibariyle değerlendirildiğinde ise makam, dizi bakımından Türk müziğinde Segâh makamına benzer eserlerin çoğunlukta olduğu dikkat çeker; bunun yanı sıra, Hüseyni, Uşşak, Karcığar, Kürdi, Rast makamlarına benzerlik gösteren türküler ve ezgiler de yaygındır.

Sonuç

Cumhuriyetimizin 100. yılını idrak ettiğimiz şu günlerde Eskişehir ve yöresi halk türküleri ve ezgileri bağlamında oluşturduğumuz bu makalede yüz yıllık süreç tarihsel bir yaklaşımla ele alınmış olup Fetih ve Medeniyet Dergisi okuyucularıyla buluşturulması hedeflenmiştir. Bu makalenin sınırlarında sunulmuş olan Eskişehir merkezli Türk halk müziği ürünleri (türküler, oyun havaları ve uzun hava) Aralık 2022 itibariyle kayıtlı ve mevcut durumun bir fotoğrafını içermektedir. Ancak, makalenin giriş bölümünde belirtildiği üzere günümüzde hâlâ Eskişehir ve yöresinden yeni derlemelere, tespitlere ve hatta Osmanlıca olarak kaleme alınmış cönk, defter vb. kaynaklara ulaşılması mümkün olabilir.

Bu makalede yer alan bazı türküler, ezgiler ve uzun havanın notaları, ses kayıtları TRT ve ADK Arşiv kayıtlarında bulunmaktadır. Ancak, bu kayıtların bir kısmının da mum plâk teknolojisi dönemine ait olması sebebiyle günümüzde dinlenebilir olduğu söylenemez. Bununla birlikte TRT Kurumunca yayınlanmış olan notalara ve ses kayıtlarına günümüzde ulaşılabilmektedir

Bu makalenin nihai sonuçları olarak, Eskişehir halk müziği, halk kültürü alanına yeni müziksel bulgu ve belgelerin kazandırılması bağlamında, öncelikle 'çok kültürlü' bir kent konumundaki Eskişehir ve yöresi halk müziği ürünlerinin yerel yönetimler, üniversiteler ve araştırma kurumlarınca hayata geçirilecek alan araştırması projeleriyle katkı sunmaları, bu müziksel mirasın gelecek kuşaklara aktarılması bakımından önemlidir. Çünkü Eskişehir kenti aynı zamanda Orta Asya, Balkanlar gibi coğrafyalardan göçler almış bir kent olarak etnomüzikoloji ve halk bilimi araştırmaları için de önemli bir merkezdir.

Kaynakça

AKURGAL, Ekrem (2000), **Ege-Batı Uygarlığının Doğduğu Yer,** İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir.

AKYILDIZ, Erhan (1984),**Taş Çağı'ndan Osmanlı'ya Anadolu**, Milliyet Yayınları.

ALANER, Ahmet Bülent (2012), "Frigya'dan Bir Müzik Enstrümanı (Çifte Kaval) ve Frigyen Modu", **Frigler-Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde,** Yapı Kredi Yayınları.

ALTINAY, F. Reyhan (2005), "Geleneksel Türk Müziği ve Semahlarda Bölüm Anlayışı", **Alevi Bektaşi Müzik Kültürü (Alevi–Bektaşi Müziğinin Kaynakları, Özellikleri ve Günümüzdeki Durumu) Sempozyumu Bildirileri**, 14–15 Mayıs 2005, Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı Genel Merkezi Yayınları, Ankara.

AREL, Hüseyin Sadettin (1951), "300 Küsur Senelik Nota Mecmuası Hakkında", **Musiki Mecmuası,** 1 Kasım, S. 45.

BORATAV, Pertev Naili (1999), **100 Soruda Türk Folkloru,** Gerçek Yayınevi, Beşinci Baskı, İstanbul.

CEVHER, M. Hakan (2003), **Ali Ufkî Hâzâ Mecmûa-i Sâz ü Söz** (Çeviriyazım–İnceleme), İzmir.

ERGİN, Cafer (1929), **Halk Türküleri,** Defter: **10 – 11 – 12**, İstanbul Konservatuarı Neşriyatı, Evkaf Matbaası, İstanbul.

ERGİN, Cafer (1968), Ali Ufkî Edvârı", **Musiki Mecmuası,** Mayıs.

ERGİN, Cafer (1970), "Ali Ufkî Edvârı", **Musiki Mecmuası,** Mayıs, S. 234–258.

HASAN, Hamdi (1987), **Saray-Bosna Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalarda Türküler,** Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

HINÇER, İhsan (1951). "Devlet Konservatuarı ve Halk Melodileri Derleme İşi", **TFA**, Yıl: 2, C. 1, S. 22, Mayıs.

KAYA, Celal Volkan (2014), Ankara Devlet Konservatuvarı'nın Halk Müziği Alan Araştırmaları Kataloğu (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Danışman: San. Öğr. Gör. Süleyman Şenel, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzikoloji ve Müzik Teorisi Anabilim Dalı Müzikoloji Programı, Mayıs.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad (1989), **Edebiyat Araştırmaları** 1, İstanbul.

ELÇİN, Şükrü (1976), **Mecmua-i Saz ü Söz** (Tıpkıbasım), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

OHRİ, İskender (1984), **Anadolu'nun Öyküsü,** Bilgi Yayınevi.

ÖZTELLİ, Cahit (1977), "Mecmua-i Saz ü Söz", **Musiki Mecmuası,** Şubat, S. 328.

PAŞAOĞLU, Sibel (2011), "Antik Grek Modlarının Anadolulu Kökenleri Ya Da Tarihin İlk Müzik Yarışmasında İmgelerle Doğu-Batı Kültür Çatışması Üzerine", **Dinar 1. Uluslararası Marsyas Kültür Sanat ve Müzik Festivali- Sempozyum/Panel Bildirileri.**

POLAT, Yusuf (2016), "Anadolu'da Demir Çağı Uygarlıkları", **Anadolu Arkeolojisi,** Anadolu Üniversitesi Yayınları.

SAY, Ahmet (2001), **Müziğin Kitabı**, Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

SAY, Ahmet (2002), **Müzik Sözlüğü**, Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

SİVAS, Taciser (2010), "Frig ve Frig Uygarlığı'ndan Günümüze Kalanlar", İTÜ Evi Cumartesi Söyleşileri.

TANİLLİ, Server (1984), **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası**, Say Yayınları,.

ULUÇAY, M. Çağatay (1948), "Mecmua-i Saz ü Söz", **Türk Musikisi Dergisi,** Aralık, S. 14.

ULUDEMİR, Muammer (1970), **Türküler I (Eskişehir Bölgesi),** Milli Folklor Enstitüsü Yayınları: 4, Fon Matbaası, Ankara.

ULUDEMİR, Muammer (1985), "Mecmua-i Saz ü Söz'de Usuller", **Musiki Mecmuası,** Mart, S. 408.

ULUDEMİR, Muammer (1986), "Mecmua-i Saz ü Söz'de Anahtar ve Arızalar", **Musiki Mecmuası,** Haziran.

ULUDEMİR, Muammer (1987), "Mecmua-i Saz ü Söz'deki Notalar", **Türk Müziği Yazıları,** Hazırlayan: Onur Akdoğu, İzmir.

ULUDEMİR, Muammer (1991), **Mecmûa–i Sâz ü Söz (Nota Çevirileri),** Çeviren: M. Uludemir, İzmir.

ULUDEMİR, Muammer (1995), **Eskişehir Semahları**, Kültür Bakanlığı HAGEM Yayınları: 218, Ankara.

ULUDEMİR, Muammer (1992), **Ali Ufkî, Mecmua-i Saz ü Söz (Murabbalar'ın nota çevirileri),** İzmir.

ULUDEMİR, Muammer (1997), **Türk Halk Musikisinde Söz–Düzüm İlişkisi,** Ankara.

ULUDEMİR, Muammer (1998), E**skişehir Nefesleri**, İzmir.

ULUDEMİR, Muammer (1998), **Eskişehir Semahları,** İzmir.

YALTIRIK, Hüseyin (2002), **Trakya Bölgesinin Tasavvufî Halk Müziği (Notalarıyla Nefesler–Semahlar)**, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları/2947, Ankara.

YALTIRIK, Hüseyin (2003), T**asavvufî Halk Müziği (Notalarıyla İlahiler, Nefesler, Tatyanlar, Deyişler, Semahlar),** TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

ZENGİN, Alâattin–Muammer Uludemir (1986) **Eskişehir Halk Oyunları ve Giysileri I,** Eskişehir.
Menâkıb-ı Gazavât-ı Sultan Seyyid Battal Gazi, Şirket–i Hayriye–i Safahiye, İstanbul, 1329.

İnternet kaynakçası
- https://www.akademikkaynak.com/turklerinislamiyetikabulu.html#:~:text=T%C3%BCrklerin%20%C4%B0slamiyete%20ge%C3%A7i%C5%9F%20d%C3%B6nemini%203,devletlerinin%20kurulu%C5%9Flar%C4%B1%3A%20868%20%E2%80%93%20940, erişim: 12.01.2023
- https://tr.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCy%C3%BCk_Sel%C3%A7uklu_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu



"HALK EDEBİYATININ GÜNÜMÜZDEKİ SESLERİ: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ"

DEMET EKER*

Âşıklar ortaya koydukları ürünlerle içinde yetiştikleri halkın sevinçlerini, üzüntülerini, geleneklerini ifade etmişlerdir. Böylece içinden çıktıkları topluluğa hitap eden bir gelenek meydana getirmişlerdir.

Başlangıcından bu yana Türk toplumsal yaşamının en önemli unsurlarından biri olan ozanların kültür aktarmadaki görevlerinin 16. yüzyıldan sonraki temsilcileri âşıklar, kökleri uzak geçmişe dayalı bir geleneği günümüzde devam ettirmektedirler. yazılı kültür ortamlarının yanında sosyal medya ve elektronik kültürde de üretilen ve aktarılan âşıklık geleneği ürünleri, sosyal ve kültürel ortamdaki değişimlerden etkilenseler de varlıklarını sürdürmektedirler. Tecrübe aktarımının yeniden biçimlendirilmesiyle meydana getirilen eserler, âşıklık geleneğinin bazı kural ya da alışkanlıklarını gözler önüne sermektedir. Orta Asya'dan gelip Anadolu'yu yurt edinen bir milletin yeni gelinen ortama uyum sağlayarak şekillenen kültürel yapısındaki değişimlerden edebiyatının da etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Millî öze bağlı epik şiirler yazan ozanın yerini İslâmi öze bağlı lirik şiirler yazan âşık almıştır. Âşık şiiri Osmanlı toplumunun Anadolu'daki köklü kültür ve yapı değişikliğine uğraması sonucu ortaya çıkmıştır. Büyük şehirlerin çevresinde oluşan üst kültür yeni bir yaşama biçimi oluşturmuştur. Anadolu'da İslâmî kültür etkisiyle Orta Asya Türk kültüründen farklı fakat üst kültürü de yakalayamayan bir kültür meydana gelmiştir. Osmanlı kültürünün merkezi olan İstanbul'da âşık edebiyatı, klasik müzikten de ögeler almış, klasik Türk müziği makamları ve aruzlu şekiller geleneğe girmiştir.(Artun 2012:452) Müstakil bir biçimde oluştuğu 16. yüzyıldan bu yana âşıklık geleneğinin pek çok millî unsuru içine alarak var olmaya devam etmesi toplumsal açıdan da ne kadar özümsendiğinin çok önemli bir göstergesidir. Bu bağlamda âşıklar, sadece yaşadıkları dönemlerde değil kendinden sonraki dönemlerde de hem yaşadıkları dönemin kültürel yapısını yansıtmaları hem geleneğin sürdürülmesini sağlamaları bakımından önemli bir görevi ifa etmişlerdir. Âşık teriminin saz çalan, usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişen, belli bir meslekî zümreyi meydana getiren, irticali biçimde söyleyebilen, atışma yapabilen ve bade içtiğini söyleyen veya en azından bunların büyük çoğunluğunu bünyelerinde toplayan şairleri içine alması gerektiğini söyleyebiliriz.(Türkan 2016:254) Âşıklar ortaya koydukları ürünlerle içinde yetiştikleri halkın sevinçlerini, üzüntülerini, geleneklerini ifade etmişlerdir. Böylece içinden çıktıkları topluluğa hitap eden bir gelenek meydana getirmişlerdir. Kullandıkları dil de içinde yer aldıkları halkın dili olmuştur. Bu bakımdan dile has özelliklerin unutulmamasını sağladıklarını hatırlatmak gerekmektedir. Kültür ve dilin birbirinden bağımsız olamayacakları düşünüldüğünde âşıkların verdiği ürünlerin kıymeti bir kez daha anlaşılacaktır.

Geçmişten günümüze kadar yaşamış olan âşıklar arasında bilgi, görgü ve tecrübe aktarımını sağlayan bir köprü vazifesi gören usta-çırak ilişkisiyle âşıklar, geleneğin aktarımını sağlamışlardır. Leb değmez, atışma, bade içme gibi pratik ve ritüeller bu sayede günümüze kadar gelmiştir.

Geleneğin bugün canlı bir biçimde karşımıza çıktığı Orta ve Doğu Anadolu'da günümüz âşıkları ürünlerini genellikle âşık kahvehanelerinde icra etmektedirler. Bunların dışında özellikle büyük şehirlerde sivil toplum kuruluşlarının düzenledikleri âşık bayramları, yerel yönetimlerin düzenlediği festivaller ve kitle iletişim araçları yeni icra mekânları olarak öne çıkmaktadır. Özellikle sosyal medyayı etkin kullanarak ürünlerini pek çok insana duyurmaya çalışan âşıklar, gelişen ve değişen dünyaya ayak uydurmaya çalışmaktadırlar.

Eskişehir, Orta Anadolu'da âşıklık geleneğinin sürdürüldüğü illerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eskiden beri çevre illerden göç alması ve şehrin imkanlarının geleneğin sürdürülmesini sağlamasıyla nedeniyle Eskişehir'de yaşayan ve ürün veren âşıklar bulunmaktadır. Büyük halk ozanı Yunus Emre'nin yaşadığı Eskişehir, onun izinden giden halk şairleriyle kültürümüzün en önemli ögelerinden olan âşıklığın yaşatılmasını sağlamaktadır. Her yıl düzenlenen Yunus Emre Anma Töreni ve kentte yer alan köklü üniversitelerde yapılan bilgi şölenleriyle gelenek, canlı bir biçimde yaşatılmaya devam etmektedir.

Eskişehir, kültürel yapısının zenginliği ve çok sesliliği yaşatması sayesinde pek çok şair ve yazara ev sahipliği yapmaktadır. Bu yazıda da Eskişehir'le anılan bazı âşıklardan ve onların ürünlerine yansıyan özelliklerden bahsedilecektir.

Eskişehir'le anılan âşıklardan ilki Âşık Pervani'dir. Artvin'in Yusufeli ilçesine bağlı Havuzlu köyünde, 5 Mart 1931 tarihinde dünyaya gelen Pervani'nin asıl adı İsmail Çelik'tir. Pervanî, köyündeki ilkokulu bitirdikten sonra okuyamaz ancak kendi kendini geliştirir. Babasını küçük yaşta kaybeden Pervani'nin çocukluğu kendi köyünde geçer. Âşık olduktan sonra bir Anadolu seyahatine çıkar. Bu seyahat sırasında Oltu, Narman/Samikale, Erzurum, Erzincan, Sivas, Tokat, Eskişehir gibi pek çok şehre gider. Daha sonra kendi köyüne dönen Pervani, bir müddet Sarıkamış'ta yaşamını sürdürse de 1963'te hemşerilerinin olduğu Eskişehir'e taşınır. Günümüzde Eskişehir'de yaşamını sürdürmektedir.

Pervani, badeli bir âşıktır. Âşıkların âşıklığa ulaşabilmesi iki yolla mümkündür. Bunlardan ilki usta bir âşığın yanında yetişmesi, ikincisi ise rüyasında bade içmesidir. İslam mistisizmi ile örülü ritüel olan bade içme pratiğinde âşığın kutsal sayılan bir yerde uykuya daldığı, rüyasında bir pîrin ya da güzelin elinden bade içtiği, bir çeşit baygınlıktan sonra kendine geldiği ve bağlama çalmaya başladığı görülür. Benzer durum Pervani için de geçerlidir. Nisan 1949'un ilk haftasında Saatol mezrasına gidip tarlaları ekime hazırlamak için buradaki tarlalara gider. İşe ara verdiğinde bir ağacın altında uyuyakalır. Rüyasında üç derviş (Gökalp [t.y.]'da Hızır, İlyas ve Kutup Nebi) görür. Bunlar "Seni âşıklığa ulaştıracağız." diyerek ona bir kız gösterirler ve asıl adı Ayşe

*Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Eskişehir Milli Eğitim Girişimcilik Merkezi, pandorademet@gmail.com

olan bu kızın âşıklar meclisindeki adı Nazlıhan olup Mısır'ın Kenan ilindendir. Her ikisine de üçer tane üzüm tanesi verip bunları birbiriyle nişanlayıp bu dünyada kavuşmayacaklarını söylerler. Hızır İlyas ile gezerken ikisi dönmeyen, biri çok hızla dönen değirmenler görürler. Hızla dönen değirmene İsmail, "pervane gibi" deyince, Hızır İlyas, İsmail'e "Pervanî" mahlasını verirler. Pervanî, köydeki marangoza saz yaptırır. Önceden tulum ve zurna çaldığı bilindiğinden bu durum şaşkınlık yaratır. Pervanî bâde içtiğini altı ay saklar. Tüm yaz boyunca köylüleri Pervanî'ye saz çaldırıp türkü ve şiir söyletirler. Pervanî, bâdeli âşık olduğunu ilan edince, iddiasına başta inanılmaz, hatta yakın köydeki usta âşık Huzurî, Pervanî'yi imtihan etmesi için çağrılır. Bu imtihanda başarılı olan Pervanî'nin yakın çevrede ünü giderek artar. (Pehlivan 2019:1)

Pervanî'nin ailesinde âşıklar bulunduğu ve onlardan etkilendiği de bilinmektedir. Halk şiirinin bütün türlerinde eser veren Pervanî nazım birimi olarak dörtlük kullanır; rediflerden ve yarım, tam, zengin uyaklardan faydalanır. Aşağıda bulunan ve bazı şiirlerinden alınan dörtlüklerde de bu özellikler görülmektedir. İlk devrede aşk şiirleri ağırlıktadır. İkinci devre ise şairin toplumla ilgili sorunları ağırlıklı olarak ele almayı tercih ettiği bir zaman dilimine tekabül eder. Son

Gönül doğru yürü yolundan sapma
Şeytanın peşine yol almayasın
Riyakâr cahilin sözüne kanma
Isırgan otundan bal almayasın (Almayasın)

İrfan meclisinden feyiz almayan
Her kara cahile irfan denilmez
Cuş edip de aşk bahrine dalmayan
Kurbağa gölüne umman denilmez (Denilmez)

"Elest ü bezminde rabbikum ikrar
Kul oldum kapına ey perverdigar
Resul ü Kibriya Ahmed-i Muhtar
Şefaat kani yok sultandan başka

Pervani'yim arttı feryad ü ahım
Fazladır isyanım çoktur günahım
Rahman-i rahimsin yüce Allahım
Kim bağışlar bizi Sübhandan başka"(Başka)

Çok şükür kurtulduk fırıncılıktan
Allahıma giden raha çok şükür
Mesleğim şairlik ve ozanlıktan
Sırr-ı hikmet bismillaha çok şükür

Erenler ceminden okudum dersi
Hala kulağımda pirlerin sesi
Yüz yetmiş harftir ayet-el-kürsi
Lailaheillallaha çok şükür (Çok Şükür)

devrede ise din ve tasavvufun ağırlık kazandığı görülür. Ancak tüm bunların daha üstünde olan tema, gurbettir. Hayatı boyunca Artvin'den uzakta kalmanın duygularıyla âşık, bu temayı pek çok şiirinin merkezine oturtmuştur. Bâdeli Hak âşığı olmasının sonucu olarak şiirlerinde dinî-tasavvufi renk daha belirgindir. Toplumsal sorunlara da duyarsız kalmamış; adaletsizlik, kültür değişmesi, gelir dağılımındaki eşitsizlik gibi pek çok sorunu işler. Âşığın ciddi bir mizaca sahip olması sebebiyle şiirleri arasında mizahî olanlara pek az rastlanır. (Pehlivan, 2019:1) Artvin'in Yusufeli ilçesinde doğan, gördüğü bir rüya sonucu bade içip eline sazını alan ve kent kent gezen Âşık Pervani, yerleştiği ve sesini duyurduğu Eskişehir'de âşıklık geleneğini yaşatmak için uğraşmıştır.

Eskişehir'in yetiştirdiği bir diğer önemli âşık, Âşık Nurşah'tır. Âşık denildiğinde akla önce erkek ozanların geldiğini düşünürsek kadın âşıkların geleneği devam ettirmedeki önemini ve cinsiyetleri nedeniyle yaşadıkları zorlukları daha iyi anlayabiliriz. Kadına atfedilen toplumsal rollerde âşıklığın olmaması, erkek egemen toplum yapısını gösterse de kadın âşıklar sayıları az da olsa geleneğin icrasında geri durmamışlar, üzerlerine düşen kültürel aktarım rolünü yerine getirmişlerdir.

Asıl adı Durşen Mert olan Âşık Nurşah, Eskişehir Mihalıççık ilçesinde 1954 yılında dünyaya gelmiştir. Şiire ilgisi küçük yaşlarda başlayan Âşık Nurşah da badeli bir âşıktır. Rüyasında bade olarak su içen ve saz çalmaya yine rüyasında başlayan Durşen Mert, ilk şiirini Yunus Emre'yi Anma Günü Töreni'nde söylemiştir. Kadın âşıkların âşık olarak tanınmaları ve sanatlarını icra etmelerinde, şiirlerini üretmede, saz çalmayı öğrenmede yol gösterenleri, yardım edenleri genel olarak erkek âşıklar olmuştur. (Sever, 2010:99) Durşen Mert, Karacaoğlan, Pir Sultan Abdal, Âşık Sümmanî ve Âşık Veysel'i daima kendine örnek almıştır. Seyitgazili İsmet Sefilî, Karslı Âşıklardan Murat Çobanoğlu ve Şeref Taşlıova'dan en çok da Reyhanî (Yaşar Yılmaz)'den etkilendiğini söylemektedir. Durşen Mert, irticalen şiir söylemekte ve âşık meclislerinde erkek âşıklarla atışma yapmaktadır. Âşık Nurşah'ın Âşık Reyhanî ve Şeref Taşlıova'yla karşılıklı atışmaları olmuştur. Ali Yakıcı, "Dede Korkut Kitabı'nda Görülen Ozan Tiplerinin Türkiye Sahası Âşıklık Geleneğinin Oluşumuna Etkisi" adlı makalesinde Âşık Nurşah'ı Dede Korkut'taki "kadın âşık" tipinin önemli örneklerinden biri olarak nitelendirir (Yakıcı 2007, Turan 2020'den).

Âşıklık geleneğinde âşıkların şiirlerinde kullandığı isimler vardır. Bu takma adlara mahlas adı verilmektedir. Âşık Nurşah'a mahlasını bir başka âşık, Seyitgazili Âşık Sefilî, vermiştir.

Âşık Nurşah, şiirlerinde insana has duyarlıkları kadınca söylemiş, kadın bakış açısıyla ele almış bir halk ozanımızdır. Sadece Eskişehir'de doğan ve yaşayan değil tüm Türk kültür ve edebiyatındaki şair ve yazarlara ilham olan büyük ozanımız Yunus Emre'nin izleri, Âşık Nurşah'ta da kendini göstermiştir.

"Konya'da mevlana bektaş'ta hünkar
Urfa'da da Halil İbrahimim var
Ben Nurşah'ım Yunus'tan da belgem var
Gel gel diyor eller bana gel diyor

Aşık Nurşah 'ın şiirlerinin konularını sevda, vatan, bayrak, kardeşlik, barış, beşerî aşk, ilahi aşk, dostluk oluşturmaktadır.

Özellikle gurbet konusuna yoğun bir biçimde değinmiştir. Ata yurdundan, baba evinden ayrı kalan her insan üzüntü duyar. Gurbet yalnızlıktır, tek başına hayatı göğüslemektir, yorgunluktur. (Kökus, 2015: 72)

"Artık yoğum ben bu garip şehirde
Gurbet elde yollar bana gel diyor
Deniz varken boğulmak zor nehirde
Coşkun ırmak seller bana gel diyor."

"Gelin gittim küçük yaşta ellere,
Yaş on iki körpe düştüm dillere,
Salıverdim örük saçım bellere,
Tane tane zülüf döktün gör beni"

"Şu içime dünyam kurdum
Sineme sazımı vurdum
Seni ay yıldızdan sordum
Gecem gündüz günüm Leyla"

"Haberler teselli olup anana,
Dönüp geleceğin günü yuvana
Bekliyoruz kavuş anne babana
Mevla'dan dileğim feyzledim yavrum"
(Kökus, 2015:71-75)

Âşık meclislerinde erkek âşıklarla atışma yapabilen, nadir kadın âşıklardan olan Nurşah Bacı, gelenek içinde oldukça aktiftir. Yurt içinde düzenlenen âşıklar bayramı, festivallerin yanı sıra yurt dışında da çeşitli etkinliklere katılan, sayısız ödüllere ve aynı zamanda dört kaset çalışmasına sahip olan kadın âşık,

2004 yılında gitmiş olduğu hacdan dönüşünde

saz çalıp-söylemeyi bırakmıştır; fakat, şiirlerini yazıp-okumaya, irticâlî şiir söylemeye devam etmektedir. (Çınar, 2008: 88)

Aşk, sevda konulu şiirlerinde, "Leyla, Şirin, Aslı" gibi halk hikâyelerindeki isimleri kendisiyle özdeşleştirmekte, bu vb. ifadelerle de anlatımını güçlendirmektedir (Çınar 2008: 88). "Şehit Mehmet", "Son Yolculuk", "Gönülden Gönüle" gibi yaklâşık dört bin şiiri bulunan Âşık Nurşah, genellikle hecenin 11'li kalıbını kullanmıştır.

İçinde yaşadığı zamanın güncel olaylarını da takip eden ve bunlarla ilgili gözlemlerini topluma aktaran Âşık Nurşah'ın dünyayı etkisi altına alan COVİD-19'la ilgili şiirler söylediğini de görmekteyiz.

"Demle çayın iç kahveni
Evden çıkma çıkma kardeş,
Arttır her dem direnci,
Evden çıkma çıkma kardeş.

Virüs hiç şakaya gelmez,
İnsanoğlu nasıl bilmez,
Yaşlı ölür genci ölmez
Evden çıkma çıkma kardeş."(Töret, 2021:498)

Katıldığı yarışmalarda dereceye girerek çok sayıda ödül alan, çeşitli programlara çıkarak âşıklık geleneğinde kadın temsilini devam ettiren Âşık Nurşah, Eskişehir sevgisini de şiirlerinde işlemiştir.

Eskişehirli önemli âşıklardan bir diğeri ise Âşık Sarıcakız'dır. Eskişehirli Latife ve Mehmet Manya'nın kızı olan İlkin Manya'nın çocukluğu Ankara'da geçmiştir. İlkokulu ve ortaokulu yine Ankara'da bitirmiş, öğretmenlerinin teşvikiyle de 1966 yılında Konya Kız Öğretmen Okuluna gitmiştir. 1966–1970 yılları arasında Konya Öğretmen Okulunda, 1985–1990 yıllarında yurt dışında, 1990–1994 yıllarıarasında mesleği gereği Van'da bulunan İlkin Hanım, 1994 yılından itibaren de İstanbul'da yaşamına devam etmektedir. Çocukluk yılları Ankara-Yenimahalle'de geçen Sarıcakız, o yıllarda Âşık İhsanî ve Güllüşah ile aynı semtte ikamet etmiş ve onları mahalli giysileri, omuzlarında sazlarıyla görmek çocuk dünyasını etkilemiştir. Aynı hayranlıkla gazete haberlerini ve radyo programlarını takip eden Sarıcakız, özellikle Âşık Veysel, Âşık Dursun Cevlâni, Şemsi Yasdıman ve Muzaffer Sarısözen'in radyodaki programlarını ilgiyle dinlemiştir. Ortaokulda başlayan saz merakı, öğretmen okulunda gelişmiş; fakat âşıklığa gönül vermiş olan Sarıcakız'ı ailesi desteklememiştir. Babasının Atletizm Milli hakemlerinden olması, Sarıcakız'ında bir sporcu olarak yetişmesini sağlamış; ancak, öğretmen okulu yıllarında müzik, ailesinin etkisiyle ikinci planda kalmıştır. Spordaki başarılarıyla, Türkiye çapında ödülleri, kupa ve madalyalarıyla kendisini önce ailesine ispatlamış olan Âşık, ailesi ne kadar karşı çıksa da nihayet müziği ön plana alabilmiştir. (Çınar, 2008: 84)

Toplumsal anlamda yaşanan sorunları şiirlerinde işleyen İlkin Manya, kadın olmanın getirdiği sıkıntıları da sıkça anlatmıştır. Kadın âşıklar, genellikle erkeklerin ön planda olduğu gelenek içinde tutunmaya çabalamışlar, cinsiyetlerinden kaynaklanan deneyimleri de üretimlerine yansıtmışlardır. Sarıcakız da kadınların yaşadıklarını şöyle dile getirmiştir: İlkin Manya'nın türkülere olan yakınlığını ailesi dikkate almamış ve destekte bulunmamıştır ancak İlkin Hanım, tanımayı ve yer almayı çok istediği bu gelenek içinde, hazırlıksız gittiği Konya Âşıklar Bayramı'nda aldığı birincilikle önemli bir adım atmıştır. Geçmişte üç evlilik yaşamış olan Âşık Sarıcakız, Âşık Reyhanî, Âşık İhsanî ve Âşık Emircan ile gerçekleştirdiği evliliklerinin başlıca nedenleri arasında; "âşıklık geleneğini tanımak, bu geleneğin içinde yaşayabilmek, birlikte çalıp söylemek, bir kadın olarak halk şiirine katkıda bulunmak" şeklinde dikkat çekici bir açıklamada bulunmuştur. Âşık, evliliklerinin nedenlerinin sadece bunlar olmadığını ve pek tabii ki severek evlendiğini de belirtmiştir fakat nedenler arasında bu açıklamaların da olması, konunun örneklendirilmesinde önemli bir neden oluşturmuştur (Çınar, S., Karahasanoğlu, S., & Şenel, S. 2009: 51).

"Elkızı dediler ele saydılar
Sineye çekip de ağlamadık mı
Töre namus dedi cana kıydılar
Rıza göstermeyi yeğlemedik mi
At kaderi it kaderi
İlle de avrat kaderi

Gün oldu dövüldük yere post olduk
Susturdular heykel olduk büst olduk
Acıyla yaşadık dertle dost olduk
Yutkunup ümükte düğlemedik mi?
At kaderi it kaderi
İlle de avrat kaderi"

Şiirlerinde aşk, sevgi, gurbet, çaresizlik gibi konulara değinen İlkin Manya, öğretmenlik yaptığı yılların izini de ürünlerine yansıtmıştır. Âşık Sarıcakız hakkında pek çok araştırma yapılmış; hayatı ve ürünleri tezlere, makalelere, belgesellere konu olmuştur.

"Bu başımın tacı canım efendim
Derdimi söylersem tez gelir misin
Karlar yağsa yolun aşılmaz olsa
Söyle dere tepe düz gelir misin"(Gelir misin)

"Yolum artık geri döndü
Şifa bulmam hastayım ben
Dizde özde ferim söndü
Gayrı izin isteyim ben"(Ben)

"Gurbetten dönmenin geldi zamanı
Göreceksen ömrüm bitti çabuk gel
Çiçekler süsledi çayır çimeni
Dereceksen ömrüm bitti çabuk gel"(Çabuk Gel)
"Sarıcakız bugün yaya
Gidersin de köyden köye
Hakkari'den bir gün aya
Yol yapalım öğretmenim"(Öğretmenim)

Eskişehirli âşıklardan bir diğeri Mehmet Ali Kalkan'dır. 1958 yılında Eskişehir'de doğan Kalkan ilk ve orta öğrenimini Eskişehir'de, yükseköğrenimini Adana'da bitirir ve inşaat mühendisi olur. Evli ve iki çocuk babasıdır. Mesleğini icra ederken bir yandan da edebiyatla ve özellikle halk şiiriyle ilgilenir. Abdurrahim Karakoç, Yavuz Bülent Bakiler, Yetik Ozan (Dr. Turgut Günay), Dilaver Cebeci, Feyzi Halıcı, Arif Nihat Asya, Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu gibi şairlerden etkilenir. Âşık Pervanî, Âşık Reyhani, Âşık Mevlüt İhsani, Âşık Murat Çobanoğlu, Âşık İmami, Âşık Cemal Divani, Hüseyin Sümmanoğlu'nun çeşitli zamanlarda sohbetlerinde, programlarında bulunur.(Koç 2020:1)

Kalkan'ın şiire başlamasında babası çok etkili olmuştur. Babasının ona bir saz hediye etmesi ile türkülere merakı daha da artmıştır. Karacaoğlan, Seyrani, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Emrah gibi âşıkları türküler aracılığıyla tanıyıp sevmiştir. Köyünde arkadaşlarıyla çobanlık yapması ve köyünün coğrafyasını detaylarıyla öğrenmesi de şiirlerini oluşturmasına yardımcı olmuştur. Tabiat, meyveler, hayvanlar, vatan sevgisi onun şiirlerine konu olmuştur. Şiir yazarken esin kaynağı olarak Türk kültürü ve tarihi ile ilgili okuduğu kitaplar ve kendi köyündeki coğrafya, yer adları, kültürel miras ögeleri etkili olmuştur. Şiirlerinde millî ve dinî konular da hâkimdir. Türk kültürü ve gelenekler, tarihî ve dinî olaylar; tabiat ve onun güzellikleri şiirlerinde görünen temalardır.(Koç 2020:1)

Gök Aradık Tuğlara ve *Ufuklar Ardı Bizim* adlı kitaplarında hece ölçüsünün farklı kalıplarını kullanan şair, şiirlerinde Yunus Emre'den, Dede Korkut'tan bahsetmiş; kolay anlaşılır görünen fakat derin anlamlar içeren ürünler vermiştir. Yunus Emre'den izler taşımasında hiç kuşkusuz Eskişehir'de geçen çocukluk yıllarının etkisi bulunmaktadır. Türk kültürüne olan bağlılığı da hemen göze çarpmaktadır.

“Dinle beni be hey oğul,
Söz söyleme boş üstüne.
Varımlığın bir gün değil,
Doğruyu bil düş üstüne.

Ozansız öksüz kopuzlar,
At koşmazsa çayır sızlar,
Hayır bilmez hayırsızlar,
Taş koyar mı taş üstüne?”(Dede Korkut’tan)

Eskişehir’e olan sevgisi ve bağlılığı da şiirlerine yansımıştır. Mehmet Ali Kalkan, Eskişehir’in yetiştirdiği Yunus Emre edasını yakalayan ender şairlerden biridir.

“Sakarya Nehrinden abdestin alır,
Ben’in ötesinde benini bilir,
Sarı çiçeklerle kokusu gelir,
Yunus Emre derler Pirim sendedir.

Zeybekler mertliğe diz vura vura,
Savaşta, barışta düşülmez dara,
Doğduğum yer bura, doyduğum bura,
Kolayım sendedir, zorum sendedir.

Beyköy’ünde nardım, Küplü’de duttum,
Yazın ter boşandım, kışın buz tuttum,
Senden gayrısın sildim, unuttum,
Güneşim, yağmurum, kar’ım sendedir.

Can elbet emanet, durmaz bedende,
Kardeşim de sende büyük dedem de,
Bu dünyayı terk-i diyar edende,
İki metrekare yerim sendedir.”(Eskişehir)

Eskişehir’de, 1998 yılında; İbrahim Sağır, Muharrem Kubat, İsmail Ali Sarar, Rasim Köroğlu, Sabri Dil, Fikret Akın gibi şairlerin bulunduğu Şairler Derneğine mensup oluşu, onun şair kimliğinin farkına varılması açısından önemlidir. (Gökbulut, 2019:306)

Eskişehir’le anılan bir diğer halk şairimiz, Rasim Köroğlu’dur. Öğretmen şairlerden biri olarak ürün vermiş olan ozan, “Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze İz Bırakan Yedi Öğretmen”den biri olarak taltif edilmiştir.

Eskişehir’in Beylikova ilçesi, Halilbağı köyünde dünyaya gelmiştir. Rasim Köroğlu, şiir yazmaya öğretmen okulu yıllarında başlar. Âşık Edebiyatı üzerine araştırma ve incelemeler yapar. “Âşıklar Sohbeti” adı altında televizyon programları düzenler. Yurt içinde birçok ilde yapılan şairler ve âşıklar programlarına katılıp bir kısmını da yönetir. Fransa, Almanya, Hollanda, Belçika gibi ülkelerde gerçekleştirilen şiir programlarında yer alır. Kendisine ait mizahi şiirlerden, çeşitli halk hikâyelerinden, fıkralardan oluşturduğu “Taşlama Show” adlı sahne programlarını yurt içinde ve yurt dışında sergiler. TRT başta olmak üzere birçok ulusal televizyonlarda çeşitli programlara konuk olur. Şiirleri yerli ve yabancı çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Çeşitli araştırma ve inceleme kitaplarında taşlama örneği olarak Rasim Köroğlu’nun şiirlerine yer verilmiştir. Katıldığı şiir yarışmalarında birincilik dâhil çeşitli dereceler almıştır, çeşitli kurumlar tarafından verilmiş çok sayıda da ödülü vardır. Rasim Köroğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığına kayıtlı bir “Halk Şairi”dir (Koç 2014, Koç 2020’den)

Hakkında tezler yazılan, araştırmalar yapılan Köroğlu, “Rasim” mahlasını kullanmıştır. Körün Taşı ve “Kitabın Ortasından” adlı iki kitabı bulunan şair, 2014 yılında hayatını kaybetmiştir. Günümüz halk şairlerinin çoğunu yakından tanıyan, doğaçlama şiir söyleyen, atışma dalında oldukça başarılı olan Köroğlu; başta Âşık Reyhanî, Âşık Veysel, Âşık Feymanî’nin şiirlerini çok sevdiğini ve bu şairlerden çok şey öğrendiğini dile getirir.

Sanat anlayışındaki duygu ve düşünceyi şair şöyle aktarır: “Saz ile beslendim türkü ile beslendim.” Türkülerle tanışıp halk şiirine yönelen, öğrencilik yıllarında âşıklarla tanışan ve adeta âşıklara âşık olan Rasim Köroğlu, geleneği çeşitli faaliyetlerle ayakta tutmaya çalışır. Hayata farklı bir gözle bakmaya çalışan şair, bunu şiirlerine ve taşlamalarına da yansıtır.

Toplumda gördüğü aksaklıkları ve çarpıklıkları mizahi ve tatlı bir üslupla dile getirir. “Şiirimle yerdiğim insanın beni dinlerken kar-

“Gördüğünüz her pisliği,
Atın gitsin çöpe derim.
“Böyle değil idi bizim arkadaş,
Evlenip hayata küsmeden önce,
Atınca narayı inlerdi dağ, taş,
Kaynana sesini kısmadan önce.” (Bizim Arkadaş)
“Rasim der dünyaya geldiğim tarih,
Kim bozarsa temizliği,
Atın gitsin çöpe derim.” (Atın Gitsin)

“Böyle değil idi bizim arkadaş,
Evlenip hayata küsmeden önce,
Atınca narayı inlerdi dağ, taş,
Kaynana sesini kısmadan önce.” (Bizim Arkadaş)
“Rasim der dünyaya geldiğim tarih,
Olmadı dünyada güldüğüm tarih,
Doğumumdan evvel öldüğüm tarih,
Ne yazsın mezarcı taşım üstüne.” (Felek)
“Veysel bile bilemedi,
Ermez sana akıl toprak.
Giden geri gelemedi,
Çık aradan, çekil toprak.”(Toprak)

şımda bana gülümsenmesini de isterim.” diyerek kimseyi incitmeden eleştiren şiirler yazmayı amaçlamıştır. “Hikâye olmadan şiir meydana gelmez. Her şiirin arkasında mutlaka hikâye vardır.” diyen Rasim Köroğlu, bazı taşlamalarının hikâyelerini de aktarmaktadır. (Özer 2010, Koç 2020’den) Aşağıdaki dörtlükler, şairin taşlama türünde yazdığı şiirlerden alınmıştır.

Rasim Köroğlu’nun taşlama dışında yazdığı şiirler de vardır. Bu şiirlerinde sitem, yalnızlık, gurbet, sevgi, tabiat gibi temalar ön plana çıkmaktadır. Eşinin ölümünden sonra duyduğu acıyı, üzüntüyü musammat koşma biçiminde şu dizelerle dile getirir: “Fevziye’m ben sana hep yana yana/ Boynumu bir yana büktüm ağladım/ Ölüm var her cana düşmem isyana/ Derdimi Rahman’a döktüm ağladım.” (Koç 2020:1).

Eskişehir’le anılan bir diğer halk şairi Rabia Barış’tır. Afyonkarahisar’ın Emirdağ ilçesinde doğan Rabia Barış’ın şiire olan ilgisi küçük yaşlarda başlar. İlk şiirlerini ilkokul sıralarında kaleme alan şairin bu ilgisi 1970’li yıllarda yoğunlaşır ve her geçen yıl daha büyük bir tutkuya dönüşür. Eğitim düzeyi lise olan Barış’ın çeşitli tarzlarda şiirleri vardır ancak yoğunluklu olarak halk şiiri tarzında şiirleri kaleme aldığı görülür.

“Seni sevmek, senle olmak bir gaye,
Sevdanı sonsuza kur Eskişehir.
Porsuk nehri sana düşen bir paye,
Sevgin yüreğimde kor Eskişehir!

Merkez toprağında sıcak suların,
Bugünden bellidir gelecek, yarın,
Maziyi tazeler faytoncuların,
Çehrene yakışır mor Eskişehir

Kavgasız şehirsin, barışır küsler,
Merkez yollarını tramvay süsler.
Duyarlı zenginin yoksulu besler,
Veren ifşa etmez, sır Eskişehir

Enginde boy verir yeşil bağların,
Bereket yağdırır Türkmen Dağların,
Buğday ambarıdır düz ovaların,
Dünyaya açılır tur Eskişehir.” (Eskişehir Güzellemesi)

“Endamlı duruşun, nazlı kız gibi,
Nehir kucağında yâr Eskişehir.
Yüreğe işlnmiş bir kara sevda,
Güzellik sinende sır Eskişehir

Yunus Emre sensin, şehrin hazzı sen,
Sultan önü sensin, özde mazi sen,
Nasrettin hoca sen, Battal Gazi sen,
Bu sevda soyunda var Eskişehir.

Türkmen dağlarında ak babaların,
Dört bir tarafında çağlar suların,
Var mıdır benzeri şu adaların?
Hasret yüreğimde kor Eskişehir

Bayrağım gönlerde bakarken aya,
Gezerim bağrında haz duya duya,
Bir kültür şehrisin kıskanır dünya,
Kızıl ufukların mor Eskişehir.” (Eskişehir)

Şairin eserleri bugüne kadar yetmişin üzerinde kitap ve şiir antolojisinde yer almış, çeşitli edebiyat dergilerinde ve çok sayıda gazetede yayımlamıştır. Barış'ın ilk kitabı Çile Çiçeği 1997 yılında okuyucuyla buluşmuştur. Gurbet Akşamlarında isimli ikinci kitabı 2005 yılında, Gönülden Damlalar adlı eseri ise 2013 yılında yayınlanmıştır. Eskişehir Valiliği ve Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı 2014 yılında üç kitabını basmıştır. Bu kitapları: Rabia Barış'ın Dilinden Yunus Emre'ye Şiirler, Eskişehir Sevda Şehir ve Türk Dünyası Ülkem Kızlarına Güzellemeler'dir. 2016 yılında basılan Çocukların Şiir Dünyası, 2018 yılında Aşkın Adı Yunus Emre, 2021'de Sevelim Dedi Yunus, 2022'de basılan Afyonkarahisar Gönüller Şehri kitaplarıyla birlikte şairin yayınlanmış kitap sayısı on bir olmuştur. Şairin ayrıca basıma hazır yüzlerce kitabı mevcuttur.

Kitabında yer alan şiirlerden bazıları bestelenmiştir. Bestelenmiş şiirlerinin içinde en çok beğeni alanlardan biri Azerin'in seslendirdiği Çanakkale Geçilmez adlı eseridir.

"İki cihan güneşi sevgili peygamberim,
Sen ki evvel ahirde kurtarıcı rehberim.
Ey gözlerimin nuru doruktaki serverim,
Sen Ahmed-i Mahmud-u Mustafa'sın efendim,
Sen gönlümün sultanı, sen sefasın efendim.
Mekke'den, Medine'ye hicret ettin güllerle,
Taş atana gül attın, hoş eyledin dillerle,
Öze sevgi yoğurdun en güzel emellerle,
Sen Ahmed-i, Mahmud-u, Mustafa'sın efendim, Sen gönlümün sultanı, sen sefasın efendim." (Sen Sefasın Efendim)

Barış, Türkiye genelinde çeşitli şiir yarışmalarından bugüne kadar toplam yetmiş adet dereceli ödülün sahibi olmuştur. Yerel bir gazete olan Yeni Gün'de Rabia Barış'ın Dilinden adlı haftalık köşesinde yazarlık yapmış olan şair, aynı zamanda bir e-gazete olan Es Gazete'de de şiir ve yazı köşesinde okuyucuyla buluşmuştur. Bir kültür ve sanat şehri olan Eskişehir'de Nazan Naz'la birlikte zaman zaman şiir ve musiki dinletisi yapmış olan şair, yapılan programları Rabia Barış & Nazan Naz Şiir ve Musiki Dinletisi Hatıra Kitabı olarak derlemiş ve okuyucuya sunmuştur. 2003, 2007, 2012 ve 2014 yıllarında, Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden dört lisans öğrencisi, Prof. Dr. Halil Buttanrı'nın danışmanlığında Rabia Barış'ın Hayatı, Sanatı ve Eserleri konulu lisans bitirme tezi hazırlamışlardır. Şairin mahlası Rabia Sultan'dır. Şaire bu mahlas, Şair Bekir Sıtkı Erdoğan tarafından verilmiştir. Çeşitli konularda şiirler yazan Rabia Sultan'ın Eskişehir hakkında yazdığı şiirler özellikle dikkat çekicidir.

Rabia Barış'ın dinî motiflerle bezeli şiirleri de bulunmaktadır. Na't geleneğinin günümüzdeki dikkat çekici örneklerinden "Sen Sefasın Efendim" adlı şiirinde Hazreti Muhammed'e olan sevgisini dile getirdiğini görürüz. Rabia Barış'ın şiirlerinin genelinde keder ve acı duygularının yoğun olarak işlendiğini söyleyebiliriz. Son dönem halk şiiri geleneğimizin güçlü seslerinden Rabia Barış Eskişehir'de yaşamakta ve geleneği devam ettiren ürünler vermeye devam etmektedir.

Görüldüğü üzere Eskişehir, bulunduğu konum, göç alan bir şehir olması, kültürel ve sosyal alanlardaki zenginliği ile âşıklık geleneğimizin devam ettirildiği; geleneğin dijital çağa uyarlandığı ve tüm canlılığını koruduğu bir şehir olarak gelenek içerisinde kendine has sesiyle var olmaktadır.

Kaynakça

ARTUN, E. (2012). **Günümüzde Yaşayan Âşıklık Geleneği Üzerine Düşünceler**. Prof. Dr. Mine Mengi adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011). Adana: Çukurova Üniversitesi.

BÜYÜKOKUTAN TÖRET, A. (2021). COVID-19: Küresel Salgın Sürecinin Âşık Nurşah'ın Şiirlerine Yansıması, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi** , 14 (34) , 494-509 .

ÇINAR, S. (2008). Yirminci Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye'de Kadın Âşıklar, (Doctoral dissertation, **Sosyal Bilimler Enstitüsü**).

ÇINAR, S., KARAHASANOĞLU, S., ŞENEL, S. (2009). Kadın Âşıkların Âşık Sanatı İçerisinde Toplumsal Rolleriyle Konumlanma Problemleri. **İTÜDERGİSİ**/b, 5(2).

GÖKBULUT, S. (2019). Mehmet Ali Kalkan'ın Hayatı, Sanatı ve Şiirleri Üzerine Bir Değerlendirme. **Asia Minor Studies,** (2), 306-326.

KOÇ, A. (2020). Mehmet Ali Kalkan, **Ahmet Yesevi Üniversitesi**-Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü

http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mehmet-ali-kalkan

KOÇ, A.(2020). Rasim Köroğlu, **Ahmet Yesevi Üniversitesi**-Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü

http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rasim-koroglu

KÖKUS, C. (2015). Âşık Nurşah'ın Şiirlerinde Gurbet. **International Journal Of Eurasia Social Sciences**, 20, p. 66-78.

PEHLİVAN, G. (2019). Pervanî, İsmail Çelik, **Ahmet Yesevi Üniversitesi**-Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü

http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/pervani-ismail-celik

SEVER, M. (2010). Âşık Tarzı Kültür Geleneğinde Günümüz Kadın Âşıkları. **Türkbilig**, (20), 97-106.

TURAN, F.A. (2020). Aşık Nurşah, **Ahmet Yesevi Üniversitesi**-Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü
http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nursah-dursen-mert

TÜRKAN, H. K. (2016). Âşıklık Geleneği Ve Âşık İsmail Tezanî'nin Âşıklık Geleneği İçindeki Yeri, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi** , 4 (8) , 252-265 .



ESKİŞEHİR'İN GÖNÜL KALELERİ

FATMA BALCI*

Mısra mısra taşıdı ab-ı hayatı susayan gönüllere.
Havz-ı Kevser'den birer damla oldu çatlayan dudaklara. Gönül ülkesinin şehirlerinden, şehirlerin de kalelerinden Risâletü'n-Nushiyye adlı eserinde bahseden ilimle irfanla yoğrulan sevgi ve hoşgörü iklimi Yunus Emre.

Göçle başlar şehrin tarihi, takvimlerin hicretle başladığı gibi. Şehirle başlar değişim, değişimin adıdır medeni. Kalıptan kalbe, sûretten sîrete dönüşen şehr-i mazi; Yazılıkaya, Yalçınkaya ve aktaşlara işlenen şehr-i ati. Yunus Emre'nin, Nasreddin Hoca'nın, Battal Gazi'nin, Şücâüddin Veli'nin, Sühreverdi'nin ve daha nice erenlerin şehri. İlahi yazgı bir şehri nelerle sîgaya çeker? Ne verir, ne alır?

Kral Midas'ın altın güllerine, Gordion düğümüne, Dorylaion'daki bozguna, Kuruluş'u muştulayan ilk hutbeye ve Kurtuluş meyvesi Cumhuriyet'in doğuşuna şahit olmuş; ihtilaller yaşamış, yürüyen ve yürütülmeyen "Devrim"ler görmüş bu şehirde kader, kalbe ve kaleye derinlemesine nüfuz eder. Şehrin kalesine, şehirlinin kalbine örülür kader. Kalp, gönlün kalesi; gönül de şehrin. Kalp, kale ve kader… Bu üç kelimeden yola çıkarak Eskişehir'in kalbine kaderin ördüğü gönül kaleleri bulunabilir, burçlarında gezilebilir, görünür ve görünmez düşmanlardan nasıl koruduğu anlaşılabilir.

Horasan diyarından Balkan coğrafyasına Anadolu'nun mümbit topraklarında yetişen yüce isimlere bir de Eskişehir sınırlarından bakıldığında görülecektir ki aynı mayanın tezahürü her biri. Yediveren gül misali her dem taze, her çağda katmerlenen Nasreddin Hoca, Seyit Battal Gazi, Şücâüddin Veli, Sühreverdi, Aziz Mahmud Hüdayi ve daha niceleri. Nakış nakış dokumuşlar gönül iplerini, desen desen huzuru çizmişler daralan yüreklere. Kimi güldürmüş kimi ağlatmış ama her seferinde hakikati göstermişler pusulası şaşmış zihinlere. Yılmadan usanmadan gayretin remzi olmuş, yorgun gönüllere hayreti neşeyle yoğurmuş. Hüseyin Nasr'ın "Doğu, doğrular üzerinde uyur; Batı yalanlarla yaşar" sözünü haklı çıkarırcasına hazinenin üzerindeki dilenciler gibi hem Eskişehirliler hem de Anadolu'nun evlatları olarak bu meşhur meçhullere bigâne kalmışız. Tarihin tozlu raflarını, coğrafyanın zorlu yollarını aşıp bu kıymetli şahsiyetleri tanımaya çalışalım, en azından Yunus Emre Hazretleri ile başlayalım:

*Düşünce Okulu Koordinatörü, Türk Dünyası Vakfı Orta Mah. Şeyh Şemsettin Sok. No:10/11 Odunpazarı ESKİŞEHİR, fbalci26@gmail.com

diye Yavuz Bülent Bakiler'in tarif ettiği Yunus Emre'yi Necip Fazıl Kısakürek de mısralarıyla şöyle anlatmıştır:

Yunus Emre'nin yaşadığı zaman, kıtlığın ve kuraklığın en çok hissedildiği anlardı. Yiyecek kıtlığına ruhi ve akli kıtlıklar da eklenince yoksunluğun tarifi zor olmasa gerek. Her türlü huzursuzluğun, yağmanın, bozgunculuğun cirit attığı mekânlar olmuştu Anadolu. Bu keşmekeşten nasibini alan bozkır, daha da çorak bir memlekete dönüşmüştü. İşte bu yoksulluk ve yoksunlukta alıç gibi hudayinabitti Yunus Emre…

"Yeniden cemre gibi düşmek toprağa
Yeniden haram etmek gece gündüz uykuyu
Yunus Emre gibi atsız-pusatsız
Yeniden fethetmek Anadolu'yu!"

Nil padişahına bir testi su ile de olsa eli boş gidilmeyeceğini bilen Emre, Hacı Bektaş-ı Veli'nin dergâhına da Sarıköy'ün dağda bayırda yetişen alıçlarıyla gitmişti. Heybesinin bir gözünde korku diğerinde ümit ile yol almıştı. Yollar ve yıllar geçse de havf ve recâ arasında,

"Bir zamanlar dünyaya bir adam gelmiş:
Okunu kör nefsin, kılıçla çelmiş…
Bizim Yunus,
Bizim Yunus…
Bir zamanlar dünyaya bir adam gelmiş:
Ölüm dedikleri perdeyi delmiş…
Bizim Yunus,
Bizim Yunus…"

uykuyla uyanıklık arasında, hayatla memat arasında en önemlisi gönüller arasında yerini bulmuştu.

Mısra mısra taşıdı ab-ı hayatı susayan gönüllere. Havz-ı Kevser'den birer damla oldu çatlayan dudaklara. Gönül ülkesinin şehirlerinden, şehirlerin de kalelerinden Risâletü'n-Nushiyye adlı eserinde bahseden ilimle irfanla yoğrulan sevgi ve hoşgörü iklimi Yunus Emre, kalelerin her birinin nefsin komutanları tarafından işgal edilmesinden de bahsetmişti. Hırs, açgözlülük, cimrilik ve kibir komutanlarının ve onlara bağlı askerlerin kaleleri nasıl ele geçirdiklerini, ne tuzaklar kurduklarını da eklemişti. Derdi ilan etmiş bir de şifasını göstermişti. Aklın ordularıyla ancak onların üstesinden gelinebileceğini, "Tamaha karşı kanaat, kibre karşı tevazu, cimriliğe karşı cömertlik, dedikodu ile iftiraya karşı doğruluk ve öfkeye karşı sabır askerleriyle karşılık verin" diye nasihat etmişti Yunus Emre Nasihatler Kitabı'nda. Hâlâ buğday kaygısında olan bizlere asırlar öncesinden merhemi hazırlamıştı. Ali Ural da "ne tabipti ne aktardı" demiyor muydu yazısına başlarken.

"İlmi derin, müşterisi çoktu. Ne tabipti ne aktar, fakat hangi düğüme değse ip salkımları, hangi derde dokunsa şifa. Ta ki şeyhi, şart koşana kadar söylemesini bir kelimeyi yüzlerce defa. Bir çekiç gibi hep aynı kelimeyi indirmesini örse. Bu tespihle hayat vermesini ham madenine: Bilmem, bilmem, bilmem…

—Adın ne?

— Bilmem.

—Kaç Yaşındasın?

—Bilmem.

Sonunda "Bilmem"den bir yol açılsa bilgiye. Bir yol açılsa Tapduk'un kapısından Yunus Emre'ye. Dükkânını "yağmaya verse" Yunus, "Dilerim fazlından ayırmayasın / Hocam senden özge sevmezem gayrı" diyerek. Dağla dergâh arasında yeni bir hayat başlasa. Odun taşısa yıllarca, kuru ve düzgün. "Eğri"yi reddetse dallarda bile. "Efendimin ocağına eğri sığmaz" dese "gülüşgen"lere" (Ural, 2016)

Ne satırların ne de sadırların gücü yeter Yunus Emre'yi layıkıyla izaha. Yine de bu uğurda emeği olanların gönül kaleleri sağlam olsun, her birine selam olsun!

Kaynakça

Ural, A.Ali (2016), **Güneşimin Önünden Çekil**, Şule Yay., İstanbul.



SEYYİT BATTAL GAZİ

Melike YAKUT*

Battal Gazi'nin kahramanlık hikayelerine sadece Emevîler ve Abbasiler Dönemi'nde değil, Selçuklular ve Osmanlılar Devri'nde de rastlanır. Savaş meydanlarındaki cengaverliğinin yanında medresede bilim insanı olduğu rivayetler arasındadır.

Asıl adı Abdullah olarak bilinen Battal Gazi, VIII. yüzyılda Emevîler Dönemi'nde yaşamış Arap bir komutandır. Anadolu'da Bizans- Arap muharebelerinde kazandığı kahramanlıklardan dolayı Arapçada kahraman anlamına gelen "battal" unvanını alır (Banarlı, 1983:301). Türkler tarafından da aynı anlama gelen "gazi" sıfatı verilir. Battal Gazi, Hz. Peygamber soyuna ithafen "Seyit Battal Gazi", "Cafer", "Muhammed Cafer" ve "Cafer Gazi" gibi isimlerle de anılmıştır (Boratav, 1997:344). Hem Müslüman hem de Hristiyan kaynaklara göre Battal Gazi'nin 717-740 yıllarında savaş meydanlarındaki kahramanlıkları, gaza anlayışına sahip Müslüman topluluklar tarafından idealize edilir. Tarihi kişiliğinin de ötesine geçerek destanlaşmanın önünü açar. Bunun sonucunda tarihî bilgilerle menkıbelerde yazılanların iç içe geçmiş olduğu görülür. İslam tarih yazıcılarından Ya'kûbî ve Taberî'den başlayarak Evliya Çelebi, İbn Asâkir, İbnü'l-Esîr, ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin yanında Bizanslı Theophanes ve Süryani asıllı Tell Mahreli Denys gibi yerli ve yabancı müelliflerin eserlerinde Battal Gazi'nin tarihi bir şahsiyet olarak yaşadığına dair kanıtlar yer almaktadır (Ocak, 1992:204).

Türk veya Arap asıllı olduğuna dair farklı görüşlerin ileri sürüldüğü Battal Gazi'nin, Battalnâme'ye göre yaygın şeceresi şu şekildedir:

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yeni Türk Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi,
melikeyakut69@gmail.com



Seyyid Battal Gazi Külliyesi Ve Türbesi

1. Hz. Muhammed (s.a.v)
2. Hz. Ali
3. Hz. Hüseyin
4. Ali Zeynel Abidin
5. Seyit Zeynel Enver
6. Seyit Ali El- Medenî
7. Seyit Zeyd
8. Seyit Ali
9. Seyit Hüseyin
10. Seyit El- Battal veya Cafer bin Hüseyin (Köksal,1983:43).

Battal Gazi'nin ölüm tarihi olan 740 ile Hz. Ali'nin 656-661 yılları arasında devam eden halifeliği düşünüldüğünde dokuz kuşak akrabalığın tutarsız olduğu görülür. Battal Gazi'nin tarih sahnesine çıkışı, Emevî komutan Mesleme bin Abdülmelik'in Anadolu'ya yaptığı seferler ve İstanbul'a düzenlenen kuşatmalar esnasında olur. Emevîlerin peşi sıra Abbasiler Dönemi'nde de devam eden akınları konu edinen menkıbelerde Battal Gazi'nin adına rastlandığı görülür. Battal Gazi'nin Abbasi halifesi Harun Reşit'le çağdaş olduğu, Antakya'nın fethine ve İstanbul'un kuşatılmasına katıldığına dair bilgiler Evliya Çelebi Seyahatname 'sinde yer alır (Özçelik, 2013:18). Abbasiler Dönemi'nde dengeli ve ılımlı devlet politikası gereği Türklere yönetimin farklı kademelerinde görevler verilir. Avâsım denilen bölgelere yerleştirilen Türk boyları, olası Bizans saldırılarına karşı sınırları korur. Battal Gazi'nin doğum yeri olan Malatya sınır şehirlerinden biridir. Battalnâme'de Abbasiler Dönemi'ne ait menkıbelerde mekân olarak Malatya'nın yer alması bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Alparslan'ın Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'da I. Beylikler Dönemi başlar. Malatya dolaylarına yerleşen Danişmentliler, Bizans ve Haçlıla-

ra mücadelelerinin manevi ruhunu ve nitekim kendi soylarını Hz. Peygamberin torunu Hz. Hüseyin'in soyundan geldiğine inandıkları Seyit Battal Gazi'ye dayandırırlar. Battal Gazi'nin kahramanlık hikayelerine sadece Emevîler ve Abbasiler Dönemi'nde değil, Selçuklular ve Oslmanlılar Devri'nde de rastlanır. Savaş meydanlarındaki cengaverliğinin yanında medresede bilim insanı olduğu rivayetler arasındadır. Ömrünün son yıllarında Eskişehir Seyitgazi'ye yerleşen Battal Gazi, ilmi çalışmalarını burada devam ettirir. Destanlara konu olan hayat hikâyesi ve kahramanlıkları dilden dile yayılarak geniş halk kitlelerine ulaşır. Alevi- Bektaşi geleneğinde büyük bir gazi/veli kimliğiyle yüceltilir (Ocak, 1992: 205). Battal Gazi, edebiyatın yanı sıra sinemada da uzun yıllar anılmıştır. Eskişehirli unutulmaz aktör Cüneyt Arkın, Battal Gazi karakterine hayat vermiş ve yediden yetmişe herkesin tanımasını sağlamıştır.

Seyyit Battal Gazi'nin Yaşadığı Yer

Battal Gazi'nin yaşadığı coğrafyaya dair bilgiler devirden devire toplumdan topluma farklılık göstermektedir. En yaygın şehir arasında Kayseri, Afyon, Eskişehir ve Malatya gelir. Yaşadığı şehirler göz önüne alındığında Battal Gazi'nin aslen Türk olduğuna dair rivayetlere rastlanır. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği düşünüldüğünde Seyit Battal Gazi diye bir Türk kahramanının varlığı çeşitli çelişkileri de barındırmaktadır. Fuad Köprülü'ye göre Battal Gazi, peygamber soyundan gelen bir Arap komutan değil, İslamiyet'in Anadolu'da yayılması için akınlar düzenleyen Türk gazilerinden biridir. Türk destan kahramanı olarak menkıbelerde yer alır (Köprülü, 1982:255). Farklı bir edebiyat tarihçisinin görüşüne göre Arap asıllı Seyit Battal Gazi, Müslüman Türk kahramanına dönüştürülmüştür (Banarlı, 1983:301). Anadolu'nun Müslüman bir yurt olması için düzenlenen akınlarda Türkler ve Arapların ortak amaçta birleşmeleri Battal Gazi'nin şeceresinin önemini göz ardı etmiştir. Neticede fetihlerin ve kuşatmaların manevi ruhunu temsil eden bir yandan gazi diğer yandan veli/eren olarak görülmüştür

Seyyit Battal Gazi'nin Doğumu ve Aile Hayatı

Battalnâme'ye göre Battal Gazi'nin doğum yeri Malatya'dır. Ailesi hakkında detaylı ve yeterli bilgiye rastlanmamaktadır. Battal Gazi'nin babası "Malatya Serdarı" olarak bilinen Hüseyin Gazi'dir. Hz. Ali'nin soyundan gelen Hüseyin Gazi, Ömer, Amr ve Abdülmelik gibi isimlerle de anılır (Say, 2009:28). Malatya beyinin seraskeri olarak görev yapmıştır. Anadolu'yu haraca bağlamış ve pek çok kaleyi kuşatarak fethetmiş yiğit bir cengaverdir. Savaş zamanları dışında ava giden Hüseyin Gazi, bir oğlu olacağını gördüğü rüyayla öğrenir. Gaza uğrunda cenk ederken şehadet şerbetinden içer. Hüseyin Gazi'nin uğradığı saldırıda başı gövdesinden ayrılır. Kesik başıyla at üstünde günlerce yol aldıktan sonra bugünkü adıyla Hüseyin Gazi Dağı'nın tepesine kadar taşıdığı söylenir. Ankara'nın Mamak ilçesinin Hüseyin Gazi semtinde anısına türbe yapılmıştır.

Battal Gazi'nin annesiyle ilgili Battalnâme ve diğer kaynaklarda geçen bilgi, adının Saide Hatun olmasıdır (Say, 2009:256). Hüseyin Gazi'nin ölümünden sonra oğlunun üzerine titreyen Saide Hatun, Battal'ı ilme ve bilime yönlendirmiş, babasının intikamını almasına engel olmaya çalışmıştır.

Battal Gazi, doğduğu Malatya'da küçük yaşlarda temel eğitimini alır. Daha sonra Antakya'ya gider. Dört büyük dinin bir arada olduğu Antakya'da İncil'i ve Hristiyanlığı öğrenir. Dinî ilimlerin yanında askeri eğitimler de alır. Ata biner, süngüyü ustalıkla kullanır. Atının adının "Aşkar" olduğu söylenir (Say, 2009:256). Yaşadığı dönemde Anadolu'da Hristiyanlık ve farklı dinî inanışlar hakimdir. Yapılan akınların ve fetihlerin sebebi yurt edinmekten çok İslami yeti yaymaktır. Battal Gazi'nin Hristiyanlığa ve İncil'e hâkim oluşu savaşçı kimliğinin yanında

Ey Hatun!
Ben ol Âli Resul'denim
ki Diyar-ı Rum'u aldım.
Kâh karada, kâh denizde
doksan yıl gazilik ettim.
Sonunda Mesihiye
kalesinde şehit oldum.
Gel beni ziyaret et,
üzerime de bir türbe
yap."

çok büyük fayda sağlar. Bizans'a yapılan seferlerde halk arasında kendisini kamufle edebilmesine, Hristiyan manastırlarına rahat bir şekilde girip çıkmasına yardımcı olur.

Battal Gazi'nin aile hayatına dair bilgiler Battalnâme'de yer alır. İlk eşi, amcasının kızı Zeynep Banu Hanım'dır. Bir bahar mevsimi atı Aşkar'a binip gezintiye çıkan Battal su kenarında abdest almak için durur. Biraz ilerde bir köşk görür. Köşkün etrafında dolaşırken pencerede ay parçası gibi bir kızla karşılaşır. Aynı anda birbirlerine âşık olurlar. Battal amcasının kızı olduğunu öğrendiği Zeynep Banu ile evlenir. Battalnâme'de anlatılan diğer evlilikleri de rüyada Hz. Peygamber'in buyruğu üzerine gerçekleşir. Emir Allah'ın elçisinden gelir ve geri adım atmak mümkün değildir. Battal Gazi, menkıbelerde zaman zaman sevdiği kadınla evlenmek uğruna esir düşerken yeni kahramanlık destanları yazar. Evliliklerinden üç tane oğlu olur. Onların isimleri; Ali, Beşir ve Nezir'dir (Say, 2009:174).

Battal Gazi, İslamiyeti yaymak uğruna verdiği mücadelede tek başına değildir. Ken-



Seyyid Battal Gazi Türbesi

disinden yaşça manevi rehberi Abdülvahâb Gazi'dir. Muharebelerde gaza arkadaşı olarak yanında olan pehlivan bir komutandır. Abdülvahâb Gazi, Anadolu'da sayılıp sevilen sancaktarların pîri olarak görülür (Özçelik, 2013:36). Pek çok yerde de türbesi bulunmaktadır. Battalnâme'de Abdülvahâb Gazi'nin yanında lalası Tevabil, gaza arkadaşı Cude ve Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçen Ahmet Turan da vardır. Sivas ve Afyonkarahisar'da anıt mezarı bulunan Ahmet Turan, muharebe esnasında Battal Gazi'nin yiğitliğine hayran olur ve Müslümanlığı kabul eder. İsmi geçen karakterlerin dışında da Battalnâme'de Şammas-ı Pîr adından sıkça bahsedilir. Manastırda rahip olarak gizli bir görevde bulunarak Bizans'a ait istihbaratı Battal Gazi ve komutanlara iletmekle görevlidir. Sivas Divriği Duruköy'de Şammas-ı Pîr'e ait bir ziyaret yeri vardır. Battal Gazi, ömrü vefa ettikçe gaza arkadaşlarıyla beraber Kayser'e karşı akınlar düzenler. Sadece Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması için cenkten cenge koşmaz. Düşkünlere, mazlumlara, sevdiğine kavuşamayan aşıklara ve dert sahibi insanlara yardım eder. Hatta kimi zaman olağanüstü varlıklarla da mücadele eder. Daima haklının yanında duran yiğit bir halk kahramanı olarak anılır.

Battal Gazi'nin Şehadeti ve Seyyit Battal Gazi Külliyesi

Battal Gazi'nin vefatına dair kaynaklarda en yaygın kabul edilen tarih 740 olarak yer alır. Taberi, İbn-i Kesir, Teopahanes'teki bilgilere göre Battal Gazi, Emevi- Bizans savaşı esnasında Afyon yakınlarında eski adı Akroinon bugünkü adı Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinde ağır yaralanarak şehit olur. Kabrinin tam olarak nerede olduğuna dair farklı rivayetler söz konusudur fakat en yaygın kabul edileni Seyitgazi'de yer aldığı yönündedir

Seyit Battal Gazi'nin kabrinin yerinin tespit edilmesi ve ardından adına türbe yaptırılması Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi ve aynı zamanda Alaeddin Keykubat'ın annesi olan Ümmühan Hatun'un gördüğü rüyanın yorumuna dayanır: Tasvir gibi güzel, Hamza gibi kuvvetli, Ali gibi heybetli bir yiğit Ümmühan Hatun'a dedi ki: "Ey Hatun! Ben ol Âli Resul'denim ki Diyar-ı Rum'u aldım. Kâh karada, kâh denizde doksan yıl gazilik ettim. Sonunda Mesihiye kalesinde şehit oldum. Gel beni ziyaret et, üzerime de bir türbe yap." (Araz, 1984:55-56).

Bu rüyanın üzerine oğlu Alaeddin Keykubat'ın emriyle Mesihiye Kalesine doğru kervan yola çıkar. Ümmühan Hatun, kabrin yerinin bulunmasına istinaden ikinci bir rüya görür. Ardından Seyitgazi'de bir anıt mezar yaptırır. 13. yüzyılın başlarında bir türbe, cami ve medreseden oluşan külliye, 16. yüzyılda Osmanlı Padişahı Kanun-i Sultan Süleyman tarafından son halini alır. Yapılan restorasyonların ardından külliyede Seyyid Battal Gazi Türbesi, cami, iki çilehâne, türbedar odası, Mihaloğulları Türbesi, Ümmühan Hatun Medresesi ve Türbesi, Kadıncık Ana, Kesikbaşlar ve Çoban Baba türbeleri, Bektaşî Dergâhı, aşevi, fırın ve medrese odaları yer almaktadır (Denknalbant, 2009:51). Seyitgazi ilçesine de adını veren külliye; sultanların, evliyaların, seyyahların ve hac yolundaki Müslümanların ziyaret ve konaklama yeri olur. Aynı zamanda içinde bulunan medresede uzun yıllar İslamî ilimler okutulur. Pek çok mutasavvıf yetiştirilir. Emevîler, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlıların sahip çıktığı ve saygı gösterdiği Seyit Battal Gazi, yiğitliği, erdemliği ve cesaretiyle gazilerin pîri olarak sayılmıştır.

Anadolu topraklarının kültürel mirasları arasında sayılan Seyit Battal Gazi Külliyesi, günümüzde Eskişehir'in tarihinde ve tanıtılmasında önemli bir yer tutar. İki dağın arasında kurulan Seyitgazi kasabası, geçmişten günümüze Seyit Battal Gazi'nin huzurla yattığı yer olarak anılmaya devam edecektir.

Kaynakça

ARAZ, Nezihe (1984), **Anadolu Evliyaları,** Atlas Kitabevi, İstanbul.

BANARLI, Nihad Sami (1983), **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I,** Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

BORATAV, Pertev Naili (1997), "Battal", **İslâm Ansiklopedisi,** C.2, İstanbul, s.341-344.

DENKNALBANT, Ayşe (2009), "Seyyid Battal Gazi Türbesi", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** C.37, İstanbul, s.51-54.

KÖKSAL, Hakan (1983), "Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı", **Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,** Erzurum, 1983.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1982), **Türk Edebiyatı Tarihi,** Ötüken Neşriyat, İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar (1992), "Battal Gazi", **TDV İslâm Ansiklopedisi,** C.5, İstanbul, s.204-205.

ÖZÇELİK, Mustafa (2013), Seyit Battal Gazi, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Eskişehir.
SAY, Yağmur (2009), **Türk İslam Tarihinde ve Geleneğinde Seyyid Battal Gazi ve Battalname,** Sistem Ofset Matbaacılık, Ankara.

ŞEYH EDEBALİ

ŞÜKRÜ BEYDEMİR*

Edebali ilk tahsil hayatına Karaman'da başlamıştır. Karaman'da Necmüddin ez-Zâhidi'nin talebesi olmuştur. Daha sonra Şam'a giderek burada din âlimlerinden dersler alarak eğitimini sürdürmüştür. Burada bulunduğu sürede tefsir, hadis ve fıkıh gibi dersler alırken özellikle fıkıh ilminde büyük başarı göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin manevi kurucusu olarak kabul edilen Şeyh Edebali çeşitli kaynaklara göre Karaman'da veya Kırşehir'in İnaç köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Kırşehirli İbrahim b. İnanç'tır. 1326 yılında vefat etmiştir. Edebali'nin 120 yaşına kadar yaşadığı ve böylece 1206 yılında doğmuş olabileceği düşünülmektedir. "Edebali" kelimesi, ata veya dede anlamına gelen "Ede" sözcüğü ile Arapça bir sıfat olan ve eski, yaşlı anlamına gelen "Bâli" sözcüğünün birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan "Edebali" ismini yaşlı ata veya yaşlı dede olarak günümüze uyarlayabiliriz.

Edebali ilk tahsil hayatına Karaman'da başlamıştır. Karaman'da Necmüddin ez-Zâhidi'nin talebesi olmuştur. Daha sonra Şam'a giderek burada din âlimlerinden dersler alarak eğitimini sürdürmüştür. Burada bulunduğu sürede tefsir, hadis ve fıkıh gibi dersler alırken özellikle fıkıh ilminde büyük başarı göstermiştir.

Eğitimini tamamladıktan sonra Anadolu'ya geri dönen Edebali, Eskişehir'e bağlı Uludere (İtburnu) köyüne yerleşmiştir. Burada zaviyesini kurarak irşada başlamıştır. Bilecik'in fethedilmesinden sonra ise Bilecik'e yerleşmiştir. Uzun ömrü boyunca iki defa evlilik yapmıştır. Çeşitli kaynaklarda 4 ila 6 çocuğunun olduğu belirtilmektedir. Edebali'nin bir kızı, kendi öğrencisi olan ve Osmanlı Gazi adına ilk hutbeyi okuyan, devletin ikinci kadısı ve müftüsü olan Dursun Fakih ile yuva kurmuştur. Ancak kaynaklarda ismi geçmemektedir. Diğer kızları Malhun Hatun ile Esfahan Şah'tır. Oğulları ise Şeyh Mehmet, Şeyh Mahmut ve Şemsettin Ahmet'tir. Malhun Hatun'un ismi kaynaklarda çeşitli şekillerde geçmektedir. Mal Hatun, Malhun Hatun veya Rabia Hatun olarak ismi zikredilmektedir.



Şeyh Edebali Osmanlı Devleti'nin ilk kadısı ve müftüsü olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nin kanun ve nizamlarını hazırlayan ilk görevlisi olmuştur diyebiliriz. Bununla birlikte Bilecik'teki ahilik teşkilatının bölge reisliğini yapmıştır.

Şeyh Edebali Vefai Tarikatı'nın bir şeyhidir. Bilecik'teki zaviyesinin bir sosyal tesis gibi faaliyet yaptığı kaynaklarda belirtilmektedir. Aşıkpaşazade bu Zaviye'nin sürekli olarak halka açık olduğunu, dervişlerle birlikte fakir halkın da buradan yararlandığını belirtmektedir. Hatta fakir ve muhtaçların ihtiyacını karşılamak adına zaviyede bir koyun sürüsü bulundurulduğunu aktarmaktadır. Bununla birlikte Osman Gazi Şeyh Edebali Zaviyesi'ne gelir sağlaması amacıyla Kozağaç köyünün ve Söğüt'teki Kozca mezrasının öşür ve hasılatını vakıf olarak vermiştir.

Edebali, zaviyesinde eğitim-öğretim faaliyetleri vermiş, halka yardımlarda bulunmuş tur. Bununla birlikte her konuda çevresindekilere öğütlerde vermiş ve yol göstermiştir. Örneğin bu öğütlerinden biri "Toprağa bağlanın, suyu israf etmeyin, ilim sahiplerini gözetin, ağaç dikin" şeklindedir. Buradan din bilgileri dışında tarıma yönlendirme yaptığını, israf konusunda uyarılarda bulunduğunu ve tabiatın korunmasını tavsiye ettiğini görmekteyiz.

Şeyh Edebali ile Osman Gazi İlişkileri

Şeyh Edebali Osman Gazi ile Bilecik'te tanışmıştır. 1588 yılına ait minyatürde Şeyh Edebali ve Osman Gazi'nin görüşmesi tasvir edilmiştir. Dini önderleri ve âlimleri oldukça seven Osman Gazi mübarek günlerde Şeyh Edebali'nin zaviyesine gider, burada kendisiyle dinî ve idari konularda görüş alışverişinde bulunur ve hayır duasını alırdı. Yine Şeyh Edebali Zaviyesi'ne geldiği ve geceyi geçirdiği bir gün, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu müjdeleyen bir rüya görmüştür. Bu rüya Aşıkpaşazade Tarihi'nde şöyle anlatılmaktadır:

"Osman Gazi, niyâzetdi ve bir lahza ağladı. Uyku galiboldı. Yatdı, uyudı. Gördi kim kendülerün aralarında bir aziz Şeyh Edebali var idi. Haylı kerâmetizâhir olmuş idi. Ve cemi' halkunmu'tekadıyidi. Adı derviş idi. Ve illâ dervişlük bâtınında idi. Dünyesi ve ni'meti, davarı çoğ idi. Ve sâhib-i çerağ ve 'alem idi. Dâyım müsafirhânesi hâli olmaz idi. Ve Osman Gazi dahı gâh gâh gelür idi.



* Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Rektörü, sukru.beydemir@bilecik.edu.tr

Osman Gazi kim uyudı, düşinde gördi kim bu azizün koynından bir ay doğar, gelür Osman Gazi'nün koynına girer. Bu ay kim Osman Gazi'nün koynına girdügi demde göbeginden bir ağac biter. Dahı gölgesi âlemi dutar.

Gölgesinün altında dağlar var. Ve her dağun dibinden sular çıkar. Ve bu çıkan sulardan kimi içer ve kimi bağçalar suvarur ve kimi çeşmeler akıdur. Andan uyhudan uyandı.

Bu azize konuk olur idi. Osman Gazi kim uyudı, düşinde gördi kim bu azizün koynından bir ay doğar, gelür Osman Gazi'nün koynına girer. Bu ay kim Osman Gazi'nün koynınagirdügi demde göbeginden bir ağac biter. Dahı gölgesi âlemi dutar.

Gölgesinün altında dağlar var. Ve her dağun dibinden sular çıkar. Ve bu çıkan sulardan kimi içer ve kimi bağçalar suvarur ve kimi çeşmeler akıdur. Andan uyhudan uyandı. Sürdi, geldi. Şeyhe habar verdi. Şeyh eyidür: 'Oğul, Osman! Sana muştuluk olsun kim Hakk Tà'âla sana ve neslüne padişahlık verdi. Mubârek olsun' der. Ve 'benüm kızum Malhun senün helâlün oldı.' der. Hemandem nikâh edüp kızını Osman Gazi'ye verdi."

Rüya anlatımında da belirtildiği üzere bu hadiseden sonra Osman Gazi, Edebali'nin kızı Malhun Hatun'la evlenmiştir. Böylece hem devletin kuruluşu hem de evlilik güçlü bir dinî işaret sayılan rüyaya dayandırılmıştır. Halil İnalcık bu rüya hadisesi ile ilgili, Osmanlı Hanedanı'na dinî bir geçerlilik katmak amacıyla çok sonraları eklenmiş bir hikâye olduğunu belirtmektedir. Hammer ise Doğu tarihçilerinin devletin gelecekte kavuşacağı gücü göstermek adına böyle sanatlara başvurduğunu belirterek başka ülkelerin tarihlerinde de böyle kayıtlara rastlanıldığını anlatmaktadır. Nihayetinde Aşıkpaşazade'nin de 1400 ila 1484 yılları arasında yaşadığı ve bu aktarımı yaptığı göz önünde tutulmalıdır.

Osman Gazi'nin Şeyh Edebali'yi ziyaretleri sırasında Edebali onu ilmî ve idari yönden etkileyerek devletin oluşumuna dolaylı katkı sunmuştur. Osman Gazi'ye sık sık öğütlerde bulunmuştur. Bunlardan biri şu şekildedir:

"Ey oğul, artık Bey'sin! Bundan sonra öfke bize, Uysallık sana. Güceniklik bize gönül almak sana. Suçlamak bize, katlanmak sana. Acizlik bize hoş görmek sana, anlaşmazlıklar bize, adalet sana, haksızlık bize, bağışlamak sana. Ey oğul, sabretmesini bil, vaktinden önce çiçek açmaz. Şunu da unutma ve insanı yaşat ki devlet yaşasın. Ey oğul, işin ağır, işin çetin, gücün kıla bağlı. Allah yardımcın olsun."

Osman Gazi gibi babası Ertuğrul Gazi'nin de Edebali'ye büyük hürmeti vardı. Bu konuda oğlu Osman'a vasiyeti olmasını istediği bir öğüt vermiştir. Öğütle ilgili Bilecik'teki Edebali Türbesi'nin önünde şu kitabe yer almaktadır:



Oldukça uzun bir ömür süren Edebali 120 yaşında vefat etmiştir. Kendisinden bir ay sonra kızı Malhun Hatun ve üç ay sonra da Osman Gazi hayata gözlerini kapamıştır. Şeyh Edebali, eşi ve kızıyla birlikte Bilecik Kalesi'nde bulunan türbede defnolunmuştur. Şeyh Edebali'nin Bilecik'te olan bu türbesinin yanında Eskişehir Odunpazarı'nda bir tekkesi ve oğlu Şeyh Mehmet Efendi'nin türbesi bulunmaktadır. Yine Eskişehir'e bağlı Uludere köyünde bir zaviyesi vardır.

Osman Gazi ile Malhun Hatun

Osman Gazi ile Malhun Hatun'un izdivacının enteresan bir hikâyesi vardır. Osman Gazi Şeyh Edebali'nin zaviyesine gelip giderken Malhun Hatun'u görmüş ve ona vurulmuştu. Malhun Hatun'a olan sevgisi gittikçe büyümüş ve kalbinde yer etmişti. Malhun Hatun'a kavuşmaktan başka çaresi olmadığını düşünen Osman Gazi, babası Ertuğrul Gazi'den habersiz olarak dünürcü gönderip Malhun Hatun'u istetti. Ancak bu istek kız tarafınca kendilerinin fakir, Osman Gazi'nin ise Bey olduğu ve tarafların birbirine denk olmadığı gerekçesiyle geri çevrildi. Malhun Hatun'un güzelliğini duyan Eskişehir Beyi'nin de gönlü ona düşmüştü. Bir ara Osman Gazi'den habersiz biçimde adamlar göndererek Malhun Hatun'u istedi ancak olumsuz cevap aldı. Sonrasında Eskişehir Beyi ile Osman Gazi arasında bir çatışma çıktı. Çatışmayı Osman Gazi etrafına topladığı alplerle kazandı. Osman Gazi bundan sonra mübarek gecelerden birinde Edebali Zaviyesi'ne gitti. Geceyi burada geçirdiğinde de yukarıda bahsedilen rüya meselesi vuku buldu. Osman Gazi ile Malhun Hatun'un evlilikleri bu sayede gerçekleşmiştir. Edebali'nin müritlerinden "Turgut" adındaki bir derviş şeriata uygun olarak nikâhlarını kıymıştır. Bu evlilikten Alaaddin ve Orhan adında iki evlatları olmuştur.

Şeyh Edebali Vefatı ve Türbesi

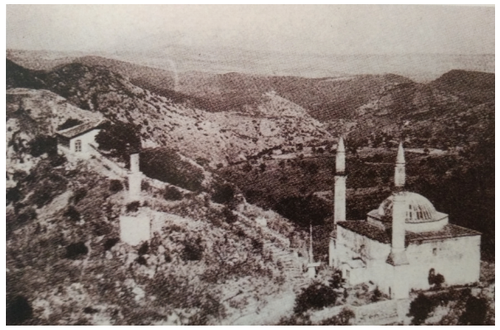
Oldukça uzun bir ömür süren Edebali 120 yaşında vefat etmiştir. Kendisinden bir ay sonra kızı Malhun Hatun ve üç ay sonra da Osman Gazi hayata gözlerini kapamıştır. Şeyh Edebali, eşi ve kızıyla birlikte Bilecik Kalesi'nde bulunan türbede defnolunmuştur. Şeyh Edebali'nin Bilecik'te olan bu türbesinin yanında Eskişehir Odunpazarı'nda bir tekkesi ve oğlu Şeyh Mehmet Efendi'nin türbesi bulunmaktadır. Yine Eskişehir'e bağlı Uludere köyünde bir zaviyesi vardır.

Edebali Türbesi Bilecik'in kuzeyinde bulunan Hisarlık mevkiindedir. Yüksek bir kayalık üzerinde ve Edebali zaviyesinin hemen yanında bulunmaktadır. Sultan Orhan Camii'nin yakınındadır. Şeyh Edebali'nin bir rivayete göre öldüğünde evinin içine defnedilmesini vasiyet ettiği ve bu nedenle de evinin içine defnedildiği belirtilmektedir. Osman Gazi'nin eşi Malhun Hatun'un türbesi de yine aynı külliye içinde yer almaktadır. Şeyh Edebali Türbesinin hemen bitişiğinde, kaya üzerine yapılmış kubbeli bir binadır. Şeyh Edebali'nin eşinin mezarı da burada bulunmaktadır. Aşağıda Edebali türbesi ve etrafındaki yapılaşmanın 1900 yıllarının başlarına ait bir fotoğrafı gösterilmektedir.



Şeyh Edebali'nin bir rivayete göre öldüğünde evinin içine defnedilmesini vasiyet ettiği ve bu nedenle de evinin içine defnedildiği belirtilmektedir. Osman Gazi'nin eşi Malhun Hatun'un türbesi de yine aynı külliye içinde yer almaktadır. Şeyh Edebali Türbesi'nin hemen bitişiğinde, kaya üzerine yapılmış kubbeli bir binadır. Şeyh Edebali'nin eşinin mezarı da burada bulunmaktadır.

Edebali Türbesi Orhan Gazi tarafından 14. yy da inşa ettirilmiştir. Zamanla çeşitli eklemeler ve tamiratlar yapılmıştır. Bu tamiratlardan biri Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılırken türbenin ihya olmasını sağlayan Sultan II. Abdülhamid olmuştur. Ancak bu türbeler 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e İtilaf Devletlerince çıkarılan Yunanlıların zamanla ilerleyerek Bilecik'i işgalleri ile Yunan ordusunca tahrip edilmiştir. Yunan ordusunun Edebali Türbesi ve etrafına yaptığı tahribat, aşağıdaki 1930 yılına ait fotoğrafta net bir biçimde görülmektedir.



Yunanlıların Kurtuluş Savaşı'yla birlikte yurttan atılması sonrasında birkaç yıl içinde türbelerin restorasyonları yapılmıştır. Günümüzde Türbe'nin etrafında yapılaşma bulunmamaktadır. Bunun yerine Bilecik'in tarihini anlatan kıymetli bir yer olması sebebiyle çevre düzenlemeleri yapılarak yerli ve yabancı turistleri çeken bir cazibe merkezi olmuştur. Türbe'nin günümüzdeki yapısının görüntüsü aşağıda verilmiştir.



Kaynakça

İNALCIK, H. (2009). Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-**I. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları**.

ŞAHİN, K. (1994). **Edebâlî.İslam Ansiklopedisi.** C. 10. İstanbul. S. 393-394.

DÖĞÜŞ, S. (2015).**Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahi Zaviyeleri ve Şeyh Ede Balı Meselesi**. OTAM, 37, s. 61-86.

ÇETİN, H. (2012). Osmanlı Saltanat Rüyaları ve Tarihî Bağlam. **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 27, S. 1, s. 37-68.

ARIKAN, R. (2020). Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun Bir Başka Hikayesi. **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi** Bilimsel Araştırma Projesi. Bilecik.

SEVGİ, A. (2002). **Anadolu Selçuklularında Hoşgörü Ortamı.** Türkler Ansiklopedisi, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, (s.439-449).

BARDAKÇI, N. (2002). **Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar.** Türkler Ansiklopedisi, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, (s.450-461).

KAMİL, Ş. (2008). **Osmanlı Devleti'nin Manevi Kurucusu Şeyh Edebali'nin Hayatı.** Bilecik Belediyesi.

Önal, E.F., Doğan, O. (2012). **Osmanlı'nın Manevî Önderlerinden Şeyh Edebâlî ve Türbesi**. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

NASREDDİN HOCA VE MİZAHI

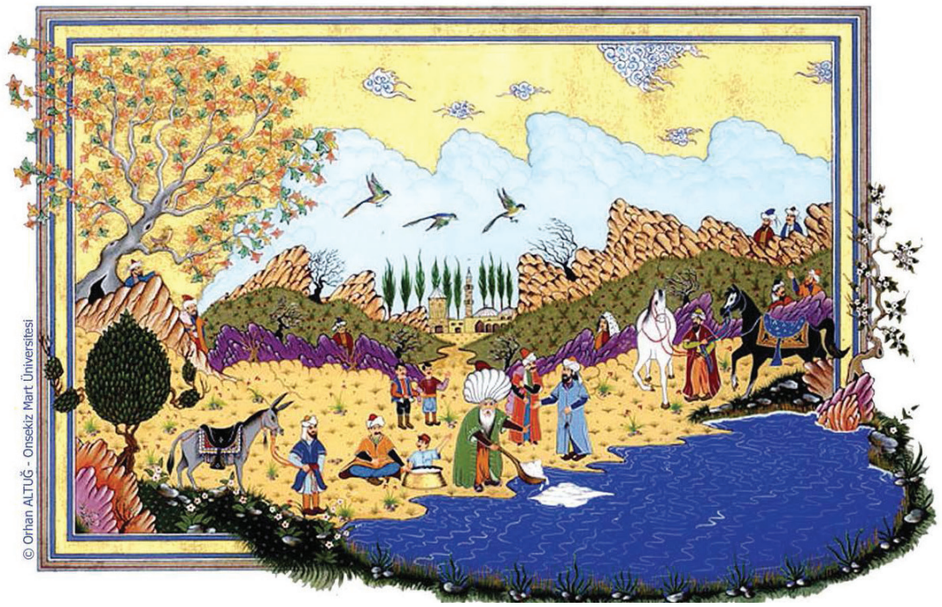
Dilek TÜRKYILMAZ*



Nasreddin Hoca Türk mizahının en ünlü ismi, Türk fıkra külliyatının en çok tanınan tipidir. Yaşadığı dönem ve bölge hakkındaki en önemli kanıtlar Akşehir'deki türbesi, soyundan geldikleri söylenen kişilere ait mezar taşı kitâbeleri ve adına kurulmuş olan vakıfla ilgili Fâtih Sultan Mehmed devrine ait bir arşiv belgesidir. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Nasreddin Hoca, Sivrihisar'ın Hortu köyünde 605 (1208) yılında doğmuştur. Köyün imamı olan babası Abdullah'tan sonra bu görevi kendisi üstlenmiştir. Ardından Akşehir'e göç etmiş ve burada kadılık yapmış ve 683 (1284) yılında ölmüştür. Ayrıca Mükrimin Halil Yinanç, bir gezisi sırasında Hoca'nın oğullarına ait mezar taşlarını Sivrihisar'a yakın Sultana köyünde gördüğünü söylemiştir. Nasreddin Hoca'nın kızlarından birine ait olduğu düşünülen bir mezar taşı da Sivrihisar'da bulunmuştur (Gölpınarlı 1961:10). Nasreddin Hoca'yı başta Evliya Çelebi olmak üzere bazı tarihçiler ve araştırmacılar I. Murad, Yıldırım Bayezid ve Timur'un çağdaşı gibi göstermişlerdir. Hatta Evliya Çelebi, Hoca ile Timur arasında geçen bir konuşmayı nakletmektedir. Ancak bu iddialar doğru değildir. Çünkü Timur ile konuşan kişi İskendernâme sahibi şair Ahmedî'dir (Lâmiî Çelebi 1997: 92-93). Nasreddin Hoca kültürümüze mal olmuş bir halk bilgesidir. Yalnız Anadolu sahasında değil aynı zamanda diğer Türk coğrafyalarında ve İslam dünyasında da bilinir ve sevilir. Nasreddin Hoca fıkralarında yer alan konular, Batı ve Doğu ülkelerindeki yaygın fıkralarda işlenenlerle kıyaslandığında bunların Tayland, Pencap ve Türkistan ile Almanya, Fransa, İngiltere, İber yarımadası, Baltık ülkeleri ve İskandinavya, Kuzey Afrika, Mısır ve Sudan dahil engin bir coğrafyayı kapsadığı görülür. Bu temaların bir kısmı tesadüf veya tabiî benzerlikle açıklanabilirken birçoğunun aynı kaynaktan geldiği anlaşılmaktadır. Başta Araplar'ın Cuhâ'sı olmak üzere Almanlar'ın Till Eulengspiegel'i, Amerikalılar'ın Paul Bunyan'ı, Bulgarlar'ın Hıtar Petar'ı, İngilizler'in Joe Miller'i, İtalyanlar'ın Bertoldo'su, Ruslar'ın Balakirew'i, Yugoslavlar'ın Kerempuh ve Era'sı, Japonlar'ın Ikkyu'suna ait fıkraların hocanın fıkralarıyla benzerlik göstermesi dikkate şayandır (Sakaoğlu 1992:117). Tarihî gerçek ne olursa olsun Anadolu'dan yayılan Nasreddin Hoca fıkralarının Doğu İslâm zekâsının özel bir ürünü olduğu kabul edilmektedir. Bu durum onu bütün Doğu İslâm dünyasının ortak kahramanı yapmıştır. Türkistan'da Çin sınırındaki İli vadisinden Kafkasya'ya, İran Azerbaycanı'ndan Arabistan'a, Türkiye, Mısır ve Akdeniz kıyılarından Tunus, Kırım ve Kazakistan'a kadar her yerde hoca vardır. Daha önce Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kalmış Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Hırvatistan, Yunanistan ve Arnavutluk'ta da Nasreddin Hoca fıkralarına yaygın biçimde rastlanmaktadır (Albayrak 2006:419). Azerbaycan'da Molla Nasreddin, Kazakistan'da Koja Nasreddin ve Özbekistan'da Nasreddin Efendi olarak anılan kişi Nasreddin Hoca'dan başkası değildir. Nasreddin Hoca, halkın ortak zekâsını, düşüncesini ve hayat tecrübesini kendi kişiliğinde toplayan ve yaşadığı toplumu çok iyi tahlil etmiş bilge bir şahsiyet olarak kabul edilmektedir. Nasreddin Hoca fıkraları, ünü geniş coğrafyalara yayılmış olan Nasreddin Hoca'ya atfedilen, sözlü gelenek ve yazılı kaynaklar yoluyla aktarılan kısa ve yoğun anlatılardır. Bu fıkraların bazıları klasik haline gelmiş ve bu fıkraların nükteli sözleri zaman içerisinde deyim ve atasözlerine dönüşerek toplumun kültürel belleğinin bir parçası olmuştur. Nasreddin Hoca fıkraları sözlü gelenekte olduğu kadar yazılı ve görsel medyada da yoğun bir şekilde işlenmekte ve özellikle çocuklara yönelik programlarda sıklıkla onun fıkralarına başvurulmaktadır. Nasreddin Hoca fıkraları çok yönlü bir mizah içermektedir. Güldürücü, düşündürücü, öğretici, eğlendirici ve şaşırtıcıdır. Güldürücü durum ve sözler, zıtlık, kelime oyunları, şaşırtıcı zekâ oyunları, ölümle alay, şaşırtıcı davranış ve sözler, abartma, ima-taşlama ve çağrışım Hoca'nın mizah anlayışının dayandığı esaslardır. Hoca'nın fıkraları samimi, açık ve dışa dönük, incitmeden eğiten mizahî yaklaşımların en güzel örnekleridir. Aykırı konuşmayı seven, neşeli, babacan bir tip olan Hoca'nın mizahı hi-

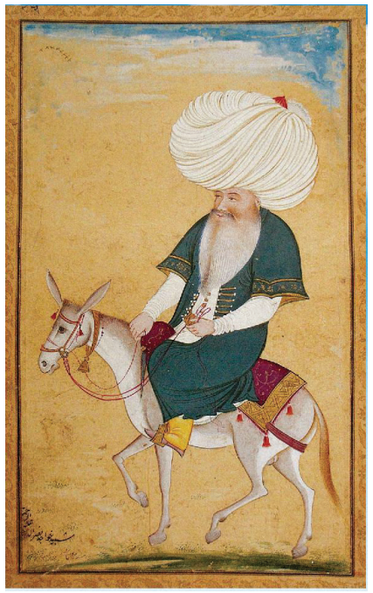
Nasreddin Hoca kültürümüze mal olmuş bir halk bilgesidir. Yalnız Anadolusahasında değil aynı zamanda diğer Türk coğrafyalarında ve İslam dünyasındada bilinir ve sevilir. Nasreddin Hoca fıkralarında yer alan konular, Batı ve Doğu ülkelerindeki yaygın fıkralarda işlenenlerle kıyaslandığında bunların Tayland, Pencap ve Türkistan ile Almanya, Fransa, İngiltere, İber yarımadası, Baltık ülkeleri ve İskandinavya, Kuzey Afrika, Mısır ve Sudan dahil engin bir coğrafyayı kapsadığı görülür. Bu temaların bir kısmı tesadüf veya tabiî benzerlikle açıklanabilirken birçoğunun aynı kaynaktan geldiği anlaşılmaktadır.

*Doç.Dr,Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Türk Halk Bilimi Bölümü, dilek.turkyilmaz@hbv.edu.tr



Görsel,İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

civ gibi yıkıcı değil yapıcıdır. Fıkralarda alay ve eleştiri ev, sokak, aile, toplum, iş hayatı, din, yargı sistemi, ekonomi, otorite, dostluk gibi hayatın her safhasını ilgilendiren konulara yönelmiştir. Fıkralar Türk halkının aklıselimini, duyuş ve düşünüş özelliklerini ifade ettiği için halk tarafından büyük kabul görmektedir. Nasreddin Hoca, toplumla ilgili meselelerde bir sosyolog, duygu ve inceliği nüktede buluşturması ile bir nüktedandır. Fıkralarda aslolan insandır, insanın gülünç tarafları, yanlışları, nefsanî tutumları, zaafları, hataları, çaresizlikleri, tebessümleri, ilişkileri mizahî çerçevede ele alınır. Hoca'nın fıkralarında amaç sadece güldürmek değil, gülerken düşündürmektir. Fıkralardaki alaylı söylemin aksine Hoca, nükteli sözleriyle insanların hatalarını fark etmesini ve bu hatalardan ders çıkartmalarını ister. Fıkralar, ahlâkî, düşünsel ve mantıksal sonuçlarla biten öğretici, eğlendirici işlevi ve derin anlamı olan bir türdür. Onun fıkraları, farklı kişilerin ilişkilerini ve çeşitli durumlardaki davranışlarını içermektedir. Onun fıkraları aracılığıyla her türlü hoş olmayan davranış mizah yoluyla eleştirilmekte ve yargılanmaktadır. Nasreddin Hoca'nın fıkraları sözlü kaynaklardan derlenerek yazıya geçirilmiştir. Hocadan söz eden en eski yazma eser olan Saltuknâme'de (885/1480) ona ait iki fıkra yer alır. Yazılış tarihi bilinen en eski yazma (979/1571) Hüseyin adında birine ait olan Hikâyât-ı Kitâb-ı Nasreddin adlı eserde kırk üç fıkra vardır. Nasreddin Hoca fıkralarının resimli ilk baskısı, Letâif-i Nasreddin adıyla 1299 (1883) yılında Mehmed Tevfik (Çaylak) tarafından yapılmıştır. Bu eserde yetmiş bir fıkra mevcuttur. Mustafa Duman'ın yaptığı bir çalışmada başta Nasreddin Hoca fıkralarını ihtiva eden elli dokuz yazma ve elli dokuz Arap harfli basma olmak üzere hoca ile ilgili 2064 kitap tanıtılmıştır. Fuad Köprülü Nasreddin Hoca'nın elli fıkrasını hece vezniyle, Orhan Veli yetmiş fıkrayı serbest vezinle manzum olarak yayımlamış, hocanın fıkralarından hareketle Ragıp Şevki Yeşim, Nasrettin Hoca Dünyayı Güldüren Adam ismiyle biyografik bir roman kaleme almıştır. Polonya Poznan' daki Türkçe ve Farsça yazmalar arasında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığı tahmin edilen Nasreddin Hoca'nın Mansıbı Taklid Oyunu adlı eseri Metin And Latin harfleriyle yayımlamıştır. Son yıllarda bazı özel ve resmî kuruluşlar tarafından Nasreddin Hoca adına sempozyumlar, çeşitli yarışma ve şenlikler düzenlenmektedir (Albayrak 2006:420). Nasreddin Hoca Fıkralarını Anlatma Geleneği unsurunu UNESCO'ya sunan ülkelerdeki (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan) topluluklar, sohbetlerini Nasreddin Hoca fıkraları ile zenginleştirmekte ve konuşmalarını onun nükteleriyle desteklemektedirler. Nasreddin Hoca fıkraları, günlük hayatta herhangi bir düşünceyi örnek vererek güçlendirmek, karşısındakini ona inandırmak ya da bir durumu açıklamak için herkes tarafından kolaylıkla anlatılmaktadır. Ayrıca unsurun aktarılması ve yaşatılmasında hayati bir öneme sahip olan yerel yönetimler, üniversiteler, belediyeler ve sivil toplum kuruluşları tarafından Nasreddin Hoca'yı anma amacıyla her yıl yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli etkinlikler ve festivaller düzenlenmektedir. Bu festival ve etkinliklere halkın katılımı son derece yoğundur. "Nasreddin Hoca Fıkralarını Anlatma Geleneği" 2022 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan adına UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesine kaydedilmiştir.



Görsel,İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

Kaynakça

ALBAYRAK, Nurettin (2006), "**Nasreddin Hoca" İslam Ansiklopedisi,** C. 32, s.418-420.

GÖLPINARLI, Abdülbâki (1961), **Nasreddin Hoca**, İstanbul.

Lâmiî Çelebi (1997), **Latifele**r (haz. Yaşar Çalışkan), İstanbul.

SAKAOĞLU, Saim (1992), **Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca**, Konya

YOL, YOLCUNUN DURAĞI

MEHMET ALİ KALKAN*

"Bu dünyadan gider olduk, kalanlara selâm olsun.
Bizim için hayır dua, kılanlara selâm olsun" dedik usulca.
Molla Kasım'lar hep olmuştu, olacaktı ama biz söylemeliydik;
"Miskin Yunus söyler sözü,
Kan ile yaş doldu gözü,
Bilmeyen ne bilsin bizi,
Bilenlere selam olsun."

Ayda, iki ayda bir yolumu Yunus Emre Türbesine düşürür, oraları ziyaret ederim. Eskişehir'den Ankara'ya doğru giderken "Yunus Emre" yazılı bir tabeladan sola dönersin. Beylikova'nın yanından da sağa.

Eskişehir'den çıkarken radyoda bir türkü çalınıyordu;

"Kaleden iniş m'olur,
Ham demir gümüş m'olur,
Evvelden ikrar verip
Sabaha dönüş m'olur…"

Sonra bir başka türkü,

"Evvelim sen oldun, ahirim sensin..

Ve biz bir araba ile kırk beş senelik gönül arkadaşlarıyla, gönül ziyaretleri yapmaya gidiyorduk. Gitmediğin yer vatan değildi. Hatıralar da vatandı.

Gittiğimiz yerler adım adım, yol yol biliniyodu.

Şu yol şuraya giderdi mesela.

Şu yoldan şuraya gitmiştik.

Şu köy falanın köyü.

Şu yolda falan kişi vardı, iki sene önce rahmetli oldu. Hayatı mücadeleyle geçmişti, kimseye minneti yoktu. Bir kaç arkadaş gelip defnetmiştik.Radyo da bir türkü çalınıyordu,

"Bu yol Pasin'e gider,
Döner tersine gider,
Şurda bir garip ölmüş,
Kuşlar yasına gider."

Geçtiğimiz köylerden biri şimdi uzakta yaşayan bir arkadaşımızın köyü idi. Fotoğrafını çekip gönderdik , cevaben "vatan" dedi. Bir arkadaş anlattı,"1980 öncesi seçim çalışmalarında köy köy geziyorduk, paramız yok, aramızda üç beş topluyor kıt kanaat idare ediyoruz. Önümüzdeki köye iki arkadaşı gönderdik, köyde ne var ne yok baksınlar diye. Bekledik bekledik gelen giden yok. Merak ettik, biz de sokak sokak gezmeye başladık. Baktık arkadaşlar oturmuş yemek yiyor. Meğer köyde yağmur duası varmış, insan bir haber verir, biz de sabahtan beri açız."

"Bir seçim gezisinde adayın biri ile gittik köylere. O adayın durumunun iyi olduğunu söylemişlerdi. Saatlerce dolaştık, acıktık. Utana sıkıla bir arkadaş acıktığımızı söyledi. "O kolay" dedi. Az sonra on ekmekle geldi, bir kilo kadar da sarımsak getirmişti katık olarak."

Radyoda bir türkü çalıyordu,

"Yoksulun sırtından doyan doyana
Bunu gören yürek nasıl dayana
Yiğit muhtaç olmuş kuru soğana
Bilmem söylesem mi söylemesem mi"

Hatıralar canlanıyordu bir bir, Yunus Emre şöyle demişti;

"Ben gelmedim davi için,
Benim işim sevi için,
Gönüller dost evi için,
Gönüller yapmaya geldim."

İşte konuştuğu sarı çiçekler şunlardı. Kıyısında gezdiği Sakarya bu idi...

Vatan hatıralardı. Yunus Emre yolu üzerinde bizim Rasim Köroğlu'nun köyü vardı. Rasim orada doğmuş. Üç yaşından sonra Beylikkova'ya gelmişler.

Bir gün bir arkadaşıyla Eskişehir'de, bizim büroda oturuyorlar. Beylikova'daki çay ocağı sahibi arkadaşları ayrı ayrı bir şey isteyince çok kızarmış. Ona sipariş verdiler. "Falan yere bir sade, iki az şekerli, bir şekerli kahve. Üç çay biri açık. Bir oralet, bir de kakao." diye. Nasıl olsa sipariş verdikleri yer de arkadaşları, o da çok pintiymiş. Yarın Beylikova'ya gidince birbirlerine nasıl davrandılar öğreniriz, sipariş ettiklerimizin parasını öderiz hem de güleriz demişlerdi.

Geçen gün dağ yolunda giderken üstü açık bir araba ile saçtan minare götürüyorlardı. Arabadaki arkadaşlara anlattım. Rasim'lerin oraya cami yapılmış, minareyi de örmeye başlayınca bir köylü hayret etmiş. "Ben bunları Bursa'dan hazır getiriyorlar sanmıştım."

Yine bir gün tarlasından yorgun argın gelmiş biri, caminin duvarına yaslanmış dinleniyor. O sırada ezan okunmaya başlamış, arkadaşı "ne güzel okuyor" deyince cevap vermiş yorgun olan "Tabi okuyacak, dinlenik adam."

Köyler görünüyordu yakından, uzaktan. Şu köylerden biriydi belki... Çanakkale Savaşı bitmiş. Kerkük'lü bir askerimiz de memleketine dönüyor. Yorulmuş, üstü başı perişan.

Yolu Sivrihisar'ın bir köyünden geçiyor. Orada dinlenmek istiyor. Laf lafı açıyor. Askere diyorlar ki "burada kal. Sana bağ, bahçe veririz. Zaten burada da genç sayısı az kaldı. Yolun da uzun. Burası da memleket. Biraz zaman geçsin, çalış, ek. Eğer burada rahat edemezsen yine gidersin."

Kalıyor asker o köyde. Sonra evlenip çoluk çocuğa karışıyor. İş, güç, dünya telâşesi derken aradan epey zaman geçiyor. Kerkük'ü özlüyor gün gün. Elinde imkan da yok gidecek. Sonra Kerkük bizim sınırların dışında kalmış. Hasret galip geliyor. Trene biniyor gidebileceği yere kadar trenle gidiyor. Sonra yayan yola düşüyor. Bir şekilde ulaşıyor köyüne. Aradan geçmiş bunca yıl. Kendini tanıtıyor. Anasını, kardeşlerini soruyor. Bir yaşlı konuşuyor;

-"Oğul, annen on gündür Türkiye tarafına çıkıp seni bekledi. Herkese sordu, 'benim oğlum geliyor. Kokusunu duyuyor musunuz?' Sabahtan akşama kadar uzakları seyrediyordu. Biz

*Araştırmacı, şair

de bu hanım oğlunun hasretinden aklını kaybetti demiştik. Anneni dün defnettik. Gerçekten gelen senin kokunmuş, biz bilemedik."

O askerin torunu anlatmıştı bana bunları. Yanında da Kerkük'te yaşayan ve buraya ziyarete gelen diğer kardeşinin çocuğu vardı.

Feyzi Halıcı Hocam Konyalı idi. Trenle çok seyahat ederdi. Bir gün trenle gelirken Sarıköy'lü bir gençle karşılaşıyor, ona görev veriyor. "Bu köyde şu anda yaşayan kaç kişinin adı Yunus?" diye. Kendisi de Konya'daki köydekileri tespit ediyor. Sonra bir sohbetimizde anlatmıştı. "Ben Konya'lıyım ama bugüne kadar konuştuğum ilim adamları Yunus Emre, Sarıköy'lü, Eskişehir'li dediler. Ben de buna inanıyorum. Zaten şu anda da en fazla Yunus ismi Sarıköy'de, bu köy daha çok sahiplenmiş" demişti



Fevzi Halıcı ile Sohbet Fotosu

Çağhan Sarı kardeşimiz 2013 yılında, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tarih Bölümü'nden mezun oldu.

Rıdvan Aras Bey ile "Gel Dosta Gidelim Gönül"ü yazmışlar, Yunus Emre'nin mezarlarını, makamlarını anlatmışlar. Rıdvan Aras Bey de zaten Sarıköy- Yunus Emre 'li. Yunus Emre İlk Okulunu bitirmiş, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetiminden mezun olmuş. Yunus Emre'nin kabri Eskişehir'e yaklaşık yüz kilometre. Bir kaç ay arayla bazen arkadaşlarla, bazen yalnız ziyaret ettiğimiz yerlerden. Az ötede Sazak Köyü var, orada da rahmetli Gün Sazak'ın mezarı. Yine aynı bölgede sayılır Nallıhan ilçesi sınırları içinde Emre Köyünde de Taptuk Emre'nin türbesi var. Mümkün olursa üç kabre de uğramaya gayret ederiz. Kitaptan öğrendiğime göre Türkiye içerisinde Yunus Emre'nin on beş yerde mezarı, makamı var.

Hani buğday istemeye gitmişti Hacı Bektaş'a Yunus Emre, giderken de alıç götürmüştü. O da "Nefes mi istesin, buğday mı?" deyince buğdayı tercih etmişti. Bir şiirde şöyle yazmıştım;

"Dedem Korkut'tur bilici,
Nefese sunduk alıcı,
Ney'le süsledik kılıcı"
Saz söyledi, tar söyledi.

Yunus Emre'nin mezarı demir yolunun kenarında. Biraz içeriye alalım demişler. İlk nakil 06 Mayıs 1949 yılında olmuş. Bu tarih Eskişehir'de Yunus Emre Haftası'nın başlangıcı. 6-10 Mayıs arasında muhtelif törenler yapılır. Yunus Emre'nin çok kullanılan resmini ressam Münif Fehim yapmış. Rahmetli Ali Ulvi Apaydın Ağabey, Münif Fehim'den dinlemiş, bana anlatmıştı. Bir gece rüyasında gördüğü resmi yaptığını söylemiş Münif Fehim. On binlerce kişinin katılımıyla yapılmış nakil. Ben kimsenin haberi olmamasına rağmen bu kalabalık nasıl oldu diye düşünürdüm. Kitapta onun cevabı da var. Nakil gizli olsun diye İstanbul basınına haber vermemişler ama, Eskişehir mahalli basını yazmış nakilden önce. Yani insanların haberi olmuş. Hatta Cemal Oğuz Öcal'ın aktarımına göre, iki yüz ellişer kişiden oluşan 41 saf halinde Cuma namazı kılınmış. Sonrası yemek verilmiş 157 koyun, 1 kuzu, 1 sığır ve yüzlerce tavuk kesilmiş" 10 Kasım 1953'te Atatürk'ün mezarına vilayetlerden topraklar getirilmiş. Ayrıca Çanakkale, İnönü, Sakarya, Dumlupınar'dan, Eskişehir Hava Şehitliği'nden ve Yunus'un mezarından da toprak konmuş.



24 Mayıs 1970 de ikinci nakil yapılmış. Sadık İsmail Ağabey Cumhuriyet Gazetesi'nde haber yapmış. Sadık İsmail Ağabey daha sonra Ankara'ya taşındı ve orada kendisini ziyaret etme imkanı bulmuştum. Yazdıkları kitaplar ve yazılar imzalı olarak duruyor. İsmail Sadık Ağabey'e de rahmet dileyelim.

"Modern araştırmalarla da desteklenen iki merkez Karaman ve Sarıköy- Eskişehir" Yunus Emre'nin kabri olarak görülüyormuş. Ama genel kanaat, belgeler, araştırmalar Eskişehir, Sarıköy'ü, işaret ediyormuş

Yunus Emre Törenlerinde nice hatıralar var. Türkiye'nin yazarlarının, şairlerinin, aşıklarının toplanma yeri idi bir bakıma. Yunus Emre Şairler Şölenine gelenleri Söğüt'e ziyarete götürüyorlar. Bu hadiseyi bana rahmetli Ahmet Tufan Şentürk anlatmıştı. Ayhan İnal, "Sanat ve Siyasetten Portreler" kitabında "Unutulmayan Anılar"ında yazmış. "1980 li yılların birinde, Eskişehir Yunus Emre Haftası törenlerine davetliyiz. Bir gün Söğüt'teki Ertuğrul Gazi Türbesi'ne yapılacak geziye katıldık. Dönüş için yerlerimize geçtik. Biraz yol almıştık ki, yolumuzun sol tarafındaki ağaçlıklı kısımdan 4-5 kişilik ortaokul erkek öğrenci grubu el sallayıp bizi de alın diye seslenmeye başladılar. Bizim şoför aldırmadan yoluna devam etti. Orhan Hoca hemen atılıp "Oğlum Ahmet, yavruları niye almadın?" diye sordu. Şoför , Hocam yerimiz yok deyince, Hoca sen dur onlara yer buluruz dedi ve şakayla "yoksa ben de inerim" diye ilave etti.

Çocukların hemen hepsi aracın arka kısmına geçip aralara sıkıştılar, yalnız biri bizim baş tarafımızda ayakta kalmıştı. Orhan Hoca çocuğa işaret ederek aramıza oturttu ve başladı sohbete. Yatılı okuyorlarmış, köyleri yakınmış, hafta sonları yoldan geçen araçlarla evlerine gider dönerlermiş. Tanışma faslından sonra Hoca, okulda neler yaptıklarını, milli günlerde şiir okuyup okumadıklarını sordu. Öğrenci ; "Okulumuzda en iyi şiir okuyanlardan biriyim, özellikle Bu Vatan Kimin? şiirini okuduğumda okul alkıştan inler" deyince Hoca hayretle "Ya" deyip tekrar sordu "Peki kimin bu şiir?" Çocuk, hiç bu kadar cehalet olur mu gibilerinden acırcasına Hocanın yüzüne bakıp biraz da öfkeyle "Kimin olacak, Orhan Şaik Gökyay'ın" şeklinde cevaplayınca o anda ben artık dayanamayıp "Evladım, şu anda Orhan Şaik Gökyay'ın kucağında oturuyorsun." demek zorunda kaldım.

Öğrenci şaşkınlık ve biraz da mahcubiyet içinde fakat büyük bir mutlulukla Hoca'nın ellerine sarılıp öpmeye başladı. Hoca da yavrum diye sarılıp çocuğu öptü. Tarifsiz bir sevinçle gözlerimiz yaşarmıştı. Kısa bir süre sonra çocuklar araçtan inip köylerinin yolunu tuttular. Ayrılışlarında da çok duygusal anlar yaşandı. Orhan Şaik Hoca ile öğrenci uzunca bir süre mektuplaştılar."

...

Köyümüzde vefat eden kişilerin kullandıkları seccadeyi bazen kilimi hayır olsun diye camiye bağışlarlar. Bu toplananları bir ara isteyene satmışlardı da, bir kaç parça da bizim nasibimize düşmüştü. Bu seccade de onlardandı.

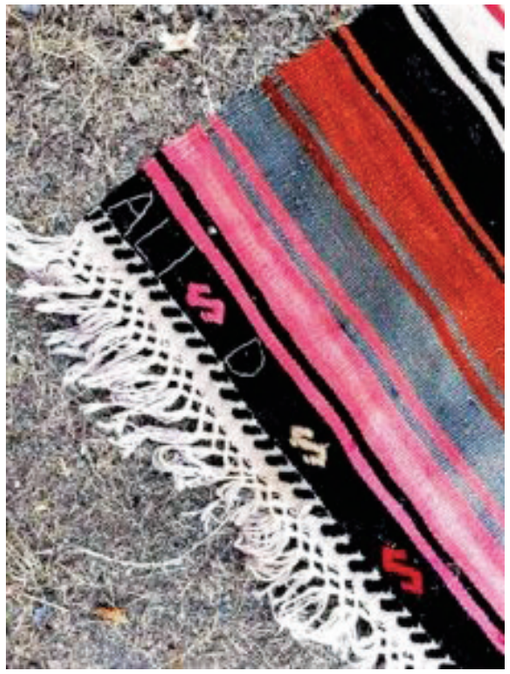
Kim bilir hangi zamanda, hangi hâyallerle, hangi ümitlerle dokundu ilmek ilmek? Her ilmekte neler düğümlü bilinmez. Çizgi çizgi efkâr mı, yâr mı, hangi diyar mı meçhul. Hani Yetik Ozan demiş ya Kilim şiirinde, tam da bu;

“El emeği, alın teri, göz nuru,
Bu kilimde üç çilenin yünü var.”

El emeğini kastetmiş, alın terini kastetmiş, göz nurunu kastetmiş, yün çilesiyle, diğer çileleri birleştirmiş.

Hangi kınalı eller dokudu, hangi eller dokundu acaba? Seher kendini kaç bin defa hatırlattı bu seccadeden? Tarla dönüşü uzanan yorgun eller, kaç defa göğe el açtı? Tesbih tesbih ne günler çekildi kim bilir? Göğe kanatlanan hüzünler gider bulut bulut rahmet olmaya üzerinden. Bismillâhlarla dokunan, üzerinde abdestsiz durulmayan ne güzelliktir bu..

Muhtemelen Ali Dedenin seccadesi bu. Altta yorgan ipiyle “ALİ D” işlenmiş, onca yıllara inat hâlâ duruyor.



Ali Dede’nin Seccadesi

Ali Dede’nin ellerinin, dizlerinin, gözlerinin değmediği yer kaldı mı acaba bu seccadede?

“Beni kimsecikler okşamaz madem,
Öp beni alnımdan sen öp seccadem.”
bu Necip Fazıl’ca.

Nice üzerine gülsuyu dökülmüş aminli dualar, arzuları bilir sessizce.

Ali Dede bu dünyayı terk ettiğinde yakınları bu seccadeyi hayır olsun diye camiye bırakmışlardır.

Yunus Emre söylemiş;

“Bu dünyadan gider olduk,
Kalanlara selâm olsun,
Bizim için hayır, dua,
Kılanlara selâm olsun.”

Ali Dede’nin bu güne kadar gelen bir selâmı bu seccade.

“Gider olduk dostumuza,
Eremedik kasdımıza,
Namaz için üstümüze
Duranlara selam olsun.”

Sonra , bir namazlık saltanattan sonra sessizlik şehrine götürüp yatırmışlardır Ali Dede’yi. “Dünya dışarda kalmıştır” artık.

...

Buğdaydan nefese idi yolumuz.
Aşkla nefeslendik.
Taptuk’un kapısında pişmiştik, davamız vardı.
“Ben gelmedim davi için,
Benim işim sevi için,
Dostun evi gönüllerdir,
Gönüller yapmaya geldim.”

Aşkla yandık, aşkla söyledik;
“İşitin ey yarenler,
Aşk bir güneşe benzer.
Aşkı olmayan gönül,
Misâli taşa benzer.”

Canlar canını bulmuştuk, varsın canımız yağma olsundu.

Gönül deniz deniz taştı, sular gibi çağladı;
“Beni bende demen bende değilem,
Bir ben vardır bende benden içeri.”
İçimden geçenleri görecek insanlara söyledim;
“Yar yüreğim yar,
Gör ki neler var,
Bu halk içinde,
Bize güler var.” varsın gülsünlerdi.
Yaradılanı Yaratan’dan ötürü sevmiştik biz.
“Bir kez gönül yıktın ise,
Bu kıldığın namaz değil.
Yetmiş iki millet dahi,
Elin yüzün yumaz değil.” miydi?
Varlık ta, yokluk ta O’ndandı, o yüzden;
“Ne varlığa sevinirem,
Ne yokluğa yerinirem
Aşkın ile avunuram,
Bana Seni gerek Seni.” demiştik.
Şükrümüz O’naydı.
“Hakk’tan gelen şerbeti,
İçtik elhamdülillah,
Şol kudret denizini,
Geçtik elhamdülillah.”
Kimseye kin tutmazdık biz, ağyâr dahi yâr dı bize.
Sevgiydi işimiz, kendimizi bilmekti.
“İlim ilim bilmektir,
İlim kendin bilmektir,
Sen kendini bilmezsen,
Ya nice okumaktır?”
Vakit tamam olunca yol artık öteyeydi.
“Bu dünyadan gider olduk, kalanlara selâm olsun.
Bizim için hayır dua, kılanlara selâm olsun” dedik usulca.
Molla Kasımlar hep olmuştu, olacaktı ama biz söylemeliydik;
“Miskin Yunus söyler sözü,
Kan ile yaş doldu gözü,
Bilmeyen ne bilsin bizi,
Bilenlere selam olsun.”
Belki arkamızdan şöyle derler di;
“Bir garip ölmüş diyeler,
Üç günden sonra duyalar,
Soğuk su ile yuyalar,
Şöyle garip bencileyin.”
Bizim sevdamız bir gönüle girmekti.
Hepisinden iyice olanı da oydu.
Sevelim, sevilelim” di.
“Dünya kimseye kalmaz”dı zira…



ESKİŞEHİR'İN MANEVÎ KÜLTÜR MİRASININ MİMARI YUNUS EMRE VE EDEBÎ DİLİ

Aynur KURT*

Kişi bile söz demini demeye
sözün kemini
Bu cihan cehennemini uçmak ede
bir söz

Yunus Emre halk diliyle Türk Tasavvuf Edebiyatı'nın en büyük şairidir. Eserlerini Oğuz Türkçesiyle yazdığından Anadolu Sahası Türk İslam Edebiyatı'nın öncü şahsiyeti kabul edilir. Orta Asya'da Ahmed Yesevî ile birlikte başladığı bilinen Türk Tasavvuf Şiiri, Türkistan, Horasan ve Anadolu'da yüz sene süren bir işleniş çağından sonra zirveye Yunus Emre ile ulaşmıştır. Yunus Emre'nin düşünce ve his âlemini oluşturan kültürün asıl kaynağı İslam dinidir. (Banarlı 1998: 330-331). O bu yönüyle Hoca Ahmet Yesevî'nin başlatmış olduğu İslamiyet'i yayma düşüncesini şiir yoluyla sağlama geleneğini Anadolu'da devam ettiren en önemli şairdir. Onun yaradılanı Yaradan'dan ötürü sevme düsturu gereğince her canlı çok kıymetlidir. Eskişehir'in de hoşgörü ve sevgi kaynaklarından biridir Yunus Emre. Eskişehir her yıl mayıs ayının ikinci haftasında düzenlediği çeşitli sempozyum, sevgi ve bilgi şölenleri, törenler ve konferanslarla Eskişehir'in manevi kültür mimarı olan Yunus Emre'sine sahip çıkar ve onun sevgi ve hoşgörü dilini yaşatır. Gelin İslam geleneğini manzumeleriyle günümüze ve şehrimize taşıyan Yunus Emre'nin edebi dilini bir kez daha hatırlayalım.

* Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, akurt@ogu.edu.tr.

1 Metindeki Yunus Emre şiirleri "Mustafa Tatçı Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin, H Yayınları, İstanbul, 2008." adlı eserden alınmıştır.

> Yunus Emre şiirlerinde, mutasavvıf bir şairin izlerinin yanı sıra onun düşünüş, duyuş ve inanışına dair tüm yansımalarının da her dilin söyleyemeyeceği açıklık ve kolaylıkla dile getirildiğini görmek mümkündür. O tüm kâinatın Allah'ı bilip O'nu zikrettiğini, cennet ve dünya kavramlarını gönül gözüyle görerek aktarır.

Yunus Emre dilinin en önemli özelliği sehl-i mümteni tarzda olmasıdır. Sehl-i mümteni üslup, zor, girift ve derin manaları sade ve kolay bir biçimde söyleme tarzıdır (Pala 2004: 396). Anadolu sahasında bu üslubun ilk temsilcisi Yunus Emre olmuştur. Onun çağdaşı olan Süleyman Çelebi'nin Mevlid adlı eseri de bu üslubun en güzel örneklerinden biridir ve Yunus kendisinden sonra gelen nice şairi etkilemiştir.

Yunus Emre şiirlerinde, mutasavvıf bir şairin izlerinin yanı sıra onun düşünüş, duyuş ve inanışına dair tüm yansımalarının da her dilin söyleyemeyeceği açıklık ve kolaylıkla dile getirildiğini görmek mümkündür. O tüm kâinatın Allah'ı bilip O'nu zikrettiğini, cennet ve dünya kavramlarını gönül gözüyle görerek aktarır. "Ne dilersen Allah'tan dile!" diyen Yunus'un aslında asıl ulaşmak istediği cennet değil Allah'tır. Tasavvufta fenafillah makamı olarak bilinen bu makamda insanın benliği Allah'ta yok olur. Tasavvufun en temel kavramlarından olan fenafillah makamına ulaşmak isteyen salik, nefsin tüm mertebelerini yok ederek, tüm dünya hayatından ve kendinden vazgeçip Allah'la ile bir olmayı amaçlar. Bu istek Yunus'ta kendini çok kuvvetli gösterir. O,

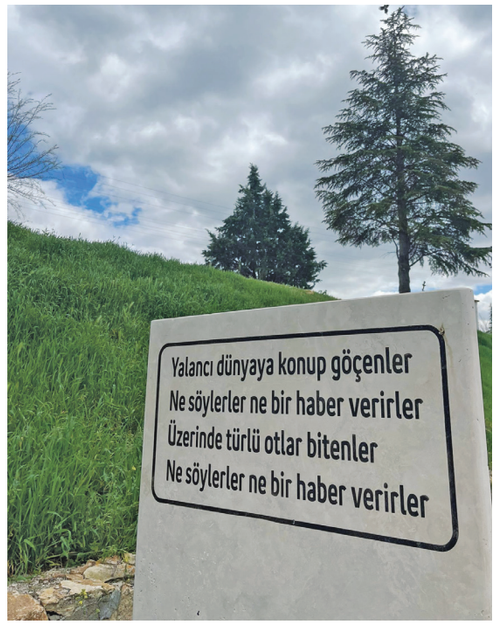
"Cennet cennet dedikleri birkaç hurma birkaç huri
İsteyene ver onları bana seni gerek seni."

derken aslında bu makama erişmek istediğini belirtir. Bir başka şiirinde ise,

Ey Dost senün yoluna canım vereyim Mevla
Aşkını komayayım oda gireyim Mevla

Beni sana vereyim sensiz beni nideyim
Ben senin huzuruna bensiz varayım Mevla

derken "senin huzuruna bensiz varayım" ifadesiyle tüm benlik iddiasından, nefsinden ve dünyada yer alan her şeyden arınarak canını vermeyi ve sadece Allah'la bir olmanın arzusu içinde Allah sevgisini dile getirmiştir. Görüldüğü gibi Yunus'un şiirleri Allah aşkı ile doludur. Onun edebi üslubundaki güzellik ve anlaşılırlığının se-



bebi Allah aşkının, Hz. Peygamber sevgisinin ve İslam dinin gereklerinin gönülden dile akmasındandır. Nitekim Hz. Peygamber sevgisinin, ona selam ve salavat getirmenin, aynı zamanda İslam'ın şartlarından beş vakit namazı ve gerekliliklerini bir din eğitimcisi gibi şiirlerine aktardığı şu beyitlerde bunu açıkça görmekteyiz:

Müslümanın diyen kişi şartı nedir bilse gerek
Tanrı'nın buyruğun tutup beş vakit namaz kılsa gerek

Tanla durup başın kaldır ellerini suya daldır
Hem şeytanın boynunu ur hem nefs dahi ölse gerek

Kılarsan tan namazın Hak'la ola hem niyazın
Ahirette izz ü nazın varıp anda bulsa gerek

Öğle namazın kılasın her ne dilersen bulasın
Tamudan âzâd olasın kular âzâd olsa gerek

Ol ikindiyi kılanlar arı dirlik dirilenler
Onlardır Hakk'a erenler her dem onlar erse gerek

Akşam durur üç fariza dağca günahın arıda
İyi amellerin sana şem ü çerağ olsa gerek

Yatsı namazına ol hazır hazırları sever Kâdir
İmanın eksiğin bitir iman piş-rev olsa gerek

Her kim bu sözden almadı beş vakit namazı kılmadı
Bilin Müslüman olmadı ol tamuya girse gerek

Bildinise cemaati hazır olanlar cenneti
Geh kahillik kılırısan münafıktan olsa gerek

Görmez misin Mustafa'yı nice bekledi vefayı
Ümmetiçün ol safayı ümmet ona erse gerek

Beklerisen din gayretin vermegil nefse muradın
Yunus nebi salavatın aşkile değirse gerek

Sanat kaygısıyla söylenmiyormuş gibi sade ve külfetsiz bir dille oldukça başarılı benzerini yazmanın oldukça zor olduğu manzumeler kaleme alan Yunus, 13. yüzyılda Anadolu sahasında başlayan Türkçenin mimarı olmuştur.

Yunus'un şiirlerinde hem aruz hem de hece veznini görmek mümkündür. O İslam düşüncesi içerisinde yer alan pek çok konuyu şiirlerine işlerken bu iki vezne de müracaat etmiştir. Onun şiir dili tamamen arı Türkçe olmayıp yer yer Arapça Farsça tamlamalara da yer vermiştir. Hatta Allah, Tanrı ve Çalab, cennet-uçmak, cehennem-tamu, günah-suç ve cürüm, Azrail-Canalıcı gibi bazı kelimeler Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde de kullanılmıştır (Gölpınarlı 2020: XXXVİİİ).

Sanat kaygısıyla söylenmiyormuş gibi sade ve külfetsiz bir dille oldukça başarılı benzerini yazmanın oldukça zor olduğu manzumeler kaleme alan Yunus, 13. yüzyılda Anadolu sahasında başlayan Türkçenin mimarı olmuştur.

Eskişehir'in şu anki adıyla Yunus Emre köyünde medfûn olan Yunus Emre, Türk İslam tefekkürü ve bu tefekkürün mahsulü olan



Divan'ı ve Risalet'ün Nushiyye adlı eseriyle hem Anadolu sahasının hem de Eskişehir'in en önemli kültür mimarlarından olmuştur.

Onun,
"Gelin tanış olalım işi kolay kılalım"
derken biz dili,
"Sevelim sevilelim dünya kimseye kalmaz"
derken sevgi dili,
"Ey aşıkan ey aşıkan aşk mezheb ü dindir bana"
ve
"Gel gör beni aşk neyledi."
derken gerçek aşkın dili,
"Nefstir eri yolda koyan yolda kalır nefse uyan"
derken tasavvuf dili,
"Bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil"
derken gönül dili,
"Çoktur benim günahlarım sen meded eyle Çalab"
derken dua dili,
"Bana namaz kılmaz diyen ben kılarım namazımı
Kılar isem kılmaz isem ol Hak bilir niyazımı"
derken kullandığı din dili ile bize söylediği ve söyleyeceği çok şey vardır.

Pek çok dilden, canıgönülden bize ve bugüne seslenen şehrimizin kültür mimarı Yunus Emre'ye sevgi ve minnetle…

Kaynakça

BANARLI, Nihat Sami (1998). **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

GÖLPINARLI, Abdülbaki (2020), **Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

PALA, İskender (2004), **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul.

TATÇI, Mustafa (2008), **Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin,** H Yayınları, İstanbul.

"YÛNUS DİYARINDA BİR MEVLEVÎ" ARİF NİHAT ASYA

SAADETTİN YILDIZ*

Eylûlle bir örnek ol, menekşem, sarı giy!
Boşlukta savrulan şu yaprakları giy!
Çık, sevgilim, akşamları, Porsuk boyuna..
Elbîse deyip, etek bilip rüzgârı giy!

1.Hayatından Çizgiler

Arif Nihat Asya (Mehmed Ârif), 7 Şubat 1904 / Hicrî: 20 Zilka'de 1321'de, Çatalca'ya bağlı İnceğiz köyünde doğmuştur. Baba tarafı, Kapusuzlar lâkabıyla şöhret bulmuştur. Bilinen en büyük dede Kapusuz Hacı Ahmet, Tokat'a bağlı Kapusuz köyünden İstanbul'a göçmüş ve orada debbağlıkla uğraşmış olan bir ahî ustasıdır.

Mehmed Ârif, Zîver Efendi ile Fatma Zehra Hanım'ın tek çocuğudur. Bazı kaynaklarda bir kardeşinin olduğu yazılmışsa da, Yürek'te yer alan (1321) adlı şiiri, bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır:

Yaş dökerek der sana bir dul kadın:
"Ağla ey öksüz yuvamın kumrusu!"
Bir dede der, hıçkırıp:"Ârif'tir o...
Zîver'imin ilk ve son yavrusu!"

Babası Zîver Efendi, 14 Şubat 1904 tarihinde -muhtemelen askerdeyken yakalandığı- tâûn (veba) hastalığından vefat edince henüz yedi günlükken dedesinin himayesine kalır. Annesi Fatma Zehra Hanım da üç yıl kadar kayınpederinin yanında kaldıktan sonra Filistinli bir subayla evlenmiş, bir yıl İstanbul'da kaldıktan sonra evlenince, Mehmet Arif hem yetim hem öksüz kalır. Çok geçmeden dedesi ve babaannesi de vefat eder. Artık, üvey halası Gülfem Hanım'ın himayesindedir. Halasının kızları Asiye, Nûriye ve Şâdiye ile çok iyi anlaşırlar. Onlarla beraber Örçünlü köy mektebine devam eder.

Ancak bölgede, harp öncesi karmaşıklığı yaşanmakta; halk, her geçen gün biraz daha sıkıntıya düşmektedir. Balkan Harbi öncesinde, İstanbul'a göçerler.

Mehmed Ârif, mahalle mektebinden sonra, Yusufpaşa'daki Gülşen-i Maarif Rüşdiyesi'ne kaydolunur. Burayı 1915-1916 öğretim yılında bitirir; Bolu Sultanisi'ne yatılı olarak girer. Lise kısmını okumak üzere Kastamonu'ya gönderilir. Kastamonu, Millî Mücadele'nin hem heyecan ve fikir, hem de hareket odaklarından biridir. "Büyük da'vâ"ya katılmak, vatan müdafaasında kendine düşeni yapmak gayesiyle Anadolu'ya geçen (veya kaçan) aydınlar, İnebolu yolunu kullanırlar; Kastamonu'ya da uğrarlar. Kastamonu'da yayın faaliyetleri de yoğun ve şuurludur.

Daha ilkokuldayken şiir yazmaya başlayan Mehmed Arif, Kastamonu'da çok iyi bir sanat çevresiyle karşılaşmıştır: Millî Mücadele'nin en kuvvetli ateşleyicilerinden biri olan Mehmed Akif, daha sonra Maarif Vekilliği yapacak olan Mustafa Necati Bey, Fecr-i Atî topluluğu şairlerinden Mehmed Behcet (Yazar)Bey, Gençlik mecmuasını yönetmekte olan hocası Enver Kemal Bey, Açıksöz gazetesi sahipleri Hüsnü ve Hamdi Beyler Kastamonu'dadır. Onlardan destek görür. Şiir denemelerini Açıksöz gazetesi ile hocası Enver Kemal Bey'in "Hey'et-i Tahrîriyye Müdîri" olduğu Gençlik adlı mecmuada yayımlar[1].

1922-1923 öğretim yılında lise öğrenimini tamamlayan Mehmed Arif, İstanbul'a döner ve o zamanki adı Dârü'l-Muallimîn-i Âliye olup sonradan adı değişen İstanbul Yüksek Muallim Mektebi'ne, önce misafir, sonra da yatılı talebe olarak kabul edilir.

1924'te,Yüksek Muallim Mektebi 2.sınıf talebesiyken, ilk eseri olan Heykeltraş'ı yayımlar. Bu eserinde "Arif Nihat" imzasını kullandığı bu kitabında yer alan şiirlerini, daha sonraki eserlerine almamış; onları acemilik dönemi şiir denemeleri olarak kabul etmiştir.

Yüksek Muallim Mektebi son sınıfındayken ilk eşi olan Hatice Semiha Hanım'la evlenir.[2]

Mehmed Ârif, 6.12.1927 tarihinde, İstanbul Yüksek Muallim Mektebi Edebiyat Zümresi'nden mezun olur. Mart 1928'de Adana Erkek Lisesi Muallim Muavinliğine tayin edilir; fakat göreve başlamaz. 15 Eylül 1928'de Adana Erkek Muallim Mektebi Edebiyat Muallimliğine "naklen" tayin olunur.

1933'te, Adana'da Fransızca öğretmeni olan Hakkı Mahmut Soykal aracılığıyla, Mevlevî dedesi Ahmed Remzi Akyürek'le tanışır, ondan el alır;[3] dervişlik çilesinden geçer.

15 Mayıs 1934-31 Ekim 1935 tarihlerinde askerliğini yapar.[4] Askerdeyken "Asya" soyadını alır. Bundan böyle tam adı Mehmed Arif Nihat Asya'dır.

Askerliğini bitirince (31 Ekim 1935), Adana Erkek Lisesi Edebiyat Muallimliğine döner.

1941 yılı sonlarına doğru, uzun zamandır anlaşamayıp ayrı yaşadıkları ilk eşi Hatice Semiha Hanım'la evliliğini bitirir. Boşanmaya kesin karar verdiği günlerden itibaren ilgi duyduğu Adana Erkek Lisesi Kimya öğretmeni Servet Akdoğan'la, 4 Aralık 1941 tarihinde evlenir. İlk eşinde bulamadığı mutluluğu Servet Hanım'da bulmuştur. Bu evlilikten, adlarını daha doğmadan koydukları Fırat ve Murat adlı, biri kız biri erkek, iki çocukları olmuştur.

On dört yıla yakın bir zamandır görev yaptığı Adana'dan, Malatya Lisesi müdürlüğüne atanmasıyla ayrılır. Müdürlük dönemi sıkıntılı geçmiştir: Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'le aralarında sert bir tartışma geçer, 30 Nisan 1943'te

*Prof.Dr., KKTC Lefke Avrupa Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi,saadettinyildiz@mail.com

1 Şair, bu ilk şiirlerinde, Sultaniden M. Ârif ve A.N.(ع.ن) imzalarını kullanmıştır.
2 Büyük oğulları Reha Uğur ve Kemal Koray Hatice Semiha Hanım'dandır.
3 Ahmed Remzi Akyürek (1872-1944), sırasıyla, Kütahya Erguniye, Kastamonu, Halep, Üsküdar Mevlevihanelerinde postnişinlik etmiş; Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi başmemuru olarak çalışmıştır. 30 civarında eseri vardır Memleketi Kayseri'de zatürrieden vefat etmiştir.
4 Arif Nihat, İkinci Dünya Harbi içinde, 15 Ağustos 1943-15 Ekim 1943 arasında, Diyarbakır'da ikinci askerliğini yapar. Burada Diyarbakır sıtmasına yakalanır ve ölümle tehlikesi atlatır.

müdürlük görevine son verilir; bir buçuk ay açıkta kaldıktan sonra, aynı okulda Edebiyat öğretmeni olarak bırakılır. Malatya'da (Diyarbakır'daki 2 aylık ikinci askerliği dahil) üç yıl kadar çalıştıktan sonra, Erkek Lisesi edebiyat öğretmeni olarak Adana'ya döner. Burada yoğun bir sanat dönemi geçirir.

Ne var ki, Malatya'da başlayan huzursuzluk Adana'ya da uzanır: Malatya'da bir müsamerede kendi şiirini okutarak şahsî propagandasını yaptırdığı gerekçesiyle -ki bu iddia asılsız ve maksatlıdır- soruşturma geçirmiştir. Aynı tutumun devamı olmak üzere, "Adana gazetelerinde siyasî mahiyette yazılar yazdığının müşahade edildiği, devam etmesi halinde kanunî muâmele yapılacağı..." Maarif Vekili Hasan Âli Yücel tarafından bizzat ve yazılı olarak ihtar edilir. Buna rağmen yazmakta kararlı ve ısrarlı olması yüzünden "antipatik görüntü"sü artar. "Bakan ihtarı"nın ardından, çeşitli vesilelerle açılan soruşturmalar çoğalır, Adana'daki ikinci görev devresi de sona erer: 4.10.1948'de Edirne Lisesi'ne sürgün edilir.

Edirne Lisesi edebiyat öğretmenliğini sürdürürken, iki devrede on yedi yıl civarında görev yaptığı Çukurova, kendinden saydığı "Arif Hoca"yı Seyhan (Adana)'dan milletvekili adaylığına davet eder; DP listesinden Seyhan adayı olur. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde milletvekili seçilir.

Meclis'e girmekle "mektep kürsüsünden Meclis kürsüsüne" geçen Arif Nihat, "kıvrak davranamadığı için", o devrenin sonunda (14 Mayıs 1954), aktif politikayı bırakır ve öğretmenliğe döner; 27.5.1954'te Eskişehir Lisesi edebiyat öğretmenliği görevine atanır.Yunus Emre havasını teneffüs ettiği bu şehirde kısa bir müddet (1 yıl 3 ay 7 gün) görev yaptıktan sonra, 21.9.1955'te Ankara Gazi Lisesi edebiyat öğretmenliğine nakledilir.

Ankara Gazi Lisesi edebiyat öğretmeni iken, aralarında eşi Servet Asya'nın da bulunduğu 30 öğretmenle birlikte Kıbrıs'a gönderilir. Lefkoşe Erkek Lisesi (o zamanki adı: Celal Bayar Lisesi) edebiyat öğretmenidir.

Şiir ırmağına çok verimli bir kol daha eklediği Kıbrıs'ta iki yıla yakın kalan şair, yurda dönerek, kadrosunun bulunduğu Gazi Lisesi'nde dört ay daha (16.10.1961-16.2.1962) öğretmenlik yapar ve 16 Şubat tarihi itibarıyle emekliye ayrılır. Böylece, toplam 1 yıl 6 ay 16 günlük iki devreli askerliği, 4 yıllık milletvekilliği ve değişik zamanlarda kullandığı mehil müddetleri dahil olmak üzere 33 yıl 3 ay 23 günlük resmî hizmetini tamamlamış olur.

Emekliye ayrıldığı tarihte 58 yaşını henüz doldurmuş bulunan Arif Nihat, çok yönlü tecrübeye sahiptir; hareketli bir meslek hayatı geçirmiş, esaslı bir müşahade ve sezgi birikimine, tahlil gücüne ulaşmıştır... Çok sayıda eseri bu dönemin ürünüdür.

Bu çok yönlü ve yoğun sanat çalışmalarına devam ederken, 1973'ten itibaren sık sık rahatsızlanmaya başlayan şair, birkaç defa kalp krizi geçirip hastaneye yatar. 1974 Aralık ayının sonlarında yeniden hastalanarak Ankara Nümune Hastanesine kaldırılır. Yeni Özel Bölüm 318 numaralı odada -kendi tabiriyle- "Dünyanın öbür yanağından öptüğü gün",[5] tarih 5 Ocak 1975, günlerden Pazar, saat 21.10'dur.

Çok sevdiği Adana'nın düşman işgalinden kurtulduğu, kendisini çok sevdiren Bayrak şiirinin doğduğu gün: 5 Ocak...70 yıl 10 ay 28 gün süren ömrünün de bitişi... Doğduğu ve öldüğü gün de Pazar...

Uzun sanat ve meslek hayatında, değişik çevrelerden çok sayıda dost edinmiş bir sanatkâr ve hem sanat sahasında hem de eğitimde birçok talebe yetiştirmiş bir "Hoca" olan Arif Nihat, 8 Ocak 1975 Çarşamba günü, şöhretiyle mütenasip bir merasimle, Ankara-Yenimahalle Karşıyaka Mezarlığı L.4 P.286'daki kabrinde toprağa verilmiştir.

5 "Bir yanağından öptüm... söyle ey dünya; öbür yanağından öpmek için kaç günlük yol yürümeliyim?" (Öpmek, Kanatlar ve Gagalar, Nesirler:3, s.11)



Arif Nihat Asya'nın Ankara Yenimahalle-Karşıyaka Mezarlığı'ndaki Kabri (Fotoğraf: S.Yıldız)

Ses ve Toprak adlı şiir kitabında yer alan ve öldüğü günün tarihini (5 Ocak 1975) taşıyan Şeb-Arus (Şeb-i Arûs) şiiri, ölümün hemen yakında olduğunu hisseden bir insanın ruh halini ifade ettiği gibi, şairin son âna kadar şiirle iç içe olduğunu; bir taraftan da, tıpkı Mevlânâ gibi, ölümü "Şeb-i Arûs" kabul ettiğini göstermektedir:

Yıkanıp süslenip tâbutlanmak;
Halka i'lândır cülûsumuzu...
Sonra - her yıl- bizim de kutlayacak
Çıkar -elbet- Şeb-i Arûs'umuzu[6]

6 "Şeb-i Arûs", Ses ve Toprak, Şiirler:4, s.9 (Bu çalışmada kullandığımız Arif Nihat'ın şiir ve nesir kitaplarıyla ilgili sayfa numaraları, Ötüken Yayınevi'nin çıkardığı Arif Nihat Asya Bütün Eserleri adlı serinin ilk baskılarına aittir.)



Servet Hanım'ın Vefatından Sonra Çocukları Tarafından Yeniden Yaptırılan Kabri (Foto: Jambıl Erali)

2. Arif Nihat Eskişehir'de

Arif Nihat Asya, 14 Mayıs 1954 tarihinde Eskişehir Lisesi (Bugünkü Atatürk Lisesi)'ne edebiyat öğretmeni olarak atanmış; Milli Eğitim Bakanlığı ve Eskişehir Lisesi arşivlerindeki belgelere göre, 27 Mayıs 1954'te görevine başlamıştır.

Eskişehir'e tayini, çok da isteğe bağlı değildir. Ankara'daki okullardan herhangi birine atanması mümkün iken taşraya gönderilmesi, bir çeşit "örtülü sürgün" sayılabilir. Düşündüklerini her şart altında ve -bazan çok fazla sertleşen bir üslupla- ifade etmeyi ilke edinmiş bir aydın olan Arif Nihat, dört yıllık siyaset döneminde kendi partisine de zaman zaman muhalefet etmiş, doğru bildiklerini siyaset arkadaşlarıyla ve parti politikasıyla ters düşmek pahasına da olsa

savunmuştur.[7] Bizim demokrasimizde pek de meziyet sayılmayan bu tutum yüzünden, başının ağrıdığı zamanlar olmuştur. Bu durumu, kendine has nükteli bir söyleyişle, şu şekilde dile getirmiştir:

Bu huzursuz ve sitemli başlangıcın, şairin sanatçı kişiliğinde yer edecek kadar uzun sürmediği ve "mızrabın gagalaması"nın kısa zamanda atlatıldığı anlaşılmaktadır:

Arif Nihat, Eskişehir'in tarihî semtlerinden Odunpazarı'nda Paşa Mahallesi Beyler Sokağında oturmuştur. Şairin oturduğu Beyler Sokağı'ndaki yirmi yedi ev, "Odunpazarı Evleri Yaşatma Projesi"nin en önemli ayağını Beyler Sokak Sağlıklaştırması kapsamında, ana karakteri muhafaza edilerek restore edilmiştir. Oturduğu evle ilgili olarak Odunpazarı Belediyesi web sitesinde şu bilgiler verilmektedir:

"Bugün beş ayrı sokakta devam eden çalışmaları da kapsayan 'Odunpazarı Evleri Yaşatma Projesi'nin en önemli ayağını Beyler Sokak Sağlıklaştırması oluyor. Türkiye'nin en büyük

"Mi vuruyor, Fa duyuyorlar…
Do vuruyorlar lâ çıkıyor.
Bir daha anladım ki benim tellerim her el için değildir.
Yay'a alışkın tellerimde mızrap acısı var.
Yay öperdi, mızrap gagalıyor." [8]

Nazlarda dilek vardı, edâlarda sihir;
Sevdim seni her şeyinle ey Eskişehir..
Gül gül tüten akşamla ne şâhâneydi
Ufkunda duman dağları, koynunda nehir![9]

restorasyon çalışmasının başlatıldığı Beyler Sokakta bulunan 27 ev adeta yeniden yapılmış. Buradaki birbirinden güzel tarihi evlerde ünlü konuklar ağırlanmaya başlamış bile. Tiryaki Hasan Paşa Sokağına bakan üç katlı bina Kurtuluş Savaşı yıllarında Yunan komutanın karargahı ve cephaneliği olarak kullanılmış. Arif Nihat Asya "Bayrak" şiirini bu evde yazmış. Aynı sokaktaki bir başka eve bundan üç asır önce Evliya Çelebi misafir olmuş." [10]

Beyler Sokak'taki evde yazıldığı belirtilen Bayrak şiiri, Arif Nihat'ın Eskişehir'e gelişinden yaklaşık 15 yıl önce Adana'da yazılmıştır. Şiir, önce Görüşler dergisinin Birinci Kânun (Aralık) -İkinci Kânun (Ocak) 1940-1941tarihli 40-41.sayısında yayımlanmış; daha sonra da Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor adlı şiir kitabının 1946'da çıkan ilk baskısında yer almıştır. Şairin bu evde oturduğu günlerde üzerinde çalıştığı şiirler, Kubbe-i Hadrâ (ilk baskı: 1956) ve Rubâiyyât-ı Ârif I (ilk baskı: 1956) adlı kitaplarında yer alanlar olabilir.

Arif Nihat, bulunduğu çevreye kolaylıkla uyum sağlayabilen, insanlarla ilişkileri zengin, hiçbir zaman alçak gönüllülüğü elden bırakmayan, Adana'da kaldığı yıllarda tam bir Adanalı olabilmiş,Malatya Lisesi müdürüyken okulun hizmetlisiyle oturup rahatça yemek yiyebilmiş, Edirne'nin zengin tarihî dokusuna -âdeta- eklemlenmiştir. Hugo, "*yeryüzünün ruhu insana geçer*" demiş. Şair Edip Cansever'in

7 Kubbeler kitabında yer alan şu sözleri, onun karakteri hakkında önemli ip uçları vermektedir: "Vurgunculuk yapmadım, soygunculuk yapmadım. Muhalefette fayda gördüm, muhalefet yaptım! (…) Devletin memuru oldum; bir partinin memurluğunu yapmadım! (…) Nüfuzumu keyfime, şöhretimi suçlarıma siper etmedim. Memleketin gül gibi geleneklerini gidenek yapmadım. (…) 'Şunu yapmadın, bunu yapmadın, o halde ne yaptın?' diye sorarsanız cezasını, kazasını, ezasını da düşünerek muhalefet yaptım!" ("Berat", Kubbeler, Nesirler:5, İstanbul, 1976, s.293)
8 Eşi Servet Asya'ya yazdığı 2 Ekim 1954 tarihli mektup, Arif Nihat Asya'nın Sevgi Mektupları (Haz. Y.B.Bakiler), Bâb-ı Âli Kültür Yayıncılığı: 10, İstanbul-2001, s.s.187
9 "Eskişehir", Rubâiyyât-ı Ârif I, Şiirler:6, s.9
10 http://www.odunpazari.bel.tr/Icerik.aspx?ID=3&-SID=21

"*İnsan yaşadığı yere benzer / O yerin suyuna, o yerin toprağına benzer / Suyunda yüzen balığa / Toprağını iten çiçeğe*" [11]

mısraları da -Hügo ile fazlaca akraba olmak üzere- aynı şeyi söylüyor. Sanatçı, nefes aldığı, ağlayıp güldüğü, âşık olduğu mekânların bir parçası haline gelir. Ondan kopsa bile, zaman zaman dönüp orada geçen günlerini hatırlar. Arif Nihat'ın, çok uzun bir zaman kalmamış olmasına rağmen Eskişehir'i de benimsediği ve maddî-manevî güzelliklerini, sanatçı hassasiyeti içinde benimseyip şiirinin gözeneklerine yerleştirdiği söylenebilir.

Eskişehir de Arif Nihat'ı benimsemiştir, diyebiliriz. Edebiyat öğretmeni olarak görev yaptığı Atatürk Lisesi (o zaman Eskişehir Lisesi), "Arif Nihat Asya Bilişim Dersliği"ni kurmuş; Tepebaşı semtindeki Ali Rıza Efendi İlkokulu Arif Nihat Asya Ortaokulu (şimdi ilköğretim okulu) hâline getirilmiş; Çamlıca'da bir sokağa da Arif Nihat Asya Sokağı adı verilmiştir. Bu benimseme, Bayrak şiirinin Eskişehir'de yazıldığı bilgisi gibi, Arif Hoca'nın 10.dönem Eskişehir milletvekilliği yaptığı, Atatürk Lisesi'nden mezun olduğu[12] gibi başka yanlışlıklara da yol açmıştır:

Birbirinden aktarılmak suretiyle, başta internet kaynakları olmak üzere, birçok kaynak,[13] onun Eskişehir Milletvekilliği yaptığı bilgisini tekrarlamaktadır:

"Asya, 10. Dönem Eskişehir Milletvekilidir. Demokrat Parti'den 1954 yılında Hasan Polatkan, Kemal Zeytinoğlu ile birlikte meclise

11"Mendilimde Kan Sesleri", Sonrası Kalır, 1974
12 Şinasi Kula, "Kent Belleği Müzesi", Eskişehir Anadolu gazetesi, 23 Ekim 2012 Salı
13 http://odunpazarievleri.org/Icerik.aspx; http://tr.wikipedia.org/wiki/Arif_Nihat_Asya; http://www.sonsuzsifa.com/ blog/ ilginchaber/arif-nihat-asya



Beyler Sokağı'ndan Bir Görünüş.
Tiryaki Hasan Paşa Sokağı ile Kesiştiği Köşe.

giren Arif Nihat Asya, Eskişehir'in o dönem 3 vekilinden biridir. 2013'te Türk Dünyası Kültür Başkenti olacağız. İşte Arif Nihat Asya gibi bir değer var. Hem de bu kentin vekilliğini yapmış. Türk'ün şah damarı bayrağını anlatmış. Ona bir vefa borcumuz yok mu?"[14]

Arif Nihat, 1950 seçimlerinde Seyhan (Adana) 9.dönem milletvekili olarak TBMM'ye girmiş, dönem bittikten sonra aday olmamıştır. Kendi partisini ve parti arkadaşlarını bile eleştirmekten çekinmeyen bu mizaç, uzun süre siyaset yapmaya çok elverişli de değildi. Hüseyin Erdem'in TBMM tutanaklarından naklettiği 13 Temmuz 1953 tarihli şu sözler, eleştirilerini nereye kadar götürebildiğine iyi bir örnek teşkil etmektedir:

"Cezmi Türk arkadaşımız Başvekilin sözleri için 'edebiyat yapıyorsun' tevcihinde bulundular. Başvekil de kalktılar, Cezmi Türk'e hitaben, 'edebiyat yapıyorsun' demediler ama edebiyat yapmıyorum diyerek âdeta edebiyat yapmayı bir kusur olarak teşrih ettiler.

Arkadaşlar, edebiyat yapmak bir defa kusur değildir. Sonra edebiyat her cemiyette ol-

14 Özdemir Uçak, "Büyük Şehir'e Operasyon Yapılacak mı?", Şehir gazetesi, 28.01.2012

duğu gibi bir cemiyeti cemiyet eden unsurlardan biridir. Edebiyatı kaldırdığımız zaman cemiyet kalmaz. Bu itibarla arkadaşlarımızın birbirlerini incitmemek için edebiyatı incitmeyigöze almalarını protesto ve şimdiden sonra olsun buna dikkat buyurmalarını rica ederim." [15]

Arif Nihat'ın buradaki ifadelerini, siyasetin kendine has davranış kalıplarını hatırdan çıkarmadan değerlendirmekte fayda vardır: Adnan Menderes, mensubu bulunduğu DP iktidarının başvekilidir; Cezmi Türk, Arif Nihat'la birlikte 1950 seçimlerinde Adana'dan seçilen DP milletvekilidir. Yakın arkadaştırlar.

2 Mayıs 1954'te yapılan 10.dönem milletvekili seçimlerinde Eskişehir'den seçilen vekiller şunlardır: Hasan Polatkan, Kemal Zeytinoğlu, Abidin Potuoğlu, Muhtar Başkurt, İsmail Sayın, Hicri Sezen, Salih Fuat Keçeci. Birçok bilgiye çok kolay ulaşmamızı sağlayan internet ortamının –bizim dikkatsizlik ve sorumsuzluklarımız yüzünden- ne kadar yanıltıcı bilgiler verebildiğini de unutmamak gerekir.

2.1.Şiirinde Eskişehir

Tanınmış bir edebiyat öğretmeni olan Arif Hoca, Eskişehir'e, Heykeltıraş (1924), Yastığımın Ruyası (1930), Ayetler (1936), Kanatlar ve Gagalar (1945) ve Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor (1946) kitaplarında imzası bulunan ve sanatta belli bir yer edinmiş bir şair ve yazar sıfatıyla gelmiştir.

Bazı şehirlerin kendi sanatçıları vardır ve bu sanatçılar o şehirleri yazarlar; o şehirlerle özdeşleşirler. Onları tanıtır, onlarla tanınırlar. Şehir, düşünen, tarihe giden, tarihten gelenek ve kültür getiren geçmişi bugüne taşıyabilen birleştirici / kaynaştırıcı (sentezci) sanatçılar eliyle gelişir, tamamlanır. İstanbul'u bir "dünya şehri" yapan, orada yaşamış sanat adamlarının zevki değil midir?

Meselâ, Yahya Kemal "İstanbul şairi"dir, İstanbul da onun şehri... İkisi birbirini tamamlar. Tanpınar "beş şehrin şairi" gibi görünse de, Bursa'ya sıra geldiğinde ne kadar coştuğunu herkes bilir. Arif Nihat'ın duygularını coşturan şehir, Adana'dır. Adana'nın kurtuluşu, Seyhan kıyılarındaki mesireler, sel sularına teslim olan mahalleler, Çukurova'nın bereketi... onun şiirinin tematik dokusunda önemli yer tutar.

Ancak Eskişehir'in de Arif Nihat'ın şiirinde önemli bir yer tuttuğu rahatça söylenebilir. Uzun zamandır uzak bulunduğumuz özel arşivimizdeki yayımlanmamış şiirleri arasında varsa onlar hariç, kitaplarına girmiş toplam 21 şiiri Eskişehir'le ilgilidir. Bu şiirlerin temalarını çevre güzellikleri, tarihî şahsiyetler, kadın güzelliği olmak üzere üç ana öbekte toplayabiliriz.

2.1.1.Çevreye Bakışı

Arif Nihat, -ortaokul öğrenciliğinden başlayıp sanat hayatı boyunca süren önce resim, sonra fotoğraf merakı da gösteriyor ki- çevresine çok dikkatli bakan, çevre güzelliklerini dikkat ve hayranlıkla izleyen, izlenimlerini eserlerine büyük bir başarıyla -ve kolayca- yerleştirebilen bir sanatçıdır. Çatalca'dan İstanbul, Bolu, Kastamonu, Ankara, Adana, Malatya, Diyarbakır, Edirne, Eskişehir ve Kıbrıs'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada -askerliği dahil- görev yapan; özellikle emekliliğinden sonra yoğun olmak üzere yurt içi ve yurt dışı birçok seyahat gerçekleştiren şair, bu geniş coğrafyayı ve onun sayısız zenginliğini sanatına malzeme yapmıştır. Onun şiirinde çevre malzemesi -âdeta- ağırlığını aldıktan sonra kullanıldığı için, ayrıntı yorucu değildir. Çevre, günlük hayatın tabiî bir parçasıdır:

Eskişehir'in çevre güzellikleri ile kadın güzelliği -genelde- iç içe girmiş durumdadır.

15 Hüseyin Erdem, "Türkiye Büyük Millet Meclisindeki Çalışmaları (9.Dönem 1950-1954)", Arif Nihat Asya (Ed. Nevzat Kösoğlu), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anma ve Armağan Kitaplar Dizisi / 3, Gözden geçirilmiş ikinci baskı, Ankara-2011, ss.214-228.

...
Yansın sular, akşamla, nehirde;
Arkamda kalan mutlu şehirde
Senden doğacak gün, bana dün var..
Porsuk'ta düğün var!

Yaz kış, gece gündüz, sabah akşam
Altın tüyü dillerde kanaryam,
Sandım ki batan günde tüyün var...
Porsuk'ta düğün var! [16]

Her türlü güzelliği vatan güzelliğinin tamamlayıcısı sayan şair, burada da aynı tutumu sürdürmüştür.

Erkenden başlayan büyük şenlikte,
Bayrakları seyretmek için birlikte,
Bekler iki kızdan biri Porsuk'ta beni,
Biri Bâdemlik'te. [17]

Meselâ, Eskişehir'in düşman işgalinden kurtuluş günü olan 2 Eylül'ü anlattığı şiirde çevre, tarih ve kadın -nükteli bir düzenleme ile- bir aradadır:

Eylûlle bir örnek ol, menekşem, sarı giy!
Boşlukta savrulan şu yaprakları giy!
Çık, sevgilim, akşamları, Porsuk boyuna..
Elbîse deyip, etek bilip rüzgârı giy! [18]

İstanbullu için Boğaz ne ise Eskişehirli için Porsuk boyu da odur. Akşamları giyinip kuşanıp seyrana çıkmak halkın başlıca zevklerindendir. Arif Nihat, bir sonbahar seyranını -Eskişehir güzellerini öne çıkarmak şartıyla- şöyle anlatıyor:

16 "Porsuk'ta Düğün Var!", Aynalarda Kalan, Şiirler:1, s.127
17 "2 Eylül", Yerden Gökten, Şiirler:7, s.213
18 "Eylûl", Rubâiyyât-ı Ârif I, Şiirler:6, s.57

Gündüz durgun, kumral; gece esmer gibidir...
Özler beni.. tıpkı doğduğum yer gibidir...
Geçsem ne zaman -kucak açıp- Eskişehir,
Bana "Kal!" der gibidir. [19]

Eskişehir'in "sıcak suları" ünlüdür. Kadın olsun erkek olsun, her Eskişehirli, hamamlara gitmeyi hayatın bir parçası hâline getirmiştir. Başka şehirlerde suyu ısıtmak için bir sürü yakacak harcanırken, Eskişehir yerden kaynayıp duran suyu ılıştırarak kullanır. Şaire göre, bu kaynak sularının gövdelerde, göğüslerde hem berraklığı, hem de sıcaklığı kalır; bu sularda durulanan tenlerin yumuşaklığı da bir başkadır![20]

Şair, Eskişehir'in çevre güzelliklerini, buradan ayrıldıktan sonra da anmaya devam eder:

Arif Nihat, yaşadığı yerin tarihî yerlerine, özellikle de dinî yapılarına özel bir ilgi duymuştur. Şiirlerini ve yazılarını okuyanlar, onun Edirne ve İstanbul camilerine, Konya'daki Kubbe-i Hadrâ'ya, ne kadar dikkatle baktığını, taşın arkasındaki mânayı ne kadar vukufla yakaladığını görmüşlerdir. Eskişehir II adlı şiiri, Eskişehir şiirlerinde de aynı bakış tarzının devam ettirildiğini gösteriyor:

Dallar, kıyılar ve şarkılar "gel!" dediler..
Hâtif dedi: "Ey yolcu, terâvîhi diler
(Kurşunlu)da kıl, diler (Alâeddin)de ...[21]
Yorgunsan eğer tutsun elinden (Yediler)[22]

19 "Eskişehir", Yerden Gökten, Şiirler:7, s.241
20 "Eskişehir'de Sıcak Sular", Kundaklar, Şiirler:2, s.141
21 Kurşunlu, Alaeddin ve Yediler, şairin Eskişehir'de oturmuş olduğu mahalleye yakın camilerdir. Halkın Yediler de dediği caminin asıl adı Akarbaşı Camii'dir.
22 Rubâiyyât-ı Ârif I, Şiirler:6, s.32

2.1.2.Üç Kahraman

Arif Nihat'ın Eskişehir şiirlerinde üç tarihî şahsiyete yer verilmiştir: Yûnus Emre, Seyyid Battal Gaazî ve Nasreddin Hoca.

Şaire göre, Türk çocukları uzun kış gecelerinde Battal Gaazî cenklerini dinleye dinleye büyümüştür ve insanımızın yüreğinde, vatanımızda yiğitliğin izi kalmışsa -bir îman ve destan adamı olarak- ana kaynağı odur

Her kış, geceler boyunca, Battal Gaazî,
İmânı ve destânıyla beslerdi bizi...
Hâlâ bu yüreklerde, bu topraklarda
Ondandır, eğer yiğitliğin varsa izi. [23]

Büyük halk filozofu Nasreddin Hoca ise iki şehri birleştiren, onları birbiri ile akraba kılan adamdır. Onun, Sivrihisar'da doğup Akşehir'de öldüğü bilgisini esaslı bir nükte-şiir kalıbına döktüğü "Nasrettin Hoca" şiiri, sanki Akşehir ile Sivrihisar arasındaki çekişmeyi bitirmek amacıyla yazılmış gibidir:

Kalmış senden orda beşik, burda mezar...
Tâlihliymiş ki Akşehir, Sivrihisar
Birbirlerinin ismini bilmezken
Sâyende yakından akrabâ olmuşlar. [24]

Battal Gaazî ve Nasreddin Hoca'ya birkaç şiir tahsis eden şair, asıl dikkatini Yûnus'a yöneltmiş; onun manevî büyüklüğünü, sanattaki ustalığını ve rahat söyleyişini, gelenek içindeki yerini şiirleştirmiş; özellikle, "Yûnus Emre" ve "Molla Kaasım" başlıklı iki önemli yazısında ise, geniş ve çok kapsayıcı tasavvufî-edebî bir tahlil yapmıştır.

23 "Battal Gaazî", Kova Burcu, Şiirler:7, s.135
24Kova Burcu, Şiirler:7, s.129

2.1.2.1.Yûnus'a Bağlanış

Aileden ahîlik geleneğine de bağlanan Arif Nihat, Eskişehir'e geldiği zaman, yirmi yıldan fazla bir zamandır Mevlevîlik yolunda yürümüş ve bu yolun âdâbını-erkânını hazmetmiş bir mutasavvıftı. Yûnus'la tanışması, bu yüzden, çok sağlam bir mistik kültür birikimi zeminine oturmuştur. 25 Mayıs 1958 tarihini taşıyan (ve aslında 1958 Mayıs'ındaki Yûnus Emre İhtifalinde yaptığı konuşmanın tam metni olan) "Yunus Emre" başlıklı yazısından aldığımız şu satırlar, onun Yûnus'a hem estetik seviye hem de düşünüş yönünden büyük bir yakınlık -ve hatta hayranlık- duyduğunu göstermektedir:

"Biz kendimizi senden el almışçasına sana yakın ve adımız Yunus Emre imişçesine seni biliyoruz. Senin dilini çözen çözmüş; bizim dilimizi sen çözdün. Yakın bir tarihten beri senin gibi söylemeye gayret ediyoruz. Benim neslimin âmin alaylarında ilâhilerin okunurdu.. Bizi, elimizden tutup mektebe sen başlatırdın. Şimdi mektepte de, kitapta da bizimlesin, çocuklarımızlasın; seni okuyor, senden okutuyoruz. Menkabendeki iğri odun- doğru odun olayından çıkardığımız doğruluk dersini çocuklarımıza ve birbirimize tekrarlıyoruz...

Ve rüzgâr mazide estikçe yedi asır öteden bize selâmın geliyor..."[25]

Kaynakların epeyce bir kısmı Yûnus'un okur-yazar olmadığını kaydetmektedir. Arif Nihat, bu görüşe zımnen itiraz olmak üzere, elli yıldan fazla tutan okur yazarlığını onun ümmîliği ile değişmeye elli kere razı olduğunu söylemiş ve dünyanın en büyük gerçeklerini bir çırpıda söyleyebilen bir insanın okur yazar olmasa bile bunun önemsiz kaldığını ifade etmiştir. "Hazmı güç fikirleri dörtlüklere, gazellere ve bir nevi musammatlara doldurup nesillere muattar bir şurup olarak uzatmıştır. Onları içtikçe içeceğimiz geliyor."[26] sözleri, onun şiirlerini, özellikle hikmetli ve sade söyleyiş yönüyle çok güçlü bulduğunu göstermektedir.

Arif Nihat, Eskişehir'deki görevi sona erdikten sonra da, her yıl yapılan anma törenlerine davet edilmiş; o da bunu "Yûnus'un çağrısı" kabul ederek, katılmaya özen göstermiştir. Aşağıdaki metni, iki mutasavvıfın hasbıhali olarak kabul edebiliriz:

"Yûnus'u özlediğim olur... o da beni özler mi? bilmiyorum. Bu yıl özlemiş olacak ki çağırdı ve buna Selçuklu Enstitüsü'nün başında olan muhterem dostlarımı vesile etti. Kendilerine teşekkür ederim.

Eskişehir'de bu işe kolaylık gösteren âmire de, âmirlere de -şahsım nâmına- şükranlarımı sunarım.. kabul buyursunlar! Zâten Yûnus, kendini hatırlayanlara -devamlı- selâm yollar:

"Bizim için hayır duâ kılanlara selâm olsun!" mısraındaki selâmdan -elbet- benim de payım vardır!

"Aleyküm selâm Yûnus!" dedikten sonra, selâmlaşmamızı, -şöylece- kâğıda geçirmeye çalıştığımı söyliyebilirim:

Sık sıksa selâmın râhatız, memnûnuz!
Seyrekleştikçe içliyiz, mahzûnuz...
Biz sevdik, Asya Asya, ey gözde, seni!
Sen sev bizi Emre Emre, Yûnus Yûnus!" [27]

Yûnus, Sarıköy'de -rahmetin ve ümidin ışığını tutuşturmuş olarak- yatmaktadır. Bazen insanlar, dünya telaşından olsa gerek, mısralarının bir yudumu gönüllere ferahlık veren ermiş Yûnus'u selamlamayı unutabilirler. Şair, bu ihtimale ve ihmale razı değildir ve onu bağrında taşıyan Sarıköy'ün ağzından şöyle seslenir:

Rahmettir, ümiddir karanlıkta mumu;
Mısra'larının, içler açar, bir yudumu...
"Ey yolcular, ey telâşlılar, der Sarıköy,
Bir ân durup selamlayın Yûnus'umu! [28]

Eskişehirli olsun olmasın, halk, Yûnus etrafında gelişen menkıbelere inanır; onun manevî şahsiyetine büyük bir saygı gösterir. Eskilerin hatırladıklarına göre, trenler Sarıköy'de kısa bir süre durdurulup Yûnus'un ruhuna Fatiha okunmakta, yola öyle devam edilmekteydi. Çünkü Yûnus bu yolun pîri sayılıyordu. Arif Nihat, bu durumu hatırlattıktan sonra şunları söylüyor:

"Bilmem, bu güzel gelenek yeni nesilde devam ediyor mu?

Ben de yolumun, sık sık uğradığı Sarıköy'den geçerken, eski trenciler gibi yaparım. Bir defasında, çevrem müsait olduğu için Yûnus'un ruhuna Yâsîn okumak imkânını bulmuştum.İnanır mısınız, inanmaz mısınız? bilemem ve karışamam! Sadece - biraz önce söylediğim gibi- gülmemenizi rica ederim:

Yûnus, benim ithâfımı karşılıksız bırakmadı ve bana -adetâ- söyleyerek,[29] şu şiiri yazdırdı:

27"Molla Kaasım", Çekirdek:2, s.399

28 (isimsiz), Yerden Gökten, Şiirler:7, s.313
29"Söyleyerek yazdırma" konusu, tasavvuf âleminde bazı örnekleri bulunan, bir çeşit "telepatik doğuş"u ifade eder. Arif Nihat, "inanır mısınız, inanmaz mısınız? bilemem ve karışamam!" sözleriyle, bu tür şiir tekevvünlerinin –aynı zamanda- bir inanç meselesi olduğunu da vurgulamıştır. Söyleyerek yazdırmanın yakın dönem edebiyatımızda en tipik örneği, Enis Behiç Koryürek (1891-1949)'in hayatının son birkaç yılında yazdığı ve Vâridât-ı Süleyman-Çedikçi Süleyman Çelebi Rûhundan İlhamlar (Pulhan Matbaası, 1949) adıyla kitaplaştırılan tasavvufî şiirleridir

Akıt nûr hâlinde ni'metleri;
İçir "Hak!" diyen kalbe himmetleri
Elinden, dilinden kerâmetleri
Celî[30] Yûnus'um!

Dilin vahye, ilhâma uygun beyân...
Yakından uzaktan duyar duymayan...
Ki şi'rinde yer yer Muhammed ayân
Ve yer yer Alî, Yûnusum!

Misâlince biz, gerçi, açtık cihâd;
Yaman çıktı, lâkin, inâd, i'tiyâd...
"Yenildin mi sen, yoksa!" dersen Nihâd,
"Belî Yûnus'um, der, belî Yûnus'um!"

Çilen var, hakîkatların hâlisi...
Meded, ey yolun, rehberin kendisi
Nebî Yûnus'un vârisi
Velî[31] Yûnus'um! [32]

Bu şiirde Yûnus -yer yer- benim dilimden kendine seslenerek, Yûnus Emre'nin ve öteki Yûnus'ların ortak felsefesi, ortak hilkat görüşü olan vahdet-i vücûd anlayışının bir küçük misâlini de vermektedir.[33]

Bu şiir, Arif Nihat'ın Yûnus için yazdığı şiirler içinde en kavrayıcı ve kapsayıcı olanıdır. Yûnus, bütün bir inanç sistemi ve bu inancı yaşama kültürü çerçevesinde ele alınmış, bu büyük mutasavvıfın tarikatler üstü mistik karakteri isabetle vurgulanmıştır. Eliyle bir tek eğri odun getirmeyen, dilinden eğri söz çıkmayan, asıl bu yönüyle de kerameti âşikâr olan; söyledikleri hem vahye hem ilhâma uyan; şiirinde Muhammed'in de Alî'nin de ayân olduğu; gerçek bir rehber ve Yûnus Nebî'nin vârisi olan Velî Yûnus… O karakterin özü budur.

30 celî: Belli, apaçık.
31 velî: Allah dostu.
32 "Yûnus", Basamaklar, Şiirler:2, s.243
33 "Molla Kaasım", Çekirdek:2, s.400

Sonuç

Arif Nihat, yolu Eskişehir'e uğrayan önemli kişilerden biridir. Her gittiği yerde büyük bir ilgiyle karşılanan şair...

Bir yıldan biraz fazla kaldığı Eskişehir, onun için –öncelikle- "Yûnus diyarı"dır. O diyarda kır çiçekleri türbesine tütsü yakmak için açar; arılar Yûnus'a mevlid şekeri olsun diye bal yaparlar ve bulutlar onun kabrine melekler gül suyu serpsin diye yağmur getirirler.[34] Eskişehir, hem yiğitliğin timsali Seyyid Battal Gazî'nin yattığı, hem de nüktenin büyük ustası Nasreddin Hoca'nın yaşadığı yerdir. Türk kültürünün bu üç büyük ismi, Eskişehir'in ilgi odağı olmasının başlıca sebebi sayılabilir. Bu bakış açısı, Arif Nihat'ın şiirinde Eskişehir'in önemli bir yer edinmesini sağlamıştır.

Bu şehrin çevre güzellikleri, tarihi, insanı ve bilhassa güzelleri, şairin Eskişehir şiirlerini besleyen ikinci ana damardır. Bu ana damar, akar suları gül, semtleri sümbül rengi bir coğrafyadan gıdalanır. Porsuk hülya doludur, akşamlar gül gül tütmektedir, dağlar dumanlanmış, Porsuk, şehrin koynuna sokulmuştur… Arif Nihat'ın "Sevdim seni her şeyinle ey Eskişehir.." demesinin temelinde bu tür güzelliklerin de payının bulunduğu muhakkaktır. Bu sevgi, şairin Eskişehir'de görev yaptığı süreyle de sınırlı kalmamıştır.

Eskişehir de Arif Nihat Asya'yı unutmayıp benimsemiş; değişik yerlere onun adını vermiş, yine onun adına sanat ve bilim faaliyetleri düzenlemiştir. Bu benimsemenin bazı bilgi yanlışlarına yol açtığı da olmuş; mesela, Eskişehir milletvekilliği yaptığı, "Bayrak" şiirini de burada yazdığı, Eskişehir Lisesi'nden mezun olduğu.. gibi yanlış bilgiler –birbirinden kopyalanmak suretiyle- yayılmıştır.

34 "Yûnus Emre", Nisan, Şiirler: 6, s.265

Şehir yazılarının ne kadar önemli olduğunu anlamak için, Beş Şehir kitabını okumak bile yeter. Tanpınar, bu kitabında, tarihin derinliklerinden zenginlikler getiren şehirlerimizden beşini, engin kültürünün süzgecinden geçirerek anlatmasaydı –mesela- Bursa'yı, Erzurum'u, Ankara'yı daha az tanıyacaktık. Eskişehir'in de tanıtılması gerekir. Buna değecek tabiî ve tarihî zenginlikleri, güzellikleri, kültür kaynakları da vardır.

Arif Nihat'ın Eskişehir şiirleri -bir Beş Şehir atmosferi yaratamasa bile- bu şehrin kitabını yazacaklar için önemli bir kaynak teşkil edecektir. Sanatkârlarına ve sanat eserlerine nüfuz etmeden, şehrin ana karakteri anlaşılamaz.

MEHMET KAPLAN (1915-1986)

EYLEM DERELİ SALTIK*

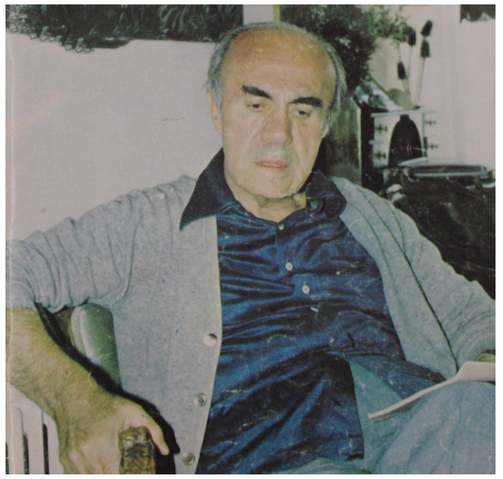
Eskişehir'e taşınmak Mehmet Kaplan için hem ailenin geçimine katkı sağlamak hem de eğitimini devam ettirmek açısından fırsat oldu. Eskişehir Kütüphanesi ve Eskişehir Atatürk Lisesi Kaplan'ın eğitim hayatındaki kararları olumlu yönde etkiledi.

1915 yılında Eskişehir'in Sivrihisar ilçesinde doğdu. Babası Halil İbrahim Bey, annesi Fatma Hanım'dır. Halil İbrahim Bey'in I. Dünya Savaşı nedeniyle askere gitmesinin ardından ekonomik koşulları bozulan aile 1928 yılında Eskişehir'e göç edince ilkokulu Sivrihisar'da bitiren Mehmet Kaplan, orta öğrenimini Eskişehir'de tamamladı.

Eskişehir'e taşınmak Mehmet Kaplan için hem ailenin geçimine katkı sağlamak hem de eğitimini devam ettirmek açısından fırsat oldu. Eskişehir Kütüphanesi ve Eskişehir Atatürk Lisesi Kaplan'ın eğitim hayatındaki kararları olumlu yönde etkiledi. Okuma hevesi bu mekânlarda oluşan Kaplan, 1935 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne kaydoldu. Mezun olduğu 1939 yılında aynı bölümde asistan olarak başladığı kariyerini 1958 yılında Atatürk Üniversitesi'nde, 1962 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde devam ettirdi. 1974 ve 1983 yıllarında Türkiyat Enstitüsü Müdürü, aynı yıl ekim ayında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu üyeliği yaptı. 1936 yılında öğrenci iken burslu olarak gittiği Almanya'dan sonra 1967 yılına kadar Almanya, Fransa, İngiltere, İsviçre'de yapılan konferanslara, seminerlere katıldı. Aldığı eğitimler, katıldığı seminerler, yaptığı okumalara ve araştırmalar ile Kültür Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Atatürk Kül-

*Doç. Dr. Eylem Dereli Saltık, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, esaltik@ogu.edu.tr

1939 yılında Hareket dergisinde yayımlanan Manzara isimli şiiri ile edebiyat dünyasına giren Kaplan, sanat, politika, tarih, dil, bilim, din ve daha birçok konuda yazdığı deneme ve makaleler ile Türk düşünce hayatına katkı sağlamıştır. Özellikle üzerinde durduğu kültür, millet, devlet, millilik, değerler vb. kavramlarla millî bir şuur yaratmaya çalışmıştır.



tür Merkezi ve Devlet Planlama Teşkilat gibi kurumlarda önemli hizmetlerde bulundu. 1984 yılında öğretim üyeliğinden emekli olan Mehmet Kaplan ölümüne kadar geçen iki yılda Marmara Üniversitesi'nde ders vermeye devam etti. 23 Ocak 1986 tarihinde vefat eden Kaplan'ın mezarı Karacaahmet Mezarlığı'ndadır.

Mehmet Kaplan Türk kültür hayatının önemli isimlerinden biridir. 1939 yılında Hareket dergisinde yayımlanan Manzara isimli şiiri ile edebiyat dünyasına giren Kaplan, sanat, politika, tarih, dil, bilim, din ve daha birçok konuda yazdığı deneme ve makaleler ile Türk düşünce hayatına katkı sağlamıştır. Özellikle üzerinde durduğu kültür, millet, devlet, millilik, değerler vb. kavramlarla millî bir şuur yaratmaya çalışmıştır. Hareket, İstanbul, Türk Yurdu, İnkılapçı Gençlik, Türk Kültürü, Türk Düşüncesi, Çığır, Çağrı, Milli Kültür, Türk Edebiyatı, Hisar, Türk Dili ve daha birçok dergide yazılar yazmıştır. Nesillerin Ruhu(1967), Büyük Türkiye Rüyası(1969), Edebiyatımızın İçinden(1978), Kültür ve Dil (1982) denemelerini topladığı eserlerdir.

Mehmet Kaplan Türk Edebiyatı'nda metot ve üslup çalışmaları alanında önemli bir isimdir. Türk Edebiyatı'na bütünlüklü bir bakış açısı ile yaklaşarak geliştirdiği analiz yöntemi ile araştırmacılar için yol açmıştır. Klasik şiirdeki şerh yönteminden farklı olarak tahlil yöntemi ile üslup incelemesi edebiyat araştırmasına kattığı yeniliklerdir. Şiir Tahlilleri I-II, Tevfik Fikret ve Şiiri kitapları bu bakımdan önemli eserleridir.

Mehmet Kaplan'ın Eserleri:

1.Bilimsel Eserler: Tevfik Fikret ve Şiiri(1946), Namık Kemal: Hayatı ve Eserleri (1948), Şiir Tahlilleri I (1954), Tanpınar'ın Şiir Dünyası (1963), Şiir Tahlilleri II (1965), Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I (1976), Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II (1986), Hikâye Tahlilleri (1979), Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar III /Tip Tahlilleri (1985)

2.Deneme Kitapları: Nesillerin Ruhu (1967), Büyük Türkiye Rüyası (1969), Edebiyatımızın İçinden (1978), Kültür ve Dil (1982)

3.Antolojiler: Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi (1974), Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal II c. (1981), Atatürk Devri Türk Fikir Hayatı I (1981), Atatürk Devri Fikir Hayatı II (1982)

4.Diğer Eserleri: Ahmet Haşim'in ait Bize Göre, Gurebâhâne-i Laklakan, Frankfurt Seyahatnamesi eserlerinin sadeleştirilmiş basımı(1969), Ziya Gökalp'in Türkçülüğün Esasları eserinin sadeleştirilmiş basımı (1970), Köroğlu Destanı (1973), Cenap Şahabeddin'in Bütün Şiirleri (1984), Âli'ye Mektuplar (1992)

MEHMET KAPLAN'IN ESKİŞEHİR'İ

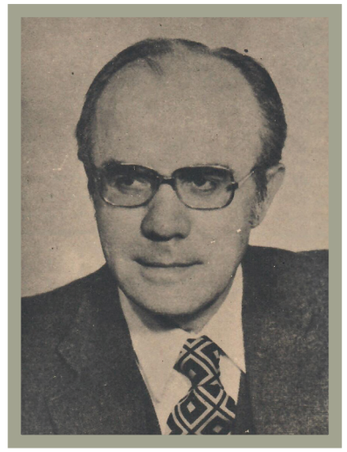
Muharrem DAYANÇ*

Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nın önde gelen edebiyat araştırmacılarından biri olan Mehmet Kaplan'ın hayatında Sivrihisar'dan sonra öne çıkan en önemli ikinci mekân Eskişehir'dir. 1928-1935 yılları arasında yaşadığı bu şehir Mehmet Kaplan üzerinde, daha sonraki hayatını belirleyecek kadar önemli izler bırakmıştır.

Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'nın en önemli kurucu şahsiyetlerinden biri olan Mehmet Kaplan'ın üniversite hayatı için İstanbul'a gittiği 1935 yılına kadar üzerinde etkili olmuş iki ana mekân Sivrihisar ve Eskişehir'dir.[1] Yaklaşık on üç yıl süren Sivrihisar dönemi (1915-1928), Mehmet Kaplan için, hayal ile masal karışımı bir çocukluğun yaşandığı ve gerçek âlemle henüz tam bir temasın kurulamadığı dönemdir. Hoca'nın buradaki zamanının yarısından çoğu babasız geçmiş, evin bütün yükünü, annesi ile kendisinden birkaç yaş büyük olan ablası çekmiştir. Kaplan, Eskişehir'de artık hayatın ortasındadır. Sefalet ve fakirlik içinde

*Prof. Dr., İMÜ, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. (mdayancm@gmail.com)

1Mehmet Kaplan'ın; "Hüviyet Cüzdanı Sureti" (s. 106); "Mekteb-i İbtidâiye Tasdiknâmesi" (s. 132) ; "İlk Mektep Tasdiknâmesi" (s. 134) ; "Orta Mektep Şehadetnâmesi" (s. 137). Bahsi geçen belgeler için bkz: (Özcan Türkmen-Serhat Çınar-Mehmet Konukçu, Eskişehir Eğitim Tarihi, Eskişehir Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, 200 s). Ayrıca lise diploması ile hayatı hakkında diğer önemli belgeler için bkz: (20 Yılın Ardından Mehmet Kaplan, Haz. Sema Uğurcan, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 144).



kıvranan ailesine yardım etmek zorundadır. Bu nedenle, olgunluk yıllarında Kaplan'ın, Sivrihisar'a bakışı ile Eskişehir'e bakışı farklı olacaktır. Çünkü birinde (Sivrihisar), masal-hayal karışımı ve rahat bir çocukluk; diğerinde ise (Eskişehir) hayatın bütün acımasızlığıyla kendisi vardır.[2]

Kaplan'ın hayatındaki Eskişehir yılları 1928-1935 yıllarını içine alır. Eskişehir'e göçün arkasında "hayatta hiçbir işte başarı kazanamamış babası"[3] ve onun "bozulan işleri" yatar. Kaplan, "Eğer babamın işleri bozulmasaydı şimdi Sivrihisar'da kunduracı olacaktım" der.[4] Ailesinin yaşadığı bu trajedi, daha sonra ona ortaokul ve liseye gidebilmenin fırsatını da sunacaktır.

Kaplan, arkadaşı Ali Ölmezoğlu'na Eskişehir'deki adresini yazar. Bu adres, "Gelik Mahallesi, Cıga Sok. No. 2" şeklindedir.[5] Mahalle Tatar mahallesidir.[6]

Kerpiç Ev

Eskişehir'e taşındıktan sonra ailenin en önemli ihtiyacı sıcak bir evdir. İşte Porsuk Nehri'nin ötesinde istasyona yakın bir yerde yapılacak bu evin, bütün kerpiçlerini ailece kırar, keser ve kuruturlar "Porsuk Nehri'nin ötesinde, demiryolu istasyonuna yakın, tek katlı kerpiç bir evde oturuyorduk. Evin kerpicini bütün aile biz kırmış, kesmiş ve kurutmuştuk."[7] Bu kerpiç ev, daha sonra onun Eskişehir'den hatırladığı en önemli unsurlardan biri olacaktır. Hatta onun nazarında burası, "kerpiç evler memleketi"dir.[8] Bu kerpiç damlı evler onun gözünde "mağara"ya[9] benzer. Kaplan, ilham kaynağının bu ev olduğu düşünülebilecek.

2-Kaplan'ın çocukluğunda ve gençliğinde hem eski hem yeni kültüre âşina olması ona daha sonraki akademik çalışmalarında mühim katkılar sağlar: "Hoca ilkokulu 1928'den, yani harf inkılâbından önce, eski harfli dönemde okumuş olduğundan, daha önce adı geçen ortak çalışmalar sırasında meselâ kütüphanede eski gazeteleri tararken, bizim gibi uzun uzadıya okumadan, sadece şöyle bir göz atmak suretiyle hangi makalenin bizi ilgilendirdiğini tespit eder; çocuklar şunları alalım, şunlara lüzum yok diyebilirdi." (Abdullah Uçman, "Hâtıralar Arasında Mehmet Kaplan", İ.Ü. Türkiyat Mecmuası, Cilt: 21, Bahar 2011, s. 462-463).
3-Mehmet Kaplan, "Kütüphaneler", Hisar, Sayı: 102, Haziran 1972, s. 13.
4-Mehmet Kaplan, "Ham Taş ve Heykel", Sevgi ve İlim, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002, s. 60-61.

5-Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 16.7.1940 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 31-32. (Buradaki "Gelik Mahallesi" şeklinde okunan/geçen mahalle adı "Güllük Mahallesi" de olabilir. Çünkü, bu mahalle eskiden Odunpazarı semtinde bulunmakta olup genelde Sivrihisarlıların ikamet ettiği bir bölgedir. "Cıga" sokak da halk arasında "Cıgalar Sokak" olarak bilinmektedir).
6-Mehmet Kaplan, "İşte Böyle Yerlerde", Edebiyatımızın İçinden, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 182.
7-Mehmet Kaplan, "Kütüphaneler", Hisar, Sayı: 102, Haziran 1972, s. 13.
8-Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 6.8.940 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 39-40.
9-Mehmet Kaplan, "Mukaddes Uçurum", Nesillerin Ruhu, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 223-224.



Sivrihisar Hacı Üveys Mahallesindeki Evlerinden Görünüşler

"Kerpiç Eve Dönüş" başlıklı bir şiir yazmıştır.[10] Ayrıca başlıksız bir başka şiirinde yağmurda yaz rüyası görerek "Kurşunlu Camisi"[11]ni hatırlar:

"Beyaz minare, Kurşunlu Cami, sükûnet,
Ve akşam güneşe bakan altın oluk,
Yağmurda yaz rüyası gören mesut çocuk."[12]

10- "KERPİÇ EVE DÖNÜŞ

Artık her şey munis ve her şey iyi,
İpek gibi sâkin, düşüncelerim;
Buğuya kalboldu bütün kederim,
Çay renkli bir akşam sardı bahçeyi

Sessizliği besteliyor serviler
Akıyor, her yerden, duru bir zaman;
Yağmurlu bir sesle 'uyu, uyu' der,
Uzak garnizonda çalan borazan

Aya kapısını açtı her ağaç,
Bahar rüyasıyle sarhoş asara;
Yumuşak ve mavi bir deniz, kıraç,
Elmas elmas yıldız döküldü yere

Bir ilâh kılığı içinde köylü,
Tanımadı selâm verdi de geçti.
Tanrım, gecede mi, bende mi büyü?
İstemem, istemem bir şey bilmeyi

Çitle çevrilecek günlerim artık;
Uzak, asmalıktaki elektrikten.
Kitaplar tükenmiş, yorulmuş beden
Gözyaşı kalbimi yıkasın ılık."

(K. Domaniç, "Kerpiç Eve Dönüş", Bizim Türkiye, nr. 8, 21 Nisan 1948, s. 6).

11-Hem Eskişehir şehir merkezinde hem de Sivrihisar'da "Kurşunlu" adını taşıyan camilerin bulunması, ilk plânda Kaplan'ın burada her iki mabedi birden ima ettiğini bize düşündürtmüştür. Fakat şiirin başlığında "Kerpiç Ev" ifadesinin bulunması ve bu evin Eskişehir şehir merkezinde yapılması/olması kastedilenin burası (Eskişehir şehir merkezi) olması ihtimalini arttırmaktadır.

12-Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 13.9.943 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 141.

Satıcılık Yapan Küçük Bir Çocuk

Küçük bir köyü hatırlatan hayat şartlarının daha hafif ve yardımlaşmanın daha çok olduğu Sivrihisar'dan kopup Eskişehir'e gelince, ailenin geçinebilmesi için küçük Mehmet'e de yük/iş düşer. Gündüz okula gider, akşamları da evlerine yakın olan istasyonda ve hemen onun az ilerisinde bulunan Devlet Demiryolları Fabrikasının önünde[13] satıcılık yapar.

Kaplan, tren vagonlarının büyüleyiciliği ile yolcuların uykulu, kayıtsız tavırları arasında ayran satmasının hikâyesini ve daha sonra eve dönüşünü şöyle anlatır: "Gece, ellerimizde ayran bakraçları, trene çıkardık. Issız bozkır karanlığında, seyyar ışıklı saraylar gibi, birden karşımızda duruveren vagonlar bizi büyülerdi. Pencereden, uyku içinde donmuş veya bir rüyadan bakar gibi çehreler uzanır, ölü gözler ile soğuk boşluğu yoklar, tekrar kayıtsız içeri çekilirlerdi. … Bu aydınlık, masal kâşaneleri uzaklarda eriyince, biz yine mağaramıza dönerdik: Kerpiç damlarımıza, uykularımıza, hastalığımıza ve sefaletimize".[14]

Kaplan, "gece yarıları istasyona gider, süt, simit, ekmek veya köpük taşı satar".[15] Fakat, küçük bir çocuk için ticaretin önemli riskleri vardır. Bu da zaman zaman müşterilerin üşüşmesinden oluşan kargaşada ne yapacağını bilemeyip zarar etmektir: "… On ekmek sattığımda bir ekmek kârım olurdu. Bazen, tren geldiğinde, kalabalık başıma üşüşür, o kargaşada kazanacağım tek ekmek de giderdi. En kötüsü, içime işleyen soğuktu. Hele annemin vakit geldi diye sıcak yatağımdan kaldırdığı anlar".[16]

> Porsuk Nehri'nin ötesinde, demiryolu istasyonuna yakın, tek katlı kerpiç bir evde oturuyorduk. Evin kerpicini bütün aile biz kırmış, kesmiş ve kurutmuştuk."Bu kerpiç ev, daha sonra onun Eskişehir'den hatırladığı en önemli unsurlardan biri olacaktır. Hatta onun nazarında burası, "kerpiç evler memleketi"dir.

Eğitim Hayatı ve Kütüphane

Kaplan, ortaokul ve liseyi 1930-1935 yılları arasında bitirir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Kaplan'ın ailesi maddî imkânsızlıklar neticesinde Eskişehir'e göç etmeseydi Hoca, ortaokul ve liseye gitme fırsatı elde edemeyecekti. Kaplan, olumsuzluktan doğan bu güzel neticeyi Fikret'in bir mısrasıyla özetler: "Bazen felâketin de olurmuş hayırlısı"[17] "Bir meziyetim varsa, lise sınıflarından beri aklımın erdiği her şeyi okumaktan ve yazmaktan ibarettir. Edebî eserler kadar felsefe, sosyoloji, psikoloji vesair sahalara ait kitaplar okumaktan zevk aldığımı itiraf edeyim.

13-"Eskişehir'e geldiğim zaman gündüz okula gidiyor, geceleri İstasyon'da süt, simit, ekmek satıyordum." (Konur Ertop, "Prof. Mehmet Kaplan İle", Aziz Nesin Vakfı Yıllığı 1976, Yaylacık Basımevi, İstanbul 1976, s. 761-762). "Eskişehir'e göç ettikten sonra da İstasyon'da ve Devlet Demiryolları fabrika kapısında ekmek süt, simit sattım" (Ertop, a.g.mülakat, s. 760-761).

14-Mehmet Kaplan, "Mukaddes Uçurum", Nesillerin Ruhu, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 223-224.

15-Mehmet Kaplan, "Kütüphaneler", Hisar, Sayı: 102, Haziran 1972, s. 13.

16-Zeynep Kerman-İnci Enginün, Mehmet Kaplan Hayatı ve Eserleri, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s. 15.

17-Mehmet Kaplan, "Ham Taş ve Heykel", Sevgi ve İlim, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002, s. 60.

Lisede Ömer Lütfi Barkan'ın, üniversitede Fuat Köprülü ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın talebesi ve asistanı olma şansına sahip oldum. Onlar, benim gözlerimin önüne çok geniş ufuklar açtılar. Onlar kadar, belki onlardan da fazla, büyük Fransız filozofu Alain'i okudum ve fikirlerini benimsedim" [18] diyen Kaplan, lise yılları hakkında önemli ipuçları verir. Bu şahsiyetlere lise yıllarından edebiyat öğretmeni Cemal Duru'yu da ekleyebiliriz.[19] Bu etki, Askerî Tıbbiye imtihanını kazanmış genç Kaplan'ı, bundan vazgeçirip Yüksek Öğretmen Okulu'nu tercih ettirtecek kadar büyüktür.[20] Kaplan, hocalarının üzerindeki etkisinden daha sonraki hayatında dostlarına da bahseder[21].

Eskişehir'de, şimdi yerine büyük bir okul dikilmiş, bahçe içindeki tek katlı beyaz kütüphane, lise sıralarında benim saadeti duyduğum en güzel yerlerden biriydi. Uzak, hayalî seyahatlerin, içlerinde Goethe ve Nietzsche de bulunan büyük adamların, gazete ve dergilerde okunan sayısız bilgi ve haberlerin, kafamı Nuh'un gemisi gibi doldurduğu ve benim her akşam yeni bir ruhla yüklü parkta dolaştığım saatleri hiç unutmam."

Gündüzleri okula, geceleri istasyona veya fabrika kapısına bir şeyler satmaya giden Kaplan, bu koşuşturma içinde boş vakit bulursa Eskişehir Halkevi Kütüphanesine koşar. Bu kütüphane "çarşı ve pazardan uzak bir bahçe içinde, temyiz mahkemesinin biraz ötesinde"dir.[22]

18-Mehmet Kaplan,"Darlık ve Genilik"Sevgi ve İlim, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002, s. 13.

19-Necat Birinci, "Hayatı ve Eserleri", Türk Edebiyatı, Mart 1986, s. 63. (Birinci, bu bilgiyi; "İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 1984-1985 Mezuniyet Yıllığı, s. 10"a dayanarak verir).
Ayrıca yine Cemal Duru ile ilgili şu önemli bilgileri buraya almakta fayda vardır: "Lise sıralarındaydım. Hayatın, evin, sokağın kiri, pası, kaygısı acısı üzerime sinmiş. Uzun boylu, parlayan gözlükleri, elinde kitabı ile onun sınıfa girişini görür gibi oluyorum. O, benim edebiyat hocam Cemal Bey'dir(Duru). İçimde aynaya vurmuş gün ışığı gibi bir dalgalanma oluyor… O konuştukça ruhumun bilmediği, tanımadığı bir iklime girdiğimi hissediyorum. Pis, çamurlu arka sokaklar çok uzaklarda kalıyor… Bana dünyada şiir, sanat ve güzellik diye yüce varlıklar olduğunu öğreten Cemal Hoca'ya ne kadar minnettar olduğumu anlatamam." (Zeynep Kerman, "Prof. Dr. Mehmet Kaplan Hayatı ve Eserleri", Mehmet Kaplan İçin, Haz. Zeynep Kerman, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 2-3). (Zeynep Kerman da bu bilgiyi Necat Birinci'nin yararlandığı; "İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 1984-1985 Mezuniyet Yıllığı"dan verdiğini söyler).

20-Konur Ertop, "Prof. Mehmet Kaplan İle", Aziz Nesin Vakfı Yıllığı 1976, Yaylacık Basımevi, İstanbul 1976, s. 761-762.
Bu bahisle ilgili küçük bir ayrıntıyı da buraya almak isteriz: "Liseyi bitirdiğim zaman bazıları Tıp Fakültesi'ne gitmemi tavsiye ettiler. Ben Edebiyat Fakültesi'ni tercih ettim. Fakat Felsefe bölümüne girecek iken Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne yazılmak mecburiyetinde kaldım. Zira o yıl Yüksek Öğretmen Okulu'nda Felsefe bölümüne öğrenci almıyorlardı. Tıp Fakültesi'ne girmiş olsaydım, onun şart ve imkanlarına göre, şimdikinden çok farklı bir insan olacaktım." (Mehmet Kaplan, "Ham Taş ve Heykel", Sevgi ve İlim, Dergâh Yayınları, İst. 2002, s. 60).
21-"Sonra bana zaman zaman bahsederdi. İsimleri şu anda maalesef hatırımda kalmış değil; bazı hocalarının üzerinde ısrarla dururdu. Bu hocalarının kendisi üzerinde çok hayırlı bir rolü olduğunu sık sık söylerdi." (İsa Kocakaplan-Mehdi Ergüzel, "Prof. Dr. Ö.Faruk Akün'le Mehmet Kaplan Üzerine Yapılan Sohbetin Tam Metni", Türk Edebiyatı, Mayıs 1986, s. 41).
22-Mehmet Kaplan, "Kütüphaneler", Hisar, Sayı: 102, Haziran 1972, s. 13.



Hoca, lise yıllarını, ev, istasyon/fabrika kapısı ve kütüphane arasında geçirir,[23] fakat bu mekânlar içinde 'saadeti duyduğu' tek yer kütüphanedir:

"Eskişehir'de, şimdi yerine büyük bir okul dikilmiş, bahçe içindeki tek katlı beyaz kütüphane, lise sıralarında benim saadeti duyduğum en güzel yerlerden biriydi. Uzak, hayalî seyahatlerin, içlerinde Goethe ve Nietzsche de bulunan büyük adamların, gazete ve dergilerde okunan sayısız bilgi ve haberlerin, kafamı Nuh'un gemisi gibi doldurduğu ve benim her akşam yeni bir ruhla yüklü parkta dolaştığım saatleri hiç unutmam."[24]



Kütüphaneyi Kaplan'ın çocuk muhayyilesinde bu kadar cazip kılan bazı somut sebepler vardır. Bunlar, onun başka yerde ve özellikle de evinde bulamadıklarıdır: "Soba gürül gürül yanıyordu. Masalarda düğmesine basılınca yanan ampüller… ve istediğim her kitabı saygı ile getiren ciddî çehreli yerli memurlar… Yaşadığım hayat ne kadar fakir ve ızdırap verici ise, bu güzel kütüphanede geçirdiğim saatler o kadar geniş, zengin ve mesut edici idi."[25]

İlk olarak ortaokul son sınıfta adını hatırlayamadığı bir arkadaşının teşvikiyle gittiği kütüphane o zaman için onun hemen hemen hiçbir yerde bulamayacağı lüksü içinde barındırıyordu: Güzeldi, sakindi, sıcaktı, rahattı, ama bütün bunlarla birlikte genç Mehmet için gerçek hayattan bir kaçıştı:

"Okumaya meraklı idim. Ortaokulun son sınıfında bir arkadaşım Eskişehir'de beni şehir kütüphanesine götürdü. Kütüphane güzel, sâkin, sıcak ve rahattı. O günden sonra boş vakitlerimi hep kütüphanede geçirdim. Karmakarışık gazete, dergi, roman, psikoloji, sosyoloji, tarih, felsefe kitabı, hoşuma giden her şeyi okudum.

Sonradan üzerinde düşününce şunu fark ettim ki, bu benim yaptığım, hayatın acı gerçeklerinden bir kaçıştı. Kitapların dünyası, beni boğan ve ezen dar ve kapalı çevreden çok

23-"Fakir evimize, istasyon ve fabrika kapısına nazaran burası benim için cennetti. Diyebilirim ki, hayatımda en büyük saadeti bu kütüphanede tattım. Neler okumadım bu kütüphanede. Edebiyatla beraber felsefe ve psikolojiye de meraklıydım. Lise son sınıfta aynı Halkevi binasının konferans salonunda Alman şairi Goethe hakkında bir konferans verecek kadar dolu idim. Çocukça bularak hepsini yırttığım şiirler, romanlar, destanlar kaleme aldım. Lisede okul kitaplığına da ben bakıyordum. Çok iyi edebiyat, tarih, felsefe ve sosyoloji hocalarımız vardı. Bunlara karşı hayatım boyunca büyük saygı duydum. Onlar benim Edebiyat Fakültesine girmemde etkili oldular." (Ertop, a.g.mülakat, s. 761-762).
24-Mehmet Kaplan, "Kütüphaneler", Hisar, Sayı: 102, Haziran 1972, s. 13.

25- Kaplan, a.g.m., s. 13.

geniş ve derindi."[26]

Lisede okuduğundan daha fazlasını kütüphanelerde okuyan Kaplan, burada kendisine ömür boyu terk etmeyeceği başka hocalar da bulur:

"Lisede okuduğumun bin mislini bu kütüphanelerde okudum. Hür ve mesut olarak. İyi, hayat boyunca kendilerine saygı duyduğum hocalarım vardı. Fakat ben en büyük hocaları, Goethe'leri, Nietzche'leri, Tolstoi'leri, Hugo'ları, Gorky'leri kitaplarda tanıdım. Tabiî tercümelerinden."[27]

Yıllar sonra bu kütüphanenin yıkıldığını duyan Kaplan çok büyük bir üzüntü yaşar ve kendisini "saadet ülkesi tecavüze uğramış bir insan" gibi hisseder: "Hayalimde uzun yıllar bir beyaz düşünce mabedi gibi hatırası devam eden bu kütüphaneyi, Eskişehir'e her gidişimde ziyaret ederdim. Onu yıktıklarını duyunca, saadet ülkem tecavüze uğramış gibi üzüldüm. Ne olur kütüphaneleri de böyle mabedler gibi güzel inşa etseler ve onlara hiç dokunmasalar…"[28]

Lise yıllarında çok taşkın bir muhayyileye[29] sahip olan Kaplan şiirler de yazmıştır:

"Lise yıllarında kendimi şair vehmederken, şöyle mısralar yazdığımı hatırlıyorum:

> "Okumaya meraklı idim. Ortaokulun son sınıfında bir arkadaşım Eskişehir'de beni şehir kütüphanesine götürdü. Kütüphane güzel, sâkin, sıcak ve rahattı. O günden sonra boş vakitlerimi hep kütüphanede geçirdim. Karmakarışık gazete, dergi, roman, psikoloji, sosyoloji, tarih, felsefe kitabı, hoşuma giden her şeyi okudum."

Bu dünya da onun bir bucağıdır;
Ayı güzel, günü güzel, suyu hoş…

Bu fikir bende hâlâ var. Bu dünyayı, kâinatı ve insanı akıl almaz, sonsuz bir kudret ve maharete sahip bir varlığın yarattığına inanıyorum."[30]

Lise yıllarında Hoca, daha önce de belirtildiği gibi sadece şiir değil, hikâye ve roman da yazar, fakat bunları yayınlamaz ve yırtıp atar: "Lise sıralarında, şimdi bir tanesi bile elimde bulunmayan defter defter şiir, hikâye, hatta roman yazdım. Allah'ın verdiği büyük lutufla bunları yırttım."[31]

Bu bahsi, Kaplan'ın, lise yıllarında arkadaşlarıyla birlikte yaptıkları bir orman kampı hatırası ve bu hatıra ile ilgili olarak yıllar sonra hissettikleriyle bitirmek yerinde olur: "… Hatırlıyorum, lisede bir ormanda kamp kurmuştuk; günümüzün işleri pek canımızı sıkıyordu. Hiç birimiz, mesut bir hayat yaşadığımıza kani değildik. Fakat şimdi, o günler bana ömrümün en güzel günleri gibi görünüyor. Arkadaşlarım için de öyle."[32]

Eskişehir'den Okul Arkadaşları

Kaplan, Sivrihisar'dan bahsederken Eytam Müdürü'nün oğlu Ahmet dışında hiçbir çocukluk arkadaşının adını zikretmez. Ortaokul ve lisede okurken edindiği arkadaşlarından bir

26-Ahmet Köklügiller-İbrahim Minnetoğlu, Şair ve Yazarlarımız Nasıl Yazıyorlar, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul 1974, s. 223.

27-Mehmet Kaplan, "Kütüphaneler", Hisar, Sayı: 102, Haziran 1972, s. 13.

28-Kaplan, a.g.m., s. 13.

29-"Lisedeki canlılığımı tekrar bulabilsem" (s. 217)., "Lisede ne kadar muhayyilem taşkındı." (s. 234) Bilgi için bkz: (Mehmet Kaplan, Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 217/ s. 234).

30-M. Orhan Okay, "28 Nisan 1964 Tarihli Mektup", Mehmet Kaplan'dan Hatıralar… Mektuplar…, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 97.

31-Ahmet Köklügiller-İbrahim Minnetoğlu, Şair ve Yazarlarımız Nasıl Yazıyorlar, Minnetoğlu Yayınları, İst. 1974, s. 223.

32-Mehmet Kaplan, "Hatıralar", Sevgi ve İlim, Dergâh Yayınları, İst. 2002, s. 85.



Kır Gezisinden Görünüşler

kaçı ile ömrünün sonuna kadar dost kalması/olması onun hayatında Sivrihisar'daki yaşça küçük çocuklara mahsus oyun arkadaşlığı anlayışının Eskişehir'de kalıcı dostluğa dönüştüğünü gösterir. (Mektuplarında rastladığımız tek istisna hariç, -ki bu da arkadaş değil sadece bir tanıdıktır-)[33]. İstanbul hayatında yakın çevresinde bulunan dostları onun bu gençlik dönemindeki arkadaşlarıyla irtibatını hiç koparmadığını söylerler. Bunlardan biri Hoca'nın en samimi dostu[34] Türk musikisi mütehassısı Ehad Erpad'dır: "… Kaplan Bey, arkadaşlarına çok bağlı bir insandı. Eskişehir'den kopmuş olmasına rağmen, Eskişehirli arkadaşları sık sık onu ziyaret ederdi. Onlarla da memleket meselelerini görüşme imkânı bulurdu. Mesela, Türk musikisinin çok büyük mütehassısı olan Ehad Erpad Bey'i söyleyebilirim. Lise sıralarından başlayan dostluk, ölümüne kadar devam etmiştir."[35]

"Bizim Ehad kendince dünyanın en büyük müzisyenidir. Onu yurtta, yıldızların altında, muhayyel musikisini bestelerken görürdüm. Hiçbir gün pi(y)anonun başına oturmadı"[36] ifadesinden de anladığımıza göre bu çalışmaktan çok hayal kurmaktan hoşlanan dostuyla aynı yurtta kalırlar. Yine bir gün Ali Ölmezoğlu'na yazdığı mektupta yurda uğradığını ve orada; Ehad'a, Zeytinoğlu'na, Feridun'a rastladığını söylemesi Kaplan'ın iki çocukluk arkadaşını daha tespit etmemizi sağlar. Zeytinoğlu, Eskişehir'den lise yıllarından dostu Dr. Tevfik Zeytinoğlu'dur fakat Feridun yani Dr. Feridun Bilginer'in her ikisinin ortak dostu olduğunu anlamakla birlikte Eskişehirli olup olmadığıyla ilgili bir bilgiye rastlayamadık.[37]

Tavşanlı, Kütahya ve Eskişehir'de birçok mensubu bulunan büyük ve köklü bir

33-"Eskişehir'de liseden tanıdığım serseri bir genç vardı. Geçen sene, Karaköy'deki börekçide karşılaştık. Konuşmak istedi. Yıllardan beri ne olduğunu bilmediğim, evvelce de samimi olmadığım bu adamla konuşmak istemedim. Yüzüne yabancı yabancı baktım. Çekildi, gitti." (Mehmet Kaplan, Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 229).

34-Kaplan'la Ehad arasında borç para alış verişleri de vardır: ".. Bizim Ehad vardı, ona güveniyordum. Muamele biteceğine yakın ondan makus cevap geldi. Evleneceğimiz eş dost arasında şâyi olmuştu." (Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 4.2.1942 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 101).

35-İsa Kocakaplan-Mehdi Ergüzel, "Prof. Dr. Ö.Faruk Akün'le Mehmet Kaplan Üzerine Yapılan Sohbetin Tam Metni", Türk Edebiyatı, Mayıs 1986, s. 41.
Akün'ün bu bahisle ilgili, aynı mülakatın, yukarıda iktibas edilen metnin bir sayfa sonrasında söyledikleri dikkati çekicidir: "… Kaplan Bey, eski arkadaşlarına da vefa duygusu ile çok bağlı idi. Konuşmamın başında da bahsetmiştim çevresi dolayısıyla… Karşılıklı bir vefa vardı çevresinde, eski arkadaşları ile kendi arasında, O onları arardı, arkadaşları da onu. Eskişehir'de çocukluk devresine giden arkadaşlıkları hayatının son devresinde de devam etmekteydi. Aramaktan, dostlarını ziyaret etmekten haz duyardı."

36-Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 4.2.942 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 101.

37-Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 28.2.941 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 73.

ailenin çocuğu olan Dr. Tevfik Zeytinoğlu, Kaplan'ın ortaokul, lise ve hatta üniversite yıllarından arkadaşıdır. Bu dostluk, Zeytinoğlu'nun 17 Haziran 1970'de ölümünden sonra ardından yazı yazdırtacak kadar büyüktür: "Benim kırk yıllık, tâ ortaokuldan arkadaşımdı. Eskişehir ortaokulunda, lisede ve üniversitede beraberdik. Uzun yıllar Eskişehir'de çalıştı. Memlekete her gidişimde onu mutlaka ziyaret ederdim. Büyük meziyetlerinden biri yardım duygusu idi. Eskişehir Kızılay'ına epeyce hizmeti dokundu sanıyorum. … Herkesin sevdiği diğer bir meziyeti şakadan ve nükteden hoşlanması idi. Tavşanlı, Kütahya ve Eskişehir'de pek çok âzâsı bulunan eski Zeytinoğlu ailesindendi. Halkı yakından tanır ve severdi. … Tevfik Zeytinoğlu meslektaşları arasında istisnaî bir tip olduğunu, yaptığı küçük bir anketle ispat etmişti: Eskişehirli doktorların hemen hepsi, günlük gazeteden başka bir şey okumuyorlardı. Tevfik kitap okuyor ve bununla âdeta iftihar ediyordu." [38] Kaplan Hoca'nın mektup ve hatıralarında adını zikrettiği lise yıllarından bir diğer arkadaşı, daha sonra Siyasal Bilgiler Fakültesinde Profesör olacak olan Kemal Fikret Arık'tır.[39] Bir gün Arık'ın oğlu Kaplan'ı ziyaret eder ve bunun üzerine o da lise yıllarından tanıdığı bu insan için sonu pek de iyi bitmeyen şu ifadeleri hatıralarına yazar: "… Fikret son derece nazik, bilgili, güzel konuşan bir insan. İşini beceriyor. Mevkiini, maaşını kongreleri sağlıyor. Unesco toplantılarından birinde 'ben şimdi insanlarla dost oluyorum' diyordu, beni de herkese tanıştırmak istiyor, kendisi de herkesle tanışmak istiyordu. İçtimaî münasebetler kurmak, hal hatır sormak, iltifat etmek, toplantılara çağrılmak, seyahat etmek, parlamak. Fakat nedense Fikret bana antipatik geliyor."[40]

38-Mehmet Kaplan, "Bir Dostun Ardından" (Dr. Tevfik Zeytinoğlu'nun Ölümü Üzerine Yazılan Bir Yazı), Hisar, Sayı: 80, Ağustos 1970, s. 14.

39-Orhan Okay, "Edebiyatın Dışından Mehmet Kaplan", Dergâh, Mart 1996, s. 9.

Meslek Hayatına Atıldıktan Sonra Eskişehir ve Ailesi

Mehmet Kaplan, 28 Ağustos 1939'da üniversiteyi bitirir ve bölüme önce namzet sonra 30 Kasım 1940'ta da asaleten asistan olur.[41] Hoca, meslek hayatına atıldıktan sonra biraz da ailesinden dolayı uzun süre Eskişehir'den kopamaz.[42] Gençliğinde gittiği ve içinden hiç çıkmak istemediği kütüphaneyi -yıkılana kadar- Eskişehir'e her gittiğinde ziyaret eder. Burada görev yapan arkadaşlarına mutlaka uğrar. Fakat bütün bu vefalı davranışlarla birlikte Kaplan, yaşadığı maddî sıkıntıların da etkisiyle zamanla bu şehre yabancılaşır. Çünkü girdiği değişik ortamların da etkisiyle yavaş yavaş hayata hem bakış açısı hem de ilgi alanları değişmiş ve gelişmiştir. Eskişehir onun için bir taşradır artık. Hatta, kütüphanesinde bile aradığını bulamadığı kadar taşra: "Ali, Bir haftadır Eskişehir'deyim. Günlerim seninkilerden boş. Mektubunu dün aldım; şimdi sabah, öğleye kadar bol bol konuşabiliriz. Bizim evin civarı bir çiftliği hatırlatıyor, pencereden şimale doğru bakarsan tarlalar ve dağlar görünür. Alacakaranlıkta ve ikindileyin kapı-

40-Mehmet Kaplan, Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 234-235 41-Necat Birinci, "Hayatı ve Eserleri", Türk Edebiyatı, Mart 1986, s. 64.

42-"Ben bu ay sonunda Eskişehir'e gidiyorum. Bir ay kalacağım. Cevabı oraya yaz. Adresim kolay. İstasyonda Kasap İbrahim vasıtasıyla Mehmet Kaplan. Bir değişiklik olursa muhakkak haber ver." (Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 24.6.940 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 30).
"Bu akşam trene çıkacağım. Senin mektubunu atacağım ve treni bekleyeceğim. Eylül'ün 30'una kadar Eskişehir'deyim, mektup yazabilirsen, yine buraya yaz." (Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 6.8.940 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 45),



Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün Kır Gezisinde

mızın önünden sığır sürüsü geçer. Taşra sükûnunu ve yalnızlığını da ilâve edersen tam bir köyde sayılırım. Yalnız tereyağla kaymak eksik. … Ali, burada canım çok sıkılıyor. Kütüphanede Tanzimat'a ait kitaplar olsaydı okuyacaktım." [43] Kaplan, gençliğinin geçtiği bu şehirde artık evden dışarı çıkmak bile istemez. Buradaki hayat ona mezarlıkları çağrıştırır. Dünya ölü, insanlar anlamsız eşya yığınından ibarettir:

"Ali,Burada çok yalnız, işsiz ve sıkıntı içinde olduğumdan mektubunu adeta hasretle bekledim. Hatta bir ara, cevabını beklemeden, sırf hâtıranla konuşmak için yazmak istedim. Evden dışarı çıkmıyorum. Kitap okuyor ve uyuyorum. Uzaktan rahat bir inziva görünen bu yeksenak hayattan da bıktım. Güzelliğe, neşeye, canlılığa ihtiyacım var. Bazı akşamlar, Porsuk kenarına gidiyorum, yanımda oturacak kimsem yok. Boyuna seyir de hoşuma gitmiyor. Bahçeli kahvelerin, alaturka, alafranga, taşra hanendesi ve çeşit çeşit halkın karışmasından mürekkep curcunası canımı sıkıyor. Bazen, uzakları tahayyül ediyorum. Berlin'de gördüğüm gölgeli göllere bakan evleri hatırlıyorum. Orada muhayyel dostlarla oturuyor, çay içiyorum. Dışımızda güzel manzara ve hayat olsaydı, biz daha iyi olurduk. Senin Diyarbakır için düşündüklerini ben de burada tozlar ve kerpiç evler memleketinde düşündüm. Penceremden gördüğüm hayat, bana bizim mezarlıkları hatırlatıyor. İskelet, tahta kırığı, kâğıt parçası, kertenkele, kaplumbağa, tarla faresi, solucan. Trende Eskişehir'e gelirken dikkat ettim: Tarlalar, nebattan ziyade madeni hatırlatıyor. Ölü dünya. Karşıda çeşmede duran çarşaflı kadınlar da insandan ziyade, mânâsız bir eşya yığınına benziyor. Burada ne tabiat, ne insan kuvvetine delalet eden bir şey yok. Evler küçük, ağaçlar küçük, tepeler küçük, insanlar küçük ve hepsini çirkin bir toz bulutu örtüyor. Burada insan ne ümit, ne korku, ne felaket, ne saadet… hiçbir şey hissetmiyor. Toza gömülü, hareketsiz, arzusuz, bıktırıcı bir hayat. Hâtırasız, tahayyülsüz boş gündüzler." [44]

Değişik işlere[45] atılan Halil İbrahim Bey hiçbir işte dikiş tutturamaz. "Hayatta hiçbir işte başarı kazanamamış olan babam"[46] sözü bu durumu ifade eder. Babasının hayat karşısındaki bu pasif tutumu Kaplan'ı kendisinden küçük kar-

43-Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 16.7.940 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 31-32.

44-Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 6.8.940 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 39-40.

45-"Babamın açtığı dükkân sol caddeye doğru olacak. Oradaki dükkâncılar bilirler. Kasap dükkânının yanında. Sivrihisarlı İbrahim de yeter." (Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 11.10.941 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 100).

46-Mehmet Kaplan, "Kütüphaneler", Hisar, Sayı: 102, Haziran 1972, s. 13.

deşleriyle ilgilenmek mecburiyetinde bırakır.[47] Kız kardeşi Münevver (Doğ. 1924)[48] (Kaplan/Soybilgen) ile daha sonra askerlik görevini yaparken bir kaza sonucunda vefat edecek olan erkek kardeşi Kemal Kaplan'ı (1926-1951)[49] o okutur:

"Bizim Kemal iyi olarak geçti. Okumaya pek meraklı. Kitap bulamıyorum. Münevver de imtihan oluyor, üçünü atlattı. Babam, camilerden, yataktan ve işsizlikten bıktı."[50] Kaplan Hoca ailesiyle birlikte yaşadığı çıkmazı bütün yönleriyle şöyle özetler: "… Para hususunda derdimi hiç sorma. Yiyecek, içecek ateş pahasına çıktı. Borçlar falan, sabah, öğle zeytin, peynir yemekten canım çıkmak üzeredir. Dekan, dil mektebinde yaptığım derslerin parasını boyuna sallıyor. Dört ay oldu. Belki bu ay sonuna kadar almağa muvaffak olurum. Evi yollamak icap ederse işe yarar. Kardeşlerimin mektep vaziyetleri de beni sıkıyor. Münevver, Muallim Mektebi'nde. Eskişehir'de Muallim Mektebi yok. Tahsili yarım kalacak. Leylî olamadı. Kemal ortayı bitiriyor, meccanî lise imtihanlarına sokmak istiyorum, olmazsa başka bir mektebe. Aile ağırlığı olmasa biraz serbest kalacağım. Bende ne de derin mesuliyet, acımak hisleri varmış. Hiçe saymak istiyorum, olmuyor. Vicdan azabı çirkin, korkunç bir şey." [51]

Ailesiyle ve ailesinin problemleriyle uğraşan Kaplan, bir türlü kendisini, müstakil hayatını düşünemez. Ailesine karşı duyduğu şefkat ve merhamet hisleri onu âdeta kötürüm eder:

"Ali, şefkat ve merhamet hislerinin bizi kötürüm ettiğini yakından biliyorum. Fakat kendin olman için icap ederse bir anarşist kadar net ve sert davranman lâzım. Otuz yaşında hâlâ aile içinden çıkamamak ve müstakil bir hayat yaşayamamak bizim en büyük derdimiz. Mürşidimiz Gide ailenden kaç demekle ne kadar haklı. Ben müstakil olmayı merhamete tercih ediyorum. Çünkü insan nihayet bir ömür yaşar. Ömrü müsvedde halinde yaşamıyoruz." [52] Yeni bir aile kuramamak sadece Kaplan için değil diğer arkadaşları için de ortak problemdir. Aile sorumluluğu bu genç insanları bunaltmıştır: "Otuzuna yaklaşan bir insan, hâlâ yaşamak ve seçmek hakkı olmayan bir memlekette nasıl yeni bir aile kurabilir? Bu faciayı ben de yaşadım, sen de yaşıyorsun. Cahit de yaşıyor. Bize biz değil, hiç dikkat etmek istemediğimiz âmiller hükmediyor. Sefalet ve merhametin korkunç bağı, hepimizi kötürüm ediyor. İktisadî vâkıanın en derin psikolojimize yayıldığını çok iyi görüyorum. Bununla beraber bu fikri, formül halinde karşımda görünce reddediyorum. Kış, tabanlarımdan kalbime yürüdüğü zaman aklıma 'fakirliğin felsefesi' diye bir kitap yazmak gelir." [53] Kaplan, ilerleyen yıllarda ailesinden koptuğunu itiraf eder. Bu durum canını yakar, ama başka bir seçeneği de yoktur:

"… Aile üzerime çok yüklendiği için onu zorla unuttum. Hayatımın ezilmemesini istemek gayr-ı ahlakî midir, bilmiyorum. Boğulmaktan korktum. Bazen hareketlerimle en acır yerleri kesiyorum."[54]

Kaplan'ın bu kopuşları, Behice Hanım'la evlendikten sonra[55] yine kendi ifadesiyle toplumdan kopuşa kadar varacaktır. Fakat bu kopuşun ve ananesizliğin onun içinde açtığı yara büyüktür: "… Behice'yle biz, cemiyetten kopmuş, tecrit edilmiş iki garip mahlûk gibiyiz. Onun babasını harp götürmüş, annesini hastalık. Benim ailemi sefalet yıkmış. Ananesizliğin, devamsızlığın ne korkunç olduğunu kavradım. Diğer taraftan on beş bu kadar yıllık çalışmanın sonunda, ay ortasından sonra sefalet korkusu çekmenin bir cemiyet için ne olduğunu düşündüm… …Çaresizlik içinde kıvranıyor ve ne yapacağımı bilemiyorum."[56]

Kaplan, yaşadığı bu trajediyi "Ben birçok yeni muhit değiştirdim. Sivrihisar, Eskişehir, Yüksek Muallim ve daha sonrası. Bunlar bir hayli sarsıntılı oldu. Acılar ve hicranlar doğurdu. Hâlâ içimde eski aile kökünden kopmanın buhranının izleri var. Fakat bu hemen her gencin akıbeti değil midir? Bunu herkes ferdî bir macera olarak yaşadığı için kendisini mahkûm ediyor. Aileden kopmak, yeni bir aile kurmak hayatın kanunudur. Zorla oldu bu iş. Kendi saadetimi tercih ettim. On seneden beri Behice ile beraber, dünyada biz varmışız gibi yaşıyoruz."[57] diyerek özetler.

Eskişehir'in Diğer Şehirlerle Karşılaştırılması

İlk defa gidilen ve görülen yerler, ilk izlenimler bütün insanlarda olduğu gibi Mehmet Kaplan'da da derin izler bırakır. Hoca Eskişehir'de birçok yönüyle yeni bir dünyaya girer: "Eskişehir'e gelince yeni bir muhite geçmenin değişikliğini duydum. Meselâ çok canlı olarak bir intibaım var. Sivrihisar'da evde beş numara lamba ile yetiştik. Hâlbuki Eskişehir'e ilk girdiğimiz zaman akşamüstü idi. Bir manavın dükkânının önünde havada rüzgârlı bir ışık sallanıyordu: Ampul. Sonradan adına öğrendim. Ve şaştım böyle rüzgârla sönmeyen bir lamba ile karşılaştım diye. Bana çok yeni geldi. Elektriği, treni, fabrikası…"[58] Sivrihisar'dan Eskişehir'e geldikten sonra Kaplan'ın yaşadığı

47- "Ben, kışın soğuğundan ve para sıkıntısından maada iyiyim. Kardeşlerimi Eskişehir'e gönderdim. Onlara ait dolaşık bazı işlerim var. Halledersem daha iyi olacağım" (Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 18.XI.942 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 124-125).

48-Münevver başarılı bir öğrenci portresi çizmez: "Bizim Münevver sınıfta kaldı. Buna çok canım sıkıldı." (Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 6.10.942 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 118).
"… Münevver'i bir yere koyamayacağım. Galiba okuyamayacak. Kemal yarın Eskişehir'e gidiyor. Bu meselelerin beni ne kadar sıkacağını tahmin edersin." (Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 30.X.942 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 120).

49-Kaplan, Kemal ile ilgili de birçok problem yaşar: "Kemal'i Eskişehir'de bırakmak istiyordum. Bu yaz dayımların yanınagitmişti. Orada nöbet gibi bir hastalığa tutulmuş. On beş günde bir nefesi tıkanıyor, çırpınıyor, zaruri olarak buraya çağırdım." (Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 6.10.942 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 118).

50-Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 5.6.940 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 25.

51-Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 8.4.941 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 78.

52-Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 17.8.942 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 112.

53-Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 6.10.942 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 117-118.

54-Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 27 Haziran 1945 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 171.

55-"… Kaplan dışardan gelmişti. Eskişehir'den… İstanbul hayatına zor alışıyordu. Behice Kaplan fevkâlade disiplinli ve titizdi. İşte o Kaplan'ı şehir hayatına alıştırdı." (Nermin Suner Pekin, "Türk Edebiyatı Vakfı'nda Mehmet Kaplan'ı Anma Günü", Türk Edebiyatı, Mart 1987, s. 23).

56-Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 4.2.942 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 101.

57-Mehmet Kaplan, "Hatıralar" (2 Eylül 1953), Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 238.

58-Güneş Buharalı, "Bir Sanatçının Günlüğü", 20 Yılın Ardından Mehmet Kaplan, Haz. Sema Uğurcan, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 23-25.

bu ürperişmekân değişikliğinin bir çocuğun zihninde ne kadar etkili tesirler bıraktığını gösterir.

Ali Ölmezoğlu, Diyarbakır'dan gönderdiği mektupta, zor tabiat şartlarından, sağlam örf ve âdetlerden şikâyet etmiş olmalı ki Kaplan, dostuna hak vermekle birlikte, bunların önemi üzerine de vurgu yapar. Eskişehir'den, "tozlar ve kerpiç evler memleketi" olarak bahsettiği bu mektubunda bu iki şehri şöyle karşılaştırır:

"Senin ora hakkında söylediklerin çok doğru; fakat hiç olmazsa tabiatın şiddeti, bir insiyakı inkişaf ettirmiş; güzel, sağlam örf ve âdet olsaydı, bu iyi, canlı bir hayat yaratırdı. Burada o da yok. Canım hiçbir şey istemiyor. Orta Anadolu'nun bu ölü yazlarından ben eskiden (beri) şikâyetçiyim; durgun adamlarla cılız ağaçlar arasında çok yakınlık var; ikisi de aynı iklimin mahsulü. Yalnız geceler güzel."[59] Yine, yıllar sonra ziyaret ettiği Eskişehir'i bir Avrupa şehrine benzeten Kaplan, burada şehrin adı dışında her şeyi olumlu anlamda değişmiş ve gelişmiş bulur. Fakat bu değişimden Eskişehir'in şehir merkezinin biraz dışında bulunan yerler bile nasibini alamamıştır. Hoca, Eskişehir'in şehir merkezine gösterilen bu ihtimamın, merkez dışına çıktıkça azalmasını da tenkit eder:

"… Küçük bir Avrupa şehrine benzeyen Eskişehir'den Babadat, hatta Sivrihisar'a gidince insan, âdeta kıta değiştirmiş gibi oluyordu. İleri Batı ülkelerinde de büyük şehirlerle, kazalar ve köyler arasında farklar vardır. Fakat Türkiye'de olduğu gibi bir uçurum manzarası arz etmez. Şehir, son yirmi beş yıl içinde son derece büyümüş, değişmiş ve güzelleşmişti. Ortaokul ve liseyi Eskişehir'de bitirdiğim için 1930-1936 yıllarındaki Eskişehir ile 1950-1970 yıllarındaki Eskişehir arasındaki farkı çok iyi biliyorum. Denilebilir ki, eski Eskişehir ile bugünkü arasında sadece isim benzerliği vardır. Bu yıllar zarfında eski Eskişehir yıkılmış, yerine yeni, modern, küçük bir Avrupa şehri kurulmuştur. Bunu sadece yeni binalar, asfalt yollar, zümrüt bir kolye gibi şehri süsleyen Porsuk kıyılarında değil, fabrikalar, hastahaneler ve okullarda da görüyor ve seviniyorsunuz. İstiklâl Savaşı esnasındaki Ankara ile bugünkü Ankara arasında ne fark varsa. Ölçüler muhafaza edilmek şartı ile, eski Eskişehir ile yeni Eskişehir arasında aynı fark vardır."[60]

Akşam, Behic'le beraber, Yüksek Muallim Mektebi albümünü karıştırdık. Talebelik zamanımızı hatırladık. Eski arkadaşları ve tanıdıkları düşündük. İnsan yaşlandığını hissetmiyor. Her gün kendi kendisini bulduğundan olacak.

Anadolu'ya Dönmek İsteyip İstanbul'dan Kopamayan İnsan

Kaplan'ın içinde, gençliğinden itibaren taşranın/Anadolu'nun küçük bir kasabasında yaşama isteği vardır. Bir gün eşiyle konuşurlarken geçmişe dönerler ve içinde bulundukları durumu hayal bile etmediklerini düşünürler:

".. Akşam, Behic'le beraber, Yüksek Muallim Mektebi albümünü karıştırdık. Talebelik zamanımızı hatırladık. Eski arkadaşları ve

59-Mehmet Kaplan, "Ali Ölmezoğlu'na Yazdığı 6.8.940 Tarihli Mektup", Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 40.

60-Mehmet Kaplan, "Köy ve Şehir", Hisar, Sayı: 85, Ocak 1971, s. 6.



tanıdıkları düşündük. İnsan yaşlandığını hissetmiyor. Her gün kendi kendisini bulduğundan olacak. O zaman kimin ne olacağı bilinmezdi. Taşrada bir lisede hoca olacağımı tasavvur ediyordum. Asistan kaldım Behic'i sevdim. On dört sene oldu. Profesörüm. Yemekte birbirimizi nasıl tanıdığımızı, ilk günleri hatırladık. Bende hâlâ şekil almamış bir taraf var. Dıştan kalıplaşmış durumdayım. Evliyim. Hocayım. İçtimaî bir mevkiim var. Fakat içimde hâlâ arayan, yaşamak isteyen bir ruh! Belki eskiden daha fazla. Seyahat etmek istiyorum. Cemiyetimizin bugünkü halini sevmiyorum. Muhitimden, meslekî hayatımdan memnun değilim. Eve, Behice'ye, kitaba sığınmış gibiyim. Bu hal bana bazen tuhaf geliyor." [61] "Ben de aslında Alain gibi bir lise öğretmeni olmayı hayal etmiştim." der.[62]

Kaplan'ın bu taşra/Anadolu ifadelerinden somut olarak nereyi kastettiğini daha sonra öğreniyoruz. İstanbul'u köhne Bizans'a benzeterek, 1942-1943 yıllarında askerliğini yaptığı Konya için söyledikleri bu konuda ilk ipuçlarını içinde barındırır:

"… Temiz, aydınlık, ruh ve mana dolu Konya'dan korkunç trafiği, pisliği, mikrobu, hilesi, yalanı ile bir cehennem haline gelen İstanbul'a dönerken, içimden bir ses 'Bırak, kendini daima gurbette hissettiğin bu köhne Bizansı da, Anadolu'ya, Yunus, Mevlânâ, Veysel ve Reyhanî'lerin ruh ve mana dolu evlerine dön' diyordu."[63] Daha sonra bu muhayyel şehrin adı netleşir: "… Ben de üniversiteyi bitirince Anadolu'ya, nedense Konya'ya gitmek ve ömür boyunca 10-15 büyük adamın 100 kitabı içinde yaşamak istiyordum. Ne kadar saçma-sapan şeyler okudum Allah'ım, belki bunun için huzursuz ve şüpheciyim."[64]

Sonuç

Sivrihisar'daki hayal ve masal karışımı bir dünyadan Eskişehir'e gelen Kaplan, burada realite ile hayatın gerçek ve acımasız yüzüyle karşılaşır. Şehrin imkânları ile maddî anlamdaki zorluklarını iç içe geçmiş bir şekilde yaşamaya başlar. Bunun en somut göstergesi okul/kütüphane ile istasyon/devlet demiryolları fabrikası arasındaki tezattır. Eskişehir'i içine alan hatı-

61-Mehmet Kaplan, "Hatıralar" (23 Eylül 1953), Ali'ye Mektuplar, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992, s. 251.
62-Mustafa Miyasoğlu, "Kaplan Hocanın Ardından", Türk Edebiyatı, Mart 1986, s. 45.

63-Mehmet Kaplan, "Konya Aşıklar Bayramı", Hisar, Sayı: 84, Aralık 1970, s.
64-Mehmet Kaplan, "Bir Dostun Ardından" (Dr. Tevfik Zeytinoğlu'nun Ölümü Üzerine Yazılan Bir Yazı), Hisar, Sayı: 80, Ağustos 1970, s. 14.
Kaplan, sadece nasıl yazdığı ile ilgili bir sorunun yöneltildiği bir soruşturmaya verdiği cevapta yukarıdaki bilgilerin hemen hemen aynısını söyler; "Niyetim, Anadolu'da bir lisede, nedense Konya'da öğretmen olmak, ömrümü büyük felsefe ve edebiyat eserlerini okuyarak geçirmekti." (Ahmet Köklügiller-İbrahim Minnetoğlu, Şair ve Yazarlarımız Nasıl Yazıyorlar, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul 1974, s. 224).

ralarda annesi Fatma Hanım hemen hemen hiç yoktur. Bu durum, buradaki hayatı biraz daha zorlaştıran bir faktör gibi görünmektedir. Kaplan, Sivrihisar'da geçen on üç yıllık çocukluk hayatından sonraki yedi yılını Eskişehir şehir merkezinde geçirir. İstanbul Üniversitesi'ndeki görevine başladıktan sonra, uzun süre maddî ve ailevî nedenlerle Eskişehir'den tam olarak kopamaz. Belli bir zaman sonra Eskişehir onun için adeta problem şehir özelliği ifade eder; babasının müzmin işsizliği, kız kardeşi Münevver'in sürekli problemlerle dolu zikzaklı eğitim hayatı, erkek kardeşi Kemal'in zaman zaman sağlık problemleriyle kendini gösterin sıkıntıları Kaplan'ın kurmak istediği aile ve müstakil hayatının oluşumuna imkân tanımaz. Sivrihisar kadar içten ve samimi olarak hatırlanmasa da Eskişehir'de de hatırlanan önemli unsurlar vardır . Bunların başında; kerpiç ev, istasyon ve devlet demiryolları fabrikası, ortaokul-lise ve kütüphane ile ortaokul-lise yıllarında başlayıp ömrünün sonuna kadar devam edecek arkadaşlıklar, dostluklar gelir. Sivrihisar ve özellikle Eskişehir'i Behice Hanım'la evlendikten sonra hayatından çıkaran Kaplan, bunun acısını/eksikliğini ömrünün sonuna kadar yüreğinde hisseder. Ömrünün son yıllarında ise bütün yönleriyle bu şehrin masalımsı hatıralarına tekrar geri döner ve çocukluktaki güzel günlerine sığınır.

Kaynakça

BIRINCI, Necat, "**Hayatı ve Eserleri**", **Türk Edebiyatı**, Mart 1986., "Mehmet Kaplan", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi,** C. 5, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

ÇINARLI, Mehmet, "Mehmet Kaplan", **Sanatçı Dostlarım**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1979.

EMIL, Birol, "Prof. Dr. Mehmet Kaplan", **Türk Kültür ve Edebiyatından Şahsiyetler**, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

EMIL, Birol, "Prof.Dr. Mehmet Kaplan", **Türk Edebiyatı,** Mart 1986.

ENGINÜN, İnci, "Tanpınar ve Mehmet Kaplan Üzerine", **Türk Edebiyatı**, Mart 1991.

ERTOP, Konur, "Prof. Mehmet Kaplan İle", **Aziz Nesin Vakfı Yıllığı 1976**, Yaylacık Basımevi, İstanbul 1976.

GÜNEŞ Buharalı, "Bir Sanatçının Günlüğü", **20 Yılın Ardından Mehmet Kaplan**,(Haz. Sema Uğurcan),Dergâh Yayınları, İstanbul 2007.K. Domaniç, "Kerpiç Eve Dönüş", **Bizim Türkiye**, nr. 8, 21 Nisan 1948.

KAPLAN, Mehmet, "Bir Dostun Ardından" (Dr. Tevfik Zeytinoğlu'nun Ölümü Üzerine Yazılan Bir Yazı), **Hisar**, Sayı: 80, Ağustos 1970. , "Darlık ve Genişlik", **Sevgi ve İlim**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002., "Ham Taş ve Heykel", **Sevgi ve İlim,** Dergâh Yayınları, İstanbul 2002. , "Hatıralar", **Sevgi ve İlim,** Dergâh Yayınları, İstanbul 2002, s. 85.,"Konya Aşıklar Bayramı", **Hisar,** Sayı: 84, Aralık 1970., "İşte Böyle Yerlerde", **Edebiyatımızın İçinden,** Dergâh Yayınları, İstanbul 1998., "Köy ve Şehir", **Hisar**, Sayı: 85, Ocak 1971., "Kütüphaneler", **Hisar,** Sayı: 102, Haziran 1972., "Mukaddes Uçurum", **Nesillerin Ruhu**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005. , **Ali'ye Mektuplar**, Hazırlayanlar: Zeynep Kerman-İnci Enginün, Dergâh Yayınları, İstanbul 1992., **Kültür ve Dil**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1989.

KERMAN, Zeynep- Enginün, İnci, **Mehmet Kaplan Hayatı ve Eserleri,** Dergâh Yayınları, İstanbul 2000.

KERMAN, Zeynep, "Kaplan Hoca ve Çocukluğu", **Türk Edebiyatı**, Mart 1991.
,"Mehmet Kaplan Hayatı ve Eserleri", **Mehmet Kaplan'a Armağan**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1984., "Mehmet Kaplan", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 24, İstanbul 2001., "Prof. Dr. Mehmet Kaplan Hayatı ve Eserleri", **Mehmet Kaplan İçin**, Haz. Zeynep Kerman, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

KOCAKAPLAN, İsa- Ergüzel, Mehdi, "Prof. Dr. Ö.Faruk Akün'le Mehmet Kaplan Üzerine Yapılan Sohbetin Tam Metni", **Türk Edebiyatı**, Mayıs 1986.

KÖKLÜGILLER, Ahmet- Minnetoğlu, İbrahim, **Şair ve Yazarlarımız Nasıl Yazıyorlar,** Minnetoğlu Yayınları, İstanbul 1974.,Miyasoğlu, Mustafa, "Kaplan Hocanın Ardından", Türk Edebiyatı, Mart 1986.

OKAY, M. Orhan, **Mehmet Kaplan'dan Hatıralar**… **Mektuplar**…, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2003. ,"Edebiyatın Dışından Mehmet Kaplan", **Dergâh**, Mart 1996.

PEKIN, Nermin Suner, "Türk Edebiyatı Vakfı'nda Mehmet Kaplan'ı Anma Günü", **Türk Edebiyatı**, Mart 1987.

TÜRKMEN, Özcan- Çınar, Serhat- Konukçu, Mehmet, **Eskişehir Eğitim Tarihi**, Eskişehir Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.

UÇMAN, Abdullah, "Hocam Mehmet Kaplan", **Türk Edebiyatı**, Mart 1986., "Hâtıralar Arasında Mehmet Kaplan", **İ.Ü. Türkiyat Mecmuası,** Cilt: 21, Bahar 2011

"OTOBİYOGRAFİSİ IŞIĞINDA PROF. DR. ORHAN OĞUZ'UN HAYATINDAN KESİTLER"

TANER ATMACA*

"Öğretmen odur ki, tıpkı Remziye öğretmende olduğu gibi en yoksun, en kısıtlı, en imkânsız şartlarda bile yaratıcı olur, taştan bile bilgi çıkarır, basit yuvarlak bir demir, bir parça ip, biraz ateş ve aralıklı dizilmiş odunlarla öğrencilerine pozitif bilim ufkunu açar, onların zekasını uyandırabilir"

1924'te Eskişehir'in ücra bir mahallesinde dünyaya gelen Prof. Dr. Orhan Oğuz, orta halli bir aileye mensuptur. Kendi ifadesiyle eski takvime göre doğum günü 10 Şaban 1340'a, miladi takvime göre 18 Mart 1924'e denk gelmektedir. Babası zahire alım-satımı ile uğraşan Hakkı Oğuz Bey, annesi Âliye Oğuz Hanım'dır.[1] Prof. Dr. Orhan Oğuz'un Hüseyin, Zeynep ve Nihat isminde üç kardeşi daha vardır. 1931 yılında ilkokula sonradan Ülkü İlkokulu adını alan Mâlhatun İlkokulunda başlamıştır. Hatıratında özellikle ilkokul öğretmeni Remziye Hanım'dan son derece sitayişle ve coşkuyla bahseden Prof. Oğuz'a göre "Öğretmen odur ki, tıpkı Remziye öğretmende olduğu gibi en yoksun, en kısıtlı, en imkânsız şartlarda bile yaratıcı olur, taştan bile bilgi çıkarır, basit yuvarlak bir demir, bir parça ip, biraz ateş ve aralıklı dizilmiş odunlarla öğrencilerine pozitif bilim ufkunu açar, onların zekasını uyandırabilir" (Oğuz, 2004:16)

Çeşitli zorluklarla biten ilkokul hayatında Prof. Oğuz'da en fazla tesir oluşturan kişi şüphesiz ki öğretmeni Remziye Hanım'dır. Gerek kişiliği gerekse öğretmenlik mesleğinde

*Doç. Dr., Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri, taneratmaca@duzce.edu.tr

**Bu yazı Prof. Dr. Orhan Oğuz'un otobiyografisi olan "80 Yıl: Cumhuriyete Yaşıt Bir Hayat" adlı eserinden kısa kesitler şeklinde derlenmiştir

1 Hatıratından öğrendiğimiz kadarıyla Âliye Hanım, okuryazarlığı olmayan, eski harfleri bilen, Kur'an okuyabilen birisidir. Millet mekteplerinde yeni harflerle Türkçeyi okumayı ve yazmayı sonradan öğrenmiştir. Prof. Oğuz'a göre Âliye Hanım son derece metanetli ve ileri görüşlüdür. Kendisinin önemli yerlere gelmesinde annesinin katkısından övgüyle söz eder.



uyguladığı metodoloji ile unutulmaz bir simaya dönüşen Remziye Hanım'dır. Prof. Orhan Oğuz, Remziye Hanım'a son derece minnettar kalmış ve bu minnetini Remziye Hanım'ın oğlu, bir dönem Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin dekanlığını da yürüten Prof. Erhan Türker'i yetiştirerek ve bilim insanı olmasını sağlayarak ödemeye çalışmıştır. Prof. Orhan Oğuz, ortaokula başladığında (1936) ortaokul ve lise bir arada eğitim vermektedir ve bu bina (o dönem Eskişehir Lisesi) günümüzde Anadolu Üniversitesi'nin bir ünitesi olarak kullanılmaktadır. Prof. Oğuz'un eğitim gördüğü ortaokul-lise binası dönemin valilik binası olarak tasarlanmış olsa da bizzat Atatürk'ün talimatıyla eğitim kurumuna dönüştürülmüştür. Bu durumu Prof. Oğuz, Atatürk'ün Türk istiklali ve Türk Cumhuriyetinin temelinin eğitim ve kültürden oluşması gerektiği anlayışına yormaktadır.

Hatıratından anladığımız kadarıyla Prof. Oğuz'un eğitim gördüğü ortaokul ve lise binası muhteşem ve muazzam bir yapısı vardır. O günün şartlarında bile fen derslerinin ayrı laboratuvarı vardır. Uygulamalar ve deneyler bu laboratuvarlarda yapılmaktadır. Dersler amfilerde işlenmektedir. Eğitimi son derece disiplinli olarak nitelemektedir.

Uzun saç vb. gibi uygulamalara müsamaha yoktur, devamsızlık kesinlikle hoş görülmez. Öğrenciler şapka ile derse girmektedir. Şapka giymek mecburidir. Sıkı bir denetim ve gözetim söz konusudur. Ortaokul yıllarında Prof. Oğuz'un en unutamadığı gün 10 Kasım 1938'dir. Henüz 7. sınıfta iken Atatürk'ün vefat haberini almışlardır. Coğrafya öğretmeni Enver Bey'in Atatürk hakkında anlattıkları karşısında ağladıklarını, matem havası yaşadıklarını dile getirmektedir. Hatıratında Atatürk'ü sağlığında iki kere gördüğünü dile getiren Prof. Oğuz, Atatürk'ün naaşını taşıyan trenin Eskişehir'e gelmesiyle ortaya çıkan mahşeri kalabalığı ve matem atmosferini unutamadığını belirtmektedir.

Ortaokul ve ilkokul yıllarında Prof. Oğuz, yaz tatillerinde babasının dükkanında ya da zaman zaman pazarda ve inşaatlarda çalıştığını anlatmaktadır. Çekirdek, karpuz gibi yiyecekler satan ya da zaman zaman çıraklık eden Prof. Oğuz'un bu çalışma hayatı liseyi bitirinceye kadar devam etmiştir. 1930'lardaki eğitimi tasvir ederken Prof. Oğuz, Eskişehir'de lisede öğretmenlerin gerçekten çok kaliteli, alanlarında bilgili, şahsiyet sahibi hocalar olduğunun altını çizmektedir. Hatta öğretmenlerinin bir kısmı Avrupa'da akademik eğitim görmüştür. Hatıratından anladığımız kadarıyla Prof. Orhan Oğuz eğitim ve kültür meselelerine gençlik yıllarından itibaren son derece ilgili ve meraklıdır. Eskişehir Halkevi'nde verilen konferanslara sık sık gider ve eğitim-kültür tartışmalarının içerisinde olmaya çalışırdı. Bülent Ecevit'in milletvekili olan babası Fahri Ecevit'in konferanslarını unutamadığını, gıptayla izlediğini hatıratından anlıyoruz (Oğuz, 2004:37).

Bu türden merak, ilgi, takip ve öğrenme arzusunun Prof. Orhan Oğuz'un bilimsel ve akademik yaşantısında önemli bir etki oluşturduğu muhakkaktır. Hitabette gelişmeye, dili düzgün kullanmaya ortaokul yıllarından itibaren merak saldığını sık sık dile getirmektedir.

Ortaokul ve lise yıllarına ait anılara baktığımızda eğitimin karma olduğunu ve on birinci sınıfa kadar Eskişehir Lisesi'nde eğitim aldığını belirten Prof. Oğuz, dönemin lise eğitiminin standartlarının oldukça iyi olduğundan



sitayişle söz etmektedir. Beden eğitim derslerinde tüm spor tesislerinin kendilerine açık olduğunu ve sosyal-kültürel faaliyetleri yakından, ilgiyle takip ettiğini dile getirmektedir.

Dönemin tek parti anlayışı çerçevesinde sanat-kültür etkinlikleri genelde çok boyutlu olmasa da Prof. Oğuz'un ilgiyle bu tür çalışmaların içerisinde olduğunu anlamak mümkündür. Halkevlerindeki neşriyatı yakından takip etmektedir. Lise döneminde hatırda kalan önemli durumlardan birisi de her yıl eğitim-öğretim yılı sonrası öğrencilerin yirmişer gün askeri kamplara alınmasıdır. Lise öğrencilerinin haziran ayında her sabah evde asker elbisesi giyip okula gitmesi ve okulda görevli subaylar nezaretinde askerî eğitim görmeleri yaygın bir uygulamadır. Silahlı talim, koşma, mukavemet egzersizleri gibi bedensel bazı pratikler eğitimin bir parçası olarak kullanılmıştır. Prof. Orhan Oğuz'un lisede ilk müdürü meşhur şair Orhan Şaik Gökyay'dır. Orhan Şaik Gökyay'ın eşi Ferhunde Gökyay da aynı okulda İngilizce öğretmeni olarak görev yapmıştır. Sonraki okul müdürü ise Vasfi Mahir Kocatürk olmuştur. Hatırattan anladığımıza göre son derece disiplinli ve katı olan Kocatürk, okul dışında da öğrencileri sıkı takip eden bir idarecidir. Ders saatlerinde elindeki bastonla kahvelere baskın yapar, bilardo, kâğıt vb. oynayan; sigara içen öğrencileri toplar okula getirirdi. Lise eğitimi Prof. Oğuz'a göre son derece işlevsel geçmiştir ve araştırmacı yönünü güçlendiren pedagojik faaliyetleri fazlasıyla tecrübe etmiştir. Kendi ifadelerine göre "ülke meseleleri hakkında kendine göre fikirler edinerek" liseden mezun olmuştur.

Yükseköğretim Hayatı

Prof. Orhan Oğuz'un liseden mezun olduğu dönemlerde gerek 1929 ekonomik buhranının etkisiyle gerekse İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı ekonomik sıkıntılar nedeniyle devlet memurluğu iş garantisi olması nedeniyle çok cazip bir statüye kavuşmuştur. Ayrıca yakın akrabası ve Berlin'de doktora yapmış Dr. Ahmet Oğuz'un Ankara'da önemli bir devlet görevi icra ediyor olması Prof. Orhan Oğuz'un memuriyete yönelmesinde büyük etki oluşturmuştur. Bu fikirler önce Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesine (Mülkiye) girmeye niyetlense de sonrasında vazgeçerek İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebine girmeye karar vermiştir (1943). Bu okulu bitirerek bankacı ya da yüksek tahsilli ticaret erbabı olma fikrine kapılmıştır. Bu düşünceler doğrultusunda İstanbul'a gelerek kaydını yaptırmıştır (O dönem üniversitelere giriş sınavı yoktur, öğrencilerin ortalamasına göre kayıtlar yapılmaktadır). Üniversite hayatının başlangıcında, Fatih'te birkaç arkadaşı ile bir oda kiralayarak barınma işini gerçekleştirmişlerdir. Daha sonra ise yurt hayatına dahil olmuştur. İlk kaldığı yurt hayatında yaşadığı çeşitli sorunlar nedeniyle kaldığı yurdu değiştirmiş ve CHP'nin o dönem himayesinde olan başka bir yurda geçmiştir. Hatıratında Prof. Oğuz, bu yurda kayıt olmasında dönemin parti müfettişi Yavuz Abadan'ın desteğinden söz etmektedir. Bir süre sonra buradan da ayrılarak Laleli'de bir pansiyona geçmiştir. Prof. Oğuz, yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle henüz üniversite öğrencisiyken iş aramaya başlamış ve 1944'te kuruluş aşamasında olan Yapı Kredi Bankası'nın sahibi Kazım Taşkent'in yanına gitmiştir. Daha önceden tanışıklığı olan Kazım Taşkent, Prof. Oğuz'a bir şubede 40 lira maaşla bir iş vermiştir. Bankada dosyalama, kırtasiye, tanzim etme, evrak dağıtma gibi işler üstlenmiştir. Daha sonra ise bu yıllarda aynı bankada farklı bir bölüm olan muhasebede çalışmaya başlamıştır. Bu bölümde muhasebe müdürü olarak Celal Bayar'ın oğlu Turgut Bayar görev yapmaktadır. Türkiye'nin çok partili hayat denemelerini yaşadığı o yıllarda Prof. Orhan Oğuz, Demokrat Parti'ye ilgi duymaya başlamıştır ve 1946 seçimlerinde Eskişehir'de Demokrat Parti'nin sandık gözetmeni olarak görev yapmıştır.



Ayaktakiler: Prof. Dr. Orhan Oğuz, kardeşi Dr. Nihat Oğuz.
Oturanlar: Baba Hakkı Oğuz, Anne Âliye Oğuz, Çocuk: Sedefhan Oğuz.
Kaynak: Oğuz, 2004:89

Üniversite yıllarında hocalarının da etkisiyle bir üst eğitime devam etme konusunda sürekli kendini de motive eden Prof. Oğuz, Sorbonne Üniversitesi'nde doktora yapma hayalini kurmuştur. Ancak ekonomik zorluklar nedeniyle oldukça zorlanan ve bu hayali gerçeğe dönüştürme konusunda fırsat kollayan Prof. Oğuz, destek için Kazım Taşkent'e ve Eskişehir'in zenginlerinden Yumurtacı Murat (Atılgan) isminde bir kişiye giderek niyetinden söz etmiştir. Ancak umduğu desteği bulamamıştır.

Bunca zorluğa rağmen yeise kapılmamak için büyük sebat göstermiştir. O sıralarda Paris'te iktisat doktorası yapan arkadaşı Tevhid Çamoğlu'na bir mektup yazarak "Ayda 100-150 liraya Paris'te geçinebilir miyim? Ben bu kadar parayla çorba-ekmekle doktora yapabilir miyim?" diye sormuştur. Mektubuna karşılık olarak "Sen hele bir gel, burada bir imkân buluruz" cevabını alınca cesareti artmıştır. Ablasından 50 TL, babasından 100 TL ayda para almak üzere bir Kasım ayında Marsilya'ya giden vapura binerek doktora yolculuğuna adım atmıştır. Oradan trenle Paris'e geçmiştir. Paris'te ilk başlarda otellerde kalan Prof. Oğuz sonrasında Viroflay adlı banliyöde pansiyoner arayan bir ailenin yanına taşınmıştır. Paris'te ilk iş olarak Fransızcasını ilerletmek için "Alliance Française" kayıt olmuştur.

Alliance Française'de altı aylık eğitimden sonra Sorbonne Hukuk Fakültesi'ne gitmiştir. Doktora programına kayıt yaptırmıştır. Ancak öncesinde günümüzde yüksek lisans düzeyine denk gelen "diplome d'étude superieur" derslerine devam ederek fark derslerini vermiştir. Doktora eğitimi de ekonomik zorluklar içerisinde geçmiş olmasına rağmen oldukça idareli bir hayat geçiren Prof. Oğuz, bu eğitim esnasında namlı hocalardan dersler almıştır. Bunlar arasında Prof. Henri Laufenbourger, Prof. Nogaro, Prof. Louis Baudin, Prof. Fromont gibi isimler vardır. Girdiği imtihanlardan "Mension bien" yani iyi derece ile mezun olmuştur. Prof. Louis Baudin nezeratinde "Les reformes agraires en Turquie" "Türkiye'de Tarım Reformları" başlıklı bir tez hazırlamıştır. 13 Aralık 1949'da Sorbonne'de "Soutenance" yani tez savunması olmuştur.

Oldukça çetin geçen tez savunması üniversitenin geleneği olarak görevli ve fraklı bir zat (huissier) tarafından "avec le mension bien" yani iyi derece ile kabul edilmiştir şeklinde kendisine tebliğ edilmiştir.

Sorbonne yıllarını Prof. Orhan Oğuz özlem ve gururla anlatmaktadır. Ders ve seminer aldığı profesörlerin kendisi üzerindeki etkisini uzun yıllar yaşamıştır. Sorbonne'de profesörlerin doktora ve lisans derslerine girişleri, kürsüde konuşmaları azamet ve ihtişam dolu olur ve buna Fransızcada "solennel" denirdi. Profesörler dersleri sivil kıyafetlerle değil şallı ve sırmalı akademik cüppeleriyle işlerdi. Ciddi, düzenli ve dakiktirler. Tam zamanında derse girer tam zamanında dersten çıkarlardı. Prof. Dr. Orhan Oğuz, Fransızcada "esprit critique" denilen eleştirel düşünceyi Sorbonne'de öğrendiğini vurgulamaktadır. Sorbonne'de derslerin daha ziyade monolog şeklinde olması, hocaların anlatıp öğrencilerin dinlemesi Türkiye'dekine benzer bir manzara olduğunu ortaya koymaktadır. Tüm bu akademik deneyim ve kazanımların sonunda Prof. Dr. Orhan Oğuz, öğrendiklerini uygulamak ve daha da geliştirmek için Türkiye'ye dönmüştür ve İzmir Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu'nda göreve başlamıştır.

Afganistan-Kabil Yılları

Prof. Orhan Oğuz 1951'de Afganistan Kabil Üniversitesi'ne misafir öğretim üyesi statüsünde görevlendirilmiştir. Bu görevde aracı olan Coşkun Kırca'dır. Dört yıllığına gittiği bu görevde önemli başarılara imza atmış ve Kabil'de akademik hayatın belirli bir düzeye gelmesinde öncülük etmiştir. Aynı zamanda Kabil'in önemli bürokrat ve siyasileri ile de yakın ilişki kurmuş ve Afganistan'ın Türkiye ile olan ilişkilerinde aracılık etmiştir. Kabil'de hem hukuk fakültesinde hem de askeri okullarda ders vermiştir. Kabil Üniversitesi senatosunun üyesi olmuştur. Hatta 20'li yaşlarında olmasına rağmen Maliye Bakanlığı'nda Afganistan'da müşavirlik görevine de getirilmiştir.

İstanbul ve Eskişehir Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu Yılları

Afganistan yıllarından sonra Türkiye'ye dönen ve askerlik görevini yerine getiren Prof. Oğuz, öncelikle bazı zorluklar yaşayarak doçent olmuştur. Bu arada da evlenmiştir. Askerlik sonrası İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulunda Prof. Dr. Sadrettin Tosbi'nin doçenti olarak çalışmaya başlamıştır. Hatıratında doçent maaşı olarak 300 lira aldığını ifade etmektedir.

Bilahare burada müdür muavini olarak da görev yapmıştır. 1958'de Millî Eğitim Bakanlığı'nın Eskişehir'de Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu (1982'de Anadolu Üniversitesi'ne dönüşmüştür, burada Prof. Dr. Yılmaz Büyükerşen'in hocalığını yapmıştır) kurması kararını müteakiben MEB tarafından bu kurumun kuruculuğuna atanmıştır. Ancak göründüğü kadar kolay olmamıştır. Ne öğretim üyesi ne memur ne de fiziki imkanlar yeterlidir. Bunların yanı sıra bir de mahalli birtakım engeller de Prof. Oğuz'un işlerini hayli zorlaştırmıştır. Tüm maddi ve mahallî zorluklara rağmen Eskişehir'de ilk defa bir yükseköğretim kurumunun ortaya çıkması ve eğitime başlaması dönemin maliye bakanı Hasan Polatkan'ın, Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar'ın ve Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu'nun da katılımıyla Prof. Dr. Orhan Oğuz'un yoğun gayretiyle 1958'de açılmıştır. Böylece bu hamle Eskişehir'in bir eğitim ve kültür kenti olması yolunda atılmış en önemli adımlardan birisi olmuştur. Eskişehir'deki bu yükseköğretim kurumu faaliyete başladığında sadece üç öğretim üyesi vardır: Prof. Dr. Orhan Oğuz, Prof. Dr. Yusuf Binatlı ve Doç. Dr. Kemal Tuncatay. Dışarıdan takviyelerle dersler ilk başlarda yürütülmüş ve sonradan kendi kadrosunu oluşturmaya başlamıştır. İlk yıl 400 civarında öğrenci eğitim görmüştür. Ancak sonradan Prof. Dr. Orhan Oğuz'un yoğun çaba ve girişimiyle Eskişehir'deki bu okul güçlü bir kadroya kavuşmuştur. Aralarında Ord. Prof. Dr. Ferit Hakkı Saymen, Prof. Dr. Yavuz Abadan, Prof. Dr. Ferit Engin, Prof. Dr. İsmail Türk, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Prof. Dr. Sabri Ülgener, Prof. Dr. Ahmet Kılıçbay, Prof. Dr. Sadrettin Tosbi, Prof. Dr. Necati İşçil gibi pek çok önemli bilim insanı yer almıştır.

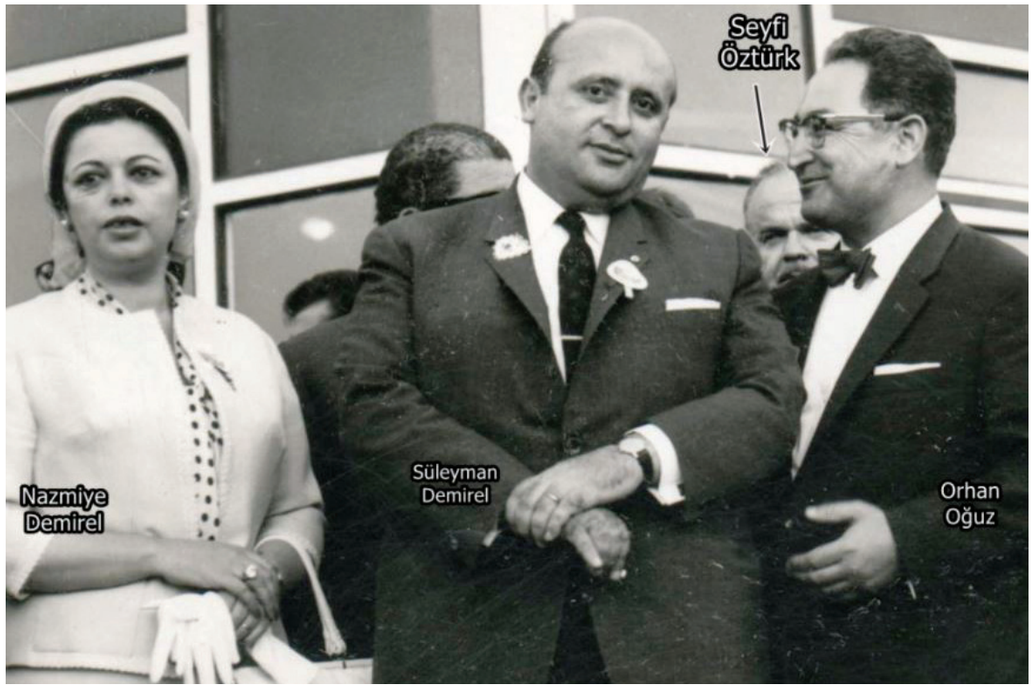


Evliliklerinin 50. Yılı Kutlamasında Prof. Dr. Orhan Oğuz Ailesi ile Birlikte. (Kaynak: Oğuz, 2004:427)

Siyasi Hayatı ve Milli Eğitim Bakanı Olarak Prof. Orhan Oğuz

1969 yılında Prof. Dr. Orhan Oğuz, siyasete girme fikrini meslektaşları ile istişare ederek paylaşmıştır. On bir yıldır bilfiil yürüttüğü akademi başkanlığı görevini de bırakmaktadır. Siyasete girme nedenlerinden biri de Eskişehir'deki yükseköğretime ilişkin gelişmeleri daha aktif şekilde takip edebilmektir. Daha önceden Demokrat Parti'nin seçimlerinde Eskişehir'de gönüllü olarak çalışmış olmasının vermiş olduğu coşku ve heyecanla siyasette aktif olma fikrini kuvveden fiile geçirmeye karar vermiştir.

1957 seçimlerinden önce Eskişehir'deki ön seçimlerde başarılı olan Demokrat Parti'nin iki adayı Hasan Polatkan tarafından seçimleri kazanamayacakları düşüncesi ile veto edilmesi önerilerek yerlerine Prof. Dr. Orhan Oğuz ve Hâkim Ahmet Semiz (Eskişehirli ve Ticaret Mahkemesi Reisi) önerilmiştir. Bu iki isim üzerinde mutabık kalınmıştır. Ancak Hasan Polatkan'ın veto işini gizli tutmasına ve Menderes'e gizlice bildirmesine rağmen bir şekilde veto edilenlere haber ulaşmış ve onlar da Menderes'e rest çekmişlerdir. Yaşanan gelişmeler doğrultusunda Orhan Oğuz ve Hâkim Ahmet Semiz'in bu seçimlerde aday gösterilmediği görülmektedir. Bu değişikliği Prof. Orhan Oğuz "Allah'ın lütfu" olarak nitelendirmektedir. Zira 1960 darbesinden sonra Yassıda sürecinin kendisi



Prof. Dr. Orhan Oğuz, İsmet Angı,
Süleyman Demirel ve Nazmiye Demirel ile Birlikte

için de yaşanabileceğini sonradan belirtmektedir. 1969 seçimlerinde Adalet Partisi'nden Eskişehir milletvekili olarak siyasete dahil olmuştur. Seçim öncesinde 300 köy dolaşmış, bazı zamanlar köylerde kalmıştır. Milletvekilliğini Millî Eğitim Bakanlığı görevi izlemiştir

Milletvekili ve Bakan sıfatıyla Türkiye'nin eğitim ve kültür meselelerini yakından takip etme ve değiştirme imkânı elde etmiştir. Milli Eğitim Bakanı iken yaptığı ilk işlerden birisi merkezde aşırı derece toplanan yetkilerin yerele dağıtılması olmuştur ve kendi tabiri ile "dégajer" ve "décentraliser" olması konusunda çaba sarf etmiştir. Yani adem-i merkeziyetçi yapıyı kurmaya çalışmıştır. Böylece 228 sayılı kanun çıkartılmıştır. İkinci büyük ve acil iş olarak ilk ve ortaöğretimdeki ders müfredatlarının yenilenmesi gerçekleştirilmiştir. Bu sürede henüz müstakil bir Kültür Bakanlığı olmadığı için kendisine bağlı Kültür Müsteşarlığı'nın görev alanına giren konularda da çalışmalar yapmış, milli ve evrensel kültüre katkı sunmuştur.

1000 Temel Eser çalışmasını hızlandırmış ve genişletmiştir. 1960'tan beri toplanmayan Milli Eğitim Şûra'sını toplamış ve bazı kararların şûrada alınmasını sağlamıştır. Teknik eğitim ve teknik yüksekokullar meselesini ciddiyetle takip etmiştir. Farklı şehirlerde mühendislik ve mimarlık yüksekokullarının kurulması konusunda destek olmuştur. 12 Mart 1971 muhtırası sonrası bakanlık görevi sona ermiştir. Sonrasında İstanbul İktisadî ve Ticari İlimler Akademisi'nin reisliğini üstlenmiştir (1978). Bilahare İstanbul İktisadî ve Ticari İlimler Akademisi, Yüksek İslam Enstitüsü, Tatbikî Güzel Sanatlar Yüksekokulu, Atatürk Eğitim Enstitüsü, Yabancı Diller Yüksekokulu fakülteye dönüştürülerek Marmara Üniversitesi'nin kurulması sağlanmıştır ve Prof. Dr. Orhan Oğuz Marmara Üniversitesi'nin kurucu rektörü olmuştur (1982). Rektörlük görevini fiilen 10 yıl sürdürmüştür. 1991'de Fransa'dan en üst devlet nişanı olarak Legion d'Honeur ödülünü almıştır. 1997'de kısa süreliğine RTÜK başkanlığı yapmış, sonrasında istifa etmiştir. 19 Ekim 2021'de aramızdan ayrılmıştır.

Prof. Dr. Orhan Oğuz, Eskişehir'in bilimsel, kültürel ve eğitimsel açıdan bir marka şehir ve değer haline gelmesinde son derece büyük çabaları olan bir bilim insanı, entelektüel ve siyaset adamıdır. Eskişehir'de Türkiye'nin en önemli üniversitelerinden birinin kurulmasında, alanında temayüz etmiş ünlü kişilerin buralarda ders vermesinde ve başta Eskişehir halkının olmak üzere ülkemizdeki insanların bu gelişmeden istifade etmesinde çok büyük katkıları olmuştur. Aynı zamanda Eskişehir'in diğer kültürel-bilimsel çalışmalarda merkez haline gelmesi, buna bağlı olarak da kentin kalkınmasında merhum Prof. Orhan Oğuz'un emekleri son derece çoktur.

Eserleri

-Les Reformes Agraires En Turquie, 1950, Fransızca

-International Trade, 1954, Kabil, Farsça

-Eskişehir Üniversitesi, 1961, Ankara, Türkçe

-Genel iktisat Teorisi, 1964, İstanbul, Türkçe

-Genel İktisat Teorisi Dersleri, 1978, Eskişehir, Türkçe

-Avrupa Ekonomik Topluluğu, 1966, İstanbul, Türkçe

-Genel Ekonomi I, 1981, İstanbul, Türkçe

-İktisada Giriş, 1992, İstanbul, Türkçe

-21. Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi, 2001, Türkçe

-Marshall Planı, 1951, İzmir, Türkçe

-Ortak Pazar Kavramları, 1969, Ankara, Türkçe

-Obligations Imposees par l'Accord D'Association entre La Turquie et la CEE, 1967, Eskişehir, Fransızca

Ödüller

Afganistan Kabil Üniversitesi Üstün Hizmet Ödülü, 1955

Eskişehir Belediyesi Meclisi Üstün Hizmet Ödülü, 1964

Özbekistan Taşkent Üniversitesi Fahrî Doktora, 1992

Lefke Üniversitesi Fahrî Doktora, 1996

Legion d'honeur (Liyakat Nişanı), 1991

Kaynakça

OĞUZ, O. (2004). **80 yıl: Cumhuriyete Yaşıt Bir Hayat**. İstanbul: Doğan Kitap

MEHMET ALİ KALKAN'IN TELMİHLERİ

SAADETTİN YILDIZ*

Telmih, insanı bugünden geçmişe götürür. Geçmişin kültür birikimini bugüne taşır. Sanatçıyı kökleriyle buluşturur. Adımların bizden çok önce atılmış olduğunu, tohumların geçmiş zamanlarda ekildiğini gösteren aynadır telmih. Bugün ile dün arasına kurulmuş bir köprüdür.

Telmih, insanı bugünden geçmişe götürür. Geçmişin kültür birikimini bugüne taşır. Sanatçıyı kökleriyle buluşturur. Adımların bizden çok önce atılmış olduğunu, tohumların geçmiş zamanlarda ekildiğini gösteren aynadır telmih. Bugün ile dün arasına kurulmuş bir köprüdür.

Bir kıvılcımın aydınlattığı an içinde çok eskileri görmektir telmih. Sanatçı, bu sayede bizi eskinin bilgisine, yaşayışına, inancına bağlayıverir. Geçmişte kardeşleri küçük bir çocuğu kuyuda bırakıp yollarına devam etmişler ve bu yüzden bir babanın gözleri görmez olmuşsa, bir sanat eseri bu olayın özünü süzüp önünüze koyar. Sizin geriye doğru yolculuğunuz başlar:

Yakup Peygamber, çocukları içinde Yûsuf'u bir ayrı sevmektedir. Güzel bir çocuktur Yûsuf. Yakup Peygamberin onu daha çok sevdiğini düşündüklerinden, ağabeyleri Yûsuf'u kıskanırlar. Babalarından ısrarlar sonucu izin alıp onu da oynayıp eğlensin bahanesiyle yanlarında götürürler. Fakat kuyuya atarlar. Babalarına da Yûsuf'u bir hayvanın parçalayıp yediğini söylerler. Yakup Peygamberin gözleri görmez olur. Arkadan gelen kervandan biri kuyu (ya) kova salmış, Yûsuf kovaya tutunup yukarı çıkmış, kuyuda ölmekten kurtulduysa da kervancılar onu Mısır'a götürüp köle diye satmışlardır.

Edebî eserde bu olayın tümüne ya da bir yönüne işaret edilip o birikimden yararlanmamız sağlanmışsa sanatın bağ kurma işlevi gerçekleşmiş demektir. Tabii, iş burada bitmez; okuyucu, yazarın bir kıvılcımla yönünü gösterdiği olayın, bilginin, inancın, felsefenin ayrıntılarını öğrenme derdine düşer. Esir diye satılan Yûsuf'un sonu ne oldu? Yakup Peygamber oğluna kavuşabildi mi? Ya gözleri? İnsan bu, ağabeyler yok etmek istedikleri kardeşleriyle karşılaştı mı? Hangi şartlarda? Bir telmihin insana yüzlerce soru sordurması, onu daha güçlü kılıyor sanki. Evet, kıskanılan, kuyuya atılan, köle pazarında satılan Yûsuf, bir erkek güzeli, yüzü nurlu bir yetişkin oldu. Mısır'ın maliye işlerini çekip çevirdi. Yakup Peygamber, oğlunun yaşadığını öğrenip yeniden görür oldu…

Bir aşk ki, yüzlerce şaire Yûsuf u Züleyhâ ilham etmiştir. Telmih bizi o aşka da götürür. Ne var ki, şair Zâtî'ye bakılırsa işin aslı öyle de değildir: "Sanur kardeşleri çâha bırakdı Yûsufi ol hod / Görüp seyrinde ol mâhı yire geçdi hicâbından" dediğine göre, kardeşleri Yûsuf'u kuyuya attıklarını sanmışlardır ama güzelliğiyle meşhur olan Yûsuf, Hz.Peygamberi rüyasında görmüş, kendisinin güzelliğinin abartıldığını anlayıp (utancından) yerin dibine geçmiştir.

Bir başka yoldan gidersek, güzelliği karşısında kendilerinden geçip erişte yerine parmaklarını kesen, ona sahip olmak için türlü iftiralara başvuran kadınlarla karşılaşırız. Zelîha'dır başta geleni. Bir aşk ki, yüzlerce şaire Yûsuf u Züleyhâ ilham etmiştir. Telmih bizi o aşka da götürür. Ne var ki, şair Zâtî'ye bakılırsa işin aslı öyle de değildir: "Sanur kardeşleri çâha bırakdı Yûsufi ol hod / Görüp seyrinde ol mâhı yire geçdi hicâbından" dediğine göre, kardeşleri Yûsuf'u kuyuya attıklarını sanmışlardır ama güzelliğiyle meşhur olan Yûsuf, Hz.Peygamberi rüyasında görmüş, kendisinin güzelliğinin abartıldığını anlayıp (utancından) yerin dibine geçmiştir. Beyit bizi, iki telmihin arasına giren hüsnitalile götürürken bir yandan da aynı telmih konusunun zamanın akışı içinde aralıksız ve farklı yönleriyle tekrarlanabileceği gerçeğine götürüyor.

Telmih, "zaman"ın bugünden ibaret olmadığını, yüzyılların arkasında bugünün köklerinin bulunduğunu, bugünkü yaprağın o kökler sayesinde yeşerdiğini, yani "zaman"ın ana karakterinin "devam" olduğunu öğretir. Tanpınar, "Güvercin bakışlı sessizlik bile / Çınlıyor bir sonsuz devam vehmiyle." mısralarında -vehim, demiş olmasına rağmen- bu ana karakteri işaret ediyordu. Onun "billur bir avize Bursa'da zaman" mısraı ile anlatmak istediği de belki aynı şeydi. O avize her yandığında gündüzlerden alıp sakladığı aydınlığı yaymıyor mu etrafa?

Telmih, metinler arası ilişkilerin de anahtarıdır. Onun açtığı kapıdan alt metinlere daha kolay gidilebilir. Birkaç kelimelik bir atasözünün arkasındaki anlam, edebî metinde dirildiği zaman çok daha iyi anlaşılır.

***

Uzun sayılabilecek bu girişi, rahatlıkla "telmihler şairi" diyebileceğimiz Mehmet Ali Kalkan'ın Gök Aradık Tuğlara (2020) ve Ufuklar Ardı Bizim (2022) adlı iki şiir kitabındaki 95 şiirin şaşırtıcı telmih zenginliğini incelemeye hazırlık amacıyla yaptık.[1] Oysa sözlük bu terimi birkaç kelime ile önümüze koymuştu: "Söz arasında meşhûr bir vak'a, yâhud mâruf bir fıkraya ve yâhud mûtâd bir usûle işâret etmektir." (Mevlevî, 1994: 159) Kavramların etrafı sözlüklerdeki kadar kolay çevrilebilseydi ya da sanatçılar sözlüğün kısa ve aydınlık yolunu izleseler di bizim de işimiz kolay olabilirdi. Oysa kelime(ler) sözlüğün kabuğunu kırıp dışarı çıktıkları andan başlayarak, yeniden inşa edilirler / inşa olurlar. Mecnûn, yalnızca çılgın, yalnızca marazlı, yalnızca Kays adlı biri değil, sultanlardan birinin pek de beğenmediği Leylâ'da eşsiz bir güzellik

*Prof.Dr., KKTC Lefke Avrupa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,saadettinyildiz@mail.com
Yazıda kullanılan ebru görselleri Tuba Balcıoğlu'na aittir.

1 Şairin üç şiir kitabının adı alıntılarda GGE (Geceye Göz Ekledim), GAT (Gök Aradık Tuğlara), UAB (Ufuklar Ardı Bizim) kısaltmalarıyla belirtilecektir.

bulup onun hasretiyle çöllere düşmüş ve arkasında zengin bir hikâye bırakmış olan "vurgun kimse"dir. Bugün onu hatırlayışımız, kelimenin dar hacminden çıkıp kavramın dokundukça genişleyen alanına girebilişimizden, yani "meşhur bir vak'aya işaret et"miş olmamızdan kaynaklanıyor. Kavramın geniş alanındaki yürüyüşümüz, bugün içinde yaşadığımız bize özgü hayatın eskilerde / eskilerce döşenmiş temel taşları üzerinde gerçekleşir. Sanatçı bunu ne derece kavramışsa eseri o kadar köklü olur. Telmih, bir yönüyle, köke doğru gidiştir. Türk, şiirle düşünmeyi her zaman sevmiş, düşüncelerini duygularına sararak anlatmaktan hoşlanmıştır. Türk kültürünü iyi bilen Kalkan da duygularıyla düşüncelerini bu yumağa sarmaktan hoşlanıyor. En eski Türk tarihinden bugüne kadar neye inanmışsak, nereyi vatan tutmuşsak, ne uğruna savaşmış, neyi çok sevmişsek, nelerden nefret etmişsek hepsi bu şiir yumağının içinde yerini bulmuştur.

Mehmet Ali Kalkan okuyan, dinleyen, Türk sözlü kültürü içinde ozanlık geleneğinin yerini ve önemini bilen, mitolojiden haberli ve bunların hepsini de seven bir şairdir. Bu da telmihi davet eden bir durumdur.

***

Mehmet Ali Kalkan, bir kültür taşıyıcısıdır: Yunus'un, Dedem Korkut'un, Edebalı'nın ve Anadolu'nun ücra köylerinde tarla yolunda, ocak başında, sürüsünün arkasında günlük hayatını yaşarken hayat yorumu yapan sayısız halk filozofunun miraçısıdır.

Hemen her mısrasına sinmiş bulunan duygulaşmış düşünceler, geçmiş zaman hikmetlerinin -çok zaman geçmiş de olsa- unutulmadığını gösterir. Kalkan, Türk kültür tarihi ve İslâm tarihiyle ilgili birikimini şiirine taşımaya, şiirini bununla zenginleştirmeye önem veren bir şairdir. Bugünü anlatırken belleğinin bir penceresi günlük hayata bakar, fakat birkaç penceresi de geçmişe açılır. Kontrollü gözlemler ve kararında geriye dönüşler, onda güçlü bir "dün-bugün uyumu" yaratmıştır. Şair, bu uyum sayesinde, en eski Türk tarihinden günümüze, din ve tasavvufun ilk bilgilerinden akıl süzgecinden geçirilmiş sağlam inanca, efsane kahramanlarından âşıklara uzanan bir yoldan yürümüş ve bu yolun her durağında dağarcığını biraz daha doldurmuş ve şiirini bununla beslemiştir.

Ancak, bu kültür yükünün edebî esere, hele şiire girişi risklidir. Şiirin bir tebliğ metni durumuna gelişi öğreticilik yönünden iyi olsa da sanatın kendine özgü inceliklerini gerilere atabilir. Mehmet Ali Kalkan bu tehlikenin farkında olduğu için, Türk halk şiirinin hazır imkânlarını iyi kullanmış, bilgi yükünü bu hazır imkânlarla yumuşatarak, güzellik ölçülerinin ayakta kalmasını sağlayabilmiştir. Düşünce ve ideolojinin estetik değerlerle dengelenmesi sanıldığı kadar kolay değildir. Bunu başarabilmek için, güzelliğin şiirde kurucu unsur olduğunu bilmek gerekir. Elbette bu, millî kültür unsurlarının edebî eserin özüne sinmesine engel değildir. Telmih, hatırlamayı (olay, olgu, durum, eser vb. hatırlamayı) bize bırakır. Dokunur geçer. Eğer bizde kökleri varsa telmihin uzaktan işaret ettiği her ne ise ona ulaşmamız gerçekleşebilir. Dolayısıyla, arada bazan çok kalınlaşan bir perde vardır. Buna karşılık, Kalkan'ın telmihleri "açıklama"ya daha yakın durur. Bu durumu şairin halk şiirimizin ders vermeyi de ihmal etmeyen yönünü benimsemiş olmasına ve Yunus'un, Edebalı'nın, Hacı Bayram ve Hacı Bektaşların insanı yukarılara taşıma anlayışlarının yansımış olmasına bağlayabiliriz. Türk destanları, Orhun Anıtları, Dede Korkut boyları, Yunus şiirleri, Mevlânâ öğütleri, Yesevî-Hacı Bayram-Hacı Bektaş-Edebalı menkıbeleri, Atsız'ın Bozkurtlar'ı ve köyünün ulularının atalardan naklettikleri her şey, şairin kültür birikiminin ana kaynağıdır. Konuşmaktan çok daha fazla dinlemeyi seven bir insan oluşu, onun bilgi dağarcığının dolmasını kolaylaştırmıştır. İslami kaynaklarla da arası iyi olduğu için bu kültür birikimin din ve tasavvufi bilgi yönü de zengindir.

Emine Işınsu Öksüz, şairin Gök Aradık Tuğlara kitabının arka kapağına konulan bir yazısında, "O, Yesi'de Rey'de, Viyana ve Yemen'de ve illâ Anadolu'da yaşar, yaşadıklarını da bize seslendirir." diyerek, bu kültür birikiminin kaynaklandığı coğrafyayı -isabetle- işaret etmiştir.

Şair bu bilgi birikimini şiire taşırken de -konuşmayı sevmeyişine benzer bir tutumla- maniyi andıran nazım birimlerini birbirine bağlayarak, atalardan kalma bu "tek kıtalık" nazım şeklini şiirinin temeli olarak kullanmış, fakat maniyi andıran birimleri birbirine sağlam kafiyelerle ulayıp bir çeşit "mani kompozisyonu" elde etmiştir. Bizim manilerimiz, dar hacimde geniş anlamlar barındırır ve tıpkı atasözlerimiz gibi, halkın hayata dair pratik yorumlarının da göstergesidir. Şairin, Ahmet Urfalı ile sohbetinde söylediği "Şiirde de en çok ifadeyi en az kelimelerle yazmak gereklidir." sözü, ondaki az sözle çok şey ifade etme çabasının "seçilmiş bir tavır" olduğu anlamına gelir. https://www.edebiyatdunyamiz.com/index.php/mulakatlar/ (E.T. 18.12.2022)

Şairin telmihlerinin büyük çoğunluğu sosyal-kültürel içerikli şiirlerdedir. Fakat çoğu Geceye Göz Ekledim kitabında bulunan sevgi şiirlerinde de ilginç telmihlere rastlanmaktadır:

"Dünyaların dünyama küs,
Sensiz dünyam yetim, öksüz,
Etrafı dolu Brütüs,
Sezar'a döndürdün beni." (GGE, 72)

***

Mehmet Ali Kalkan'ın telmihlerini, içeriğine ya da işaret yönüne bakarak birkaç başlık altında toplayabiliriz:

1.Eski Türk Tarihine İlişkin Telmihler

Bizde, tarihimizi herhangi bir yerinden kesip kalanını benimsemek gibi anlamsız bir tutum var. İdeolojik sebeplerle yapılan bu müdahalenin bilimlik bir yanı yoktur. Mehmet Ali Kalkan bunun farkındadır ve Türk tarihinin bütün dönemlerine benimseyerek yaklaşmıştır. Kullanılacak örnekler bu bütünlüklü bakışı yansıtacak şekilde seçilmiştir.

1.1.Oğuz Han ve Oğulları

Türklerde ağaç kutsaldı. Kayın ağacının dalları gökte, kökleri yerin derinliklerindeydi.

Oğuz Han'ın erlerinden Uluğ Türük, rüyasında doğudan batıya kadar uzanan altın bir yay görmüştü. Üç tane gümüş ok da güneyden kuzeye uzanıyordu. Bugün gökyüzünde ebemkuşağı varsa kökü oralardadır: "Şol gölgeli koca kayın, / Göğsüyle oynardı ayın. / Göklere astığım yayın / Ağdığı yerden gelirim." (G.A.T.18)

Şaire göre Metehan (Oğuz Han?) Türk ordusunun ilk başbuğudur.

"Yaşar daim Türk'ün çağı,
Gönderde Oğuz'un tuğu,
Bu ordunun ilk başbuğu,
Elbet Mete Han kardeşim." (UAB, 40)

Tarih de bunu doğrulamaktadır:

"Kara Kuvvetlerinin kuruluş tarihi olarak, Büyük Hun İmparatoru Mete Han'ın tahta çıkış tarihi olan MÖ 209 yılı esas alınmıştır.

İlk kez Mete Han tarafından MÖ 209 yılında kurulan düzenli Türk Kara Ordusunda sayı itibarıyla 10.000 atlıdan oluşan en büyük birlik, "Tümen" olarak adlandırılmış, tümenler binlere, binler yüzlere, yüzler onlara ayrılmış, her birinin başına tümenbaşı, binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı rütbelerine sahip birer komutan görevlendirilmiş ve aşağıdan yukarıya doğru emir-komuta zinciri içerisinde birbirine bağlanmıştır.

Mete Han ile tarih sahnesine çıkan bu teşkilatlanma modeli günümüze kadar uzanan yelpaze içerisinde hüküm süren diğer Türk devletleri ile süregelmiş, özellikle Göktürkler, Uygurlar, Selçuklular ve Osmanlılar Dönemi'nde Türk ordusu dünyanın sayılı ordularından birisi olmuştur." (https://www.kkk.tsk.tr/tarihce.aspx)

İlk başbuğ Mete Han ile bugünün Mehmetçiği, Peygamberi'in övdüğü Türk milletinin bütün tarihini yapan iki semboldür:

"Mete de biz, Mehmet de,
Sıla da biz, gurbet de,
Bu seçilmiş millet de,
Dünyaya lazım oğul. (UAB, 15)

Şairin, eski Türk tarihine biraz daha ağırlık vermekle birlikte, Türk tarihinin kesintisiz akışının da farkında olduğu anlaşılmaktadır:

1.2. Orhun Anıtları

Orhun Anıtları, Türk milletinin akıp giden zamana vurduğu damgadır. "Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin. İlk Türk tarihi. Taşlar üzerine yazılmış tarih. Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması. Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri. Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası." (Ergin, 2011: XIV) olarak Türklük bilimi tarihinde yerini almıştır. Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinin önemli kaynaklarındandır.

Mehmet Ali Kalkan da bu kaynağı iyi kullananlardandır.

Büyük Vezir Bilge Tonyukuk, zor bir dönemi anlatırken diyor ki: "Çogayın kuzey yamaçları ile Kara Kumda oturuyorduk. Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk. Milletin boğazı tok idi. Düşmanımız etrafta ocak gibi idi, biz ateş idik." (Ergin, 2011:66) Tonyukuk'un bu ifadesi, şairin şiirine şöyle yansımıştır:

Her çağa doğan güneşiz,
Kasırga, borana eşiz,
"Düşman ocak, biz ateşiz,"
Gör bak, il mi bey mi yaman
Türkiye ve Azerbaycan. (UAB, 31)

Aşağıdaki örnekler de Orhun Anıtları'nın Kalkan'ın ana kaynaklarından olduğunu açık şekilde gösteriyor:

Az millettim çok oldum,
Yıldızlara gök oldum,
Dokuz yöne kök oldum,
Güldüğüm yer bellidir. (GAT, 55)

Arı sulardan içip,
Yedi iklimden geçip,
Mızrakla uyku açıp,
Kar sökmek hakkımız var. (GAT, 65)

Kopunca kızılca savaş,
Taş üstünde kalmazdı taş.
Hanlarıma başlının baş
Eğdiği yerden gelirim. (GAT, 18)

1.3. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Tarihi

Osman Gazi'nin rüyasında Şeyh Edebalı'nın koynundan bir ayın çıkıp kendi koynuna girdiğini ve göbeğinden çıkan ağacın bütün dünyayı kapladığını gördüğü rivayeti hatırlatılmaktadır:

"Çağıl çağıl söylesen,
Aklıma pınar gelir.
Söğüt'çe rüya desen,
Bir ulu çınar gelir." (UAB, 48)

Gerçek olup olmaması bir yana, bu rüya kültür hazinemizin önemli motiflerinden biri olarak edebiyatımızda sıkça işlenmiştir.

Osman Gazi'nin rüyasında Şeyh Edebalı'nın koynundan bir ayın çıkıp kendi koynuna girdiğini ve göbeğinden çıkan ağacın bütün dünyayı kapladığını gördüğü rivayeti hatırlatılmaktadır:
"Çağıl çağıl söylesen,
Aklıma pınar gelir.
Söğüt'çe rüya desen,
Bir ulu çınar gelir."

Viyana, tarihimizdeki hayal kırıklıklarının başında gelir. Avrupa'nın kapısı sayılan bu şehir, ilki 1529'da, ikincisi 1683'te olmak üzere Osmanlı Devleti tarafından kuşatılmış, fakat düşürülememiştir. 1529'da ağır kış şartları yüzünden kuşatma kaldırılmış, 1683'te ise karşımızdaki güçlerin ittifakı ve savaş yönetimindeki hatalar sebebiyle bozgun yaşanmıştır. İkinci Viyana Kuşatması'nda, dışarıdan gelecek düşman desteğini önleme görevi verilen Kırım Hanı Murat Giray'ın gerekli müdahaleyi yapmayıp seyirci kalması, bu bozgunun en önemli sebeplerinden kabul edilir. Şair de bu düşüncededir:

"Keşke dedim olmasaydı,
Beni vuran Han Giray'dı.
Son durağım Viyana'ydı,
Oraları güz belledim." (GAT, 28)

Şairin dediği gibi, bu savaşla birlikte "güz" başlamış ve Osmanlı Devleti bir daha toparlanamamıştır.

2. Türk Kültürü ve Kültür Tarihine İlişkin Telmihler

Yukarıda Mehmet Ali Kalkan için "kültür taşıyıcısı" demiştik. Türk kültürü, destanlarımız, Türk mitolojisi, halk hikâyelerimiz, atasözü ve deyimlerimiz, türkülerimiz, romanlarımız vb. hakkında oldukça donanımlı bir sanatçı olduğu için, bu nitelemede abartı yoktur. O, şairce duygularıyla aydınca düşüncelerini, kaygılarını, umutlarını kolayca kaynaştırabilmiştir.

2.1. Türk Destanları / Türk Mitolojisi

Bizim destanlarımız yiğitlik / alplik yanında en çok "cihan hakimiyeti" düşüncesini temel alır. Destanlarımızdaki bu tavır, tarihimize de yansımıştır. Bizde vatan "sürekli genişleyen" bir kavramdır. Güneşi bayrak, gökyüzünü çadır olarak gören bir milleti, ne kadar geniş olursa olsun, bir coğrafyaya sığdıramazsınız. Şair de bunun farkındadır ve destanların diliyle şöyle söyler:

"Şu yeryüzü toprağımız,
Ufuklar ki durağımız,
Say ki güneş bayrağımız,
Çadırımız gökyüzü heeyy! (GAT, 61)

Oğuz Kağan'ın ilk eşinden üç (Gün, Ay, Yıldız), ikinci eşinden üç (Gök, Dağ, Deniz) olmak üzere altı erkek çocuğun vardı. Onlara güçlü olmanın temel şartının birlik olduğunu, doğuya ve batıya sözlerinin geçmesi için ok ve yay gibi birbirini tamamlamayıcı olmalarını öğütledi. Şair, aradan geçen uzun zamana rağmen Türklüğün değişmediğini de vurgulayarak, bizi destana götürüyor:

"Gün, ay, yıldız, gök, dağ, deniz,
Nakış nakış Oğuz'dan iz.
Biz aslında hâlâ biziz,
Dünyaya gülüşüm ondan." (UAB, 26)

2.2.Dede Korkut Boyları

Dede Korkut Mehmet Ali Kalkan'ın başlıca ilham kaynaklarındandır.

"Oğul! Ben bu sözleri,

Kavim, kardaşa yazdım.

Dedem Korkut Ata'yla,

Verdim başbaşa yazdım." (G.A.T.19)

mısraları, bilinçli bir seçimi işaret ediyor.

Şairin Dede Korkut ilham kaynaklarını kolaylıkla kaynaştırarak çok yönlü bir kültür dokusu oluşturduğu görülüyor:

"Söyleyenler düz söylesin,

Atalardan söz söylesin,

Boy boylasın, soy soylasın,

Ozanların kopuzu heeyy! (GAT, 61)

Böylece, ilk mısrada "Ey iman edenler, Allah'tan korkun, sözün düzünü söyleyin." (Ahzab, 70) âyeti, üçüncü mısrada Dede Korkut hikâyelerinin kalıp ifadelerinden "boy boyladı, soy soyladı" sözü hatırlatılıyor.

2.3.Türk Atasözleri ve Deyimleri

Türk insanının hayat felsefesini, yolunu-yönünü olağanüstü sadelikte dillendiren atasözleri, bütün Türk dünyası edebiyatlarında geniş yer bulmuştur. Mehmet Ali Kalkan'ın da deyim, atasözü, halk söyleyişi hafızası oldukça zengindir. Azerbaycan Türkçesinin çok bilinen

"Yél ġayadan ne aparar?"

atasözü, küçük bir değişiklikle ve etrafı Anadolu'dan deyimlerle beslenerek şöyle kullanılıyor:

"Bilmez misin yel kayadan ne alır?

Gayesiz ne uzar ne de kısalır.

Bin kamıştan belki biri ney olur,

Onu da ustası üfler hay oğul."(GAT, 25)

Türk kahramanlığının temel ilkelerinden birini ifade eden "Aman diyene / dileyene kılıç kalkmaz" atasözümüz bir iki küçük değişiklikle şiire girmiştir:

"Aşkla pişer gönül aşı,

Sudan arı can kumaşı,

Kılıç kesmez eğik başı,

Gül içinde gül bizdedir." (UAB, 20)

2.4.Halk Türküleri

Şair, Bayburt Postası'ndan Murat Okutmuş'un "Çocukluğunuzdaki gibi hayatınızda türkü-şiir birlikteliği devam ediyor. Birbirlerinden beslenerek şiiriniz oluşuyor sanırım…" sorusuna verdiği cevapta türkülerle olan ilgisini şöyle anlatıyor:

Yani türküler tabii şiire de yansıyor. Kulak ve gönül dolgunluğu şiire yansıyor. Türküleri dinlerken hece ölçüsü kalıp oluyor. Yazmak daha kolay oluyor, biz oluyoruz, Türk milleti oluyor türkülerin içinde. Türk kültürünün motifleri oluyor. Okuduğun kitaplardan, duyduklarından, yaşadıklarından, dağ bayır geziyorsun gördüklerinden, onları da şiirlerin içine koymaya çalışıyorsun. Üniversitenin ardından 40 yaşına kadar yazmadım. Hep okudum, okudukça da birikti, şiirde kullandım. Şimdi bana televizyonu anlat desen anlatırım. Onu imal eden yerde çalışıyor olsam, üstüne çok başka şeyler koyarak anlatırım. Arada farklı şeyler yazmak lazım. Ara sıra dağlara çıkmak ve okumayı bırakmamak lazım. (Okutmuş, 2022)

Şairin sözünü ettiği "yansıma", bazen olduğu gibi, bazen de küçük değişikliklerle karşımıza çıkmaktadır. Kayseri Yöresi'ne ait "Bir of çeksem karşıki dağlar yıkılır" türküsünün mısrası "Şöyle bir of çeksem yıkılır dağlar" olarak değişmiş, aslının Kafkasya Marşı olduğu, sonradan İzmir Marşı olarak yaygınlaşan şiirdeki "İzmir'in dağlarında çiçekler açar" mısrası da "İzmir dağlarında açan çiçeğin / Mustafa Kemal'ce seli türküler" şekline girmiştir:

Yıldızlara senden çıkılır dağlar,

Başından dört yana bakılır dağlar,

Şöyle bir of çeksem yıkılır dağlar,

Ruhumun rüzgârı, yeli türküler. (UAB, 104)

Eğin başınızı Hak için eğin,

Dualı ellerle göklere değin,

İzmir dağlarında açan çiçeğin,

Mustafa Kemal'ce seli türküler. (UAB, 105)

Şaire göre, türküsüz kalmak, dağların yerinden sökülmesi, yıldızların yerlere dökülmesi ve âşıkların göklere çekilmesidir. Türk türkü ile yaşar. Türkü olmazsa Türk için kıyamet kopmuş demektir. Şair bu düşüncesini Kur'ân'a başvurarak sağlamlaştırıyor:

"Şu dağlar yerinden sökülmesinler,

Yıldızlar yerlere dökülmesinler,

Aşıklar göklere çekilmesinler,

Türk'ün türküsünden bir söyle hele." (UAB, *108)*

* "Şu dağlar yerinden sökülmesinler" mısrası, "Dağlar yürütüldüğü zaman" (Yazır, 2011:587) Tekvîr suresinin meâlindeki 3.âyetine, "Yıldızlar yerlere dökülmesinler," mısrası da aynı surenin "Yıldızlar döküldüğü zaman" (Yazır, 2011:587) meâlindeki 2. âyetine dayanmaktadır.

Şu dörtlükte ise ne olursa olsun türküsüz kalmayalım düşüncesi, aynı telmihlerle ifade edilmiştir:

"İster yağmurlar dinsin,

İster yıldızlar sönsün.

Dağların başı dönsün,

Bana bir türkü söyle. (GAT, 123)

Fuzûlî diyor ki, "Aşk odu evvel düşer ma'şûka andan âşıka / Şem'i gör kim yanmayınca yakmadı pervaneyi" (Aşkın ateşi önce sevilene, ondan da âşıka düşer. Kendisinde alev yoksa mum pervaneyi nasıl yaksın? Pervane, mumdan sıçrayan kıvılcımla tutuşur.) Mum ile âşık arasındaki ilişkiyi Tebrizli Şems de şöyle anlatmıştı: "Mum gibi erimiyorsa insan, yanıyorum dememeli. Yanmaktan korkuyorsa kişi, aşk kapısın**dan girmemeli. Ya kor yürekli olmalı insan ya da kor barındıracak yürekli…"**

2.5.Atsız'ın Bozkurtlar'ı ve Kürşad

Ülkücü camiada yetişen şairin, Atsız'ın Bozkurtlar'ın Ölümü'nü ve Bozkurtlar Diriliyor'unu dikkatle okuduğu ve çok etkilendiği anlaşılmaktadır. Tarihî Türk destanlarının özünü yakalayan bu iki eser, yayımlandığı günden bu yana birçok insanın Türkçü-Ülkücü dünya görüşünü benimsemesinde büyük rol oynamıştır. Şairimizin de aynı halkaya dahil oluşu bu damara bağlanabilir. Bu tespitimizi doğrulayacak örnekler çoktur.

Durumları zayıflamış olan Göktürkler'in yeniden toparlanabilmeleri için Çin hükümdarını kaçırıp onu pazarlığa zorlamak isteyen Kürşad, hava muhalefeti yüzün hükümdar sarayından çıkmayınca plan değiştirmek ve saraya baskın yapmak zorunda kalır. Yanına aldığı kırk çerisiyle Çin sarayını basar. Çinliler çok kalabalıktır. Kürşad ve arkadaşları döğüşe döğüşe ölürler. Bu, sonu belli bir girişim olmakla birlikte, tavır önemlidir. Öleceğini bile bile meydana atılmak, şaire göre, başlarında Kürşad varsa güzeldir: "Doğru bürünürse sise,

Söz bitende kılıç kese.

Başındaki Kürşat ise,

Kırk olmak güzel meselâ." (GAT, 56)

Başındaki Kürşat ise kırk olmak güzeldir. Çünkü Orhun Anıtları'ndaki ibaresiyle, "illi-kağanlı" olabilmek için, Vey ırmağının coşkunluğunu hiçe sayan Kürşad'a ihtiyaç var:

"Başı dumanlıyız biz,

İlli, kağanlıyız biz.

Turan vatanlıyız biz,

Kürşat yoksa, Vey olmaz. (GAT, 36)

Şu dörtlükte Kürşad, Yunus, Edebalı bir araya gelmiş gibidir:

"Dinlemezsen ağıt olur,
Dinler isen öğüt olur.
Bey Kürşat'ça yiğit olur,
Gök ekini yolmak olmaz." (GAT, 40)

3. Din ve Tasavvufa İlişkin Telmihler

Tasavvufta, Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat olmak üzere dört kapı vardır. Bu kapıları sırayla geçenler kurtuluşa ererler. Bunun için de aşama aşama ilerleyip olgunlaşmak / pişmek gerekir. Şair bunu

"Yol belli, belli izim,
Sevdamız dizim dizim,
Dört kapı zaten bizim,



"Hû" deyip girilmez mi?" (GAT, 24) mısralarıyla ifade ediyor. Ona göre gidilecek yol bellidir. Hedefini doğru seçenler, bu kapılardan sırasıyla ve "hû" diyerek geçerler. Hemşehrisi olan Kalkan, Yunus'un "Şeriat, tarikat yoldur varana / Hakikat-marifet andan içerü" beytini elbette hatırlamıştır.

Tasavvufi coşkunluk ile Peygamberimizin mücadelesinin iç içe girdiği şu dörtlüğe bakalım:

"Ben dönerim dünya döner,
Şems'i bilen mum mu dener?
Şer gözlere perde iner, ,
Örümcek ağa durunca." (GAT, 75)

Burada Mevlevi semaından başlayıp Şems-i Tebrizî'nin tutkusuna geçiliyor. Her ikisi "cezbe hâli"dir. Sonra da Peygamberimiz ile Ebubekir'in hicrette saklandıkları mağaranın ağzına örümceğin ağ örmesi olayı hatırlatılıyor.

"Şems'i bilen mum mu dener?" mısraı izaha muhtaçtır:

Fuzûlî diyor ki,

"Aşk odu evvel düşer ma'şûka andan âşıka

Şem'i gör kim yanmayınca yakmadı pervaneyi" (Aşkın ateşi önce sevilene, ondan da âşıka düşer. Kendisinde alev yoksa mum pervaneyi nasıl yaksın? Pervane, mumdan sıçrayan kıvılcımla tutuşur.) Mum ile âşık arasındaki ilişkiyi Tebrizli Şems de şöyle anlatmıştı: "Mum gibi erimiyorsa insan, yanıyorum dememeli. Yanmaktan korkuyorsa kişi, aşk kapısın**dan girmemeli. Ya kor yürekli olmalı insan ya da kor barındıracak yürekli…**"

3.1.Âyetler ve Hadisler

İslamiyet sonrası Türk Edebiyatının bütününde olduğu gibi, Mehmet Ali Kalkan şiirinin en önemli kaynaklarından biri de Kur'ân ve hadislerdir. Din, inanmadığını söyleyenler dahil, insanların günlük hayatını düzenler. İnanmak ihtiyacı insanın temel ihtiyaçlarındandır. Elbette bu unsurların şiire girişi uyarma, yol gösterme çabasının doğal sonucudur.

"Doğru değil dost zemmetmek,
Dostun işi himmet etmek.
İnanmışa gıybet etmek,
Ölü etinden de acı." (GAT, 96)

dörtlüğünde, Hucurât suresini 12. âyetine telmihte bulunulmuş, neredeyse âyetin yorumu yapılmıştır: "Ey iman edenler! Zannın (kesin olmayan bilginin) çoğundan uzak durun. Çünkü zannın bazısı büyük günahtır. Kusur da araştırmayın. Bazınız, bazınızı çekiştirmesin. Sizden biriniz, ölü halindeki kardeşinin etini yemeyi ister mi? Demek ondan (böyle bir eti yemekten) tiksindiniz. Allah'a karşı gelmekten sakınarak, korunun. Şüphesiz Allah, tövbeleri çok kabul eden ve çok acıyandır." (Yazır, 2011:518)

**"Dağlar her bahar gelin gibi süslenir ama kış gelince de ümidi kesilir. Kaldı ki kıyamet günü gelip sûr üflendiğinde, süsünden, heybetinden bir şey kalmaz." şeklinde özetleyebileceğimiz bir dörtlüğündeki "Sûr üflense bir nefeslik canın var" (GAT, 100) mısrasında, Tâ-Hâ suresinin "Sana dağları soruyorlar. De ki: Rabbim, onları un ufak edecek." (Yazır, 2011:320) meâlindeki 105. âyeti hatırlatılmaktadır.

"Tarih yazmadık kanla,
"Hayat" denen insanla,
On iki bin şamdanla, /
Kıldığım namazlar var."

Yavuz Sultan Selim 30 Aralık 1517'de Mescid-i Aksâ'yı aldı. Yatsı namazını ordusuyla kılabilmek için 12 bin şamdan yakıldı. Şair bu tarihî bilgiyi hatırlatırken onu Türk'ün zaferlerinin kan dökücülük olmadığı düşüncesiyle de sarmalayıp güzelleştiriyor:

3.2.Peygamberler ve Peygamber Kıssaları

Müslümanın amentüsü peygamberlere inanmayı imanın şartlarından kabul ettiği için bizim kültürümüzde peygamberlerle ilgili her şey belli bir değer taşır. Bu sebeple, elbette başta Hz.Muhammed olmak üzere, peygamber kıssaları, mucizeleri, ibret verici hayatları edebiyatımızda geniş yer bulmuştur. Yûnus "Ger beni senin için yetmiş kez öldüreler / Bin kez dahi ölem kim razı olayım Mevlâ" derken, binbir işkence ile defalarca öldürülen Cercis peygamberi hatırlamış ve hatırlatmıştır. M.A.Kalkan'ın da peygamberlere ait kıssalardan geniş ölçüde yararlandığı görülüyor.

Mesela Hz.İsmail'in kurban edilmek istenmesi olayı Ufuklar Ardı Bizim'de şöyle yer almıştır:

"Sevgisi daim olanın,
Teslimde huzur bulanın,
Nasibi gökten alanın,
Bıçağa güldüğü nedir?" (UAB, 56)

Hz.İsmail babasının yanında kurban yerine giderken neşe içineydi. Kendisinin kurban edileceğini öğrenince daha da neşelendi. Şair, göklerden gönderilen koçu ve Allah yolunda kurban edilmekten duyulan memnuniyeti hatırlatmak üzere "nasibi gökten olmak" ve "bıçağa gülmek" şeklinde ifade ediyor.

Eyüp peygamberin en büyük acılara, derin yaralara tahammülü sayesinde "Eyüp" olduğu ince bir buluşla şöyle dile getirilmiştir:

"Can dediğin arada,
Eyüp saklı yarada,
Yazılmışsa orada,
Bura silesi değil." (UAB, 69)

Bu kıtada, bir insanın alın yazısının "burada" değiştirilemeyeceği hususu da vurgulanmıştır.

3.3.Menkıbeler

TDK Güncel Sözlük, menkıbeyi "Din büyüklerinin veya tarihe geçmiş ünlü kimselerin yaşamları ve olağanüstü davranışlarıyla ilgili hikâye." şeklinde açıklıyor. Bizde "din büyüklerinin olağanüstü davranışları" anlamı daha öne çıkmıştır. Mehmet Ali Kalkan'ın şiirini besleyen kaynaklardan biri de menkıbelerdir.

Alaiye (Alanya) beyinin oğlu Gaybi, avda okla bir geyiği vurur. Yaralı geyik kaçar, Gaybi de arkasından at sürer. Geyik Abdal Musa'nın tekkesine girer. Avcı onu takip ederek gelir ve dervişlerden geyiği sorar. Dervişler görmediklerini söylerler, Gaybi onlara yalan söylememeleri gerektiğini hatırlatır. Abdal Musa durumu fark edince Gaybi Bey'i yanına çağırır ve böğründen kanlı oku çıkararak ona gösterir. Gaybi okunu tanır ve Musa'ya bağlanır. O, artık Kaygusuz Abdal'dır:

Alemleri bilen er,
“Dünya can uçumu” der,
Bir gün ceylan bir ok yer,
Avcı dergâha gider. (UAB, 76)

“Ufukları yara yara,
Gül bıraktım bulutlara,
Kınaladığım sulara,
Seccade salışım ondan.” (UAB, 24)

dörtlüğü, iki ayrı menkıbeyi hatırlatıyor:

Birincisi, Orhan Gazi’nin oğlu Rumeli Fatihi Süleyman Paşa’nın boğaz sularına seccade sererek geçtiğine dairdir. Bu inanış, Şeyh Mahmud’un

“Velâyet gösterip halka suya seccâde salmışsın Yakasın Rumeli’nin dest-i takvâ ile almışsın” beytindeki mecazın zaman içinde halka mal olmasına dayanmaktadır. Beyitteki “velayet göstermek” ve “dest-i takvâ” ifadeleri şeyhin de konuya öyle baktığını gösteriyor.

İkincisi ise Çanakkale Eceabat ilçesinin Kilitbahir köyündeki türbesinde yatmakta olan Cahidî Ahmed Efendi (halk arasında Cahide Sultan) ile ilgilidir: Cahidî Ahmed Efendi bir gün Çanakkale’ye geçmek ister. Parası olmadığından kayıkçılar kendisini almazlar ve evine döner. Hanımı (ki halk onun da keramet sahibi olduğuna inanır) neden geri döndüğünü sorduğunda, parası olmadığı için kayığa alınmadığını söyler. Hanımı der ki “şu seccadeyi al, üzerine binip git, gel.” Cahidî Efendi denileni yapar, işini halledip yine seccadeyle döner.

Bazen destan-menkıbe-tarih iç içe girmiş olarak karşımıza çıkar. Şairin Türklük, İslamiyet ve her ikisi ile ilgili geçmiş zaman verimlerini kolayca bağdaştırdığı görülür:

“Dedem Korkut’tur bilici,
Nefese sunduk alıcı,
Ney’le süsledik kılıcı,
Saz söyledi, tar söyledi.” (UAB, 63)

dörtlüğünde, dört büyük insanın temel özellikleri sayılmıştır: Dedem Korkut “Oğuz ilinin yegâne” bilicisidir. Yunus güçlüklerin ezdiği ve bu yüzden maddiyata yönelmek zorunda kalan bir derviştir. Hacı Bektaş himmetiyle onu maneviyata yönelten bir Anadolu erenidir. Kılıcını ney’le süsleyen ise padişah, neyzen ve bestekâr Üçüncü Selim’dir.

Evet,
insan bir damla
kan ve binlerce endişedir.
Ne hak etmeyene saygı derdindeyiz ne de olmaya övgümüz var,
ama çamurdan yaratılmış olan insanın çamurdan öte bir varlık
olduğunu da kabul
etmeliyiz.

4.Tarihi Kişiler, Sanatçılar, Devlet Adamları

Mimarbaşı Sinan, yüz yıla yaklaşan ömrüne birçok eser sığdırmış bir mimarlık dehasıdır. Elbette bu konudaki bilgi ve yeteneği tartışılamaz. Ama bununla yetinilmemiş, onun Kanuni Sultan Süleyman’ın kızı Mihrimah Sultan’a tutkun olduğuna dair bir kurgu da geliştirilmiştir: Sinan 50 yaşında ve evli iken 17 yaşındaki Mihrimah’a tutulur, onunla evlenmek isterse de bu mümkün olmaz. Sinan da tutkusunu Üsküdar’da ve Edirnekapı’da inşa ettiği iki Mihrimah Sultan Camii’nde sembolize eder. “Mihr” güneş, “mah” ay anlamına gelir. Sultan’ın adı bu iki kelime birleştirilerek konulmuştur. Sinan, öyle ince bir hesap yapar ki, Mihrimah Sultan’ın doğum günü olan 21 Mart’ta Üsküdar’daki Mihrimah Camii’nin minareleri arasından ay doğarken Edirnekapı’daki Mihrimah Camii’nin minareleri arasından da güneş batar. Böylece mimarbaşının aşkı ölümsüzleşmiş olur. Şehir efsanesi de olsa, büyük bir sanatçının ince ruhuna pek uygun düşen bu durum, şairde şöyle karşılık bulmuştur: “Esince sevda yeli,
Konuşur yürek dili,
Sinan olanın eli,
Gül ile taşa gider.” (UAB, 73)

Şu örnekler de dikkat çekicidir:

“Bir Yavuz Hasan Can’ca,
Toprak toprak vatanca,
Ulubatlı Hasanca,
Vurulana aşk olsun.” (UAB, 22)

*Yavuz Sultan Selim, sırtında çıkan bir çıbanın tehlikeli olacağının söylenmesine rağmen, sıkılmasını emreder. Kısa bir süre rahatlarsa da durumu kötüleşir. Nedimi Hasan Can’a “ne haldir bu?” diye sorar. Hasan Can’ın “Hakk’a yönelme zamanıdır” sözü üzerine “Sen bizi kiminle bilirdin Hasan Can!” şeklinde cevap verir.

*“Ulubatlı Hasanca vurulmak” kendi canını hiçe saymak demektir.

*Bir yanda Yavuz Selim’in teslimiyeti, bir yanda Ulubatlı’nın serdengeçtiliği olursa toprak vatanlaşır.

Şair, Yavuz Selim’in sırtında çıkan şirpençeyi şu dörtlükte de anmış, etrafını da başka hatırlatmalarla beslemiştir:

“İşte arşın işte Halep,
Hevesedir elbet talep,
Bir sivilce cana sebep,
Bir kıvılcım mal götürür.” (UAB, 51)

Halep ordaysa arşın burda, insanlar hevâ ve heves peşindedir. Oysa peşine düştüklerinin hepsi bir küçük bahaneye bakar: Güçlü padişah Yavuz’u sivilce görünümlü bir çıban öldürmüştür. Biriktirilen her şeyin kül olması için bir kıvılcım yeter.

*Yavuz Sultan Selim 30 Aralık 1517’de Mescid-i Aksâ’yı aldı. Yatsı namazını ordusuyla kılabilmek için 12 bin şamdan yakıldı. Şair bu tarihî bilgiyi hatırlatırken onu Türk’ün zaferlerinin kan dökücülük olmadığı düşüncesiyle de sarmalayıp güzelleştiriyor:

“Tarih yazmadık kanla,
“Hayat” denen insanla,
On iki bin şamdanla,
Kıldığım namazlar var.” (UAB, 28)

*1530’da doğduğu tahmin edilen ve 1611’de Budin’de ölen, “Kanije kahramanı” ünvanıyla tanınan Tiryaki Hasan Paşa, birçok savaş idare etmiş, hiçbirinde yenilmemiş seçkin bir komutandır. 1611 yılında Budin’de vefat etti. Dürüst, ileri görüşlü, vatansever bir insan olduğu kayıtlıdır. Şair onun değerini bildiği için “her Hasan Tiryaki değil” diyor:

“Hal bilmeze verme meyil,
Yalnız Hakk önünde eğil,
Her Hasan Tiryaki değil”,
Cihangir yazar söyledi. (UAB, 63)

5.Kompleks Telmihler / Çoklu Telmihler

Bu tip telmihler, şairin hafızasının aynı anda birçok olaya / olguya / varlığa açılması, bir çeşit hatıralar yumağı oluşturması şeklinde karşımıza çıkan, biri diğerini de çağrıştıran telmihlerdir.

Gök Aradık Tuğlara’da yer alan ve çok yönlülüğü çok da fark edilmeyen

“İyiye olmalı niyet,
Doğan toprağa nihayet.
Yerler-gökler âyet âyet,
Kâinat insan içinde…” (GAT, 79)

dörtlüğü, Türk-İslam kültürünü bilen okuyucuyu çok sayıda kaynağa yönlendirecek niteliktedir:

* “Doğan toprağa nihayet” mısrası, “Her nefis ölümü tadacaktır.” (Âl-i İmran 185, Enbiyâ 35, Ankebût 57) âyetini,

* “Yerler gökler âyet âyet” mısrası, “Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün art arda gelişinde temiz akıl sahipleri için gerçekten âyetler vardır.” (Âl-i İmran 190) âyetini,

* “Kâinat insan içinde…” mısrası, Hz.Ali’ye ait olduğu kabul edilen “Sen kendini küçük bir cisim sanıyorsun, halbuki âlem-i ekber sende mevcuttur” sözünü ve ayrıca Şeyh

Galib'in "Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen / Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen" beytini hatırlatmaktadır.

6. Aşk

Mehmet Ali Kalkan, aşk şiirlerini Geceye Göz Ekledim (2001) kitabında toplamıştı. Bunlara Ötüken Neşriyat tarafından yayımlanan Gök Aradık Tuğlara ve Ufuklar Ardı Bizim'e alınmamıştır. Fakat şiir-şair-aşk üçlüsünün birbirinden ayrılması ne kadar mümkündür? Ufuklar Ardı Bizim'de yer alan "Gözlerin" şiirinde milliyet düşüncesi, sevgilinin güzelliği, geçmişe bağlılık -hangisinin öne alındığı pek belli olmayacak şekilde- iç içe girmiştir:

Başı dumanlı çağımın,
Eyüp yarası gözlerin.
Gök tutmuş gönül dağımın,
Karı, borası gözlerin.

Yemyeşil Ötüken yurdu,
Zamanlar hep orda durdu,
Yüreğime bağdaş kurdu,
İşte şurası gözlerin.

Nefeslenirken özünde,
Akıl oynattım sazında,
Leyla'lı çöl ayazında,
Mecnun çırası gözlerin.
Varsın senin sevdan yensin,
"Bu, aşkına mağlup" densin,
Benim Tuna boylum sensin,
Oğuz töresi gözlerin… (UAB, 88)

Aşkın güçlüklerini anlatırken bile şairin hayal gücünün nereleri dolaştığına dikkat edersek, yukarıda "Döndürdün" şiirinden bir dörtlükle işaret ettiğimiz gibi, aşk şiirlerinin de zengin telmihlerle örülmüş olduğunu görürüz. Gözlerin "Eyüp yarası", "Ötüken yeşili", "Mecnun çırası", "Oğuz töresi" terkiplerinde kullanılması okuyucuyu geniş bir duygu ikliminde dolaştırmaktadır.

7. Metinler Arası Bağlam

Eskiden "tesir", "taklit", "tanzir", "alıntı", "çalıntı", "intihal" kavramları çoğunlukla sevimsizdi ve yazarın aleyhinde kullanılıyordu. Bugün, "söylenmemiş söz yoktur" genellemesinin sonucu olarak, bu kavramların sevimsizliğini örten "metinler arasılık" terimi yazarların imdadına yetişti. Artık, edebî metinlerin ister istemez birbirini etkilediği / etkileyeceği düşüncesi daha kolay kabul görüyor. Edebî metinlerin okuyucuya ulaşma imkanları arttıkça etkilenmenin de kaçınılmaz olacağı düşünülebilir. Anlaşıldığı kadarıyla, "metinler arasılık" hayli masum bir terimmiş gibi görünüyor.

Şairin "Daim bahardı güzüm de,
Dünya büyürdü gözümde,
Tuna türküsü bizim de,
Tuna neden bizim değil?" (UAB, 34) dörtlüğü, Arif Nihat Asya'nın meşhur Ağıt" şiirindeki

"Şu yakın suların
Kolu neden bükülmez?
Fırat niçin, Dicle niçin, Aras niçin
Benden doğar, bana dökülmez"

(Asya, 1975:14) mısraları ile yakın akrabadır.

Şirazlı Sâdi'ye insan nedir diye sormuşlar, "Yek katre-i hûnest sad hezârân endişe" demiş. Mehmet Ali Kalkan, bu karamsar bakışı çok da kabul etmeden, Şeyh Sâdi'ye karşılık veriyor:

"Ne hak etmeze saygıdır,
Ne de olmaza övgüdür, /
"Bir damla kan, bin kaygıdır"
İnsan çamurdan ötesi." (GAT, 74) Dörtlüğü şöyle yorumlamak mümkün: Evet, insan bir damla kan ve binlerce endişedir. Ne hak etmeyene saygı derdindeyiz ne de olmaya övgümüz var, ama çamurdan yaratılmış olan insanın çamurdan öte bir varlık olduğunu da kabul etmeliyiz.

Kaynakça

ASYA, Arif Nihat (1975). **Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor**, İstanbul: Ötüken Neşriyat

ERGİN, Muharrem (2011). **Orhun Abideleri,** İstanbul: Boğaziçi Yayınları

KALKAN, Mehmet Ali (2001). **Geceye Göz Ekledim**, Ankara: Günce Yayıncılık

KALKAN, Mehmet Ali (2020). **Gök Aradık Tuğlara**, İstanbul: Ötüken Neşriyat

KALKAN, Mehmet Ali (2022). **Ufuklar Ardı Bizim**, İstanbul: Ötüken Neşriyat

TAHİRÜ'L MEVLEVÎ (1994). **Edebiyat Lügatı**, İstanbul: Enderun Yayınevi

YAZIR, Elmalılı Hamdi (2011) . **Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli** (Hazırlayan: Doç.Dr. Osman Özal), İstanbul: Seda Yayınları

Elektronik kaynaklar:

https://www.bayburtpostasi.com.tr/edebiyat/sair-mehmet-ali-kalkan-bayburt-i-cinden-insan-siir-edebiyat-h21718.html (E.T.13.12.2022)

https://www.edebiyatdunyamiz.com/index.php/mulakatlar/ (E.T. 18.12.2022)

(https://www.kkk.tsk.tr/tarihce.aspx) (E.T.13.12.2022)